

HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI
Razred za filološke znanosti

RAD HRVATSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI

Knjiga 446

Razred za filološke znanosti

Knjiga 23

Uredništvo:

DALIBOR BROZOVIĆ, RUDOLF FILIPOVIĆ, PETAR GUBERINA

Ovu je knjigu uredio:

RUDOLF FILIPOVIĆ

HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI

CODEN RHAZEB

ISSN 0351—3300

RAD

HRVATSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI

KNJIGA 446

ZAGREB 1992.

Sabor Republike Hrvatske donio je zakon o Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti kojim je promijenjen dosadašnji naziv Akademije s time da Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti nastavlja djelovati kao pravni sljednik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti

Ova će edicija nastaviti izlaženjem u kontinuitetu kao edicija Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti

Beginning with this issue this monograph series will continue appearing as a publication of the Croatian Academy of Sciences and Arts replacing the former Yugoslav Academy of Sciences and Arts. This will not in any way affect the continuity of numbering the issues of this publication.

SADRŽAJ

Nives Sironić-Bonefačić	
Ardelio Della Bella i prvo izdanje njegova trojezičnog rječnika iz 1728. godine	1
Jela Maresić	
Fonološki i morfološki opis govora Podravskega Sesteta	71
Vesna Muhvić-Dimanovski	
Prevedenice — jedan oblik neologizama	93
Goranka Antunović	
Švedski u švengleskom — still going strong: Prilog proučavanju jezičnih dodira na primjeru anglicizama u švedskom	207

ARDELIO DELLA BELLA I PRVO IZDANJE NJEGOVA
TROJEZIČNOG RJEČNIKA IZ 1728. GODINE

I — UVODNE NAPOMENE

Povijest razvoja talijansko-hrvatske leksikografije svjedoči o postojanju vjekovnih kulturnih veza između naših krajeva i Italije. Potreba bolje komunikacije među pripadnicima našeg naroda i Talijana dovodi do sastavljanja dvojezičnih, trojezičnih ili višejezičnih rječnika u kojima se uz druge jezike uvode naše riječi s odgovarajućim talijanskim prijevodom.

Prvi sistematski leksikografski pokušaj navođenja talijanskih riječi i njihovog prijevoda na naš jezik nalazimo u poznatom peterojezičnom rječniku Sibencanina Fausta Vrančića iz 1595. g.¹ Taj prvi leksikografski rad, iako skroman izborom građe i obimom, poslužio je kao izvor kasnijim leksikografskim djelima². Hrvatsko-talijansko-latinski rječnik Jakova Mikalje: Blago jezika slovinskoga — Laureti 1649-Anconae 1651.³ bitno se razlikuje od Vrančićeva djela leksičkim bogatstvom u hrvatskom, talijanskom i latinskom dijelu. Premda se autor poslužio rječnicima koji su mu u ono doba bili na raspolaganju, u rječnik je unio mnogo novih izraza, osobito u njegovom hrvatskom i talijanskom dijelu⁴. Vrijednost Mikaljina rječnika uočili su i kasniji leksikografi koji iz njega obilno koriste građu pri izradbi vlastitih djela.⁵

¹ Faust Vrančić, *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Ungaricae*, Venetiis, 1595.

² Pod izravnim su utjecajem F. Vrančića rječnik Jerolima Megisera iz 1603., *Thesaurus Polyglottus vel Dictionarium Multilingue*, Francofurti, 1603. i rječnik Petra Lodereckera, *Dictionarium septem diversarum linguarum, videlicet Latinae, Italicae, Dalmaticae, Bohemicae, Polonicae, Germanicae et Ungaricae*, Pragae, 1605.

³ Usp. Josip Jernej, *Podrijetlo Jakova Mikalje*, *Zbornik Radova* 1951., Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, str. 613—627.

Josip Jernej, *Oko izdavanja Mikaljina Rječnika*, *Zbornik Radova* 1955., Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, str. 177—181.

M. Rešetar, *Micaglia und sein Wörterbuch*, *Archiv für slavische Philologie* XXXIII, Berlin, 1912., str. 467—472.

M. Vanino, *Leksikograf J. Mikalja*, *Vrela i prinosi*, br. 2, Sarajevo, 1933., str. 1—43.

⁴ N. Sironić-Bonefačić, *Il lessico italiano della flora e della fauna marina nel dizionario »Blago jezika slovinskoga« di Jacopo Micaglia*, *SRAZ*, Filozofski fakultet, Zagreb, XXVI (1—2), 1981., str. 177—195.

⁵ Vladoje Dukat, *Dubrovačko izdanje Dellabellina »Dizionarija«*, *Rad, JAZU*, knj. 237., 1929., Zagreb, str. 235—272.

Već u ovim prvim leksikografskim djelima prisutni su pedagoško-didaktički ciljevi. Rječnici su predstavljeni kao priručnici za proširivanje znanja o jeziku ili o jezicima na temelju uspoređivanja jezičnih kodova, tj. semantičkog značenja riječi i jezične upotrebe.

Uspostavljanje semantičkih odnosa između dva ili više kodova pretpostavlja prethodan izbor jezične norme ili jezičnog modela za svaki kod. Upravo je zato svaki leksikografski rad svjedočanstvo o pokušaju utvrđivanja jezične norme i o jezičnom razvoju u razdoblju kad djelo nastaje.

Utvrđivanje jezične norme povezano je s jezičnom analizom i s razmišljanjem autora o izboru i načinu iznošenja jezične građe. Takva jezična analiza pridonosi izgrađivanju jedinstvenog jezičnog standarda.

Jezična norma neodvojiva je od kulture, ekonomskih i političkih odnosa u društvu u kojemu jezik služi kao sredstvo komunikacije. Izbor jezične građe u rječniku uvjetovan je ne samo lingvističkim obrazovanjem i kulturom njegova autora već je pod izravnim utjecajem političkih prilika i ideologije društva u kojemu je djelo nastalo.

Autor izborom informacija i načinom njihova iznošenja uspostavlja vezu između pojmova dviju kultura ističući njihove sličnosti ali i razlike. Svojim informacijama posreduje između koda i korisnika svoga djela predlažući najbolje jezične modele. Pri ovom odabiru autor ne definira samo jezičnu normu već, transkodirajući pojmove iz jedne kulture u drugu, prenosi i svoje shvaćanje o međusobnoj ovisnosti kodova i kultura.

Trojezični talijansko-latinsko-ilirski rječnik Ardelija Della Belle: *Dizionario Italiano, Latino, Illirico*, cui si permettono alcuni Avvertimenti per iscrivere e con facilità maggiore leggere le voci Illiriche, scritte con Caratteri Italiani, ed anche una breve grammatica per apprendere con proprietà la Lingua Illirica. Con in fine l'indice Latino-Italicus. In Venezia, 1728, Presso Cristoforo Zanne. Con licenza de' Superiori e Privilegio, objavljen na početku 18. stoljeća, nesumnjivo je važan dokument u razvoju talijansko-hrvatske leksikografije. Della Bellin rječnik nije jedini leksikografski pothvat u našim krajevima krajem 17. i početkom 18. stoljeća. Na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće oživljava kulturni život u dalmatinskim gradovima. Po uzoru na slična strujanja u Italiji i kod nas se osnivaju književne akademije u Dubrovniku, Zadru i Splitu⁶, a među glavnim ciljevima njihova djelovanja istaknuta je potreba proučavanja ilirskog jezika i oživljavanje stvaralaštva na tom jeziku. Članovi akademije pokušavaju standardizirati jezičnu normu i posebice pravopis, a javlja se i interes za sakupljanje narodnih pjesama, poslovice, povijesne i leksikografske građe i sastavljanje rječnika i gramatika.

Vladoje Dukat, O kompoziciji i vrelima Belostenčeva *Gazophylacium illyrico-latinarum*, Rad JAZU, 1928., knj. 235., str. 1—25.

Marko Kosor, Zaboravljeni trojezični rječnici Josipa Jurina, Rad JAZU, 1955., knj. 303., str. 119—210.

⁶ Po uzoru na talijansku Arcadiju i kod nas se počinju osnivati književne akademije. Tako se u Zadru osniva 1694. »Accademia degli Incaloriti«. Među njezinim članovima najznatniji je kanonik Ivan Tanzlinger-Zanotti (Zadar 1651. — Zadar 1732.), autor trojezičnog rukopisnog talijansko-ilirsko-latinskog rječnika, prevodilac i književnik.

Dubrovačka akademija »deglj Ozlosi Eruditi« osniva se između 1690. i 1695. godine, a njezino se djelovanje uz manje prekide proteže kroz više decenija. Početkom 18. stoljeća osniva se i u Splitu »Accademia Illyrica« ili »Slovinska«.

Ivan Tanzlinger-Zanotti (1651.—1732.), član zadarske Akademije »degli Incaloriti« dovršava 1704. rukopis trojezičnog talijansko-ilirsko-latinskog rječnika: *Vocabolario di tre nobilissimi linguaggi, italiano, illirico e latino*. To djelo nastalo kao rezultat dugogodišnjeg bavljenja pitanjima jezika i sakupljanja leksičke građe, ostalo je u rukopisu.⁷

Dubrovačka Akademija »degli Oziosi« početkom 18. stoljeća povjerava trojici svojih članova — Đuri Matijaševiću, Dživu Nataliću Aletinu i Dživu Sare Buniću mlađem — izradu latinsko-talijansko-hrvatskog rječnika i gramatike. Započeto djelo prekida se nakon izrade prva tri slova abecede i ispisivanja citata iz raznih djela tadašnjih pisaca Matijaševićevim odlaskom u Rim 1710. g.⁸

Djelovanje Đure Matijaševića na filološkom planu nastavlja se i u Rimu. Potvrdu za to nalazimo u njegovoj obilnoj korespondenciji⁹, u kojoj se govori o jezičnim pitanjima kao i o sastavljanju malog priručnog latinsko-ilirskog rječnika: *Dictionarium latino-illyricum compendiatum, sive dictiones aliquae ex pervetusto dictionario Ragusino* (Rim 1715.—1716.) koji ostaje u rukopisu¹⁰.

⁷ Postoji više redakcija Tanzlinger-Zanottijeva rječnika. Prvu redakciju rukopisa iz 1679. opisao je T. Matić u raspravi: Prva redakcija Tanzlingerova rječnika, *Rad JAZU*, 1953., knj. 293., str. 253—279. Rukopis ove redakcije nalazi se u Arhivu JAZU, sign. I b — 142. Druga opširnija i dotjeranija verzija teksta nalazi se u Istituto di filologia slava u Padovi. Signatura VII a 1, 2, Inv. broj 2397. Rukopis druge redakcije teksta: »Vocabolario di tre nobilissimi linguaggi, italiano, illirico e latino« na prvoj stranici rječnika ima oznaku 1699. godine, ali je predgovor datiran 22. svibnja 1704. Prema tome pretpostavljamo da je rukopis ove redakcije sigurno bio gotov do 1704. godine. Vidi J. Marchiori, *Note al Vocabolario di tre nobilissimi linguaggi, italiano, illirico e latino del 1704 di Tanzlinger-Zanotti*, *Memorie della Accademia Patavina di SS. LL. AA., Classe di Scienze morali, Lettere ed Arti — Volume LXXII*, 1959., Padova, str. 1—34. Š. Urličić, *I. Tanzlinger-Zanotti i njegove pjesme*, *Građa JAZU*, 1907., knj. 5., str. 51—52.

Prof. Budiša upozorio me na podatak iznesen u Vladimir Markotić, *Manuscripts referring to Croatia in the British Museum in London, Rome 1971.*, Reprinted from *Radovi hrvatskoga povijesnog Instituta u Rimu (Studia Instituti Chroatorum Historici Romae)*, Vol. III—IV, 1971. Na str. 269. u spomenutom katalogu rukopisa pod signaturom 10,360 naveden je još jedan primjerak Zanottijeva rječnika iz 1699. godine. Prema podacima rukopis je ušao u posjed British Museuma 1836. godine. Po ovim podacima zaključujemo da postoje dva rukopisa II. redakcije Tanzlinger-Zanottijeva rječnika iz iste godine pa bi trebalo provjeriti da li između Londonskog rukopisa i onog u Padovi ima razlike ili se radi o istovjetnom tekstu. O ovom Londonskom rukopisu iz 1699. nisam našla podatke u studijama koje se bave Tanzlinger-Zanottijevim djelom pa izgleda da je taj rukopis bio do sada kod nas nepoznat. Za treću kasniju redakciju teksta iz 1732. znamo da je postojala iz autorove oporuke, ali do danas taj rukopis nije pronađen. (Vidi T. Matić, o. c., str. 256).

⁸ Usp. M. Deanović, *Odrzi talijanske akademije degli Arcadi preko Jadrana*, *Rad JAZU*, knj. 248., 1933., str. 33 i *Rad JAZU*, knj. 250., 1935., str. 7—24.

A. Vučetić, *Akademija Dubrobnijeh i njen rad oko jednog rječnika u Dubrovniku*, *Srd*, god. 5., 1906., Dubrovnik, str. 681—692.

⁹ Matijaševićeva korespondencija sačuvana je u rukopisu u biblioteci samostana Male Braće u Dubrovniku, signatura br. 426, 427, 312, 313 (nova oznaka) ili 205 po Čulićevu popisu.

¹⁰ Rukopis Matijaševićeva latinsko-ilirskog rječnika nalazi se u biblioteci samostana Male Braće u Dubrovniku, sign. 194. Djelo je napisano u Rimu između 18. studenog 1715. i 18. rujna 1716.

Vidi: M. Brlek, *Rukopisi knjižnice Male Braće u Dubrovniku*, Zagreb, *JAZU*, 1952., str. 185—186, br. 194/II.

Usp. i P. Mitrović, *Četiri nepoznata dubrovačka rječnika*, *Nastavni vjesnik*, knj. 17., str. 10, Zagreb, 1909., str. 522—540.

Interes za leksikografiju nije živ samo u Dalmaciji već i u sjevernoj Hrvatskoj. Godine 1670. isusovac Juraj Habelić objavljuje u Grazu priručni kajkavsko-latinski rječnik za potrebe učenika isusovačkih škola u Hrvatskoj¹¹, a njegov suvremenik Ivan Belostenec sastavlja vrlo opsežan latinsko-hrvatski i hrvatsko-latinski rječnik *Gazophylacium* koji će biti objavljen tek šezdeset i pet godina poslije njegove smrti.¹²

Početak 18. stoljeća Pavao Vitezović dovršava rukopis dvojezičnog rječnika: *Lexicon latino-illyricum*¹³ koji ostaje neobjavljen. Svi naši leksikografi u brizi za čistoću jezične norme nastoje izgraditi valjan kriterij odabira leksičke građe za svoja djela. Neki od njih kao npr. Vitezović i Tanzlinger-Zanotti ili Matijašević i Ardelio Della Bella u međusobnoj su vezi i dolazi, štaviše, do suradnje ili izmjene iskustva u jezičnim i leksikografskim pitanjima.

Zanimanje za jezik i sakupljanje jezične građe kao i izdavanje opsežnih leksikografskih djela¹⁴ prisutno je i kod drugih evropskih naroda. Tako 1691. g. izlazi u Firenzi III. izdanje poznatog rječnika Akademije »della Crusca«, koje uskoro (1729.—1738.) doživljava i svoje četvrto izdanje. Francuska akademija objavljuje u Parizu 1694. g. prvo izdanje svog rječnika. Za razliku od rječnika Crusche u ovom se djelu ne navode citati iz literarnih djela jer je osnovni kriterij odabira leksičkog materijala govorna upotreba. Prvo izdanje rječnika španjolske akademije: *Diccionario de la lengua castellana* izlazi 1726. g. U ovom se djelu slijedi metoda iznošenja građe u rječniku Crusche pa su i u njemu navedeni citati iz klasičnih djela kao potvrda jezične upotrebe.

Iz navedenih je primjera vidljivo da je kraj 17. i početak 18. st. razdoblje vrlo žive i plodne leksikografske djelatnosti u Evropi i kod nas. U našim se krajevima pod utjecajem evropskih strujanja razvija interes za proučavanje jezika. Potreba za širenjem obrazovanja povezana s djelovanjem katoličke protureformacije dovodi do sastavljanja temeljnih priručnika za učenje jezika — rječnika i gramatika.

Ako analiziramo ličnosti naših leksikografa, uočiti ćemo da su svi imali solidno humanističko obrazovanje. Većina se školovala u isusovačkim školama, a neki su i sami bili pripadnici isusovačkog reda (J. Mikalja, Habelić, Della Bella) i aktivno su se bavili nastavom.

Od mnogobrojnih dvojezičnih ili višejezičnih rječnika, koji nastaju krajem 17. i početkom 18. stoljeća, u našim krajevima samo su dva doživjela objavljivanje u vrijeme kad su nastala — Habelićev Dictionar i Della Bellin Dizona-

¹¹ Juraj Habelić (1609.—1678.) pisac, leksikograf, nastavnik i propovjednik, autor je dvojezičnog kajkavsko-latinskog rječnika: »Dictionar ili reči slovenske s veksega ukup zabrane, u redu postavljene i diackemi slahkotene, Graz 1670.

¹² Ivan Belostenec (1595.—1675.) pavlin, školovan u Beču i rimskom Collegium Germanicum, poznat leksikograf i propovjednik, autor je rječnika. »Gazophylacium« koji je dovršen i objavljen nakon autorove smrti tek 1740. u Zagrebu.

¹³ Pavao Vitezović (1652.—1713.) napisao je dva rječnika: latinsko-ilirski (u jednoj knjizi) i hrvatsko-latinski (u dvije knjige), ali se rukopis ovog drugog rječnika izgubio. 1710. Vitezović se i pismeno obratio papi Klementu XI. za novčanu pomoć koja bi omogućila tiskanje njegovih rječnika, ali njegova molba nije naišla na razumijevanje, pa Vitezovićev »Lexicon latino-illyricum« ostaje neobjavljen. Jedan od razloga papinog slabog interesa sa Vitezovićev rad može biti i saznanje da Ardelio Della Bella priprema za tisak trojezični talijansko-latinsko-hrvatski rječnik.

¹⁴ Za pregled hrvatske i srpske leksikografije vidi: Stjepan Musulin, Hrvatska i srpska leksikografija, Filologija 2, Zagreb, 1959., str. 41—63.

rio. Autori navedenih rječnika bili su isusovci, a njihova su djela nastala kao odraz potreba isusovačkog reda za širenjem obrazovanja, ali i vjerske propagande. Oba djela imaju prvenstveno pedagoško-obrazovni cilj i odražavaju duh katoličke obnove. Po svojim se ciljevima posve uklapaju u osnovnu djelatnost isusovačkog reda, koja obuhvaća obrazovanje, tiskanje knjiga na narodnom jeziku i rad na širenju vjere. Rječnici i gramatike bili su pri tome osnovni školski priručnici za obrazovanje mladeži, ali i budućih isusovačkih misionara u našim krajevima.

Della Bellin je rječnik prvi objavljeni talijansko-latinsko-hrvatski rječnik, u kojem su uz hrvatska značenja navedeni i citati iz literarnih djela na našem jeziku. U navođenju citata Della Bella se vjerojatno ugledao na metodu iznošenja gradiva u rječniku talijanske Akademije »della Crusca«. Literarni citati u Della Bellinu rječniku potvrđuju valjanost predložene semantičkog značenja hrvatskih riječi ukazujući istovremeno na upotrebu određenog izraza u kontekstu. Njihov izbor pokazuje Della Bellino estetsko, literarno, ideološko i jezično vrednovanje naše literature, a to vrednovanje usko je povezano s literarnim i ideološkim kriterijima vremena u kojem djeluje.

II — ŽIVOT I RAD ARDELIIJA DELLA BELLE S POSEBNIM OSVRTOM NA NASTANAK NJEGOVA RJEČNIKA

Za bolje razumijevanje rada Ardelija Della Belle neophodno je poznavanje osnovnih podataka o njegovu životu i školovanju prije konačnog dolaska u Dalmaciju kao i njegovo djelovanje u našim krajevima.

Miroslav Vanino u svojim raspravama¹⁵ navodi kao točan datum Della Bellina rođenja 14. veljače 1655. U Della Bellinu životopisu, čiji je autor Gian Lorenzo Camelli¹⁶ nalazimo 2. veljače iste godine kao datum Della Bellina rođenja. Vanino je podatke našao u dokumentima dubrovačkog kolegija pa ih možemo prihvatiti kao točnije. Camelli piše Della Bellin životopis tek 1738., tj. godinu dana nakon njegove smrti, a pri tom se služi bilješkama koje mu je autor ostavio, pa postoji mogućnost zabune u navođenju datuma rođenja.

Ostali podaci o Della Bellinu životu u Vaninovim prikazima odgovaraju onima koje navodi Camelli. Jedina razlika je u grafiji autorova prezimena. Vanino odabire grafiju koja se nalazi na kraju posvete rječnika a glasi: della Bella. Camelli bilježi prezime kao Della Bella. U dokumentima je grafija prezimena različita¹⁷, a u novije se doba ustalila grafija Della Bella koju i mi usvajamo.

Della Bella se rodio u Foggi, gradu koji u to doba pripada Napuljskom kraljevstvu. Otac Donato bio je porijeklom iz Firenze pa zato Della Bellu smatraju Fiorentincem. Roditelji mu pripadaju starim i prilično imućnim porodicama

¹⁵ M. Vanino, Ardelio Della Bella vjersko-prosvjetni radnik dalmatinske Hrvatske, Zgb. 1938., str. 1—24, vidi str. 3, bilješka 3.

¹⁶ Gian Lorenzo Camelli, Breve ragguaglio della vita del P. Ardelio Della Bella, missionario della Dalmazia, Modena, Tip. pontificia ed arcivescovile dell' Immacolata concezione, 1888., I. poglavlje.

¹⁷ Catalogo de' Rettori Gesuiti nel Collegio di Ragusa, Dubrovački Arhiv, rukopis XXI, broj 99, grafija prezimena: Dellabella, u Ljetopisu dubrovačkog kolegija uz godinu 1681. spominje se Delabella (Vrela i prinosi, broj 7, 1937., str. 32).

ma. Kao jedini muški potomak u obitelji dobiva solidno obrazovanje u isusovačkom kolegiju u Napulju. Filozofski triennium u kolegiju završava javnom obranom teze iz filozofije i postiže zapažen uspjeh.

Nakon kolegija nastavlja studij obaju prava (*Legge Canonica e civile*) u Napulju, ali studij ne završava jer odlučuje da se zaredi.

2. veljače 1677. započinje njegov novicijat u isusovačkom redu u Rimu. Nakon novicijata studira retoriku. Po običaju isusovačkog reda morao je obaviti i svoju obavezu nastavničku praksu u nekom isusovačkom kolegiju izvan Rima. Po naredbi pretpostavljenih krajem 1681¹⁸ odlazi u Dubrovnik gdje djeluje kao nastavnik sve do kraja 1684. godine.

U to doba Dubrovnik je za isusovački red bio izuzetno zanimljivo područje jer se zbog blizine turske granice i posebnog diplomatskog statusa Dubrovačke Republike iz Dubrovnika mogla razviti misionarska djelatnost koja je bila jedna od glavnih zadataka isusovačkog reda.

U doba prvog dolaska Della Belle u Dubrovnik kolegij je tek u osnutku. Odabiranje Della Belle za tako osjetljivu misiju, koja sigurno nije bila samo nastavna već i diplomatska, nije bilo slučajno. O kvaliteti nastave i djelovanju isusovaca izravno je ovisio i daljnji prodor isusovačkog reda i širenje njegove djelatnosti na području Dubrovačke Republike i u turskom zaleđu. Vjerojatno je autor kao mladi i talentirani isusovac već za vrijeme školovanja u Rimu pokazao svoje sposobnosti zbog kojih je i upućen kao nastavnik u Dubrovnik. Za vrijeme svog trogodišnjeg boravka u Dubrovniku uči naš jezik. Camelli¹⁹ citira pismo, koje je provincijal reda uputio iz Rima Rafaelu Tudiševiću, upravitelju kolegija, puno hvale za nastavne uspjehe Della Belle s posebnom napomenom da se ne bi smio opterećivati i propovijedima. Iz tog je teksta vidljivo da se već 1682. Della Bella uz nastavu povremeno bavi i propovjedništvom.

U doba njegova nastavničkog djelovanja u dubrovačkom su kolegiju i mnogi učenici koji su se kasnije istakli u Dubrovačkoj Republici, a neki kao npr. Đuro Baglivi²⁰ postao je znamenit i u svijetu po svojim radovima iz područja medicine.

Nakon trogodišnje nastavničke prakse u dubrovačkom kolegiju Della Bella 23. rujna 1684. po nalogu provincijala napušta Dubrovnik da bi nastavio studij u Rimu. Za vrijeme četverogodišnjeg studija (1684.—1688.) na Gregorijanskom sveučilištu postiže izvanredan uspjeh i sve završne ispite polaže javnom obranom. Nakon studija na svoj zahtjev ponovno je upućen u Dubrovnik kamo stiže 18. prosinca 1688. godine²¹. Prema podacima u Camellijevu prikazu Della Bellina života²² on dolazi u Dubrovnik zbog želje za usavršavanjem znanja »ilirskog« jezika i misionarskog rada »desidera di perfezionarsi nella lingua illirica e arde di zelo della salute dell'anime«.

¹⁸ M. Vanino, Ljetopis dubrovačkog kolegija, Vrela i prinosi, br. 7, 1937., Sarajevo, str. 32.

¹⁹ L. Camelli, Breve ragguaglio, str. 8, poglavlje II., bilješka 1.

²⁰ M. Vanino, Ljetopis dubrovačkog kolegija, Vrela i prinosi, br. 7, Sarajevo, 1937., str. 33.

Vicko Adamović, Građa za istoriju dubrovačke pedagogije, knj. 15., izd. Hrvatski pedagoški književni zbor, Zgb. 1885., str. 75—76.

²¹ M. Vanino, Ljetopis dubrovačkog kolegija, str. 37.

²² L. Camelli, Breve ragguaglio, poglavlje II., bilj. 1, str. 9, pismo od 7. rujna 1688., koje A. Zampi, provincijal isusovačkog reda upućuje R. Tudiševiću najavljujući Della Bellin dolazak u Dubrovnik.

Della Bellin boravak u Dubrovniku prekida se u rujnu slijedeće godine (1689.) zbog odlaska u Firenzu gdje završava obavezu treću godinu novicijata. Već 1690. g. ponovno je u Dubrovniku, a 2. veljače 1691. polaže zavjete pred rektorom kolegija Tudiševićem²³.

U tom razdoblju u Dubrovniku vlada kuga pa su i škole zatvorene. Dubrovačka vlada zbog izvanrednog stanja u gradu ne može osigurati propovjednika za korizmene propovijedi u katedrali, pa Della Bella povjerava tu dužnost. On propovijeda tri puta sedmično u katedrali, a to dokazuje da je dubrovački Senat cijenio njegove govorničke sposobnosti. 24. listopada 1691. Della Bella po naredbi reda odlazi iz Dubrovnika u Perugiu gdje sve do 1694. radi kao predavač filozofije.

Nakon Perugie trebao je predavati filozofiju u rimskom isusovačkom kolegiju, ali na svoju izričitu molbu ponovno je upućen u Dubrovnik²⁴.

U Dubrovnik stiže 15. kolovoza 1694. s još jednim isusovcem (Domenico Bruno²⁵). O dolasku dvojice isusovaca u Dubrovnik nalazimo više podataka i u korespondenciji Đure Matijaševića²⁶, poznatog Dubrovčanina i Della Bellina suvremenika.

Prvi podatak kratka je bilješka o susretu²⁷ s Della Bellom i D. Brunom na dan njihova dolaska u Dubrovnik. Mnogo zanimljivije je Matijaševićovo pismo od 21. kolovoza 1694.²⁸ upućeno prijatelju Rafaelu Gučetiću u Trsteno. Iz tog pisma saznajemo kako je Della Bella već tada dobro poznavao naš jezik tako da ga je govorio bolje od Gučetićeva sina koji je bio na studiju u Italiji. Matijašević piše Rafaelu Gučetiću pod dojmom razgovora s Della Bellom i izvještava prijatelja o napretku sina Vlade. Della Bella je Vladu susreo dva puta u Italiji i prigodom tih susreta pokušao je s mladićem govoriti na »ilirskom« ali mu ovaj nije znao odgovoriti.

»Ha voluto il detto Padre²⁹ nelle due volte ch'ebbe occasione di vederlo, parlarli in Illirico, ma non l'ha inteso, perché quasi sen'è scordato affatto«.

Možemo pretpostaviti da je Della Bella poznavao Vladu Gučetića jer je sigurno prilikom svojih ranijih boravaka u Dubrovniku upoznao njegovu obitelj. Kao prijatelj obitelji i nastavnik osjeća obavezu da preko prijatelja Matijaševića podnese ocu izvještaj o sinu u Italiji. U tom istom pismu Della Bella poručuje Gučetićevoj ocu da bi bilo bolje da sina pošalje na studij u Sienu

²³ M. Vanino, Ljetopis dubrovačkog kolegija, str. 39.
L. Camelli, Breve ragguaglio, str. 10.

²⁴ L. Camelli, Breve ragguaglio, str. 11.

²⁵ M. Vanino, Ljetopis dubrovačkog kolegija, Vrela i prinosi, br. 7, 1937., str. 39.

²⁶ Vidi M. Deanović, Odrazi Akademije degli Arcadi preko Jadrana, Rađ, JAZU, 250., str. 7—24.

Đuro Matijašević (Mattei) — Dubrovnik 1670. — Rim 1728., erudit, prosvjetni radnik u Dubrovniku, pokretač Akademije Dangubnijeh, leksikograf, stručnjak za jezična pitanja i prvi sakupljač naših narodnih pjesama i poslovia, ostavio je bogatu korespondenciju s mnogim poznatim Dubrovčanima svoga vremena. Njegova je korespondencija dragocjen izvor podataka o dubrovačkoj povijesti, književnosti i kulturnim prilikama. Pisma Đure Matijaševića sredo je i djelomično prepisao iz originala njegov sinovac Ivan Marija Matijašević (1714.—1791.) u rukopisnoj zbirci Zibaldone, Memorie storiche su Ragusa. Zbirka se nalazi u biblioteci samostana Male Braće u Dubrovniku pod signaturom 423 — 425 i 312 (nova oznaka).

²⁷ Rukopis br. 312, str. 11, biblioteka samostana Male Braće u Dubrovniku.

²⁸ Rukopis br. 312, str. 14, biblioteka samostana Male Braće — Dubrovnik.

²⁹ Ardelio Della Bella.

gdje se govori toskanski, jer je mladić u Napulju naučio napuljski dijalekt («la lingua corrente napolitana»), a to bi moglo smetati u njegovom budućem životu.

Ova Della Bellina poruka svjedoči o tome kako je on ozbiljno shvaćao svoju nastavničku službu i kako se i u Italiji brinuo o dubrovačkim mladićima i njihovom napretku. Zanimljiv je i podatak da je i u Italiji s Dubrovčanima nastojao govoriti »ilirski« vjerojatno zato da ga ne bi zaboravio i da bi stekao tečnost u izrazu.

Matijašević daje i prvi vrlo živ prikaz o dočeku Della Belle i njegova pratioca D. Bruna³⁰. (Tekst se navodi u originalnoj grafiji. Umjesto kratica ispisan je u zagradama čitav tekst.)

«L'arrivo in questa città del P(adre) Ardelio Della Bella, e di un tal Domenico Bruno è stato gratiss(imo), a quanto ho potuto scorgere alla maggior parte della Città, ed infatti per quei s(ant)i giorni³¹ v'è stato gran concorso dei visitanti d'ogni sorte, tra q(ue)li sono stati non pochi de' principali Senatori. . . «

Dolazak dvojice isusovaca na sam dan Velike Gospe pobudio je u Dubrovniku veliko zanimanje, a prema Matijaševićevim riječima većina ih je primila s oduševljenjem. Tih je dana u Dubrovniku zbog velikog crkvenog blagdana bilo mnogo vlastele iz okolice pa zato Matijašević spominje velik broj posjetilaca koji dolaze vidjeti misionare, a posebno Della Bellu. Matijašević ističe da su među njima bili i važeni članovi dubrovačkog Senata («non pochi de' principali Senatori»).

Tom je prilikom Della Bella obišao i najviđenije ličnosti u Dubrovniku, a to dokazuje da je prilikom svojih ranijih boravaka u gradu ostavio povoljan dojam na članove Senata i upravu republike.

D. Matijašević šalje prijatelju u Rim i vrlo podroban opis Della Bellina obrazovanja, ponašanja, karaktera i izgleda pa po tome možemo zaključiti da taj prijatelj nije poznao Della Bellu. Matijaševićev opis za sada je jedini autentični dokument koji tako iscrpno opisuje Della Bellu. U tom kratkom tekstu Matijašević, kao tipičan predstavnik tadašnje obrazovane dubrovačke inteligencije, nesebično ističe sve njegove pozitivne osobine. S obzirom na to da je taj tekst privatno pismo, a ne službeni izvještaj, možemo ga shvatiti kao izraz iskrenog doživljaja u kojem nema ni namjernog iskrivljavanja činjenica ni uljepšavanja. Ponešto pretjerano divljenje i oduševljenje pred znanjem i obrazovanjem starijeg i iskusnijeg isusovca možemo protumačiti kao spontan izraz iskrenog mladenačkog prosuđivanja. U to doba Della Bella je već zreo tridesetdevetgodišnjak i posve je razumljivo da je njegovo obrazovanje pobudilo u očima 24-godišnjeg Matijaševića iskreno divljenje. Evo i originalnog citata iz Matijaševićeva teksta: »Del r(everen)do Padre venuto da Napoli vorrei scrivere q(ua)lche particolarità, ma p(er)che sono molte, non trovo modo di significargliele tutte. Tuttavia le motivaro q(ue)ste poche a me sufficienti a chi può conoscere ex ungue Leonem. Egli è q(ua)lificatiss(im)o p(er) dir in una parola il tutto: possiede la lingua Hebraea, e Greca, parla in latino con franchezza tale, che pare li sia piutosto lingua materna, che forastiera. Delle lettere humane ne sa tanto quanto senza esitazione si possa dire che pesca al fondo. Nella lingua

³⁰ Rukopis br. 312, str. 21 — 22, pismo od 22. listopada 1694. upućeno prijatelju Stefanu Desideriju, Biblioteka Male Braće — Dubrovnik.

³¹ 15. kolovoza slavila se u Dubrovniku »Velika Gospa«, veliki crkveni blagdan.

Slava va facendo tal profitto che potra senza dubbio uscir conforme agli desidera, nelle missioni q(ue)sta prossima ventura primavera. Si vede brillar in tutto il suo corpo una vivacità Napolitana che partecipa un po del argento vivo. Così gioviale nella conversazione, che può dirsi l'anima di essa, in somma di piccola statura e di una gran dottrina, e q(ue)l che è più ammirabile con gran dottrina congiunta grand'umiltà« (tekst u originalnoj grafiji).

Matijašević ističe da će prijatelju samo ukratko opisati Della Bellu iako bi o njemu mogao pisati mnogo duže. Te kratke opaske bit će dovoljne da prijatelj shvati izuzetnost opisane ličnosti. Matijašević govori u superlativima o Della Bellinu obrazovanju ističući kako je u svemu izvrstan. Na prvom se mjestu ističe poznavanje jezika — hebrejskog, grčkog i latinskog. On tako tečno govori latinski kao da mu je to materinji jezik. Njegovo poznavanje literature je temeljito (pesca al fondo), a posebno je značajno isticanje napretka u znanju našeg jezika. Prema Matijaševičevoj procjeni Della Bella će do slijedećeg proljeća (1695.) tako dobro znati naš jezik da će bez poteškoća moći obavljati misije. Della Bella je opisan kao vrlo živa, okretna i inteligentna osoba iz koje zrači napoletanski temperament. Taj plastični opis 39-godišnjeg isusovca jasno ocrta Della Bellin izgled i ponašanje. Niskog rasta, temperamentan s vjerojatno izraženom gestikulacijom, dominira u društvu. Lakoća kojom pridobiva slušatelje važna je osobina za misionara i propovjednika. Iz Matijaševičeva opisa jasno je da je u pravo vrijeme i na pravom mjestu znao pokazati svestrano obrazovanje, a da ne izazove zavist u zatvorenoj i skućenoj dubrovačkoj sredini onog vremena. Poniznost koju s udivljenjem ističe Matijašević, poniznost je isusovca misionara, ali i inteligentnog diplomate koji je u svakom kontaktu s dubrovačkom sredinom svjestan svoje misije i dobrobiti reda. U ondašnjem Dubrovniku bilo je važno uspostavljanje dobrih odnosa s vlastelom jer je o tom ovisio stav državne vlasti prema kolegiju i misionarskoj djelatnosti isusovaca. Jasno je zašto je general reda udovoljio Della Bellinoj molbi i poslao ga u Dubrovnik. Oduševljenje kojim Matijašević opisuje Della Bellu dokaz je da je njegov izbor za rad u Dubrovniku bio opravdan. Upravo u tom razdoblju dubrovačka vlada mijenja svoj stav prema isusovcima, o čemu svjedoči službeno pismo³² upućeno generalu reda u Rim. U pismu se ističu zasluge isusovaca u obrazovanju i odgoju mladeži: »dei maestri delle scuole di questo suo Collegio, che la loro applicazione, e virtù hà fatto veder mirabile effetto in questa gioventù, non meno nella Lettere, che nell'ottimi costumi, sicche s'è reso desiderabile per l'anno venturo ancora il loro soggiorno in questa città.« Sigurno je i Della Bellin rad u Dubrovniku pridonio tako povoljnoj službenoj ocjeni rada isusovaca.

Do sredine 1696. godine posvećuje se misionarskom radu, ali ga mora prekinuti zbog mletačko-turskog ratovanja u samom zaleđu Dubrovnika. (Morejski rat 1684.—1699.)³³. Mlečani su u to doba prodorom na turski teritorij posve odvojili granicu Dubrovačke Republike od Turske. To dovodi do vrlo ozbiljnih posljedica u dubrovačkoj trgovini sa zaledem. Samo vrlo umješno diplomatsko djelovanje dubrovačke uprave uspijeva sačuvati nezavisnost republike i zadržati sve posjede u granicama republike nakon mira u Sremskim Karlovcima (26. I. 1699.).

³² Dubrovački arhiv — Lettere e commissioni di Ponente XXVII/6, br. 40, za god. 1690. — 1696., str. 169 A (Rukopis).

³³ Grga Novak, Prošlost Dalmacije, II. dio, Zagreb, 1944., str. 229—233.

U tom ekonomski i politički teškom razdoblju preuzima dužnost rektora kolegija u Dubrovniku (15. kolovoza 1696.). Nova dužnost obavezuje ga na stalan boravak u Dubrovniku i nameće mu niz poslova oko organizacije nastave i financiranja. Iz mnogih dokumenata saznajemo da je njegova financijsko poslovanje bilo usmjereno na povećanje glavnice kolegija. U doba njegova rektorata kolegij prodaje neke udaljene posjede u Stonu i Lopudu, a neki sporovi oko zemljišta s drugim samostanima rješavaju se u korist kolegija³⁴.

Kao rektor kolegija više je puta morao primijeniti svoju pravničku naobrazbu koju je stekao prije ulaska u isusovački red. Povoljan ishod parnica i sukoba koje je za svog rada u Dubrovniku i u Dalmaciji morao riješiti dokazuje da je bio vrstan znalac pravničke vještine i da je znao zastupati interes svoga reda.

U doba Della Bellina rektorata isusovački je kolegij trebao znatna financijska sredstva jer 23. travnja 1699. započinje gradnja isusovačke crkve sv. Ignacija³⁵ u Dubrovniku. Della Bella se ne brine samo za novčanu stranu gradnje već i za izradu planova. O tome nalazimo podatak i u pismu³⁶ koje mu tadašnji provincijal reda upućuje iz Rima. U pismu se spominje poznati arhitekt rimskog baroka Andrea Pozzo kao mogući autor nacрта za crkvu. Iz dokumenata je poznato da je upravo taj arhitekt izradio planove za crkvu sv. Ignacija, remek djela dubrovačke arhitekture. Nažalost, gradnja crkve dovršena je tek 7. 4. 1725³⁷, nakon Della Bellina odlaska iz Dubrovnika.

Kao rektor kolegija, kupuje i prodaje nekretnine i vrši nabavke zaliha hrane³⁸. Mora voditi brigu i o organizaciji nastave i raspodjeli kadrova u kolegiju. Tih godina u kolegiju ima nastavnih problema zbog premalenog broja nastavnika, pa Della Bella mora spajati razrede i zamjenjivati do dolaska novih nastavnika iz Italije³⁹. Ni broj učenika u kolegiju ne zadovoljava. Očito se pomanjkanje nastavnog kadra odrazilo i na kvalitet nastave i na broj polaznika. Istovremeno Matijašević u svojoj privatnoj školi ima više od četrdeset učenika.

Uz nastavni rad u kolegiju ne zanemaruje ni svoj misionarski poziv i pune tri godine (od 1697. do 1700.) djeluje kao propovjednik u dubrovačkoj bratovštini Dobre Smrti⁴⁰. Della Belline propovijedi⁴¹ na ilirskom jeziku, održane u bratov-

³⁴ M. Vanino, Ljetopis dubrovačkog kolegija, Vrela i prinosi, br. 7, 1937., str. 42—44.

M. Vanino, O prihodima dubrovačkog kolegija, Vrela i prinosi, br. 11, 1940., str. 93.

³⁵ M. Vanino, Ljetopis dubrovačkog kolegija, Vrela i prinosi, br. 7, 1937., str. 44. M. Vanino, O prihodima dubrovačkog kolegija, Vrela i prinosi, br. 11, 1940., str. 93. Kruno Prijatelj, Dokumenti za historiju dubrovačke barokne arhitekture, Tkalčićev zbornik, II, Zagreb, 1958., JAZU, str. 130.

³⁶ Alcuine Lettere II, 250 — Isusovački arhiv u Zagrebu, citirano po: Kruno Prijatelj, Dokumenti za historiju dubrovačke barokne arhitekture, Tkalčićev zbornik II., Zgb. 1958., str. 130.

³⁷ M. Vanino, Ljetopis dubrovačkog kolegija, Vrela i prinosi, br. 7, 1937., str. 53.

³⁸ Rukopis br. 312, str. 108, pismo br. 95. od 1. 2. 1699., Matijašević iz Dubrovnika piše prijatelju S. Desideriju u Firenzu. Biblioteka Male Braće—Dubrovnik.

³⁹ Rukopis br. 312, str. 104 i 105, Biblioteka samostana Male Braće.

⁴⁰ Dubrovačka bratovština Dobre Smrti razvila se po uzoru na slične vjerske bratovštine koje se osnivaju u Italiji tokom 17. stoljeća pod utjecajem protureformacije i pojačane aktivnosti isusovaca u vjerskom prosvjedaivanju. Ova bratovština okuplja većinom pučane, a pod izravnim je pokroviteljstvom isusovaca.

⁴¹ Tekst Della Bellinih propovijedi sakupio je i priredio za tisak M. Čulić. Tekst je objavljen oko 1805. u Veneciji pod naslovom: »Razgovori i pripovijdanja oza Ardela Della Bellae«.

štini Dobre Smrti, vrlo su zanimljiv i vrijedan prilog razvoju crkvenog propovjedništva u Dubrovniku krajem sedamnaestog stoljeća. Kao rektor kolegija i poznat propovjednik po svom je obrazovanju, iskustvu i poznavanju našeg jezika kao i po ugledu bio najpoznatiji za propovijedanje u bratovštini Dobre Smrti.

Razdoblje Della Bellina rektorata (od 15. kolovoza 1696. do 20. travnja 1702.) ispunjeno je vrlo intenzivnim radom i mnogim problemima. Koliko se danas iz sačuvanih dokumenata može ocijeniti, bio je vrlo sposoban organizator i diplomat koji je pridonio učvršćivanju veza između kolegija i Dubrovačke Republike. U politički i ekonomski vrlo nestabilnom razdoblju, kad su dubrovačke veze sa zaleđem bile gotovo prekinute zbog ratnih sukoba a u gradu su još bili vidljivi tragovi velikog potresa, a narod je u okolici patio zbog suše i zaraznih bolesti⁴², isusovački kolegij unosi u grad novi duh katoličke obnove. Asketizam i pokajanje koje propovijedaju isusovci uklapaju se u tadašnje materijalne prilike u Dubrovniku. Zato isusovačko djelovanje nailazi na odobravanje vlastele.

Usprkos nepovoljnim ekonomskim prilikama u tom razdoblju, oživljava u Dubrovniku kulturni život. Pod utjecajem talijanske književne akademije »degli Arcadi« osniva se između 1690. i 1695. dubrovačka akademija »Učenih Ispraznih« ili »Akademija Dangubnijeh«⁴³ (deglj Oziosi Eruditi) koja okuplja dubrovačku inteligenciju.

Osim zanimanja za književni rad dubrovačka Akademija Ispraznih ima filozofske i filološke ciljeve. U brizi za obogaćivanjem i pročišćenjem ilirskog jezika Isprazni početkom 18. stoljeća predviđaju i sastavljanje latinsko-talijansko-ilirskog rječnika i gramatike. Taj odgovoran leksikografski zadatak povjeren je članovima Akademije: Đuri Matijaševiću⁴⁴, Dživi Sare Buniću-Vučičeviću mlađem⁴⁵ i Ivi Nataliću Aletinu⁴⁶.

⁴² Rukopis br. 312, str. 65—66, Biblioteka samostana Male Braće — Dubrovnik.

⁴³ Mirko Deanović, Odrzi talijanske akademije degli Arcadi preko Jadrana, Rad JAZU, knj. 248., 1933., str. 1—98. i knj. 250., 1935., str. 1—125. (u radu je navedena vrlo bogata bibliografija o akademiji Ispraznih i njenim članovima).

A. Vučić, Akademija Dangubnijeh (Otosorum) i njen rad oko jednog rječnika u Dubrovniku, po usmenom izvještaju P. J. Kolendića, Srđ, god. 5., br. 14, 1906., Dubrovnik, str. 681—692.

⁴⁴ O Đuri Matijaševiću (Mattei) vidi: Dolci, Fasti letterario—ragusini, str. 26, br. 94. Georgius Matthaeus Cerva, Bibliotheca Ragusina, uredio Stjepan Krsić, Zagreb, 1975. JAZU, II. knjiga, str. 108—113.

P. Popović, Iz pisma I. Đordića popu Rafu Miliću, Nastavnik br. 12, 1901., str. 29. M. Deanović, Odrzi talijanske akademije degli Arcadi preko Jadrana, Rad JAZU, br. 250., 1935., str. 7—24.

⁴⁵ O Dživi Sare Buniću Vučićeviću (1664. — 1712.) mlađem vidi: Cerva o. c., II knjiga, str. 221—222.

Dolci, Fasti letterario—ragusini, str. 31, br. 120 Joannes Seraphinus de Bona junior.

Appendini, Notizie storico—critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei, Ragusa, 1803., str. 237.

Deanović, Odrzi..., Rad JAZU, br. 250, str. 2—4.

⁴⁶ O Ivi Nataliću Aletinu (1670.—1743.) treba napomenuti da je bio poznat ne samo kao dugogodišnji tajnik Dubrovačke Republike već i kao historičar, ljubitelj starina i kolekcionar. Nije li njegova zbirka poslovia (sačuvana u rukopisu u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu pod sign. R — 3420) započeta kao pripremi rad u prikupljanju leksikografske građe za rječnik dubrovačke akademije? O zbirci poslovia I. Natalića Aletina vidi: Sabrana dela Vuka Karadžića, knj. IX., Prosveta,

Premda u sačuvanim dokumentima o radu dubrovačke Akademije nema podataka o vezi njezinih članova i isusovačkog kolegija i njegovog rektora Della Belle, sa sigurnošću možemo tvrditi da je on dobro poznavao barem neke članove Akademije Ispraznih. Sigurno mu je bilo poznato djelovanje Akademije kao i njezini planovi oko izdavanja rječnika.

Della Bellin boravak u Dubrovniku prekida se sredinom 1702. god. kad ga isusovački red upućuje u Firenzu gdje radi godinu dana kao predavač skolastičke teologije u »Collegio di San. Giovannino«, a istovremeno vrši službu teologa kod kardinala Francesca de Medici. Za vrijeme boravka u Firenzi dolazi na glas po svom znanju, a biograf Camelli ističe da ga je čak i toskanski veliki vojvoda Cosimo III. veoma cijenio.

U međuvremenu i Dubrovačka Republika i splitski nadbiskup Stefano Cosmi⁴⁷ upućuju molbu generalu reda Tirsu Gonzalesu da uputi Della Bellu u Dalmaciju. General reda povoljno rješava molbu pa od jeseni 1703. Della Bella istovremeno djeluje u misijama na području Mletačke Dalmacije i Dubrovačke Republike.

Iz Italije preko Ancone kreće u Split. Nakon burnog putovanja, na kojemu doživljava brodolom kod Visa, stiže u Split i odmah započinje aktivnim misio-narskim radom. Njegovo djelovanje povezano je s nastojanjem splitskog nadbiskupa Cosmija. Cosmi ulaže velike napore u širenje vjere i vjerskog obrazovanja. Od svog dolaska u Split (1682.) Cosmi nastoji otvoriti sjemenište⁴⁸ i tako omogućiti školovanje domaćem svećenstvu u Dalmaciji. Nakon velikih financijskih poteškoća i problema s pronalaženjem nastavnika Cosmi ipak uspijeva u svojoj nakani. 25. ožujka 1700. otvara se splitsko sjemenište.

Cosmi je u Splitu želio okupiti sposobne svećenike koji bi mu pomogli u organizaciji nastave u sjemeništu ali i u misijama u okolici Splita. Vjerojatno je već nakon dolaska u Split čuo za Della Bellu koji je u to doba bio rektor isusovačkog kolegija u Dubrovniku. Kad ga je prilikom svog boravka u Fi-

Beograd, 1965., Miroslav Pantić, Vuk Stefanović Karadžić i naše narodne poslovice, str. 587.

Cerva, o. c. II. knjiga, str. 235—236.

Dolci, Fasti letterario—ragusini, str. 31, br. 118 Ioannes Natali Alessi.

Appendini, o. c. II. knjiga, str. 25—26.

Deanović, Odrazi..., Rad JAZU, br. 250, str. 24—29.

⁴⁷ Simeone Gliubich, Dizionario biografico degli huomini illustri della Dalmazia, Vienna, 1856, ed. di Leopoldo Sommer, str. 90—91.

⁴⁸ Grga Novak, Povijest Splita, Čakavski sabor, Split, 1978., str. 1453. i str. 1414.—1417.

Ottavio Maria Paltrinieri, Notizie intorno alle vite di quattro arcivescovi di Spalato, Roma, 1829, str. 9—72.

Stefano Cosmi, rođen u Veneciji 24. IX. 1629., vrlo mlad ulazi u red somaska. Nakon studija u Rimu vraća se u Veneciju gdje se prvo bavi nastavom, a zatim napreduje i postaje službeni cenzor za knjige tiskane u Veneciji i general svoje kongregacije (1674.). Posebno se zalaže za napredak školstva i kvalitetu nastave u svojoj domovini (Feltre, Verona — Collegio de' nobili di S. Zeno). Papa Inocent XI. ga zbog zasluga imenuje za splitskog nadbiskupa 1678. godine. Cosmi dolazi u Split krajem 1682. godine.

⁴⁸ M. Vanino, Lovro Camelli i njegova povijest pučkih misija u Mletačkoj Dalmaciji 1703.—1762. Vrela i prinosi, br. 12, Sarajevo, 1641. (str. 87—192), str. 101. Grga Novak, Povijest Splita III., Split, 1978., str. 1416.

renzi⁴⁹ i vidio, razumljivo je da je uputio molbu generalu isusovačkog reda tražeći da mu pošalje Della Bellu kao suradnika i pomoćnika.

Upućivanje Della Belle u Split značilo je za isusovački red prodor u novo važno kulturno i literarno središte tadašnje Mletačke Dalmacije. Mletačka je vlada već više puta odbila izdavanje odobrenja isusovcima za rad u Splitu. Zahtjev nadbiskupa Cosmija da mu se pošalje Della Bella kao pomoć za rad u misijama otvara mogućnost uspostavljanja isusovačke rezidencije u Splitu, a takvu je priliku uprava reda morala iskoristiti. Premda je Della Bella došao u Split na poziv splitskog nadbiskupa, nisu ga svi dočekali s oduševljenjem⁵⁰.

Svojim dotadašnjim djelovanjem u Dubrovačkoj Republici Della Bella je pokazao izvanredne diplomatske osobine pa je jasno da je on po svom znanju našeg jezika kao i po poznavanju prilika u Dalmaciji bio najpogodnija osoba za početak djelovanja isusovaca u Splitu.

Nadbiskup Cosmi, u želji da učvrsti vjeru i obrazuje svećenički kadar, po-tiče pisanje knjiga na hrvatskom jeziku. U njegovo se doba (oko godine 1704.) osniva i u Splitu »Accademia Illirica« s osnovnim ciljem njegovanja hrvatskog jezika i brigom oko izdavanja ilirskih knjiga. 1703. osniva se u okviru sjemeništa i prva splitska javna biblioteka⁵¹.

Cosmi je prilikom vizitacija po okolici Splita upoznao težak materijalni položaj stanovništva, probleme hrvatskog klera i slabo obrazovanje svećenstva. Dobro je poznao i nastavne probleme u splitskom sjemeništu gdje je rad bio otežan zbog malog broja nastavnika i nedostatka priručnika i knjiga na našem jeziku. Cosmijeva je želja da u što kraćem roku pribavi potrebne crkvene knjige na našem jeziku kao i priručnike za nastavu: rječnik i gramatiku.

Dolaskom Della Belle u Split Cosmi dobiva osobu koja mu može pomoći u ostvarenju planova o tiskanju udžbenika. Već i prije su članovi isusovačkog reda sastavili vrijedne priručnike za učenje jezika. B. Kašić izdao je 1604. u Rimu prvu gramatiku hrvatskog jezika, a Jakov Mikalja objavio je trojezični rječnik i kratku gramatiku. Svojim poznavanjem našeg jezika i svestranim obrazovanjem Della Bella je mogao nastaviti isusovačku tradiciju i prihvatiti Cosmijevu narudžbu⁵² za sastavljanje rječnika i gramatike. Cosmijeva je narudžba poslužila kao početni poticaj Della Belli koji uz intenzivan misionarski rad počinje sakupljati građu za rječnik i gramatiku.

Sudeći prema tekstu predgovora, koji je tiskan na 5. i 6. nepaginiranoj stranici rječnika, Della Bella je prije Cosmijeve narudžbe sakupljao ilirske riječi i bilježio njihova talijanska značenja provjeravajući ih u raznim talijanskim rječnicima. Za je leksička zbirka služila autoru za ličnu upotrebu. Vjerojatno je Cosmi znao za te Della Belline bilješke i upravo ga je zato i zamolio da ih uredi, dopuni i objavi u obliku rječnika.

⁴⁹ G. L. Camelli, *Breve ragguaglio della vita del P. Ardelio della Bella*, Modena, 1888, pogl. II., str. 14.

Ottavio M. Paltrinieri, *Notizie intorno alle vite di quattro arcivescovi di Spalato*, Roma, 1829, str. 39.

⁵⁰ M. Vanino, *Lovro Camelli i njegova povijest pučkih misija u Mletačkoj Dalmaciji 1703.—1762.*, str. 123, 124, Vrela i prinosi br. 12, 1941.

⁵¹ Grga Novak, *Povijest Splita III.*, Split 1978., str. 1444.

⁵² Grga Novak, *Povijest Splita III.*, Split 1978., str. 1453.

Simone Gliubich, *Dizionario biografico...*, Vienna 1856, str. 90.

Dobro poznavanje našeg jezika omogućilo je Della Belli aktivan misionarski rad u okolici Splita i na području čitave Mletačke Dalmacije. U većini župa izvan velikih gradova puk nije znao talijanski pa je za vjersko prosvjetovanje bilo neophodno dobro poznavanje našeg jezika. Della Bella je rado primljen gost u svim biskupijama. Često boravi u makarskoj biskupiji gdje uspostavlja prijateljske odnose s biskupom Nikolom Biankovićem. Postaje pratilac i suradnik Stefanu Cupilliju⁵³, koji je došao u Dalmaciju prvo kao pomoć splitskom nadbiskupu Cosmiju, a već 1699. imenovan je za trogirskog biskupa. Nakon smrti splitskog nadbiskupa Cosmija (10. svibnja 1707.) papa Klement XI. imenuje Cupillija za splitskog nadbiskupa.

Della Bella nastavlja misionarsko djelovanje ali i suradnju s nadbiskupom Cupillijem⁵⁴. Njegova misionarska aktivnost pokriva široko područje splitske dijeceze, a proteže se i na otoke. Kratke boravke u Splitu koristi kao propovjednik i savjetnik splitskom svećenstvu.

Premda radi na području Mletačke Dalmacije, stalno održava veze s Dubrovnikom i dubrovačkim kolegijem, gdje obično boravi tokom zime jer u Splitu nema osiguran prikladan smještaj. Boravak u Dubrovniku koristi za propovijedi, ali i za sakupljanje leksičke građe. Da dobro poznaje prilike u kolegiju, svjedoči podatak da nakon odlaska rektora Luc' Antonia Antolinija (1708.) na kratko preuzima dužnost vicerektora kolegija. Tu dužnost obavlja do dolaska novog rektora (Giuseppe Maria Paganucci) 20. 6. 1708.⁵⁵

U tom razdoblju zastupa kolegij u imovinskom sporu oko plaćanja najma za neke kuće dominikanskom samostanu u Dubrovniku. Njegova je obrana tako vješta da isusovci dobivaju parnicu⁵⁶.

Za vrijeme boravka u Dubrovniku sigurno je kontaktirao s članovima Akademije Ispraznih, a posebno s Đurom Matijaševićem koji u to doba prikuplja građu za rječnik Akademije i bilježi citate⁵⁷ iz književnih djela kao npr.

⁵³ Stefano Cupilli rođen je 18. XI. 1659. u poznatoj plemićkoj porodici u Veneciji. Kao i Cosmi pripada redu somaska. Po svom uzoru Stefanu Cosmiju koji ga zareduje mijenja svoje ime Gasparo u Stefano. Ističe se na studiju. Nakon studija radi kao nastavnik u Ferrari. Član je komisije za odobravanje tiskanja knjiga. Istakao se kao propovjednik u Genovi, Sieni i Bologni. U Bellunu radi kao rektor seminara sedam godina. 1698. Cupilli po naredbi reda odlazi u Dalmaciju kao pomoć splitskom nadbiskupu Cosmiju. 31. rujna 1699. postaje trogirski biskup, a nakon Cosmijeve smrti papa ga imenuje za splitskog nadbiskupa. Cupilli svečano preuzima dužnost 13. VII. 1708. Djeluje u Splitu kao nadbiskup do smrti 11. XII. 1719. O Stefanu Cupilliju vidi: Ottavio Maria Paltrinieri, *Notizie intorno alle vite di quattro arcivescovi di Spalato della congregazione di Somasca*, Roma, 1829, str. 73 — 119.

⁵⁴ *Actorum Archiepiscopi Cupilli — Biskupski arhiv — Split, Rukopisi*. U izvještaju kongregaciji o stanju crkve u Splitskoj nadbiskupiji Stefano Cupilli govori i o Della Belli: Paltrinieri, o. c., str. 113—114: »Comes in visitatione fuit P. Ardelio Della Bella, soc. Jesu, Italus, vir ecclesiastica virtute atque animarum studio excellens. Is quasi divinitus idiomate Illyrico donatus, missiones identidem exercet, provinciam obeundo, et Dictionarium Illyricum cum grammatica (cura et precibus Archiepiscopi eum ideo studiosissime penes se tenentis) ex arte diligentissime adornavit, ...«

⁵⁵ Vanino, *Ljetopis dubrovačkih kolegija 1559.—1764.*, Vrela i prinosi br. 7, 1937., str. 47.

⁵⁶ M. Vanino, *Ljetopis dubrovačkog kolegija*, str. 47, Vrela i prinosi br. 7, 1937.

⁵⁷ Pero Budmani, »Pjerin« Marina Držića, *Rad JAZU*, 148, 1902., str. 51—808. M. Deanović, *Odrzi akademije degli Arcadi preko Jadrana*, *Rad JAZU*, 250, str. 19.

iz M. Držića, Palmotića, Kašića, itd. U svom radu Matijašević koristi i izvratke iz rječnika J. Megisera (*Thesaurus polyglottus vel Dictionarium multilingue ex quadrigentis linguis*, Frankfurt, 1603.), a služi se i rječnikom Jakova Mikalje. Dok Matijašević⁵⁹ priprema latinsko-talijansko-ilirski rječnik, Della Bella skuplja građu za talijansko-latinsko-ilirski rječnik. Iz već navedenih podataka iz Matijaševićeve korespondencije jasno je da su se Della Bella i Matijašević dobro poznavali pa premda za sada nemamo podataka o njihovoj suradnji u sakupljanju leksičke građe do 1709. godine, možemo sa sigurnošću tvrditi da je došlo do izmjene iskustava a vjerojatno i do suradnje.

Potvrdu o postojanju prisne prijateljske veze između Matijaševića i Della Belle nalazimo u dijelu Matijaševićeve korespondencije koja govori o njegovu sukobu s dubrovačkim nadbiskupom de Robertisom⁶⁰. U više pisama Matijašević se obraća Della Belli kao prijatelju i traži savjet. U tim teškim trenucima on mu pruža punu podršku i nastoji mu olakšati progonstvo savjetom i razumijevanjem. Iz tog je razdoblja i pismo koje Matijašević 18. rujna 1709.⁶⁰ iz Trstena upućuje Della Belli u Dubrovnik. Radi se o Matijaševićevom odgovoru na Della Bellino pismo čiji tekst nije sačuvan. Iz Matijaševićeva pisma naslućujemo sadržaj Della Bellina pisma koje je bilo puno savjeta i utjehe. Matijašević, pun zahvalnosti, odgovara ovim riječima:

»Dell'incomodo ch'ella si ha preso nello scrivermi, e dei motivi, che m'adduce per consolarmi, le rendo quelle grazie, che possono provenire da un cuore tutto grato, e che non saprà mai trascurar l'occorrenze, ove possa mostrarle evidenti attestati delle massime antiche, ne mai interrotte obbligazioni. . .«
(Tekst se citira u originalnoj grafiji.)

Osim uobičajenih riječi zahvale i stila po kojemu možemo prosuditi odnos prijateljstva ali i dužnog poštovanja mlađeg Matijaševića prema starijem i iskusnijem Della Belli, u tekstu se spominju »antiche ne mai interrotte obbligazioni«, stare i neprekinute obaveze koje Matijašević ima prema Della Belli. Po tim bismo riječima mogli zaključiti da je njihovo poznanstvo bilo dugotrajno i da je započelo vjerojatno s Della Bellinim dolaskom u Dubrovnik.

Nastavak pisma, a posebno njegov kraj značajan je dokument koji potvrđuje da je suradnja Matijaševića i Della Belle podrazumijevala i zajednički rad na sakupljanju građe za rječnik:

»In quei momenti, nei quali dirò così, ho qualche lucido intervallo, non lascio di vista il suo Dizionario, a quest'effetto in un di questi giorni ho voluto riconoscer tutta quanta la librericiuola (umjesto: librariciuola) di questo buon Paroco, e ho trovato qualche straccio in Illirico, e forse potra somministrare

⁵⁹ Premda je akademija Ispraznih pisanje rječnika povjerila trojici svojih članova, do danas nisu pronađeni podaci o tome da li su Dživo Bunić—Vučićević i Ivo Natalić—Aletin aktivno sudjelovali u prikupljanju leksikografske građe i koji je bio njihov udio u materijalu prikupljenom za prva tri slova rječnika.

⁶⁰ Matijašević je kao ispovjednik ženskog samostana sv. Klare došao u sukob s dubrovačkim nadbiskupom de Robertisom koji ga je protjerao iz Dubrovnika i zabranio mu vršenje vjerskih obreda. Sukob je izazvala pritužba duvni samostana sv. Klare koje nisu bile zadovoljne sa strogim pravilima klauzure koja je Matijašević želio nametnuti njihovom redu. Matijašević je u svojoj moralnoj strogosti vjerojatno bio pod utjecajem isusovaca pa je razumljivo da u svom sukobu nalazi punu podršku Della Belle.

⁶⁰ Rukopis br. 312, str. 133, pismo br. 112. od 18. rujna 1709., Biblioteka samostana Male Braće — Dubrovnik.

qualche sinonimo alla prodigiosa copia di quelli termini de' quali è troppo do-
vizioso il suo Slovník...»

Matijašević javlja da u časovima kad se uspijeva odhrvati depresiji zbog
progonstva ne ispušta iz vida njegov rječnik. Premda bi se po ovim riječima
moglo zaključiti da je Matijašević u Trstenu imao Della Bellin tekst na uvidu,
mislim da je točnija njihova slobodnija interpretacija po kojoj bi se »non lascio
di vista« moralo prevesti sa »stalno držim na umu« ili »stalno mislim na vaš
rječnik«.

Možemo pretpostaviti da je Della Bella, znajući Matijaševićev interes za
sakupljanje gradiva, zamolio prijatelja da, u trenucima kad ima slobodnog vre-
mena, prikuplja građu za njegov rječnik. Vjerojatno je već i prije Matijašević
pomagao Della Belli u sličnom poslu pa taj zahtjev nije bio neobičan.

U želji da pomogne prijatelju, Matijašević traži među knjigama u maloj
biblioteci župnika u Trstenom ilirske knjige i iz njih ispisuje riječi i citate (»ho
trovato qualche straccio in Illirico«). Matijašević pretpostavlja da će ti pri-
mjeri koristiti Della Belli i da će možda njima nadopuniti tekst rječnika pone-
kim sinonimom. Iz ovog kratkog teksta mogu se izvesti slijedeći zaključci:

1) Matijašević je sigurno dobro poznao tekst Della Bellina rječnika jer
inače ne bi isticao bogatstvo hrvatskih sinonima u tom tekstu (»prodigiosa
copia di quelli termini de' quali è troppo dovizioso il suo Slovník«).

2) Bila mu je sigurno poznata i metoda navođenja riječi i citata u Della
Bellinu tekstu jer inače ne bi mogao prihvatiti taj posao.

3) Sudeći po tekstu »e forse potrà somministrare qualche sinonimo«, u
kojem se Matijašević tek nada da će Della Bella služeci se njegovim primje-
rima pridodati poneki sinonim svom rječniku, možemo utvrditi da Matijašević
nije imao u Trstenom Della Bellin rukopis kako to neki pretpostavljaju⁶¹.

Da je imao rukopis, znao bi da li riječi i citati obogaćuju tekst rječnika ili
su već potkrepljeni drugim primjerima.

4) Matijašević govori o rječniku kao o Della Bellinu djelu. Izbor riječi i
citata prepušta autoru.

5) U tekstu pisma koje je pisano na talijanskom jeziku Della Bellin se
rječnik spominje kao »Dizionario« i kao »Slovník«. Zanimljivo je da se i na
devetoj nepaginiranoj stranici rječnika u tekstu Imprimitura o Della Bellinu
djelu govori kao o »ilirskom rječniku« (»Dizionario illirico«), premda je njegov
pravi naslov »Dizionario italiano, latino, illirico«.

Matijašević upotrebom naziva slovník vjerojatno želi istaći bogatstvo ilir-
skog teksta u rječniku. Ista ideja prisutna je u tekstu Imprimitura, premda je
on napisan tek 1. ožujka 1728.

6) Matijaševićovo je pismo dokaz da je već 1709. Della Bellin rječnik bio
bogat hrvatskim sinonimima i da ga je autor stalno dopunjavao novim izrazi-
ma. U tom su mu poslu vjerojatno pomagali i drugi osim već spomenutog Ma-
tijaševića.

Premda je tekst ovog pisma jedini dokaz da je Matijašević pomagao Della
Belli u prikupljanju građe za rječnik, možemo pretpostaviti da je njihova su-

⁶¹ Tako npr. i Mijo Ivan Brlek u raspravi, Joakim Stulli (1730.—1817.) dubrovački
leksikograf, Anali Zavoda za povijesne znanosti istraživačkog centra JAZU, Dubrov-
nik, 1980., sv. XVIII., str. 232, pogrešno navodi da je g. 1709. Ardelio Della Bella dao
Đuri Matijaševiću na ogled rukopis svojeg rječnika.

radnja bila dugotrajnija i plodnija, a to nam neizravno potvrđuje i međusobni odnos povjerenja vidljiv u malobrojnim sačuvanim dokumentima.

Kad u pismu od 16. prosinca 1709.⁶² Matijašević traži od Della Belle pomoć i savjet u rješavanju spora s de Robertisom, on mu savjetuje da ode u Rim i da se obrani pred papom od krivih optužbi. Della Bellin odgovor napisan je odmah po primitku Matijaševićeva pisma⁶³ jer već 23. prosinca Matijašević u pismu Orsatu Sorkočeviću spominje Della Bellin savjet i svoju odluku o odlasku.

Odlaskom Matijaševića⁶⁴ u Rim Della Bella sigurno gubi vrijednog suradnika i prijatelja. Premda u Matijaševićevoj korespondenciji nije sačuvano ni jedno pismo upućeno Della Belli iz Italije, sigurno je da se njihova veza nije prekinula Matijaševićevim odlaskom u Rim. To potvrđuju i neke napomene u sačuvanim pismima. Tako npr. u pismu⁶⁵ upućenom Ignaciju Gradiću Matijašević na kraju teksta spominje kako mora odgovoriti na Della Bellino pismo. Iz analize sadržaja drugih Matijaševićevih pisama možemo pretpostaviti da je i u pismima upućenim Della Belli bilo govora o jezičnim pitanjima a možda i uputa za dopunu rječnika.

Della Bella je tokom dugogodišnjeg misionarskog rada na području Mletačke Dalmacije i Dubrovačke Republike stupio u kontakt s mnogim učenim ljudima onog vremena. Svojim je radom pridobio simpatije dalmatinskih biskupa, kao npr. makarskog biskupa Nikole Biankovića ili barskog, a kasnije zadarskog nadbiskupa Vicka Zmajevića. Za vrijeme boravka u Zadru sigurno je upoznao i članove Akademije »degli Incaloriti a posebno Ivana Tanzlingera — Zanottija (1651.—1732.), poznatog leksikografa i stručnjaka za jezična pitanja i bliskog suradnika nadbiskupa Zmajevića.

I splitski nadbiskup Stefano Cupilli ima u Della Belli pomoćnika i savjetnika. Cupilli nastavlja politiku svog prethodnika Cosmija, proširuje sjemenište i nastoji u Splitu otvoriti i tiskaru za hrvatske knjige, ali mu to mletačka vlada ne dozvoljava štiteći interese mletačkih tiskara⁶⁶ i monopola na tiskanje knjiga. Cupilli je za vrijeme svog boravka u Splitu naučio ilirski, a posebno se brinuo za pročišćavanje našeg jezika i objavljivanje knjiga. Zato Cupilli potiče Della Bellu da dovrši rječnik⁶⁷. Istovremeno general reda Tamburini, zainteresiran za objavljivanje rječnika i drugih vjerskih knjiga na ilirskom, potiče⁶⁸ Della

⁶² Rukopis br. 312, str. 143—144, pismo br. 119, Biblioteka samostana Male Braće — Dubrovnik.

⁶³ Tekst Della Bellina pisma nije sačuvan.

⁶⁴ Matijašević odlazi brodom u Anconu 30. siječnja 1710., a zatim nastavlja put za Rim. Tek nakon višemjesečnog interveniranja vatikanski ga sud posve rehabilitira i oslobađa svake krivice (20. IX. 1710.). Matijašević se ipak ne vraća više u Dubrovnik već ostaje u Rimu.

⁶⁵ Rukopis br. 426, I—II, str. 341, pismo od 20. svibnja 1720. koje Matijašević iz Rima upućuje Ignaciju Gradiću. Biblioteka samostana Male Braće — Dubrovnik.

⁶⁶ Venecija oko 1670. počinje opadati i kao centar evropskog tiskarstva. Te se godine u Iašiju otvara prva tiskara za pravoslavne knjige, 1727. otvara se i prva tiskara za turske knjige u Istanbulu, a malo zatim otvara se tiskara i u Bukureštu. Tako Venecija gubi velik dio poslova pa je razumljivo da nastoji onemogućiti otvaranje štamparija u Dalmaciji.

⁶⁷ Grga Novak, Povijest Splita, III., 1978., str. 1456.

⁶⁸ M. Vanino, *Illyricum Sacrum* i začetnik mu F. Riceputi (str. 10—79), Vrela i prinosi br. 1, fasc. 1, Sarajevo 1932., str. 57, pismo od 13. X. 1713.

Bellu na rad: »prosequisca à gloria del Signore le traduzioni di varie cose in Illirico, tra le quali gradirei che fosse anche la dottrina del cardinale Bellarmino...«⁶⁹.

Prema gornjem tekstu izgleda da se Della Bella uz leksikografski rad bavio i prevođenjem vjerskih tekstova na hrvatski. No ti su se tekstovi, ako ih je Della Bella i napisao, vjerojatno izgubili. Della Bellino zalaganje na širenju vjere⁷⁰ potaklo je dalmatinske biskupe da od mletačke vlade zahtijevaju povećanje broja isusovačkih misionara u Mletačkoj Dalmaciji. Tako od 1709. Della Bella dobiva isusovca Filipa Riceputija⁷¹ kao pomoć u splitskoj rezidenciji.

Zajednički rad Della Belle i Riceputija pridonosi afirmaciji isusovačkog reda u Mletačkoj Dalmaciji. Kao posljedica njihova djelovanja javlja se kod mnogih dalmatinskih biskupa želja za osnivanjem isusovačke rezidencije⁷² ili otvaranjem isusovačke škole. Dalmatinski biskupi i nadbiskupi Zmajević i Cupilli uz podršku Carla Pisanija, generalnog providura, upućuju pismenu molbu⁷³ mletačkom senatu i papi Grguru XIII. da se dvojici isusovaca u Splitu odobri godišnja novčana pomoć. Venecijanski senat 1714. odobrava⁷⁴ tu molbu i izglasava stalnu novčanu pomoć isusovačkim misionarima.

Ta novčana pomoć osigurava isusovcima u splitskoj rezidenciji osnovna sredstva za život. Usprkos simpatijama i zaštiti većine dalmatinskih biskupa kao i generalnog providura Dalmacije i Albanije Carla Pisanija, isusovci u Splitu žive u oskudici. Tek im dar Nikole Biankovića, makarskog biskupa, koji im prepušta jednu kuću, omogućava trajan boravak u Splitu. Za vrijeme dugogodišnjeg boravka u Splitu isusovci ne dobivaju ni dozvolu za gradnju

⁶⁹ Bellarminov je katekizam već preveo na čakavski Komulović 1603., a isusovci su ga donijeli u Dubrovnik 1617. Kašić ponovno prevodi djelo i izdaje ga. 1633. tiskano je već drugo izdanje »Nauka krstjanskog kratkog«. Očito je 1713. djelo bilo rasprodano i zato general reda želi njegov ponovni prijevod.

Vidi Vjekoslav Štefanić, Bellarminov Kašićev Nauk krstjanski kratak, Vrela i prinosi br. 12, 1941., (str. 38—68), str. 38—40.

⁷⁰ Franjo Hamerl, Misije Družbe Isusove po hrvatskim zemljama o. Ardelija della Belle, Kalendar srca Isusova i Marijina, 1920., Zagreb, god. 15., str. 142—150.

Vidi i rukopis u Biskupskom Arhivu u Splitu, sign. NAS, s. 68, fol. 149v, fol. 150 r.

⁷¹ Filippo Riceputi (1667.—1743.) premješten je u venetsku provinciju sa zadaćom da sakuplja materijal za veliko povijesno djelo *Illyricum Sacrum* (kasnije ga je preradio i izdao Daniele Farlati). Vidi i M. Vanino, *Illyricum Sacrum* i začetnik mu F. Riceputi, Vrela i prinosi br. 1, fasc. 1, Sarajevo, 1932. (str. 10—79), str. 45.

⁷² M. Vanino, *Illyricum Sacrum*..., Vrela i prinosi br. 1, fasc. 1, 1932., str. 51—52, vidi pismo koje general reda Tamburini upućuje makarskom biskupu Biankoviću (25. VIII. 1710.).

⁷³ Vidi rukopis u Biskupskom arhivu u Splitu, sign. NAS, s. 68, fol. 150 r, 150 v, 151 r.

M. Vanino, *Illyricum Sacrum*, Vrela i prinosi br. 1, fasc. 1, 1932., str. 54. i 56. Vidi tekst citiranih pisama: 1) Tamburinijevo pismo Riceputiju u Kotor (13. III. 1713.) i 2) Tamburinijeva pisma Della Belli (5. VI. 1713.) u Dubrovnik i (13. X. 1713.) u Split.

⁷⁴ Lettera ducale od 18. travnja 1714. citirano u M. Vanino, *Lovro Camelli* i njegova povijest pučkih misija u Mletačkoj Dalmaciji 1703.—1762., str. 114—115. Vrela i prinosi br. 12, 1941.

crkve⁷⁵, a ne dozvoljava im se ni nastavni rad u sjemeništu, ni proširenje rezidencije novim članovima⁷⁶. Usprkos suzdržanom stavu mletačke vlasti prema isusovačkom djelovanju, Della Bella i dalje radi na učvršćivanju veza između isusovačkog reda i dalmatinskog svećenstva. Svojim diplomatskim darom znao je izglatiti povremene sukobe do kojih je dolazilo zbog brzopletosti i nepromišljenosti njegovih pomoćnika. Tako je npr. uspio izglatiti i spor⁷⁷ između Riceputija i biskupa Biankovića. Naporan misionarski rad po selima u zaleđu, otocima i bespućima narušio je Della Bellino zdravlje. Već 1715. general reda Tamburini piše⁷⁸ Riceputiju zabrinut za Della Bellino zdravlje i govori o njemu kao o iscrpljenoj osobi: »consumato dai patimenti, e dalle fatiche così à lungo spese in beneficio de prossimi«.

Nakon odlaska F. Riceputija iz Splita Della Bella dobiva novog suradnika isusovca Saveria Rovisa⁷⁹ koji pozna naš jezik. Usprkos narušenom zdravlju i stalnom radu izvan Splita Della Bella priprema za tisak i svoj rječnik. Iz rukopisa u Biskupskom Arhivu u Splitu (sg. NAS, S. 68 fol. 149v) saznajemo da je već 1714. rad na rukopisu rječnika toliko napredovao da su njegovi suvremenici vjerovali da će uskoro biti tiskan (»un copioso et erudito Dizionario Illirico, che in breve uscirà alla pubblica luce«). Prema podacima iz misijskih izvješća⁸⁰ već 1718. Della Bella ima problema s prepisivanjem rukopisa u čisto jer su prepisivači nevjesti. General reda Tamburini, u želji da se djelo što prije dovrši, savjetuje mu da rukopis pošalje na ispravak u Dubrovnik. Prema Vaninu Della Bella je poslušao savjet i 1718. poslao je rukopis rječnika u Dubrovnik gdje je obavljena i cenzura teksta u ime isusovačkog reda. Vanino pretpostavlja da su cenzuru obavili tadašnji nastavnici u isusovačkom kolegiju i

⁷⁵ Mletačka vlada u više navrata odbija zahtjev splitskog gradskog Vijeća da se isusovcima dopusti gradnja crkve iako isusovce podržavaju i splitski nadbiskup i mletački generalni providur u Dalmaciji. Za vrijeme boravka u Splitu isusovci drže i propovijedi u crkvi Filipa Nerija, a povremeno i u katedrali. U crkvi Filipa Nerija nalazio se oltar posvećen sv. Ignaciju pa se u toj crkvi održavaju i proslave na dan tog sveca (o tome vidi rukopis u Biskupskom Arhivu u Splitu, sign. NAS, s. 68, fol. 94v). Vidi M. Vanino, Lovro Camelli i njegova povijest pučkih misija..., Vrela i prinosi br. 12, 1941., str. 92, 107, 108.

⁷⁶ O. M. Paltrinieri, Notizie intorno alle vite ..., Roma, 1829, str. 100. i 101. M. Vanino, Lovro Camelli i njegova povijest..., Vrela i prinosi br. 12, 1941. str. 116—117.

Savjet splitskih plemića (i nobili del Consiglio di Spalato) izglasao je na sjednici od 15. ožujka 1717. dekret po kojem bi se nastava u splitskom sjemeništu trebala prepustiti isusovcima. Delegat splitskog plemstva u Veneciji ne dobiva odobrenje za provedbu te odluke. Nakon mletačko-turskog rata (1714.—1718.) koji završava mirom u Požarevcu Mletačka Dalmacija se teritorijalno proširuje na račun Turske. U krajevima koji su bili pod Turcima provodi se i vjersko prosvječivanje stanovništva. Premda ima problema s kadrovima, mletačka uprava ne želi brojčano pojačati splitsku isusovačku rezidenciju i tako omogućiti intenzivniji misionarski rad isusovaca na novo stečenim područjima.

⁷⁷ M. Vanino, Illyricum Sacrum i začetnik mu F. Riceputi, Vrela i prinosi br. 1, fasc. 1, Sarajevo 1932., str. 58, vidi pismo koje Tamburini upućuje Della Belli 3. VI. 1715. u Split.

⁷⁸ M. Vanino, Illyricum Sacrum..., Vrela i prinosi br. 1, fasc. 1, 1932., str. 54, pismo od 24. XII. 1715. upućeno Riceputiju u Zadar.

⁷⁹ M. Vanino, Lovro Camelli i njegova povijest pučkih misija u Mletačkoj Dalmaciji 1703.—1762., Vrela i prinosi br. 12, 1941., str. 93. Rovis surađuje s Della Bellom od 1717. do 1728.

⁸⁰ M. Vanino, Lovro Camelli i..., Vrela i prinosi br. 12, 1941., str. 112, vidi tekst Tamburinijeva pisma od 28. veljače 1718.

cijenjeni znalci ilirskog jezika Rafo Tudišević, Ignacije Gradić i Franjo Ks. Betondić. Iako u svojim istraživanjima nisam naišla na dokumente koji bi potvrdili ovu pretpostavku, smatram da je ona moguća.

Nakon cenzure (1718.—1719.) Della Bella je tekst rječnika dao na pregled Ignaciju Đurđeviću i Vicku Zmajeviću⁸¹ kako nam sam to potvrđuje u svom predgovoru. Upravo je zato uzaludno požurivanje generala reda Tamburinija u pismu upućenom Della Belli 24. lipnja 1724.⁸² Tekst rječnika bio je konačno dovršen tek 1727. Uz odobrenje⁸³ generala reda 14. studenoga 1727.⁸⁴ Della Bella odlazi iz Splita u Veneciju da bi mogao nadgledati tiskanje svoga djela. Poslije gotovo godine dana⁸⁵ provedene u Veneciji nezadovoljan slabim napredovanjem tiska vraća se u Split.

U to doba u splitskoj isusovačkoj rezidenciji dolazi do promjena. Saverio Rovis zbog bolesti odlazi iz Splita (2. studenog 1728.) na Rijeku⁸⁶, a na njegovo mjesto u prosincu iste godine dolazi Gian Lorenzo Camelli⁸⁷. On se istakao kao nastavnik u dubrovačkom kolegiju i kao propovjednik u bratovštini Dobre Smrti već i prije svog dolaska u Split. Napisao je i nekoliko knjižica religioznog karaktera na ilirskom pa prema tim podacima možemo zaključiti da upravo isusovačkog reda posebnu pažnju posvećuje razvoju splitske rezidencije.

Na Della Bellin zahtjev splitska rezidencija dobiva krajem 1730. još jednog isusovca Antonija Castellanija⁸⁸. Misionarska djelatnost trojice isusovaca vrlo je živa i obuhvaća široko područje Mletačke Dalmacije, a osobito okolicu Splita i Trogira, Zadar, otoke Rab, Brač i Hvar a i udaljen Kotor⁸⁹.

Novi general reda Francesco Retz potiče Della Bellu na bilježenje podataka o misionarskom radu u Dalmaciji⁹⁰, a kad do Splita 1731. g. dolazi kuga, daje upute misionarima u splitskoj rezidenciji o njihovom djelovanju uz posebnu napomenu da se Della Bella zbog godina i narušena zdravlja mora čuvati zaraze⁹¹.

Premda je već u godinama, Della Bella je još uvijek oslonac isusovačkog reda u Mletačkoj Dalmaciji te često svojim savjetima pomaže generalu reda u

⁸¹ I M. Vanino pretpostavlja da je upravo zbog pregleda teksta, koji su izvršili I. Đurđević i V. Zmajević došlo do odgode tiskanja djela (Lovro Camelli..., Vrela i prinosi br. 12, 1941., str. 103—104).

⁸² M. Vanino, L. Camelli i njegova povijest pučkih misija u Mletačkoj Dalmaciji 1703.—1762., Vrela i prinosi br. 12, 1941., str. 103.

⁸³ M. Vanino, L. Camelli..., Vrela i... br. 12, 1941., str. 104.

⁸⁶ M. Vanino, Misijska izvješća 1725.—1728., Vrela i prinosi br. 2, fasc. 2, Sara-Vrela i prinosi br. 2, fasc. 2, Sarajevo 1933., str. 101.

⁸⁵ Della Bella boravi u Veneciji od kraja studenog 1727. do 24. listopada 1728. Vidi rukopis br. 426, Tom. II., str. 187, Bibl. Male Braće — Dubrovnik.

⁸⁶ M. Vanino, Misijska izvješća 1725.—1728., Vrela i prinosi br. 2, fasc. 2, Sarajevo 1933., str. 109.

⁸⁷ M. Vanino, L. Camelli i njegova povijest... 1703.—1762., str. 89—90. i str. 119.

⁸⁸ M. Vanino, Lovro Camelli..., Vrela i prinosi br. 12, 1941., str. 94—95. i str. 120.

⁸⁹ Područje obuhvaća dvije nadbiskupije — splitsku i zadarsku i 11 biskupija. Za podatke o misijama vidi: Franjo Hamerl, Misije družbe Isusove po hrvatskim zemljama O. A. Della Bella, Kalendar srca Isusova i Marijina, 1920., god. 15., str. 142—150.

⁹⁰ M. Vanino, Lovro, Camelli..., Vrela i prinosi br. 12, 1941., str. 97, vidi pismo Retza Della Belli od 1. X. 1731.

⁹¹ M. Vanino, Lovro Camelli..., Vrela... br. 12, 1941., str. 99, pismo Retza Della Belli od 8. X. 1731.

donošenju odluka. Kad se splitski nadbiskup Antun Kačić⁹² 1733 obratio generalu isusovačkog reda s prijedlogom da isusovci preuzmu nastavu u splitskom sjemeništu, znajući koliko je to pitanje osjetljivo, Retz se obraća Della Belli tražeći njegovo mišljenje i dodatne informacije. Da je oprez isusovačkog reda bio opravdan, očito je jer je Kačićeva molba odbijena⁹³. Iz ovih podataka postaje jasan osjetljiv položaj isusovačke rezidencije u Splitu. Isusovci su u gradu imali protivnika, a bilo ih je očito i na papinskom dvoru u Rimu.

Iscrpljen dugogodišnjim radom 21. kolovoza 1733. Della Bella doživljava srčani udar. Četiri godine leži teško bolestan i nepokretan u splitskoj rezidenciji gdje i umire 3. prosinca 1737⁹⁴. Pokopan je u crkvi Gospe od Poišana u Splitu uz velike počasti, a zadarski nadbiskup V. Zmajević dao je u Rimu nakon Della Belline smrti izraditi njegov portret.

Pratećem obrazovanju i života Ardelija Della Belle postaje jasno da je taj tipični pripadnik isusovačkog reda za svog dugogodišnjeg boravka u našim krajevima ostavio neizbrisive tragove. Njegovo djelovanje utkano je u kulturnu i literarnu povijest ne samo Dubrovnika već i Splita i Zadra i ostalih krajeva kroz koje je prolazio. Isusovački je red našao u Della Belli pravog zastupnika svih ideja koje su bile osnovni pokretači reda od njegova osnutka. Svojim neumornim misionarskim radom i propovijedima na našem i talijanskom jeziku širio je među pukom i obrazovanom vlastelom ideje kršćanstva i crkvene protureformacije. Kao nastavnik pridonio je obrazovanju dubrovačke inteligencije, a kao aktivan znanstveni radnik vrlo je pažljivo pratio razvitak književnosti i jezika koji mu nije bio materinji. Svoje znanje o našem jeziku crpao je iz literature i izravnih dodira s tadašnjim stručnjacima za jezična pitanja Đ. Matijaševićem, I. Đurđevićem, M. Zmajevićem, itd.

Njegov dolazak u Dubrovnik označava jačanje utjecaja isusovaca u gradu. Otvaranjem kolegija uspostavlja se suradnja između vlastele i isusovačkog reda i tako postepeno raste utjecaj isusovačke misli na obrazovane generacije dubrovačke vlastele i pučana.

Danas je teško prosuditi kolik je bio utjecaj isusovaca na političko djelovanje vlastele, bivših učenika kolegija. No iz niza postupaka i odluka dubrovačkog Vijeća krajem 17. i tokom 18. stoljeća očit je utjecaj isusovačke strogosti i obnove kršćanskog morala u Dubrovniku. Dubrovačka inteligencija, a među njima i Đuro Matijašević i Ignjat Đurđević, nisu izbjegli tom utjecaju. Nije li mladi Đurđević upravo pod utjecajem isusovačkog odgoja odlučio ući u isusovački red, a Matijašević došao u sukob s duvnama u samostanu sv. Klare jer je tražio strože pridržavanje pravila klauzure.

Ne znamo kolik je bio utjecaj isusovačkih propovijedi, osobito Della Bellinih, na sastancima bratovštine Dobre Smrti na život i ponašanje njezinih članova, ali je sigurno da je on pridonio širenju ideja protureformacije među dubrovačkim pukom. O sve većoj naklonosti plemstva prema isusovcima svje-

⁹² A. Kačić postaje splitski nadbiskup nakon smrti nadbiskupa Laghija 1730. godine.

⁹³ Premda je mletačka vlada 1734. odobrila Kačićevu molbu, konačnu je odluku donosio papa. Tadašnji papa Klement XII. nije udovoljio molbi splitskog nadbiskupa pa tako nastava u splitskom sjemeništu ne dolazi u ruke isusovaca. O tome i M. Vanino, Lovro Camelli..., *Vrela i ...* br. 12, fasc. 12, 1941., str. 99—100.

⁹⁴ M. Vanino, *Ljetopis dubrovačkog kolegija 1559.—1764., Vrela ...* br. 7, 1937., Sarajevo, str. 69.

doče brojne oporuke plemića u korist isusovačkog reda. Tako se postepeno stvarala materijalna osnova za gradnju kolegija i crkve u Dubrovniku kao i za osnivanje rezidencije u Splitu.

Dokaz o utjecaju isusovaca u Dubrovniku je i izgradnja jedinstvene barokne cjeline kolegija, crkve sv. Ignacija i prilaznog stepeništa u samom središtu grada i u neposrednoj blizini katedrale i kneževa dvora. S isusovcima dolazi u Dubrovnik duh rimskog baroka.

Premda se u brojnim sačuvanim pismima koja general reda upućuje Della Belli i njegovim suradnicima nalaze upute o nemiješanju u političke razmirice i sukobe, isusovci su barem neizravno sudjelovali u svim važnijim političkim zbivanjima i o njima su redovito obavještavali upravu reda u Rimu.

U čitavoj Della Bellinijoj biografiji ne nalazimo ni jedan podatak da je bilo u Dubrovniku bilo na području Mletačke Dalmacije došao u sukob s crkvenim ili svjetovnim vlastima. Iz njegovih je postupaka vidljivo da je znao zauzeti vlastiti stav i izreći svoje mišljenje bez izazivanja netrpeljivosti ili negativnih reakcija. Suradnja s crkvenim i svjetovnim vlastima bilo u Dubrovačkoj Republici bilo u Mletačkoj Dalmaciji osigurala je blagonaklonost prema njegovom redu premda je u svim sredinama postojao i otpor prema jačanju isusovačkog utjecaja.

Svi Della Bellini suradnici — Riceputi, Rovis, Camelli i Castellani bili su poznati u isusovačkom redu po svom misionarskom radu i znanju ilirskog jezika, a Riceputi i Camelli istakli su se i svojim djelovanjem u sakupljanju dokumenata i pisanju povijesnih djela. Isusovački je red vrlo pažljivo birao Della Belline suradnike jer je znao da o njihovom djelovanju ovisi budućnost reda u Dalmaciji. Ako usporedimo trajanje njihove suradnje s Della Bellom, primijetit ćemo da je jedino Della Bella izdržao tolike godine fizičkih napora dok su drugi morali odustati. Po izvještajima s misija jasno je da misionarski rad nije bio lagan pa ako ga je Della Bella mogao obavljati tolike godine, nesumnjiv je dokaz o njegovoj izvanrednoj fizičkoj kondiciji. Kratka karakteristika Della Belline aktivnosti iz pera njegova prijatelja i suvremenika Matijaševića rezimira autorovo djelovanje. Matijašević piše 1714. godine ovako:

»Il P. Ardelio Dellabella di singolar attività in tutte le cose, missionario insigne, talmente accreditato per tutta la Dalmazia, che quelli Prelati fanno a gara p(er) averlo nella loro Diocesi.«⁹⁵

Zahvaljujući nesalomljivoj volji i živom duhu i uz nepovoljne uvjete stalnog putovanja po Dalmaciji uspio je dovršiti rječnik. Današnjem istraživaču ostaje toliko puta reproducirana slika na kojoj je Della Bella prikazan kao starac duge sjede brade, markantna, isposnička lica i oštra pogleda.

Prikaz podataka o njegovom životu isprepleće se s podacima o povijesnim, ekonomskim i kulturnim prilikama u Dubrovniku i Mletačkoj Dalmaciji. Bez njih ne bi bilo moguće sagledati razvoj njegove ličnosti i njegova djela.

⁹⁵ Citat Matijaševićeva izvještaja dubrovačkom nadbiskupu Ivanu Conventatiju (imenovan 27. II. 1714.) o prilikama u Dubrovniku. Cjelovit tekst izvještaja objavljen u: Mirko Deanović, Đ. Matijašević o prilikama u Dubrovniku na početku 18. vijeka. Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. 11., Zagreb 1932., str. 145—160 (citiran tekst na str. 150) capitolo 4, teologi, 3. In 3^a luogo il P. Ardelio Dellabella... Navedeni citat naveden je i u — Vicko Adamović, Građa za istoriju dubrovačke pedagogije, knj. 15., Zagreb, 1885., str. 75.

Kratka analiza njegovih propovijedi pomoći će u jasnijem sagledavanju autorove ličnosti i njegova odnosa prema vjeri, našem jeziku i Dubrovniku. Tako će se bolje shvatiti i nastanak njegova rječnika.

III — DELLA BELLA I NJEGOVE PROPOVIJEDI NA ILIRSKOM JEZIKU

Navedeni podaci o Della Bellinu životu potvrđuju da je on za vrijeme svog prvog boravka u Dubrovniku (1681.—1684.) uz nastavu povremeno držao i propovijedi na talijanskom jeziku. Godine 1691. dubrovačka mu vlada u nedostatku propovjednika zbog kužne zaraze u gradu i okolici povjerava korizmene propovijedi u katedrali.⁹⁶ Kao rektor kolegija propovijeda na ilirskom na sastancima bratovštine Dobre Smrti (od 1697. do 1700.⁹⁷). Njegovo se propovjedničko djelovanje na našem jeziku, a povremeno i na talijanskom, nastavlja za vrijeme misionarskog rada od 1703. do 1733. godine⁹⁸ na području Mletačke Dalmacije (Splita, Zadra, Kotora i otoka) kao i na području Dubrovačke Republike.

Za analizu Della Bellina rječnika, a posebno njegova hrvatskog dijela, važna je prethodna analiza njegovih propovijedi na ilirskom jeziku jer su one uz rječnik jedino Della Bellino sačuvano djelo iz kojeg možemo saznati njegov stav prema našem jeziku, Dubrovniku, misionarskom radu i našem puku.

Propovijedi su nastale iz istih pobuda kao i rječnik. U oba je djela prisutna ideja vodilja isusovačkog reda koja se temelji na saznanju da se vjera u narodu može širiti isključivo na narodnom jeziku. Zato su isusovački misionari morali naučiti jezik naroda među kojim djeluju. Učenje jezika, da bi se na tom jeziku moglo komunicirati s pukom, osnovna je ideja Della Bellina rječnika. Autor je djelo namijenio prvenstveno budućim misionarima u slavenskim zemljama da bi uz rječnik i gramatiku što potpunije i brže naučili naš jezik. Njegove su propovijedi praktičan rezultat učenja našeg jezika i dokazuju da stranac—Talijan—može naučiti hrvatski jezik tako dobro da na njemu čak i propovijeda.

Broj sačuvanih propovijedi je nažalost malen i ograničava se na kratko razdoblje (od g. 1697. do 1700.) njegova djelovanja u bratovštini Dobre Smrti u Dubrovniku. Sudeći prema podacima o Della Bellinom misionarskom radu, broj propovijedi na našem i na talijanskom jeziku morao bi biti mnogo veći. Tekst propovijedi je dugo vremena ostao neobjavljen, ali po njegovoj kvaliteti možemo pretpostaviti da je niz godina služio kao predložak isusovcima koji su djelovali u splitskoj rezidenciji nakon Della Belline smrti. Vjerojatno se zbog česte upotrebe dio tekstova zagubio. Iz sačuvanih propovijedi može se prosuditi kolik je bio Della Bellin udio u razvoju crkvenog propovjedni-

⁹⁶ G. L. Camelli, *Breve ragguaglio della vita del P. Ardelio Della Bella, missionario della Dalmazia*, Modena 1888, str. 8, nota 1.

⁹⁷ M. Vanino, A. Della Bella, vjersko-prosvjetni radnik Dalmatinske Hrvatske, Zagreb, 1938., str. 15.

⁹⁸ M. Vanino, Lovro Camelli i njegova povijest pučkih misija..., *Vrela i pri-nosi*, br. 12, 1941., str. 128, 129 i 132.

Franjo Hamerl, *Misije Družbe Isusove po hrvatskim zemljama O. A. Della Bella*, Kalendar srca Isusova i Marijina, 1920., Zgb. god. 15., str. 142—150.

štva kod nas kao i utjecaj koji su imale njegove propovijedi na razvoj te književne vrste u Dubrovniku i Dalmaciji.

Poznato je da se dubrovačka vlada brinula o vjerskom obrazovanju stanovništva. U mnogim službenim spisima nalazimo odluke o pozivanju i plaćanju propovjednika Talijana koji su dolazili u Dubrovnik održavati korizmene propovijedi u katedrali. Dolazak propovjednika Talijana u Dalmaciju i školovanje naših propovjednika u Italiji izvršilo je velik utjecaj na razvoj te književne vrste u Dalmaciji, a posebno u Dubrovniku. Sve isusovačke škole u Italiji njeguju retoriku koja se predaje kao poseban predmet i predstavlja važnu disciplinu studija. U 17. stoljeću crkveno govorništvo u Italiji pod jakim je utjecajem lažnog ukusa manirizma. Vjerske se propovijedi sve više svode na igru riječi, metafore i aluzije. Propovjednici više žele pokazati erudiciju i eleganciju izražavanja nego poticati na pobožnost. U težnji za postizanjem vanjskih efekata crkveno govorništvo gubi svoju osnovnu vjersku namjenu.

U drugoj polovici 17. stoljeća poznati isusovac Paolo Segneri (1624.—1694.) uvodi veliku promjenu u stil talijanskog crkvenog govorništva. Njegov stil nadovezuje se na književnu tradiciju crkvenih propovijedi 16. stoljeća i odbacuje suvišne ukrase i nerazumljivost izraza. Njegova zbirka propovijedi »Il Quaresimale« (1679), autorovo remek djelo, a posebno zbirka propovijedi »Il Cristiano Istruito« (1686), sigurno su bile poznate i Della Belli. Segneri u predgovoru »Il Cristiano istruito«⁹⁹ ističe da zbirku namjenjuje isusovcima misionarima da bi se njome poslužili u sastavljanju vlastitih propovijedi. Vjerujem da je Della Bella prije dolaska u Dubrovnik upoznao Segnerijeve tekstove, a zbirku »Il Cristiano Istruito« možda je donio u Dubrovnik.

Premda nisam temeljito usporedila tekst Della Bellinih propovijedi s tekstom Segnerijeve »Il Cristiano Istruito«, jer to i nije bila svrha mog rada, ipak sam nakon usporedbe sadržaja i stila obaju autora utvrdila veći broj sličnosti koje sigurno nisu slučajne.

Iako su Della Belline propovijedi tiskane tek oko 1805. godine¹⁰⁰, sigurno je da su gotovo svi objavljeni tekstovi nastali između 1697. i 1700. godine, pa prema tome prethode crkvenim besjedama Bernarda Zuzzerija (1682.—1762.) koji propovijeda u bratovštini Dobre Smrti tek 1719. godine¹⁰¹.

Della Belline je propovijedi za tisak priredio splitski kanonik Matija Čulić. U predgovoru »Štiocu« Čulić objašnjava da je rukopis dobio od dvojice posljednjih isusovaca¹⁰² u splitskoj rezidenciji koji su mu ga poklonili na odlasku iz Splita. Svjestan jezične i sadržajne vrijednosti tekstova, Čulić je odlučio da tekst pripremi za tisak i tako ga spasi od zaborava. Tekst izdaje

⁹⁹ Paolo Segneri, *Il Cristiano istruito nella sua legge*, Venezia, 1782, II. izdanje, I. izdanje 1686.

¹⁰⁰ M. Vanino, *Ardelio Della Bella*, vjersko—prosvjetni radnik Dalmatinske Hrvatske, Zagreb, 1938., str. 15.

¹⁰¹ Tekst propovijedi B. Zuzzerija tiskan je nakon autorove smrti pod naslovom: *Besjede duhovne o. B. Zuzzeri*, Dubrovnik, 1793.

¹⁰² Prema Vaninu posljednji isusovci Nikola Volpini i Antun Soldo odlaze iz Splita 1771. godine. Njihovim se odlaskom konačno ukida isusovačka splitska rezidencija, a 1773. ukida se isusovački red. Vidi: M. Vanino, L. Camelli i njegova povijest..., *Vrela i prinosi* br. 12, 1941., str. 95.

iz jezično-pedagoško-moralnih pobuda. U predgovoru kaže da ga je na tisak potakla »lipost, izvrsnost i čistoća slovinskoga jezika i plemenito i ugodno skladanje« Della Bellina teksta. Zato ga predlaže kao uzor budućim propovjednicima, a čitaocima preporuča kao vrijedno pobožno štivo. Iz predgovora saznajemo da je Čulić bio samo idejni pokretač tog izdanja, ali zbog drugih obaveza nije sam pripremio tekst za tisak. Pripreme je prepustio prijatelju čije se ime nigdje ne navodi. Čulić napominje da autor nije tekst ni složio za tisak ni ispravio, a neke su propovijedi ostale nedovršene. »Razgovori i pripovijdanja« tiskani su prema redosljedju koji je odredio priređivač teksta a ne sam autor.

Prema predgovoru izgleda da korektorski zahvati nisu izmijenili Della Bellin tekst. Čulić kaže da je u tekstu »ostavio nika slova« da bi olakšao čitanje. Radi se vjerojatno o nekim izmjenama u ortografiji. Vanino¹⁰³ pretpostavlja da je izvorni tekst bio na ijekavštini, a kasniji ga je priređivač prebacio na ikavštinu. Napomena o izvršenim izmjenama u »nikim slovima« mogla bi obuhvaćati i tu promjenu.

Čulić upozorava čitaoce da će u tekstu naići na neke neobične i nerazumljive riječi i obećava da će takve izraze rastumačiti u »Skazalu« na kraju knjige. Često citiranje »poganskih«, tj. nekršćanskih pisaca u Della Bellinim tekstovima Čulić opravdava stilom crkvenih propovijedi u ono doba i navodi kao primjer propovijedi Segnerija. Iz predgovora saznajemo da je Della Bella gotovo sve objavljene »razgovore« sastavio u Dubrovniku i održao u bratovštini Dobre Smrti, a »pripovijdanja« su održana u dubrovačkoj »veloj crkvi«, tj. u katedrali. U tekstovima nekih razgovora¹⁰⁴ Della Bella spominje da propovijed održava u crkvi. Sastanci bratovštine Dobre Smrti vjerojatno su se održavali u crkvi sv. Stjepana koju su isusovci dobili na upotrebu od dubrovačkog Senata¹⁰⁵ dok ne izgrade vlastitu crkvu.

Čulić u predgovoru tvrdi da su Della Belline propovijedi izazivale veliki interes kod slušatelja. Njihovom su autoru za života svi iskazivali počasti, a kad je umro vrlo su ga svečano pokopali u crkvi na Poišanu u Splitu.

Tvrđnja da je Della Bella bio glasovit propovjednik sigurno je istinita. Potvrđuje je stil i sadržaj objavljenih tekstova kao i činjenica da se njihov rukopis brižljivo čuvao u isusovačkoj splitskoj rezidenciji toliko godina poslije njegove smrti. Della Bellin suvremenik Matijašević u izvještaju o prilikama u Dubrovniku ističe Della Bellu kao vrsnog misionara i propovjednika te ga preporuča nadbiskupu kao jedinu osobu koja može propovijedati u doba korizme i adventa za duvne u samostanu¹⁰⁶. Ovaj podatak potkrepljuje tvrdnju da se ubrajao među najbolje propovjednike svoga vremena.

¹⁰³ M. Vanino, Ardelio Della Bella, vjersko-prosvjetni radnik Dalmatinske Hrvatske, Zagreb, 1938., str. 13—14.

¹⁰⁴ Razgovor br. 33, str. 153, odlomak 11: »... ja zovem za svidoke mire od ove crkve...«

Razgovor br. 34, str. 154, odlomak 2: »Ne bismo se našli u ovoj crkvi za slišat rič Božiju...«

Razgovor br. 35, str. 157, odlomak 2: »Ako bi nenadna trešnja zatresla ovom crkvom...«

¹⁰⁵ Krsto Vojnović, Crkva i država u Dubrovačkoj Republici, Rad JAZU, 119, 1894., str. 64, 119. i 135.

¹⁰⁶ M. Deanović, Đ. Matijašević o prilikama u Dubrovniku na početku 18. vijeka, Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. 11., Zagreb, 1932., str. 145—160, vidi str. 150.

Della Bellina su propovijedi tiskane pod naslovom: »Razgovori i pripovijedna oza Ardelia Della Bella, florentina Drusche Isusove, data na svitlost od Pripostovanoga d. Mattia Ciulichia, kanunika Spliske Zarkve poglavite i parvostolne Dalmazie i sve Croazie, u Mletci, po Adolfu Cesare, s'Dopuscteg-nem Cesarovim«.

Na naslovnoj stranici, a ni drugdje u objavljenom tekstu nema godine izdanja. Vanino misli da je djelo tiskano između 1797. i 1805.¹⁰⁷ za vrijeme habsburške vladavine u Dalmaciji. Vjerujem da je Vanino ispravno odredio približnu godinu izdanja djela. Ako je Čulić dobio rukopis Della Bellinih propovijedi već 1771. godine, postavlja se pitanje zašto rukopis nije ranije objavljen i što je moglo spriječiti njegovo tiskanje. Vjerojatno je osnovna poteškoća bila pomanjkanje sredstava za troškove tiska, a možda i Čulićeve obaveze. Nisu isključeni ni politički razlozi. Kad je Čulić dobio rukopis, Split je pripadao Mletačkoj Dalmaciji. Iz Della Bellina životopisa poznat je uzdržan stav mletačke vlasti prema isusovačkom djelovanju u Dalmaciji pa se tekst možda i zbog toga nije mogao objaviti. Tih je godina raspušten isusovački red (1773.), a isusovcima je zabranjen rad u školstvu. Čulić je vjerojatno zbog toga odgodio objavljivanje teksta.

U listopadu 1797. godine mirom u Campoformiju Dalmacija dolazi pod vlast Habsburgovaca i ostaje pod njihovom upravom do kraja 1805., tj. do mira u Požunu (26. XII. 1805.). Oznaka s »cesarovim dopuštenjem« upućuje na habsburšku vlast, tj. na razdoblje od 1797. do 1805.

Knjiga je tiskana u formatu 27 × 19 cm, a ima 259 stranica. Na prvoj nepaginiranoj stranici nalazi se slika Della Belle, a na drugoj naslov knjige. Predgovor je tiskan na str. 3. i 4. a na str. 5. započinje tekst propovijedi. Tekstovi su tiskani u dva stupca. Početak svake propovijedi označen je brojem i naslovom, ali se oznake brojeva ispred tekstova često ne poklapaju s brojevima u kazalu na str. 253. i 254. Tekstovi su u kazalu razvrstani prema prigodi kad se održavaju, a u tekstu nije proveden isti raspored sadržaja. Zbirka sadrži 53 propovijedi (40 razgovora i 13 pripovijedanja).

»Skazalo od niki rici od svi nerazumni« na str. 252 tumač je nerazumljivih riječi. Tumač sadrži 25 riječi, a značenje je rastumačeno jednim sinonimom. Broj navedenih riječi, način njihova tumačenja i nesistematičnost u navođenju oblika dokaz su da je tekst sastavljen površno i da ne obuhvaća sve nepoznate ili zastarjele izraze u Della Bellinu tekstu. Premda kratak popis riječi ne zadovoljava ni najskromnije leksikografske zahtjeve, ipak može poslužiti kao uzorak za provjeru s hrvatskim dijelom Della Bellina rječnika. Pokušala sam pronaći u rječniku talijanske izraze uz koje su navedena ista ili slična značenja na našem jeziku. U kratkoj usporedbi navodit će se prvo riječ iz Čulićeva skazala u modernoj transkripciji, a zatim odgovarajuća talijanska riječ iz rječnika s izborom značenja na našem jeziku. Neće se navoditi latinski tekst ni gramatičke determinante, a grafija hrvatskih riječi bit će prilagođena modernoj transkripciji. Navodit će se samo ona hrvatska značenja koja su zanimljiva za ovu analizu.

¹⁰⁷ M. Vanino, A. Della Bella, vjersko-prosvjetni radnik dalmatinske Hrvatske, Zagreb, 1938., str. 15.

Riječi iz Čulićeva Skazala usporedene s riječima iz Della Bellina rječnika

1. Skazalo — backa se — miče se
Rječnik — *dimenare, movere qua e là — vijati, kretati, zakretati*
gettare o gittare — baciti, bacati — glagol backati se
nije naveden u hrvatskim značenjima uz citirane riječi.
2. Sk. — bežoču — nasramuju
Rj. — *sfacciato — nesraman, besraman, bezočni*
glagol u Sk. izveden je iz pridjeva bežočan.
3. Sk. — čepati — tlačiti
Rj. — *calpestare — tlačiti, potlačiti, počepati*
4. Sk. — čerga — tenda
Rj. — *tenda da campo — šator, čerga*
5. Sk. — činima — čarima
Rj. — *affatturamento, stregoneria — začaranje, čaranje, čar*
6. Sk. — gonetati — prorokovati
Rj. — *divinare, indovinare — gonetati, gatati*
7. Sk. — jemanja — jamatva
Rj. — *vendemia — jematva, jemanje, trganje*
8. Sk. — izkubliti — izguliti
Rj. — *spelare — izguliti, guliti*
pelare — guliti, izguliti, skubsti
9. Sk. — kuda — rep
Rj. — *coda — rep, kuda*
10. Sk. — nesmotrene — neuljudne
Rj. — *sgarbato — neuljudan, neotesan*
11. Sk. — paha — vonj
Rj. — *puzza, fetore — smrad, zao vonj, zadaha*
puzza del fiato — pah smrdeć, zadah od usni, smrad grla
12. Sk. — plicu — zdilu
Rj. — *piatto, vaso piano — plitica*
piatto concavo — zdjela
13. Sk. — prianuće — pripijenje
Rj. — *attaccamento di cosa viscosa — priljepljenje, prionuće, prianuće*
14. Sk. — srde — prikazi paklene
Rj. — *diavolo o demonio — đavol, sotona, hudoba, srda, nakazan pakljena*
15. Sk. — smotrene — namišljene
Rj. — *immaginazione (s jednim m) — mnjenje, misao, namisao, smotrenje*
immaginato (s jednim m) — namišljen, smišljen
16. Sk. — ustručano — uzdržano
Rj. — *astenersi, contenersi — uzdržati se, ustručati se*
17. Sk. — zajaziti — pomrčati
Rj. — *offuscare — pocrnjeti, crniti*

Kratka usporedba riječi iz Skazala s onima iz rječnika pokazuje djelomično poklapanje u leksičkoj građi. Broj uspoređenih riječi premalen je za izvođenje konačnih zaključaka, ali može poslužiti kao prilog pretpostavci

da je tekst propovijedi ostao neizmijenjen. Čulićeva zamisao da se propovijedi tiskaju u originalnom obliku sa zastarjelim i čitaocima nerazumljivim riječima omogućila nam je da upoznamo stil i jezik Della Bellinih tekstova. Čulić u Skazalu tumači samo malen dio zastarjelih izraza. Upravo se zato u posebnoj napomeni obraća čitaocima i moli ih za oprostjenje zbog nepotpunog teksta kao i za brojne greške u tisku.

Od stranice 255. do 259. tiskan je popis pretplatnika. Naslov popisa i tekst su na talijanskom jeziku premda su svi ostali tekstovi u knjizi na našem jeziku. Imena pretplatnika razvrstana su prema geografskom nazivu mjesta, a uz ime i prezime navodi se titula ili crkvena ili svjetovna funkcija pretplatnika.

Najveći je broj pretplatnika iz Makarske i Splita, a ima ih 215. Po napomeni na kraju popisa čini se da je popis nepotpun jer je tekst morao ići u tisak. Ta je žurba uzrokovala mnogo nedostataka u tekstovima koji otežavaju čitanje. No u vanjskom uređenju teksta vidljivo je nastojanje da odgovara običaju tiskanja crkvenih propovijedi.

Propovijedi su povezane s tekstom evanđelja koje se čita uz određen dan. Provedena je unutrašnja podjela na kraća poglavlja, a svako je označeno brojem i predstavlja misaonu cjelinu. Tekstovi razgovora često su podijeljeni na prvi i drugi dio koji je označen posebnim naslovom: nakladak, naklad, nadometak.

Della Bellin rukopis sigurno nije imao sve navedene oznake, a vjerojatno je ponegdje i slijed poglavlja bio drukčiji. Iako Della Bella nije dotjerao rukopis, njegovi se tekstovi ističu izgrađenim stilom i logičnom povezanošću ideja. Svjedočanstvo su o vremenu u kojem djeluje kao propovjednik i iskusan promatrač života. Po žestini kojom se obara na neke poroke kao što su škrtoš, zelenaštvo, raspuštenost, sujeta i zavist, možemo zaključiti da su ti poroci bili prisutni u dubrovačkom društvu onog vremena.

U nekim propovijedima nalazimo podatke o Della Bellinu stavu prema našem jeziku. Autor govori o načinu pripremanja propovijedi na hrvatskom jeziku i o poteškoćama kod sastavljanja tekstova: »Znam da tko se dostoji slušat me, ne dohodi za zamiriti moje riči, moj izgovor: svak će mom uboštvu razumiti poznajući da kako se dičim biti vaš srcem, službom i ljubavju, tako nastojim biti i jezikom. Toliko veće da stavljam svu pomnju za taku plemenitu moju Gospodu služiti. Slagam sada iznova ove govore, ne s'malim trudom, pišem sve rič po rič da bi moglo ikako ih reći. Ne ostaje mi vrime za na pamet dobro naučiti.« (Razgovor 26, str. 123, odlomak 10)¹⁰⁸.

U tekstu autor se obraća slušaocima tražeći razumijevanje za loš izgovor i nepotpuno poznavanje jezika. Kao iskusan govornik ovim nedostacima suprotstavlja odanost i ljubav i spremnost da svima bude na usluzi. Slušaocima se obraća kao »plemenitoj gospodi« i time ističe svoju skromnost i poniznost. Naglašava trud uloženi u pripremu propovijedi i priznaje da ih slaže rič po rič, a to znači da tekstove piše i onda čita pred slušaocima. To dokazuje da je stalno prepravljao i usavršavao hrvatske tekstove. O razrađenom

¹⁰⁸ Da bi se olakšalo čitanje, tekstovi će se navoditi u suvremenoj transkripciji, a ne u grafiji kakva je u originalnom tekstu. U bilježenju riječi odvojiti će se svi oblici koji se u današnjoj grafiji pišu odvojeno i ispraviti će se i tiskarske greške u tekstu.

pismenom predlošku propovijedi na našem jeziku svjedoči i kratka napomena u tekstu prvog pripovijdanja na stranici 168 (odlomak 12):

»Za razgovorit u jezik meni nenaravni, nije meni dosta misliti a pak ovdie besiditi.«

Della Bellin stav prema našem jeziku vidljiv je u ovoj napomeni (pripovijdanje 2., str. 173, odlomak 14): »Nisam vami reko da dođete čuti mene, koji sam manji od svih, i besidim u jezik od mene ljubljen, ali još meni neobičan...« ili u tekstu (pripovijdanje 2., str. 249—250, odl. 20): »Od jezika jerbo ja nĕimam one vistoće u izgovaranju i uresa u složenju, kako bi se pristojalo besideći prid čeljadim toliko razbornim i plemenitim.«

Iako je Della Bella znao naš jezik, iz gornjih napomena vidljivo je koliko je truda ulagao u pripremu tekstova. Za njega je naš jezik još uvijek neobičan i nenaravni, tj. ne vlada njime slobodno i zato ne može pretvarati misli izravno u usmenu poruku. Svoje misli vjerojatno uobličava na talijanskom jeziku, a tek im tada nalazi odgovarajući izraz na našem jeziku. Stoga mu je i potrebno bilježenje teksta. Zabilježeni su se tekstovi mogli preradivati i ispravljati, a bilo je moguće provjeriti ispravnost oblika. No on ipak spominje kako tekstovi nisu stilski dotjerani.

U tekstovima su ostale zabilježene kratke poruke slušaocima za koje govornik ne bi trebao pismenu pripremu. Osobina svih Della Bellinih propovijedi je poučnost, živost i zornost. Cilj im je vjersko prosvjećivanje. Glavnu temu iz evanđelja potkrepljuje primjerima kojima pojačava izlaganje. Često se citiraju imena iz klasičnih književnosti, filozofije, povijesti i mitologije, a to dokazuje njegovo obrazovanje i utjecaj baroka. Najčešće citirani klasični pisci su Seneka (razgovor 3., 18., 20., 24., 28., 35.; pripovijdanje 4., 10., itd.¹⁰⁹, Plutarh (razgovor 3., 33., itd.), Platon (razgovor 3., 31.), Ovidije (razgovor 3.), Plinije Stariji (razgovor 19., 32.), Sokrat (razgovor 31.), Solon (prip. 1.), Aristotel (prip. 9.), Plaut (prip. 10.), itd. Ponekad se spominju ličnosti iz klasične mitologije, kao npr. Ahilej, Ikar i Tantal, a spominju se i poznati umjetnici (Fidija) ili povijesne ličnosti (Hanibal).

Brojni su i kraći i duži latinski citati koji su u tisku istaknuti kurzivom. Latinske izreke potkrepljuju izlaganje, a njihov je sadržaj uvijek doslovno ili opisno preveden na naš jezik. Navođenje prijevoda dokaz je da je autor znao da ga svi slušaoci ne razumiju.

Latinski tekstovi i brojna imena iz klasičnih književnosti odraz su baroka. Ti elementi mogu nas neizravno navesti na zaključak o obrazovanju njegovih slušalaca. Sigurno je da je nastojao prilagoditi izlaganje mogućnostima razumijevanja slušalaca. Vjerojatno je dio slušalaca mogao razumjeti latinske citate bez prijevoda.

Slušaocima su bili pristupačniji dijelovi propovijedi u kojima se spominjao život u Dubrovniku. Vidljiva je autorova afektivna veza s ovim gradom. Za nj su Dubrovnik i njegova nezavisnost stijeg kršćanstva u koji kršćani u turskim krajevima upiru pogled. Obrača se Dubrovniku ovako (razgovor 28., str. 132, odl. 13): »Dubrovniče, krunu od slobode ti si sam steko među tolicim Gradovim od Dalmacije, ali zašto, reci mi?... Mogu samo reći, da od kada si Viru Svetu Isukrstovu upoznao i primio od tada je čistu uzdržiš i po turskoj lakomoj

¹⁰⁹ Brojevi uz razgovore i pripovijdanja označavaju brojeve u tekstu, a ne u kazalu.

zemlji zamiritim načinom razpružaš. Da bi mogli oni bidni kršćani po Albaniji, Bosni i Serviji raštrkani mirno Boga štovati, i njegove Svete, da ti s'jasprom ne taži turski gniv, i po tom putu ne lako činiš njima način od bogočaćenja.»

Gornji citat po svom je sadržaju sličan stihovima koje Ivan Gundulić u Osmanu upućuje Dubrovniku (pj. 8., strofe 140, 141, 142, 143. i 146.). Oba teksta imaju sličnosti u sadržaju i izboru riječi. U njima se govori »o kruni od slobode koju je Dubrovnik stekao«, spominje se Dubrovnik kao grad koji je »bogu ugodan« i susjedi u turskom ropstvu. Tekstovi govore o dubrovačkoj slobodi i nezavisnosti i porobljenim narodima koji ga okružuju. Sličnosti u tekstovima nisu slučajne. Autor je poznavao Gundulićev tekst jer ga je često citirao i u rječniku. Ako u rječniku provjerimo tekst uz riječ Ragusa, naći ćemo ovo tumačenje: »Ragusa città nobile e libera della Dalmazia — Epidaurus — Dubrovnik.« To je potkrepljeno literarnim citatima iz Gundulićeva *Osmana*¹¹⁰ i Ivaniševićeve zbirke pjesama »Kita cvitja razlikovna«, Mleci 1642. Oba citata izriču slične ideje kao i Della Bellina propovijed o Dubrovniku.

Autor govori s divljenjem o ljepoti i bogatstvu dubrovačkih crkava i o dobrom postupku Dubrovčana prema svećenicima i sirotinji (razgovor 28., str. 132, odl. 13.) »Vidim lipotu tvoji crkava, vidim veličnost i pomstvo crkvojni(h) penja; vidim poštenje koje nosi se Božijim namisnicim, tvoja almustva, ljubav prema ubozim...«

Da bi slušaoc potakao na razmišljanje o smrti i pokajanju, u više navrata (razgovor 19., str. 91, odl. 3. i razgovor 35., str. 158, odl. 6.) spominje i veliki potres iz 1667. godine čiji su tragovi bili vidljivi u doba njegova boravka u Dubrovniku.

Govori se i o porijeklu imena Dubrovnik i povezuje se s riječju dubrava. Dubrovnik je najljepši perivoj koji resi slavenske zemlje (prip. 10., str. 211, odl. 1.): »... ali nije ovdje gaja, ni luga, premda ovi vaš grad od dubrava svoje ime uzima i poteže, ništa ne manje jest plemenitiji i najlipši perivoj, koji svu slovinsku zemlju uresiva.« I u navedenom se tekstu prepoznaje literarna inspiracija iz Gundulićeve Dubravke.

Spominju se i »lipe i svete riči« koje su uklesane na ulazu u vijećnicu u kneževom dvoru: »Oblite privatorum, publica curate« (razg. 24., str. 237, odl. 13.).

Navedeni dodaci unosili su život u tekst propovijedi i godili su patriotizmu slušalaca. Tako je autor vješto stjecao simpatije i blagonaklonost puka i vlastele.

U nekim se odlomcima iznose vlastiti doživljaji iz školovanja u Italiji ili poklada ili se poziva na događaje koji su slušaocima poznati. Objavljeni tekstovi propovijedi dokaz su Della Bellina govorničkog dara. Iz njih saznajemo podatke o načinu pripreme tekstova, o njihovom prenošenju publici, o poteškoćama u izgovoru i upotrebi našeg jezika. Istovremeno su i dokaz autorove afektivne veze s Dubrovnikom i njegovim stanovništvom. Ljubav prema jeziku i divljenje prema dubrovačkoj slobodi i nezavisnosti nisu samo izraz patetičnog

¹¹⁰ Citat iz *Osmana* preuzet je iz trećeg pjevanja (strofa 22) Gundulićeva djela i u potpunosti odgovara tekstu tiskanog II. izdanja istog djela iz 1854. Vidi I. Gundulić, *Osman*, II. izdanje, Zagreb, 1854., treće pjevanje, strofa 22, str. 38.

Tekst citirane Ivaniševićeve pjesme također odgovara originalnom tekstu. Vidi i M. Kombat, *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, Zagreb, 1961., str. 268. Citirani tekstovi navode se u modernoj transkripciji.

govornika koji nastoji pridobiti simpatije slušalaca. Brojna izvinjenja zbog lošeg izgovora i isticanje da tekstove mora čitati svjedoče da je kao dobar govornik svjestan da se propovijed mora usmeno izlagati a ne čitati. Svoje talijanske propovijedi sigurno nije čitao iz napisanog predloška jer je znao vriednost izravnog kontakta s publikom. Iako je propovijedi čitao, iz stila možemo zaključiti da ih je pisao zato da budu prenesene slušaocima usmeno. Zašto u propovijedima nalazimo često ponavljanje istih ideja uz nove primjere i citate. Autor pozna zakone govorništva. Primjeri koje navodi jednostavni su i zorni, a izneseni su tako da potiču na razmišljanje. U propovijedima obraća se muškarcima, ženama i djevojkama. To pokazuje da su ih slušale i žene. U tekst vrlo vješto uklapa citate i priče iz Svetog Pisma ili života svetaca, da bi se odmah zatim izravno obratio slušaocima ili predvidio njihova pitanja ili prigovore. Žestina kojom se obara na grijeha i plastičnost u opisivanju strahota pakla odraz su živog temperamenta o kojemu govori i njegov suvremenik Matijašević.

Retorička pitanja i zamišljeni prigovori slušalaca i odgovori na pitanja unose u tekst ritmičku živost i prekidaju načas izlaganje da bi se novom žestinom još detaljnije obradila osnovna tema. Primjeri iz života, spominjanje Dubrovnika i poznatih događaja stvarali su između propovjednika i slušalaca odnos neposredne komunikacije. Elementi iz dubrovačkog života pokazuju da su propovijedi bile namijenjene prvenstveno Dubrovčanima i da su nastale u doba Della Bellina djelovanja u tom gradu. Inspiracija dubrovačkim piscima, vidljiva u nekim odlomcima propovijedi i tekstu rječnika, a dokazuje autorovo poznavanje dubrovačke literature. Proučavanje naše književnosti i čitanje djela do kojih je mogao doći u Dubrovniku potvrđuju njegov interes za kulturu i jezik našeg naroda. Literarni tekstovi bili su mu model za usvajanje jezika i proširivanje vlastite jezične kompetencije. Kao poznavalac više jezika i svestran humanist za vrijeme čitanja sigurno je ispisivao riječi ili čitave rečenice iz pročitanih djela. Na to nas upućuje i rečenica koju nalazimo u predgovoru rječnika: »Quando incominciai a far raccolta delle voci Illiriche per mio uso non per darle alle stampe, mi servi di vari vocabolari . . .«

Iako ne spominje kad je započeo sa sakupljanjem ilirskih riječi uz koje je ispisivao i talijanska a vjerojatno i latinska značenja služeći se raznim talijanskim rječnicima, ta prva njegova leksička privatna zbirka nastala je u doba nastavničkog i propovjedničkog rada u Dubrovniku. Ova zbirka bila mu je potrebna kao priručnik za pripremu propovijedi i jezične kontakte na našem jeziku. Della Bella se mogao poslužiti i Mikaljinim rječnikom. No vjerojatno je i sam počeo skupljati riječi iz pročitanih djela naše književnosti da bi što bolje usvojio naš jezik.

Propovjednički rad u bratovštini Dobre Smrti pozitivno je utjecao na njegovo znanje jezika, usavršavanje izgovora i stila kao i na bilježenje novih termina u leksičku zbirku koja će kasnije prerasti u rječnik.

Iz podataka o Della Bellinu studiranju u Italiji znamo da je bio vrstan govornik na materinjem jeziku i da je sve završne ispite polagao javnom raspravom. Posebno se pripremao za misionarski rad i za širenje vjere putem propovijedi. Taj rad u bratovštini Dobre Smrti tek je početak njegova djelovanja među pukom na našem jeziku. Tekstovi propovijedi svjedoče da ih je pisao iskusan govornik. Zato je sigurno da je on svojim propovijedima utjecao na razvoj crkvenog govorništva kao književne vrste u Dubrovniku i Dalma-

ciji. Poznato je da se upravo u 18. stoljeću, nakon Della Bellina boravka u Dubrovniku, razvija crkveno govornišvo na našem jeziku i nastaju prve tiskane zbirke propovijedi.¹¹¹ Pojačan interes za crkvene propovijedi Paola Segnerija dovodi do podražavanja¹¹² njegova stila i do prevođenja propovijedi na naš jezik.

Della Belline propovijedi u Dubrovniku, a kasnije i na području Mletačke Dalmacije, sigurno su pridonijele širenju utjecaja katoličke obnove i asketizma u našim krajevima. Taj se novi duh širio putem vjerskog prosvjeđivanja u bratovštinama i u misijskim pohodima i posebnim pokajničkim procesijama koje se provode i u Dalmaciji po uzoru na sličnu djelatnost isusovca Paola Segnerija u Italiji.

IV — OPIS DELLA BELLINA RJEČNIKA

1. *Raspored grade*

Prvo izdanje rječnika Ardelija Della Belle, objavljeno u Veneciji 1728. godine, tiskano je u formatu 22 × 17 cm. Oznake paginacije u ovom izdanju nisu provedene jedinstveno od prve do posljednje stranice. Prvih deset i zadnjih pet stranica su bez paginacije, a unutar teksta paginacija tri puta započinje ispočetka. Tekst je prema tome podijeljen na pet nejednakih dijelova:

I — dio — nepaginirani uvod

II — dio — upute za čitanje, pisanje, akcentat i gramatika ilirskog jezika na talijanskom

III — dio — talijansko-latinsko-hrvatski rječnik

IV — dio — latinsko-talijanski indeks

V — dio — nepaginirani abecedni popis grešaka u rječniku i indeksu.

Prvih deset stranica, bez oznaka paginacije, sadrži naslov rječnika, posvetu Karlu Pisaniju, predgovor, popis citiranih autora i djela i dvije dozvole za tiskanje. Slijedi 50 posebno paginiranih stranica. Na prve su četiri tiskane upute za čitanje i pisanje ilirskih riječi i kratka rasprava o značenju akcentata u hrvatskom jeziku. Od str. pet do pedeset nalazi se kratka gramatika ilirskog jezika: Istruzioni grammaticali della lingua illirica.

Nakon teksta gramatike koji završava na str. 50, započinje talijansko-latinsko-hrvatski rječnik s novom paginacijom od str. 1—785. 786. str. je prazna i bez paginacije, a zatim je tiskan: Index latino-italicus, koji započinje od str. 1 i završava na str. 177.

Zadnjih pet nepaginiranih stranica sadrže popis grešaka u tekstu rječnika i indeksa. Prvo izdanje Della Bellina djela sadrži ukupno 1028 stranica teksta. Od toga na rječnik otpada samo 785 stranica.

¹¹¹ Vice Gučetić, Riječ Božija, Mleci, 1743.

Đuro Bašić, Besjede krstjanske, 1765.

B. Zuzzeri, Besjede duhovne, Dubrovnik, 1793.

Rukopisna zbirka franjevca Lovre Cekinića (1694.—1752.) s oko 23 propovijedi pod naslovom »Riječ Božja aliti pripovijesti za korizme (datirana 1745.) nije objavljena.

¹¹² Npr. u propovijedima Đure Bašića.

2. Naslovna stranica rječnika

Na prvoj nepaginiranoj stranici nalazi se ovaj naslov: DIZIONARIO ITALIANO, LATINO, ILLIRICO,¹¹³ cui si permettono alcuni Avvertimenti per iscrivere, e con facilità maggiore leggere le Voci Illiriche, scritte con Caratteri Italiani, ed anche una breve Grammatica per apprendere con proprietà la Lingua Illirica.

Con in fine l' indice Latino-Italicus.

Opera Del P. Ardelio della Bella della Compagnia di Giesu

Dedicata all' eccell. del sig. K. CARLO PISANI

In Venezia, MDCCXXVIII, presso Cristoforo Zanne

Con Licenza de' Superiori, e Privilegio.

Naslovna stranica podrobno naznačuje ne samo sve dijelove teksta koji su tiskani u knjizi već i njihov didaktički cilj. Na prvom je mjestu istaknuto da je djelo rječnik, i to trojezičan. Zatim slijedi obavijest da rječniku prethode kratke ortografske upute za pisanje i olakšavanje čitanja ilirskih riječi koje su u tekstu zabilježene talijanskim slovima, tj. prema talijanskoj ortografiji. Navjava teksta kratke gramatike sadrži i didaktički cilj koji je rukovodio autora. Gramatika je pridodana rječniku da bi se iz nje dobro (con proprietà) mogao naučiti ilirski jezik. U naslovu se navodi da djelo završava latinsko-talijanskim indeksom. Velikim je slovima istaknuto ime i prezime autora, a navodi se i njegova pripadnost isusovačkom redu. I ime Carla Pisanija, kojemu je djelo posvećeno, istaknuto je u tisku. Slijedi oznaka grada i godine s imenom stampara i naznakom da knjiga izlazi uz odobrenje isusovačkog reda.

3. Posveta

Tekst posvete ne spominje izravno ime osobe kojoj je posvećen, ali je iz sadržaja i naznake na naslovnoj stranici jasno da se Della Bella obraća Carlu Pisaniju¹¹⁴. Osim veličanja njegove ličnosti tekst sadrži i više zanimljivih podataka o djelu i autoru. U prvom se rečenici navodi da djelo konačno izlazi iz tiska i da je plod mukotrpnog rada (non leggiera fatica). Autor je djelo namijenio u prvom redu Dalmaciji kojoj je već posvetio mnoge godine samopri-

¹¹³ U naslovu rječnika Della Bella naziva naš jezik »ilirskim« prema uobičajenoj nomenklaturi vremena u kojem djeluje. Isusovačka je protureformacija prihvatila naziv »ilirski« za hrvatski preuzimajući ga iz renesansne tradicije. »Ilirski« je označavao jezik neovisno od političkih granica i teritorijalne podijeljenosti naroda koji se njime služe. U rimskom isusovačkom kolegiju postoji »ilirska« akademija (Accademia linguae illyricae), a B. Kašić će isti naziv upotrijebiti u naslovu prve gramatike našeg jezika.

Naš jezik nazivaju »ilirskim« članovi dubrovačke akademije Ispraznih, a i poznati leksikograf Tanzlinger-Zanotti nazvat će ga tako u naslovu svog rukopisnog rječnika. Isti naziv koristi i Vitezović u naslovu svog rječnika, premda će kasnije upravo njegovom zaslugom prevladati »hrvatski« kao naziv za naš jezik. O tom pitanju vidi: M. Kambol, Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda, Zagreb, 1961., str. 215—223. i 282—287.

M. Murko, Prethodnik ilirizma, Nova Evropa, knjiga II., br. 3, 1921., Zagreb, str. 83—90.

¹¹⁴ Carlo Pisani (1665.—1750.) pripadnik je poznate mletačke porodice Pisani koja je Mletačkoj Republici dala mnogo vojskovođa, državnika i diplomata. Carlo Pisani je obavljao vrlo značajne državne službe na Krfu. Bio je gradonačelnik grada Brescie, a istakao se i u Morejskom ratu u borbama protiv Turaka. Od 1711. do 1714. generalni je providur Dalmacije i Albanije.

jegornog rada (alla quale ho già consacrato da molto tempo i poveri miei sudori). Svjestan da njegov rječnik nadilazi potrebe Dalmacije, ističe da je ilirski jezik najrašireniji jezik Evrope, pa će tako rječnik biti koristan svima koji govore ilirski. Ovom se posvetom želi odužiti Pisaniju za zasluge koje je stekao za vrijeme trogodišnje uprave kao providur Mletačke Dalmacije. Pisani je za Dalmaciju, kako kaže Della Bella, bio upravitelj i brižan otac koji se isticao budnošću, odvažnošću i blagošću. Hvali se njegova razboritost kojom je rješavao najteže probleme, oštroumnost, širokogrudnost, plemenitost i skromnost. Autor napominje da se i sam osvjedočio o njegovoj blagonaklonosti. To potvrđuje Della Bellinu zahvalnost Pisaniju za podršku isusovačkom redu u osnivanju rezidencije u Splitu. U doba Pisanijeve uprave splitskoj je rezidenciji odobrena godišnja potpora mletačke vlade¹¹⁵. Posveta završava uobičajenim riječima zahvale i potpisom: »Umilissimo, devotissimo, obbligatissimo servitore Ardelio della Bella della Compagnia di Gesù.«

Posveta je sastavljena u listopadu 1728. za vrijeme Della Bellina boravka u Veneciji. Pitanje je što je osim zahvalnosti moglo potaći autora da djelo posveti Pisaniju? Da li ga je potakla samo Pisanijeva podrška isusovcima za vrijeme njegove uprave u Dalmaciji (od 1711. do 1714.) ili je Pisani i nakon odlaska iz Dalmacije pomagao isusovce? Pisani je bio upoznat s Della Bellinim radom pa mu je vjerojatno pružio materijalnu pomoć ili je svojim utjecajem kod mletačke vlade ubrzao tiskanje rječnika.

4. Predgovor

Autor se u predgovoru obraća korisnicima svoga djela i govori da su mnogi već davno priželjkivali njegovo objavljivanje. Tekst sustavno iznosi autorove stavove o leksikografskom radu, o rasprostranjenosti ilirskog jezika, o cilju djela i isusovačkom radu u misijama, o talijanskoj grafiji i izvorima talijanskog dijela rječnika, o predloženoj varijanti ilirskog jezika i o korištenju izbora hrvatskih citata. Na kraju se spominju redaktori hrvatskog teksta.

Odmah na početku predgovora Della Bella govori o težini i poteškoćama leksikografskog rada. Sastavljanje rječnika je po autorovu mišljenju vrlo mukotrpan posao. Koliko mu je bilo teško čitanje mnogih ilirskih knjiga u prozi i stihu i odabir najprikladnijih riječi i izraza kao i njihovo razvrstavanje može prosuditi samo onaj koji se i sam bavio istim poslom. Usvajanje teoretskih ili praktičkih znanja koja se stječu proučavanjem lijepih umjetnosti pruža zadovoljstvo. No takve je ugodne i plemenite duhovne naslade lišen svaki autor rječnika jer su mu pažnja i duh usmjereni na gradivo koje je neplodno: »come i deserti dell' Arabia infelice, un mar di arena sterile e incresecevolissimo a camminare.« Da bi potkrijepio svoj stav autor citira i kraći tekst iz Onomastica: »Onomastica condituri antequam prima operi manus accedat, etiam atque etiam cogitent quid in se suscipiant oneris, quam operosum, et arduum, quam tedii plenum, et ingestabile, quam censoribus, atque censorculis expositum, quam multis et Aristarcorum et Momorum arbitris opportunum¹¹⁶«. Takva su

¹¹⁵ Vidi M. Vanino, Lovro Camelli i njegova povijest pučkih misija u Mletačkoj Dalmaciji 1703.—1702., Vrela i prinosi, br. 12, fasc. 12, Sarajevo, 1941., str. 112.

¹¹⁶ Tekst u prijevodu glasi ovako: »Oni koji namjeravaju izraditi rječnik prije nego što se prihvate posla ponovno i ponovno neka razmisle kakav teret na sebe primaju, kako mučan, kako težak, kako pun dosade, kako nepodnošljiv, kako izložen cenzorima i cenzorčićima i kako izvrgnut procjenama Aristarha i Momora.«

ga razmišljanja priječila da objavi djelo premda su to mnogi od njega zahtijevali. Konačno su mu pretpostavljeni naredili da ga objavi pa je nastojao u što kraćem roku izvršiti zadatak. Zato nije imao vremena da neke riječi bolje rasporedi. Sudeći po ovom tekstu, autor se odlučio na objavljivanje rukopisa tek poslije naredbe uprave isusovačkog reda i pape. U objavljivanju ga je priječilo saznanje o mogućim negativnim kritikama kao i svijest da bi se tekst još mogao dotjerati.

Djelo je namijenjeno onima koji se namjeravaju posvetiti misionarskom radu u krajevima gdje se govori ilirski. Prema autoru ilirski je osnovni slavenski jezik. U tekstu koristi dva naziva za naš jezik: »la lingua illirica o slava« i podrobno nabraja područje gdje se jezik govori (»L' Istria, la Dalmazia, la Carintia, la Carniolia, la Stiria, la Croazia, la Moravia, la Boemia, la Bosnia, la Servia, la Bulgaria, l' Ungheria Inferiore, la Russia, la Transilvania, la Vallachia, la Russia, la Moscovia, la Podolia, ed anche la Pollonia... e gran parte della Tracia¹¹⁷«).

Ideja o ilirskom kao općem slavenskom jeziku koji se govori u velikom dijelu Evrope i Azije ponavlja se u rječniku više puta. Ideja je prvi puta spomenuta u posveti Pisaniju, a podrobno se razrađuje u predgovoru. Prema autoru svi su slavenski jezici označeni kao dijalekti osnovnog ilirskog jezika. Kao dokaz Della Bella navodi podatak da je bez poteškoća razumijevao ispovijedi Bugara, Poljaka i stanovnika Raške: »Io ho udite le confessioni de' Bulgari, Rassiani, e anche de' Polacchi, ed essi hanno inteso me, ed io loro.« Za svoj je rječnik odabrao bosanski i dubrovački kao najbolju varijantu ilirskog jezika.

Tvrđnja o rasprostranjenosti ilirskog jezika i o bosanskoj varijanti kao najboljoj prisutne su u mnogim djelima koja se i prije Della Belle bave jezičnim pitanjima i govore o izboru jezične varijante. Kao i kod ostalih naroda humanizam je i kod nas pobudio zanimanje za povijest i podrijetlo naroda što dovodi do stvaranja teorija kojima se ističe slava i rasprostranjenost našeg jezika i naroda. Ideje o slovinstvu, slavnoj prošlosti i ilirskom jeziku prisutne su već kod humanista Vinka Pribojevića. Svojim govorom: »De origine successibusque Slavorum«, tiskanom u Veneciji 1532¹¹⁸, postiže veliku popularnost među našom inteligencijom.

Prvi naš leksikograf Šibenčanin Faust Vrančić¹¹⁹ na sličan način piše o slavenskim narodima u predgovoru petojezičnog rječnika iz 1595. Ideja doživ-

¹¹⁷ Ovaj tekst predgovora citirat će i F. Sebastiano Dolci u svojoj raspravi »De illyricae linguae vetustate et amplitudine dissertatio, Venetiis, 1754, apud Franciscum Storti, str. 7.

¹¹⁸ Pribojevićev je govor preveo na talijanski Belizar Malaspalli. Prijevod je objavljen 1595. godine u Veneciji.

Usp. Hrvatski latinisti I. dio, Zagreb, 1969., II. izd., str. 545—567 (priredio i preveo V. Gortan).

G. Novak, Dalmacija i Hvar u Pribojevićevo doba, Hrvatski latinisti I. JAZU, 1951.

¹¹⁹ Faust Vrančić, Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Venetiis, 1595.

U predgovoru čitaocu Vrančić govori o našem jeziku: »Quod vero omnibus caeteris Slavonicae linguae idiomatibus (quae late per totam Europam ramos suos pandens, a mari Adriatico in Asiam ad incognita septentrionis usque littora extenditur) praetulerim Dalmaticum...«

Ideju o rasprostranjenosti slavenskih jezika i ljepoti i čistoći našeg jezika F. Vrančić još više razrađuje u predgovoru na našem jeziku objavljenom u Loderekerovom rječniku: »Dictionarium septem diversarum linguarum, Praga 1605«.

ljava kulminaciju u poznatom djelu Mavra Orbinija »Il regno degli Slavi, Pesaro 1601«.

Katolička obnova željela je postići vjersko ujedinjenje svih slavenskih zemalja pod pokroviteljstvom rimskog pape. Širenje vjere putem misionarskog djelovanja u istočnoj Evropi bilo je povezano s odabirom najpogodnijeg sredstva sporazumijevanja sa stanovništvom u tom području. Upravu u to vrijeme školovali su se u Rimu mnogi Dalmatinci koji nakon studija obavljaju istaknute crkvene i svjetovne službe djelujući kao biskupi, misionari, profesori na talijanskim sveučilištima ili diplomatski poslanici u istočnoevropskim zemljama. U težnji za širenjem vjere i političkog utjecaja prema istoku papinski se Rim nalazi pred problemom koji će jezik izabrati za svoje djelovanje u slavenskim zemljama. Isusovački red je po svojoj organizaciji i po sposobnosti svojih misionara kao i po osnovnim načelima svoga djelovanja bio najpozvaniji da preuzme na sebe rješavanje tog jezičnog problema.

Izvještaj, koji na temelju ličnog iskustva i poznavanja prilika na Balkanu podnosi poznati isusovački misionar Mario Temperica generalu reda Aquavivi, bio je važan za stav isusovačkog reda prema našem jeziku. Temperica ističe štokavski kao najrašireniji jezik na Balkanu i predlaže tiskanje rječnika i gramatike za potrebe misionara u krajevima pod turskom upravom. Ideja o ilirskom jeziku kao najpogodnijem sredstvu komunikacije, kojim bi se moglo postići vjersko ujedinjenje Slavena, potiče papu Klementa VIII. da zatraži od generala isusovačkog reda Aquavive proučavanje ilirskog jezika. Posljedica tog interesa je nastanak prve gramatike hrvatskog jezika. Djelo Bartola Kašića »Institutionum linguae illyricae, Romae 1604« nastaje kao priručnik za potrebe Ilirske akademije (Accademia linguae illyricae) koja djeluje u okviru rimskog isusovačkog kolegija.

Ideju o rasprostranjenosti ilirskog jezika i o štokavskom kao njegovoj najboljoj varijanti razrađuje Kašić i u svojim kasnijim djelima, kao npr. u *Rituvalu rimskom* (Rim, 1640.). Kašićevu ideju o bosanskom kao najboljoj varijanti ilirskog jezika prihvaća i poznati leksikograf isusovac Jakov Mikalja. U predgovoru svog rječnika Mikalja uspoređuje »bosanski« s ljepotom i značenjem toskanskog u odnosu na druge talijanske dijalekte¹²⁰.

Misli o rasprostranjenosti ilirskog i njegove upotrebe kao panslavenskog jezika nalazimo i u raspravama o jeziku u dubrovačkoj akademiji *Ispraznih* kao i u djelima Della Bellinih suvremenika I. Đurđevića¹²¹ i Matijaševića¹²². Della Bella prema tome samo preuzima od svojih prethodnika ideju o »bosanskom« kao najboljoj varijanti našeg jezika kao i o raširenosti ilirskog. Na njegov stav o jeziku i jezični izbor vjerojatno je utjecao službeni stav isusovačkog

Usp. Vladoje Dukat, *Rječnik Fausta Vrančića*, Rad JAZU, knj. 231., 1925., str. 104. i 124.

¹²⁰ J. Mikalja, *Blago jezika slovinskoga, Laureti 1649. — Anconae 1651*. Tekst talijanskog predgovora »Al benigno lettore«, 5. nepaginirana stranica teksta: »... io ho procurato di mettere in questo Dittionario le parole più scelte et il Dialetto più bello, perche si come nella lingua Italiana benche vi sia grandissima varietà nel parlare; nulla di meno, quando si scrive ognuno affetta la lingua Toscana, o Romana, conoscendo che quella fra tutte sia la più bella... Così anco sono molti e varii li modi di parlare in lingua Illyrica ma ogn'un dice, che la lingua Bosnese sia la più bella...«

¹²¹ I. Đurđević tekst predgovora latinskog prijevoda *Mandalijene pokornice*.

¹²² Matijašević: rukopisi u biblioteci Male Braće u Dubrovniku, sign. br. 426, 427, 312, 313 (nove oznake).

reda i rasprave o jezičnim pitanjima s članovima dubrovačke akademije Ispraznih I. Đurđevićem i Đ. Matijaševićem. Iz podataka o povijesti nastanka rječnika možemo pretpostaviti izravnij utjecaj Ignjata Đurđevića na tekst Della Bellina predgovora.

U predgovoru upućuje misionare u »ilirskim zemljama« da će im gramatičke upute i rječnik poslužiti kao priručnici za učenje ilirskog jezika i stjecanje pravilnog izgovora. Posebno ih upozorava na važnost pravilne upotrebe akcenata i upućuje na poglavlje u kojem se obrađuje to pitanje. I nadalje, hvali pregalaštvo prelata u Dalmaciji koji su, ocijenivši korist djelovanja dvojice isusovaca u njihovim dijecezama, zatražili da im »serenissimo principe« odobri stalnu novčanu potporu. Spominje se i podrška koju je tom zahtjevu pružio »un Principe padre veramente amorevole de suoi sudditi«. Uz ovaj je tekst označena i godina 1616. kao datum kad se taj događaj zbio.

Premda je moguće da je Della Bella u predgovoru želio spomenuti početke isusovačkog misionarskog djelovanja u Dalmaciji početkom 17. stoljeća, mislim da je godina 1616. tiskarska greška, a morala bi biti navedena 1714. ili 1716. godina. U tom slučaju postaje jasno da je »serenissimo principe« bio predstavnik vrhovne vlasti u Veneciji, a dvojica misionara su sam autor i njegov pomoćnik Antonio Filippo Riceputi. Prelati koje toliko hvali su Stefano Cupilli, splitski nadbiskup, i V. Zmajević, zadarski nadbiskup kao i Nikola Bianković, makarski biskup, koji su od mletačke vlade zatražili novčanu pomoć za isusovačke misionare. Carlo Pisani je već u posveti rječnika označen kao »Principe e Padre«, pa možemo s dosta sigurnosti pretpostaviti da se na njega odnosi i citirani tekst »un principe padre veramente amorevole«. I nadalje, poznato je da je 18. travnja 1714. godine venecijanski senat svojom »lettera Ducale« prvi put odobrio novčanu pomoć misionarima u splitskoj rezidenciji i kasnije to potvrdio i novom odredbom od 5. rujna 1716¹²³. Sudeći po tome postaje još prihvatljivijom pretpostavka o pogrešno otisnutoj godini. Ako to prihvatimo, tekst predgovora se logično nadovezuje na posvetu i čini s njim cjelinu. Naime, vjerojatnije je da su to događaji koji su izravno utjecali na autorov život, a ne oni koji su se dogodili više od stotinu godina prije objavljivanja djela. Della Bella je svoje djelo namijenio i prelatima u Dalmaciji da iz njega nauče naš jezik da bi mogli komunicirati s pukom i obavljati službu ispovjednika. Autor govori o vrijednosti žive narodne riječi u saobraćaju s pukom: »Oh quanto giova al bene della gregge intendere la voce del proprio Pastore!«

Ispričava se čitaocima koji će u rječniku neke riječi naći zapisane prema zastarjeloj talijanskoj grafiji, kao npr. otio, gratia, honore. Do te je grafije došlo zato što je autor započeo svoj leksikografski rad zbog vlastitih potreba ne misleći na objavljivanje rječnika. Pri sakupljanju talijanske građe služio se raznim rječnicima pa i onim starijim u kojima su riječi bile zapisane po starom pravopisu te su u takvoj grafiji ostale i u tekstu rječnika. Tu se govori i o izboru autora čija su djela citirana u hrvatskom dijelu rječnika. Navedeni su dubrovački i dalmatinski pisci, Della Bella na prvom mjestu donosi citate iz Osmana, iz Suza sina razmetnoga i iz Psalmi I. Gundulića, zatim Palmotićevu Kristijadu, Đurđevićevu Mandalijenu, Saltijer i Život sv. Benedikta ističući da su ta djela pisana izvrsnim jezikom (»tutte le composizioni di ottima lingua«) kao i djela ostalih Dubrovčana i Dalmatinaca koji su citirani u rječniku.

¹²³ Vidi M. Vanino, Lovro Camelli i njegova povijest... 1703.—1762., Vrela i prinosi br. 12, fasc. 12, Sarajevo, 1941., str. 112, 114—115.

Autor napominje da je gotovo kod svake riječi mogao navesti i odgovarajući citat, ali je od toga odustao da rječnik ne bi postao previše obiman. Na kraju govori da su po njegovoj želji prije tiska djelo pregledala dva stručnjaka za ilirski jezik: V. Zmajević, zadarski nadbiskup, i I. Đurđević, poznati dubrovački pjesnik. Djelo su pregledali i drugi znalci ilirskog jezika i po njihovom je sudu djelo trebalo tiskati: »L' hanno veduta anche altri di buon giudizio nella Lingua Illirica, e tutti mi han sempre persuaso a darla alle stampe«. Upravo zato je djelo tiskano, a autor moli svoje čitaoce da ga prime kao rezultat njezova nastojanja da stvori nešto korisno.

5. Popis citiranih autora i djela u hrvatskom dijelu rječnika

Popis citiranih autora i djela u hrvatskom dijelu teksta tiskan je na nepaginiranim stranicama 7 i 8 pod naslovom: »Catalogo degli autori citati abbreviatamente nel Dizionario, e de' quali sono ancora le voci senza citazione«. Već su u predgovoru najavljeni neki pisci i djela koja su poslužila kao izvor za hrvatski dio leksičke građe. Katalog dopunjava te opće napomene i sustavno iznosi popis pisaca i djela koja su citirana u rječniku. Katalog je u stvari tumač kratica korištenih u rječniku. Uz svaku je kraticu navedeno njezino značenje, a razvrstane su prema abecednom redu početnog slova. Autor je koristio tri različita kriterija u izvođenju kratica. U većini je primjera kratica izvedena iz početnih slova prezimena autora, kao npr. Alb. za Albertija, Bun. za Dživu Bunića-Vučičevića, Kom. za Komulovića, Ivan. za Ivaniševića, itd. Katkad je uz kraticu prezimena navedena i kratica djela iz kojeg je citat, npr. Ekt. Rib. za Hektorović, Ribanje; Kass. Djev. za Kašić, Perivoj od djevstva, itd. Manji broj kratica izveden je samo iz početnih slova naslova djela, npr. Dubr. za Dubravku I. Gundulića; Elek. za Elektru D. Zlatarića; Jejup. za Jedupku A. Čubranovića; Osm. za Osmana, a Raz. za Suze sina razmetnoga I. Gundulića; Tir. za Tirenu M. Držića i Zor. za Zorku Vladislava Menčetića. Valja posebno napomenuti da uz ove kratice autor nigdje ne označava broj stranice, pjevanja ili stiha u citiranom djelu, pa je takav način označavanja prema današnjim leksikografskim kriterijima neprecizan. To je primijetio i izdavač drugog izdanja rječnika iz 1785. U tom predgovoru govori se o Della Bellinim literarnim citatima da su mjestimično predugi i na nekim mjestima neprecizni:

«... scrivendosi talvolta un testo di poesia seguitamente e a modo di prosa, e in un membro di prosa andandosi da capo, come se fossero versi; adducendosi ora un autore senza distinzione dell' opera, ed ora un testo anche adalterato e non genuino».

U podnaslovu Kataloga autor navodi da su isti pisci izvor za hrvatski tekst i u primjerima uz koje u rječniku nije naznačen citat.

Da bi pregled citiranih autora bio potpuniji, uz ime i djelo navodit će se i razdoblje u kojem su živjeli autori kao i godina kad je citirano djelo prvi put objavljeno. Navodit će se i autori kod kojih nije određen naslov djela. Uz njihova prezimena u rječniku nema posebnih oznaka ili je navedena samo kratica »Raz.« sa značenjem razna pjesnička djela. Na kraju spomenut ću autore ili djela koja su citirana u rječniku, ali nisu navedena u Katalogu.

1. Matija Alberti (1561.—1623.) — Oficij blažene Marije djevice, Mleci, 1617. (krat. u rječniku Alb.)

2. Dživo Bunić-Vučičević (oko 1591.—1658.) — Mandilijna pokornica, Ancona 1630. (krat. u rj. Mand. Bun.)
3. Andrija Čubranović (oko 1480. — oko 1530.) — Jeđupka, Mleci 1599. (krat. u rj. Jejup.)
4. Marin Držić (oko 1508.—1567.) — Tirena, Mleci 1630. (krat. Tir.)
5. Ignjat Đurđević (1675.—1737.) — Uzdas Mandalijske pokornice, Mleci 1728., (krat. Mand. Gior.)
Psalmi Davidovi, Mleci, 1729. (krat. Gior. Ps.)
Život sv. Benedikta, 1784. (krat. S. Ben.)
6. Anđeo Gučetić (1553.—1604.) — Rozarij Blažene djevice Marije, 1596. i 1599. (krat. Guc.)
7. Ivan Gundulić (1589.—1638.) — Dubravka (krat. Dubr.), Osman (1826., Dubrovnik (krat. Osm.), Pjesni pokorne kralja Davida, Rim, 1621. (krat. Pjes. pok.), Suze sina razmetnoga, Mleci 1622. (krat. Raz. i Razmet.)
8. Petar Hektorović (1487.—1572.) — Ribanje i ribarsko prigovaranje, Mleci, 1568. (krat. Ekt. Rib.)
9. Bartol Kašić (1575.—1650.) — Perivoj od djevstva, Mleci, 1628. (krat. Kass. Djev.), Život gospodina našega Isukrsta, Rim, 1638. (krat. Kass. Is.), Život pričiste bogorodice vazda divice Marije, Rim, 1638. (krat. Kass. B. M.), Ritual Rimski, 1640. (krat. Rit.)
10. Aleksandar Komulović (1548.—1608.) — Zrcalo od ispovijesti, 1606. (krat. Kom.)
11. Vladislav Menčetić, citiran kao Minčetić (umro 1666.) — Trublja slovinska, Ancona, 1665. (krat. Min.), Zorka (krat. Zor.).
12. Dinko Zlatarić (1558.—1609.) — Elektra, Mleci 1597. (krat. Elek.), Ljubmir, Mleci 1597. (krat. Gljub. i Glju.)

Pisci kojima je navedena samo kratica prezimena bez djela jesu: Miho Bunić-Babulinov (1541.—1617., krat. Babul.); Dživo Bunić-Vučičević krat. Bun.; Marin Burešić (oko 1510. do oko 1562., krat. Bur.); Nikola Dimitrović (umro 1553., krat. Dimitr.); Džore Držić (1461.—1501., krat. Gior.); Marin Držić, krat. Darž.; Ignjat Đurđević, krat. Gior. Raz.; Ivan Gundulić, krat. Gund. Raz.; Petar Hektorović, krat. Ekt.; Ivan Ivanišević (1608.—1665.) krat. Ivan.; Frano Lukarević-Burina (1541.—1598.) krat. Luk.; Maroje Mažibradić (oko 1519. do 1591.) krat. Max.; Šiško Menčetić-Vlahović (1457.—1527.) krat. Scisc.; Nikola Nalješeković (oko 1510.—1587.), Razna djela, krat. Nal., Pjesničke poslanice, krat. Nal. Kgn., Komedije, krat. Nal. Kom.; Dinko Ranjina (1536.—1607.), krat. Ra. i Ragn.; Mavro Vetranović (1482.—1576.), krat. Vetr. Raz.

Kazalo ne obuhvaća sve pisce i sva djela koja su citirana u rječniku¹²⁴. Iz popisa pisaca ispuštena su djela Junija Palmotića prema Della Bella u predgovoru spominje njega i njegovo djelo Kristijadu, a citati iz Palmotića označeni su kraticom Palm.

¹²⁴ O tome govori već i priređivač drugog izdanja rječnika iz 1785. Vidi tekst predgovora str. IX. a podrobnije obrađuju M. Vanino i V. Dukat. Vidi M. Vanino, *Ardelio Della Bella, vjersko—prosvjetni radnik Dalmatinske Hrvatske*, Zgb., 1938., str. 10. i V. Dukat, *Dubrovačko izdanje Dellabellingog Dizionarija*, Rad JAZU, knj. 237., Zgb. 1929., str. 245. i 246.

Osim u Katalogu navedenih djela Ivana Gundulića u rječniku se na nekoliko mjesta citira i Ariadna kraticom Ariad. (vidi citate uz talijanske riječi — *accacemento con gli occhi, accecare, itd.* i Kašićev prijevod Tome Kempenca: Pismo od nasljedovanja gospodina našega Jesusa, 1641. — krat. Gers. Kas. — vidi citate uz tal. riječi *antiporre, zelo*.)

Kratice Scim. nema u Katalogu a u rječniku stoji uz djela Šimuna Zlatarića — vidi npr. citat uz tal. riječ: *lotoso*. Citati iz Euridike Paška Primojevića označeni su kraticom Prim. Eurid. — vidi citat uz talijansku riječ: *bello*, ali nisu navedeni u Kazalu kao ni citati iz djela Ivana Bandulavića: *Pištrole i evanđelja, Venecija, 1613.*, krat. Bandul. — vidi citate uz tal. riječi: *consecrare, soperchio*.

Na nekoliko mjesta citira se i Mijo Radnić punim prezimenom — vidi citat uz: *revelatione, transitorio*, ali se ni njegovo ime ne navodi u Katalogu. Prema tome Della Bella u rječniku citira 28 autora.

Pregled citiranih autora i djela otkriva njegov stav prema našoj starijoj književnosti i pod utjecajem je didaktičkog cilja djela. Razumljivo je da je većina pisaca iz Dubrovnika, a manji dio iz Dalmacije, npr. Alberti, Hektorović, Kašić, Komulović i Ivanišević. Izbor je ovisio i o mogućnostima konzultacije pojedinih djela. Jedini pisci koji ne pripadaju u dalmatinski krug, a citiraju se, su Radnić i Bandulavić. U izboru citata vidljive su dvije težnje. Jedna otkriva isusovca i misionara koji se u izboru rukovodi pobožnim i poučnim sadržajem djela. Pod tim su utjecajem izabrani citati iz pobožnih djela Kašića, Đurđevića, Gundulića, Albertija, itd. Drugi su citati odraz estetskog suda i izbora obrazovanog humaniste koji ne može odoljeti uspjelom opisu prirode ili ženske ljepote. Izbor ukazuje da citati nisu izabrani mehanički, već prema estetskoj vrijednosti teksta. Usporedba broja citata iz proznih djela i poezije pokazuje da su češći primjeri iz pjesničkih djela¹²⁵.

Citirani autori pripadaju 16. i 17. stoljeću, a jedini je suvremenik Della Belle Ignjat Đurđević. Citati iz Đurđevićevih djela prethode njihovom objavljivanju u tisku. Gundulićev Osman tiskan je gotovo stotinu godina nakon rječnika, pa su citati iz njega ispisani iz rukopisnih predložaka. Navođenje u rječniku prvo je objavljivanje Gundulićeva teksta.

6. *Imprimatur*

Tekst tiskan pod naslovom »Noi Reformatori dello Studio di Padova« na devetoj nepaginiranoj stranici sadržava dozvolu za tiskanje rječnika. Poslije uobičajenog službenog pregleda utvrđuje se da je rječnik pisan u duhu religije i da nema tekstova protiv vlasti. Cenzori dopuštaju tiskaru Cristoforu Zanne objavljivanje. U tekstu se rječnik citira pod naslovom: »Dizionario illirico, in cui le voci italiane sono copiosamente spiegate di Ardello Della Bella«, a ne pod naslovom koji je naveden na naslovnoj stranici rječnika. Ta razlika pokazuje da je možda radni naslov rukopisa bio drukčiji od ovoga u tisku.

¹²⁵ Vidi i M. Vanino, Ardello Della Bella, vjersko-prosvjetni radnik ... Zgb., 1938., str. 10—13.

Petar Katančić u svojoj kritici Della Bellina rječnika posebno ističe kao negativnost djela broj citata iz pjesničkih djela.

M. P. Katančić, *De Istro eiusque adcolis commentatio*, Budaë, 1798, str. 284. O tome vidi V. Dukat Katančićeva kritika Dellabellina rječnika, Zbornik iz dubrovačke prošlosti, Dubrovnik, 1931. str. 473—475.

Imprimatur je datiran 1. ožujka 1728., pa je tiskanje vjerojatno uslijedilo poslije tog datuma. U ime cenzora G. Francesca Morosinija, Alvise Pisanija i Zan Piera Pasqualiga tekst je potpisao njihov tajnik Agostin Galdini.

Na 10. nepaginiranoj stranici tiskan je tekst na latinskom jeziku: »Christophorus Ferrerius Societatis Jesu in Provincia Veneta praepositus provincialis.« Provincijal isusovačkog reda prema ovlaštenju generala reda Tamburinija, izdaje dozvolu za tisak. On potvrđuje da je tekst pregledalo nekoliko teologa isusovačkog reda koji su odobrili izdavanje. Ovaj je podatak datiran s 13. lipnja 1728., a navodi točan naslov rječnika. Po izmjeni naslova moglo bi se pretpostaviti da je tiskanje započelo nakon prve dozvole, a dozvola isusovačkog reda stigla je tek naknadno.

7. Upute za čitanje i pisanje ilirskih riječi i analiza hrvatske grafije

Kratke pravopisne upute na talijanskom jeziku pod naslovom: »Avvertimenti per poter leggere, e scrivere con facilità le parole Illiriche scritte con caratteri italiani« tiskane su na prvoj i drugoj paginiranoj stranici¹²⁶.

U naslovu ističu se pedagoški ciljevi sadržaja ovog odlomka. Upute čitaocima morale bi olakšati čitanje ilirskih riječi i pružiti im pravopisni osnov za pisanje. Prema tome tekst rječnika daje čitaocima informaciju o latinskom i hrvatskom tumačenju talijanskih riječi i izraza i istovremeno služi i kao model za ispravno pisanje ilirskih riječi. Naslov najavljuje da se u rječniku koriste talijanska slova za bilježenje ilirskih riječi. Upute su podijeljene na šest manjih poglavlja, a svako je poglavlje označeno posebnim naslovom i rednim brojem. Uz naslov »Avvertimento« (uputa) tiskan je i podnaslov koji najavljuje problem obrađen u pojedinom poglavlju.

Uputa 1.

Tekst započinje napomenama u kojima se govori o neustaljenosti ortografskih normi pri korištenju talijanskih slova kod ilirskih pisaca. Ona je tolika da su malobrojni oni koji se služe istim slovima u transkribiranju istih glasova (»... troverete pochissimi servirs di delle medesime lettere nello scrivere le medesime voci«). Neustaljenost upotrebe grafema dovodi do poteškoća u njihovom dekodiranju, tj. u čitanju i izgovoru. Autor napominje da čitaoci moraju naučiti gotovo isto toliko načina čitanja koliko ima autora (»... bisognando imparare poco meno che tanti Alfabeti, quanti sono i Scrittori«).

Ovaj dio teksta vrlo je sličan uvodnim napomenama u Mikaljinu rječniku koje govore o ortografiji¹²⁷ kao i Đurđeviću predgovoru »Šticiu« koji je

¹²⁶ Ortografiju u Della Bellinog gramatici ukratko obrađuje i Stjepan Bosanac u raspravi, Ocjena Dellabelline gramatike, Nastavni vjesnik, knj. IX, Zagreb, 1901., str. 529—611 (v. str. 530—532).

¹²⁷ Mikalja, Blago jezika slovinskoga ili slovník (1649.—1651.), 7. nepaginirana stranica: »De orthographia pro lingua Illyrica« i 11. nepaginirana stranica: »Od orthographie jezika slovinskoga ili načina od pisanja«. Posebno vidi citat (citiramo u modernoj grafiji) »... Pisci nijesu se među sobom pogađali služeći se njeki na jedan način, a njeki na drugi istim slovima.« I dalje »malo ih se nahodi koji se pogađaju u načinu od pisanja i zato je pomučnije štiti knjige našega jezika slovima dijačkim upisane.«

tiskan ispred prvog izdanja njegove Mandalijene.¹²⁸ Slične misli iznosi i Đuro Matijašević u svojoj korespondenciji¹²⁹. Da bi uklonio nesporazume u tumačenju grafema i olakšao čitanje ilirskih riječi, autor govori da će u njegovu tekstu talijanska slova, korištena u bilježenju ilirskih riječi, imati fonemsko značenje koje imaju u talijanskom jeziku. Slijedi nekoliko primjera kojima se želi prikazati lakoća predloženog načina bilježenja i čitanja. Della Bella nastavlja da će na taj način Talijani, koji budu koristili rječnik, lako izgovarati ilirske riječi. Čitanje će biti lako i onima kojima je ilirski jezik materinji i znaju talijanski.

Autor ne zaboravlja da je njegovo djelo prvenstveno namijenjeno talijanskim misionarima, pa je razumljivo nastojanje da ga Talijani koriste bez poteškoća. Da bi opravdao svoj izbor, navodi nekoliko grafija koje su prema njegovu mišljenju neprihvatljive jer dovode čitaoca do zabune.

„Mnogi krivo pišu »dussa« (anima) za riječ koja se izgovara /duša/¹³⁰. Takav je način pisanja pogrešan jer dovodi u zabunu one koji znaju čitati talijanske i latinske tekstove i žele naučiti ilirski. Oni će tako napisanu riječ pročitati kao /dusa/, tj. izgovorit će je kao talijanske riječi »cassa, bussa, ossa«. Autor smatra da je najbolja grafija za izgovor /duša/ dūsca. Takva grafija odgovara izgovoru fonema /š/ i njegovoj grafiji u talijanskim riječima: »scjame, scjalacquare«.

Isto je tako pogrešno pisanje ilirske riječi »coviek« za izgovor /čovjek/. Grafija »coviek« dovest će u zabunu one koji će je čitati kao talijanske riječi »covare, covile«, itd. Zato je ispravno bilježenje »cjovjek, cjoban, sarcjano«¹³¹, jer se u njima grafem »cj« čita kao i u talijanskim riječima »cjabatta, cjarla, cjò«.

Uputa 2.

O slovu z

Grafem z je prema Della Belli znak koji pripada ilirskoj abecedi. Tim slovom bilježi fonem /z/ u ilirskim riječima »zascto, žima, rāzlogh, razabratti, zemglja«¹³². Della Bella napominje da Dalmatinci često umjesto tog slova koriste slovo »z«, što dovodi do zabune one koji primjenjuju pravilo talijanskog čitanja tog slova. Primjenom tog pravila riječi »zascto, zima« čitale

¹²⁸ Ignjat Đurđević, Uzdas Mandalijene pokornice, Matica hrvatska, Zagreb, 1971, str. 259. tekst predgovora »Štiocu« (tekst se navodi u modernoj transkripciji) ... »znaj da mi adrijanski primorci ali Slovini od Dalmacije nejmamo stavna i osobita zakona od urednospisanja aliti ortografije, er pišući mi tudijem, to jes latinskijem slovima, kojijeh vlas svaki od nas ne sudi jednako, kako tkomu na um dohodí i bolje vidi se, zbiramo i razređivamo ta slova po riječijeh«.

¹²⁹ Vidi: biblioteka Male Braće, Dubrovnik, rukopis br. 426, Tomo II, str. 143. pismo Đ. Matijaševića Ignjatu Đurđeviću od 1. rujna 1719. »Ancor a me vā male che del Suo Saltiero Illirico buona parte è gia trascritta colla sola regola dell' uso comune, che piú propriamente puo (bez akcenta) dirsi senza regola, mentre ciascuno di quei che scrivono conforme a suo arbitrio, per lo piú poco badando ai raddoppiamenti di lettere, et agli accenti, che pur troppo son necessarij per sfuggire gli equivoci, de' quali abbonda la lingua.«

¹³⁰ Mikalja bilježi ovu riječ ovako »dufcia«, Đurđević (Mandalijena) viscgni, basctina.

¹³¹ Kod Mikalje »cjovjek, cjovik«, »cjobanin«, »sarcjan«, »srricjan«, kod Đurđevića (Mandalijena) »suncjani, cjas«.

¹³² Kod Mikalje »zascto«, »zemglja«, »razabratti, razlogh«, kod Đurđevića (Mandalijena) »jemglja«.

bi se kao talijanske riječi »zoppo, zio«, Upotreba grafema »z« za fonem /z/ dovodi do problema kad se žele napisati riječi »zaklo, zelijvati«¹³³. Zato autor predlaže grafem »z« za fonem /z/, a grafem »z« za fonem /c/. Tako će se ukloniti razlike u pisanju između zascto, zemglja i zjelo, zrikva ili zârqua.

U posebnoj napomeni na kraju upute govori da neki Dubrovčani upotrebljavaju grafem s (kratko s) umjesto z i bilježe »semglja, snam«, a drugi koriste grafem ſ (dugo s) i pišu »ſemglja«¹³⁴. Della Bella priznaje da je i on ranije koristio slovo ſ (dugo s) za fonem /z/, ali je nakon konzultacije nekih autora smatrao da je bolje koristiti u rječniku znak z jer se tako izbjegavaju zabune između glasovne vrijednosti znakova s i ſ koji su u grafiji vrlo slični.

Uputa 3.

O samoglasniku »u« i suglasniku »v«

O samoglasniku »i« i suglasniku »j«

Autor govori da je u grafiji ilirskog jezika potrebno razlikovati samoglasnik »u« i »i« i suglasnik »v« i »j«¹³⁵. Primjeri za samoglasnik »u« su: kuchja, poxuda, a za suglasnik »v«: voglja, vidim, govorim, vojvoda, uvuchi.

Za samoglasnik »i« navedene su riječi: miſc, misliti, govoriti, za suglasnik »j«: jedan, ja, jabuka, Job.

Isticanje različite fonemske vrijednosti grafema »v« i »u« u ilirskom to je zanimljivije što se u talijanskom tekstu rječnika u abecednom rasporedu talijanskih riječi ne razvrstavaju odvojeno riječi s početnim slovom »U« i »V«¹³⁶. U hrvatskom je tekstu uglavnom poštovano načelo razlikovanja »u« i »v«, ali ima primjera gdje je došlo do njihove zamjene, npr. str. 5 skrouno. Ista riječ na str. 505 zapisana je »skrovno, skrovito«.

Uputa 4.

Ova uputa govori o upotrebi udvojenih slova: a, e, o, u, ij. U samom podnaslovu naglašava se da se udvajanjem tih slova u grafiji bolje bilježi izgovor nekih slogova. Udvojeni vokali grafička su oznaka za duljinu sloga. U uputi se upozorava da udvajanje ne treba čitati kao dva sloga, već samo kao nešto produžen izgovor sloga s dva ista vokala, i to bez promjene tona glasa. Kao primjer navedena je riječ »obnemaagam« u kojoj se slog »maa« izgovara

¹³³ Kod Mikalje: čaklo, çklo, çelivati, çuknuti, çjelo, çriqua, çarqua.

Kod Đurđevića (Mandalijena): pokorniza, svetiza, zarkva.

¹³⁴ Vidi I. Đurđević, Mandalijena pokornica, predgovor »setiozus«. U predgovoru Đurđević posebno ističe razliku u grafiji i izgovoru između s i ſ. Znak ſ Đurđević upotrebljava umjesto z i piše ſemglja, ſlato, itd.

Vjerojatno della Bella u svom tekstu misli i na upotrebu slova ſ kod Đurđevića.

¹³⁵ Mikalja u poglavlju o ortografiji koje je tiskano pred tekstom rječnika isto upozorava na razliku između samoglasnika »i« i »u« i suglasnika »j« i »v«. »Slovo J i slovo V niesu glasovita (vokali) za to u redu od slova imaju inno mjesto imati nego glasovita (vokali) I, U, to jest ončas za njima«.

¹³⁶ Sličan postupak nalazimo i u drugim talijanskim starijim rječnicima. Tako i III. izdanje Crusche iz 1691. godine ne razlikuje u abecednom poretku riječi s početnim »u« od onih s početnim »v«. Ta se dva slova tretiraju kao jedno u velikim slovima i u abecednom redu, ali se u grafiji unutar riječi razlikuju.

nešto duže. Isti se postupak primjenjuje i u riječima: vlastélaa, golubaa, veex-em, velij, razmarsijvam,¹³⁷ plood, noos, Boogh, ruugh, pluut (pluto).

Na kraju upute ističe se da udvojena slova za oznaku duljine izgovora upotrebljava više ilirskih pisaca.

Uputa 5.

Ova uputa obrađuje glasovnu vrijednost grafema »c« na kraju riječi i upotrebu grafema »gh«. Tekst upućuje na vrijednost grafema »c« na kraju riječi kao npr. u riječima: màc, kopác, oráč¹³⁸. Završno »c« ovdje ne označava fonem /k/ i ne smije se izgovarati kao grafem »c« u latinskim riječima: hic, ac /hik, ak/, već se izgovara kao grafem »c« u talijanskim riječima: acido, accto. Završno »c« prema tome označava fonem /č/.

Grafem »gh« upotrebljava se u riječima »dragh, draghi, snághé, ghnúšan, ghgnilla, teghnuti, ghinuti, tughe« i ima značenje kao i u talijanskim riječima »traghettare, ghirlanda, ghjanda«.

Neispravno je upotrebljavati grafem »gh« za oznaku glasa /g/ u riječima kao što su: gláva, gluh, jer se one izgovaraju i pišu kao talijanske »gloria« i »globo«. Napominje da neki upotrebljavaju i takav neispravan način pisanja, ali ga on ne prihvaća.

Iako u podnaslovu nije označena obrada grafema »nj« i taj se grafem obrađuje na kraju upute. Gotovo svi ilirski pisci pišu glagolske imenice (i verbali) sa završnim slogom »-nje«, a ne »-gne«, npr. cignenje, govorenje, spasse-nje, a ne cignegne, itd. On u svom tekstu nastoji koristiti ovu grafiju. Ako čitaoci ipak u rječniku nađu na krivu grafiju »cignegnje«, itd, to znači da se u tim primjerima poveo za izvorom, tj. ilirskim piscem koji je tu riječ tako zabilježio. Prema grafiji koju koriste mnogi ilirski pisci glagolske imenice izvedene od glagola: svanuti, puknuti, itd. pišu se u rječniku sa završnim »-tje« /će/, a ne sa završnim »-chje«.

Stoga se piše »svanutje, puknutje«, a ne »puknuchje, svanuchje«.

Uputa 6.

O slovu »X«

Uputa započinje napomenom da je upotreba slova »x« vrlo raširena kod dalmatinskih pisaca za oznaku fonema /ž/. Slijede primjeri upotrebe: »xena, xeglja, ražloxiti, slúxiti, xalos, xivot«. Navodi se da tu grafiju koriste mnogi pisci i poimence se navode M. Držić, B. Gradić, A. Gučetić i M. Orbini¹³⁹. Upotreba grafema »x« označava, prema autoru, fonem koji ne postoji u talijanskom jeziku i nema odgovarajućeg slova za takav glas (sibilo).

¹³⁷ Isti postupak pri označavanju duljine izgovora vokala primijenili su Kašić i Mikalja.

¹³⁸ Kod Mikalje u »Blagu jezika slovinskoga« u poglavlju »Od ortografije« navode se primjeri »plač, mač«. Mikalja dakle u ovom slučaju upotrebljava poseban grafem »č« za označavanje fonema (č). C sa cedille upotrebljava i Kašić u svojoj gramatici.

Vidi: R. Katičić, Gramatika B. Kašića, Rad JAZU, knj. 388., Zgb., 1981., str. 20.

¹³⁹ Bazilije Gradić, dubrovački benediktinac, autor je proznog djela religioznog sadržaja: »Libarce od djevstva« izdano 1567. u Veneciji. Marin Držić i Gučetić navedeni su i u »Katalogu« citiranih autora. M. Orbini autor poznatog djela: Il regno degli Slavi, Pesaro, 1601.

Premda neki »moderniji« dubrovački pisci transkribiraju taj fonem skupinom grafema »sc«, autor smatra da je taj način pisanja neprihvatljiv jer »sc« u talijanskom označava glas /š/, npr. »scena, scemo, scjocco, scjame. Primjenom istog pravila na čitanje »sc« u našim riječima kao »sejomje (mi dispiace), scena (donna), dolazi do krivog izgovora. Upotreba grafema »sc« umjesto »x« za glas /ž/ može dovesti do dvosmislenosti jer se istim znakom bilježi i glas /š/. Tako dolazi do potpune podudarnosti u grafiji kod riječi koje imaju različito značenje i različit izgovor što zbunjuje čitaoca. Navodi se nekoliko primjera¹⁴⁰ takve podudarnosti: »duscnik (la canna della gola), duscnik (il debitore), duscja (l'anima), duscja (più lunga), uduscittise (affogarsi), uduscittise (indebitarsi).

Premda neki pisci razliku u izgovoru bilježe tako da razlikuju u grafiji »udušcittise« i »uduscittise«, autor smatra da bi tako neznatna razlika mogla dovesti u sumnju tiskara i čitaoca pa je zato odbacuje. Onima koji bi mogli prigovoriti da slovo »x« u latinskom ima drugu glasovnu vrijednost, kao npr. u »fixus, auxilium« i izgovara se kao /ks/, autor odgovara da to ne znači da će riječi »xalos, sloxiti« imati latinski izgovor. On je prihvatio opću upotrebu slova »x« koje kod dalmatinskih pisaca označava glas /ž/.

Prema ustaljenoj tradiciji Della Bella dodaje tekstu rječnika posebno poglavlje o grafiji. Na primjerima zorno objašnjava grafiju i izgovor u našem jeziku i pri tom se osvrće na pravopisnu tradiciju¹⁴¹ dalmatinskih i dubrovačkih pisaca i nastoji zauzeti vlastiti stav i obrazložiti svoj izbor. Koristi i rješenja svojih prethodnika Kašića¹⁴² i Mikalje¹⁴³. Vodi računa i o mišljenju suvremenika. Jasno mu je da grafijska neujednačenost dovodi do poteškoća u izgovoru, pa se zato zalaže za utvrđivanje norme u upotrebi grafema i njihovoj glasovnoj vrijednosti u našem jeziku. Nastoji odabrati najbolji i za korisnike rječnika najlakši način čitanja i pisanja na ilirskom. Budući da je djelo prvenstveno namijenio Talijanima, razumljivo je da je kao osnov grafije i čitanja preuzeo talijanska pravila. Della Bella nastoji da se u tome što manje udalji od izvornih talijanskih ortografskih normi. Premda je nastojao ostati kod izvorne talijanske fonemske vrijednosti grafema, hrvatski mu je fonološki

¹⁴⁰ Svi navedeni primjeri citirani u Della Belli preuzeti su iz poglavlja: »Od ortografije jezika slovinskoga ili načina od pisanja« Mikaljinog Blaga jezika slovinskoga. Mikalja u svom tekstu navodi još i primjer »bodejfc« (probád) i »bodesc« (probadasc). I u Mikaljinom se tekstu spominje da neki razliku u izgovoru bilježe razlikom u grafiji koja se očituje upotrebom dugog i kratkog s, ali i on tu mogućnost odbacuje. Za razliku od Della Belle Mikalja glas (ž) bilježi grafemima »sg«: »Vele je boglje dakle slusgitise slovima »sg« jere vazda jednako se fctiju i mogufe ne jamo dobro, nego i boglje i lajcgne izgovarati one rječi.«

¹⁴¹ Za razvoj pravopisa kod Hrvata vidi: T. Maretić, Istorija hrvatskog pravopisa latinskijem slovima, Djela JAZU, knj. 9., Zagreb, 1889.

Milan Moguš — Josip Vončina: Latinica u Hrvata, Radovi zavoda za slavensku filologiju, knjiga 11., god. 1969., osobito str. 61—75.

¹⁴² Za Kašićev pristup pitanjima grafije ilirskog jezika vidi: Radoslav Katičić: Gramatika Bartola Kašića, Rad JAZU, knj. 388., Zagreb, 1981., str. 19—26.

¹⁴³ Za Mikalju pristup pitanjima grafije vidi: T. Maretić, Istorija hrvatskog pravopisa latinskijem slovima, Djela JAZU, knj. 9., Zagreb, 1889., str. 102 — str. 106. (Ovaj je prikaz dosta površan i nepotpun). V. Putanec, Raritet »Bogoljubno razmišljanje od Očenaša« (Požun 1642.) Jakova Mikalje, Rasprave zavoda za jezik, knj. 8—9, Zgb. 1982.—83., str. 135—155.

Josip Jernej, Povijest talijanskih gramatika na hrvatskom ili srpskom jeziku od 1649.—1900., Rad JAZU, knj. 388., 1981., str. 140—147.

sustav nametnuo i neka odstupanja i prisilio ga je na proširenje broja slova novim znakovima koji ne postoje u talijanskoj abecedi. Tako npr. uvodi znak »x« za fonem /ž/, »z« za fonem /z/, »k« za fonem /k/, itd. Služi se i skupinama slova za oznaku glasova nepoznatih u talijanskom.

Kod Della Belline ortografije ilirskog jezika nije primijenjeno pravilo po kojemu bi svakom fonemu odgovarao jedan grafem. Ponekad postoji više načina bilježenja istog fonema ovisno o položaju koji zauzima u riječi. Razlike u bilježenju mogle bi ukazivati i na razlike u izgovoru ili na korištenje različitih izvora za ilirski tekst. Autorov cilj je da olakša čitanje ilirskog teksta i omogući točan izgovor, a to je bilo moguće jedino tako da se odabranim grafemima točno odredi fonemska vrijednost i da se jednoznačno odredi njihov izgovor. Upute obrađuju samo one grafeme i foneme za koje autor smatra da bi talijanskim govornicima mogli biti nerazumljivi. Koliko je u tome uspio pokazat će analiza grafije i pravila. Da bi se grafički sustav u rječniku sagledao u cjelini, pristupit ćemo sistematskoj analizi grafije.

Po Della Bellinom ortografskom sistemu grafemi za samoglasnike imaju istu glasovnu vrijednost u talijanskom i našem jeziku. Autor pri tom ne uzima u obzir razlike u kvantiteti, kvaliteti i intonaciji između talijanskih i naših samoglasnika, a to je i razumljivo jer bi takve upute otežale učenje ilirskog jezika, a ne bi pridonijele boljem izgovoru. Autor je vjerojatno predvidio da će Talijani pravilan izgovor steći u praksi, a rječnik im je morao poslužiti samo kao početna informacija i izvor za provjeru značenja riječi. Razlike u izgovoru između hrvatskih i talijanskih samoglasnika nisu mogle dovesti do promjene značenja hrvatskih riječi pa je autor pravilno postupio.

U našem jeziku prema Della Belli postoji mogućnost označavanja kvantitete samoglasnika. Udvajanje istih samoglasnika u grafiji označava nešto duži izgovor udvojenog vokala u slogu. Udvajanje je uvijek prisutno u genitivima množine, npr. u vlastēlaa, golūbaa, gljūđij. Nalazimo ga i u jednosložnim riječima, npr. paas (cintura), boogh (dio), noos (naso), ruugh (scherzo). U ovim je riječima i danas dužina, ali ima primjera u kojima nema dužine, npr. laan (lino). Skupina »ij« redovito se nalazi u komparativima, npr. bogatij, pripravstij, potisctenij, i u superlativima, npr. najpotisctenij, itd. Dužina se nalazi i u prezentu glagola na »-ti«, npr. ucijm, itd.

U hrvatskom tekstu rječnika iznimno nalazimo i poseban komentar u kojemu se upozorava na izgovor vokala. Komentar je na talijanskom premda je navedeni tekst hrvatski, pa po tome možemo zaključiti da je namijenjen Talijanima. U tekstu su takvi primjeri rijetki, npr. na str. 168 uz izraz »chi ha capelli neri — zarnovlas« pridodan je ovaj komentar »breve l'ultima«, a zatim slijede nastavci za ženski i srednji rod hrvatskog pridjeva »zarnovlas«. U nekim se primjerima ističe otvoren izgovor vokala »a«, npr. str. 143 B, boccale — vārc, cja, m, bardāk, āka, m, slijedi napomena »la prima a aperta«. Sličan je postupak i u ovim primjerima:

str. 223 A, contentioso — kargliv, va, vo, karglivaz, vza, m, slijedi komentar: »queste due voci col primo a aperto«.

str. 223 A, contentiosa — kargliviza, ze, f. xena kargлива, slijedi komentar »col primo a aperto«.

str. 240 A, cucchiaro grande da prendere il brodo — vargljaccja, slijedi komentar »il primo a aperto.«

str. 506 B, natta, specie di tumore — gukka, varka, »con l'a stretto«.

str. 649 B, scardassiere, colui che scardassa — gargascjar, »coll' a prima aperta«.
 str. 649 B, scardasse, strumento col quale si scardassa — gargascja, »coll' a aperta gar«.

U navedenim se primjerima ističe izgovor samoglasnika »a«. Izgovor vokala je posebno istaknut jer se u rječniku slogom »-ar« bilježi i slogotvorno »r«, npr. varc, varh, itd. U ovim se riječima slog -ar nije izgovarao jednako kao u riječi kargljiv. Otvoren izgovor sloga »ar« u kargljiv i bardak označava da se ne radi o slogotvornom »r«. Taj način označavanja nije proveden u čitavom tekstu rječnika pa su navedeni primjeri tek iznimke.

Grafija riječi parsi, karv, zarv, varh, karstjanin, itd. ukazuje na to da je Della Bella u samoglasnike ubrojio vjerojatno i slogotvorno »r« koje bilježi kao »ar« ili rijetko kao »er« (npr. kalderma).

Refleks jata bilježi se u rječniku kao »je«, npr. ljep, bjel, zvjet, rjeka, itd.

Pregled grafema i fonema za samoglasnike u rječniku je ovakav:

grafem	fonem
a	/a/
e	/e/
i	/i/
o	/o/
u	/u/
ar, er	/ri/

Dok u bilježenju vokala nije bilo poteškoće, autor se našao pred složenim problemom u transkripciji glasova za konsonante u našem jeziku. Pokušaj primjene talijanske ortografske norme u bilježenju naših palatala suočio je autora s prvim poteškoćama jer je u našem jeziku broj palatala veći nego u talijanskom pa u talijanskoj grafiji ne postoje odgovarajući grafemi za sve naše foneme. Nije mogao naći grafeme za glasove /ʒ/, /č/, /đ/. U uputama tek djelomično rješava problem jer ne tumači kako se ti fonemi, nepoznati talijanskim govornicima, izgovaraju, a ne daje ni jasne upute o njihovoj upotrebi i bilježenju.

Za glas /z/ uvodi novi grafem »x« i pri tom prihvaća grafem koji je kod većine ilirskih pisaca onog vremena označavao fonem /z/.

U tekstu upute broj 5 tek se usput spominje grafem za glas /č/. Iz teksta upute čitalac može zaključiti da se glas /č/ u ilirskom bilježi dvojako, i to kao »tj« (u glagolskim imenicama izvedenim od glagola na -ti, npr. svanuti — svanutje) i kao »chj« u ostalim riječima. Konzultiranjem hrvatskog teksta rječnika postaje jasno da je korišteno više grafija od onih koje su navedene u uputama za glas /č/. U riječima: greduuchi, opchina, glas /č/ bilježi se kao »ch«. U pritecchi é se bilježi kao »cch«. Isti fonem bilježi se i trigramom chj (juncichja) ili skupinom od četiri slova »cchj« (vecchje). Nalazimo i digram »tj« (osramotjen). Valja spomenuti da se u drugim položajima grafemi »tj« čitaju kao odvojeni fonemi, npr. tjeska, stjenizza (pietrella), stjena (pietra). Grafija fonema

/č/ prema tome nije ustaljena. Isti se fonem u grafiji ostvaruje na pet načina, i to kao: ch, cch, chj, cchj i tj.

Premda talijanski glasovni sustav ne pozna fonem /d/, autor ne obrađuje njegov izgovor. U rječniku se taj glas često bilježi skupinom »dj« kao npr. nareedjen, sreedjen, zapovidjeti, pogadjati, pogadjanje, itd. U rječniku se nalazi i drugačija grafija. Koristi se skupina od tri slova »ghj« ili »gh«, npr. takoghjer, leghjen, cjaghja, meghju, tughin. Kako se točno u Della Bellino doba izgovarao glas /d/ i da li su razlike u grafiji označavale i različit izgovor, teško je danas utvrditi.

Rješavanje grafije ostalih palatalnih glasova koji postoje i u talijanskom glasovnom sustavu s približno istim glasovnim vrijednostima bilo je nešto lakše. Naravno, glasovna im je vrijednost jednaka tek po gruboj usporedbi, a na takvu je usporedbu i mislio autor računajući na mogućnost stjecanja boljeg izgovora u govornoj praksi s izvornim govornicima. Premda je glasovna vrijednost fonema /č/, /š/, /dž/, /lj/, /nj/ i /j/ približno ista u oba jezika, njihova distribucija je različita, a to je u nekim slučajevima dovodilo do potrebe prilagodivanja i mijenjanja glasovne vrijednosti talijanskih grafema u našem jeziku ili do uvođenja novih grafema ili skupina grafema.

Grafija glasa /č/ obrađuje se u uputi 1, ali je njezin tekst nepotpun. Glas /č/ bilježi se prema pravilu talijanske grafije slovom »c« ispred samoglasnika »e« i »i«, ili kao digram »cj« ispred a, e, u. Ovo se pravilo može ilustrirati brojnim primjerima iz rječnika: obucen, miccem, cignenje, cjastan, cjoban, cjudnovato. Fonem /č/ u našem jeziku može stajati i na kraju riječi, pa je autor proširio upute napomenom da se slovo »c« na kraju riječi čita kao /č/, npr. mac, tuc. U tekstu se upozorava na odstupanje od glasovne vrijednosti grafema »c« u talijanskom, ali se zaboravlja na brojne primjere sličnog odstupanja kad se grafem »c« nalazi ispred konsonanta unutar riječi, npr. skitacni, mucnij, lacnos, bacviza. I u ovim se primjerima »c« izgovara kao /č/, a ne kao /k/, prema pravilima u talijanskom jeziku, npr. u acrobatico, acne.

Glas /dž/ bilježi se prema pravilima talijanske grafije slovom »g« ispred vokala: i, e, i, j, npr. singjër, bunargia, maskargia.

Glas /š/ obrađen je detaljno u uputi 1. Autor dokazuje da je grafija »scj« najbolja jer odgovara grafiji glasa /š/ u talijanskom, npr. doscjao, duscja. Katkad se isti glas bilježi i skupinom »sc«, i to ispred vokala »i, e«, npr. nascinaz, najlaksce. Glas /š/ ima u našem jeziku drukčiju distribuciju nego u talijanskom, pa može stajati na kraju riječi ili unutar riječi pred konsonantom. U tim se slučajevima /š/ u rječniku bilježi kao »sc«, npr. sctap, moscgna, mejsc, nac.

Glas /nj/ obrađuje se u tekstu upute 5. Za taj glas koristi se talijanska grafija kad se bilježi kao »gn«, npr. moscgna, sredgni, ali se odstupa od tog pravila kad se glas bilježi »nj« u nastavcima glagolskih imenica na -nje. Grafija »nj« za fonem /nj/ ne koristi se u talijanskom, ali je autor predlaže jer je u upotrebi kod ilirskih pisaca. U ovom je slučaju korišten dvojak kriterij¹⁴⁴

¹⁴⁴ I Mikalja bilježi fonem (nj) dvojako, i to, skupinom »gn« (sredgni, moscgna) i skupinom »nj« (vidjenje, vincjanje). Vidi J. Jernej, Rad JAZU, knj. 388., 1981., str. 143.

T. Maretić u: Istoriji hrvatskog pravopisa..., str. 103. ne bilježi Mikaljinu dvojaku grafiju glasa (nj). Usporedba s Mikaljom mogla bi upućivati na njegov utjecaj na Della Bellin izbor dvojake grafije za fonem (nj).

grafičkog bilježenja glasa /nj/, i to jedan u duhu talijanskog a drugi u duhu našeg jezika.

Sličan je postupak primijenjen i u bilježenju glasa /lj/. Taj glas nije obrađen u uputama pa bi se moglo pretpostaviti da je za nj predviđena samo talijanska grafija »gli«, »glj«. Ova se grafija poštuje u primjerima: ogargljaj, poglje, voglia. U navedenim riječima glas /lj/ bilježi se kao u talijanskim riječima »figlia«, »famiglia«. U pisanju skupine »glj« Della Bella koristi slovo »j« umjesto današnjeg »i« prema ondašnjoj talijanskoj grafiji. Iako se talijanska skupina »gl« izgovara kao /lj/ samo kad iza nje slijedi vokal »i«, a inače se ostvaruje kao /gl/ (npr. globo), autor ponekad u hrvatskim riječima bilježi glas /lj/ kao »gl«. Evo nekoliko primjera: smiritegl, povoglno. U tekstu je korištena i grafija »lj«, npr. voljeti, ljepahan, itd.¹⁴⁵ U ovim je slučajevima, ako prosuđujemo po današnjem izgovoru, neopravdano uvođenje dvojne grafije za isti glas¹⁴⁶.

U tekstu upute 3 Della Bella napominje da u ilirskom postoji razlika između samoglasnika »i« i suglasnika »j«, npr. jedan, ja, jabuka izgovaraju se slično kao talijanski poluvokal /j/ u »piano«, »piano«. Valja spomenuti da grafem »j« nema istu glasovnu vrijednost u primjerima: uvijnut, millostivij gdje označava samo nešto duži izgovor glasa /i/. Premda danas ne znamo kako se taj izgovor ostvarivao, možemo pretpostaviti da se »ij« izgovaralo s nešto podužim /i/ i jedva čujnim /j/.

Grafem »j« nema glasovne vrijednosti kad se koristi kao oznaka palatalizacije u digramima i trigramima, npr. svanutje, vecchje, pogadjanje, itd. Prikaz palatala i njihovih ostvarenja u ilirskom tekstu rječnika izgledao bi ovako:

PALATALI

fonem	grafem
/č/	ch, cch, chj, cchj, tj
/d/	dj, ghj, gh
/ć/	c ispred »i«, »e«, ispred konsonanta i na kraju riječi, cj ispred »a«, »o«, »u«.
/dž/	g ispred »i«, »e«, gj
/š/	sc ispred »i«, »e«, ispred konsonanta i na kraju riječi, scj ispred »a«, »o«, »u«
/ž/	x
/nj/	gn, rijetko gnj, nj
/lj/	glj, gl, lj
/j/	j

¹⁴⁵ Mikalja upotrebljava dvojaku grafiju za fonem (lj) i bilježi ga kao (glj) ili (gl), npr. zemglja, dobrovoglno.

¹⁴⁶ Upotreba različite grafije mogla bi značiti da su nekoć postojale i razlike u izgovoru, ali to bi morala dokazati posebna studija.

Della Bella je najmanje poteškoća imao s upotrebom grafema za konsonante: p, b, f, v, t, d, l, m, n, r, jer je njihova glasovna vrijednost gotovo ista u oba jezika. U uputi 2 obrađena je grafija fonema /z/ i /c/. Grafem »z« za fonem /c/ potvrđuje primjenu pravila talijanske grafije, npr. zarqua, zaklo, zjelo.

Za fonem /z/ morao se odabrati novi grafem. Autor koristi znak ʒ koji ne postoji u talijanskoj abecedi i njime bilježi riječi: ʒascto, ʒima. U talijanskom postoji sličan glas koji se bilježi slovom »s«, npr. sbaglio, Slovenia.

Slovo »s« javlja se u dvije grafičke varijante, kao dugo i kratko »s«, a ostvaruje se kao glas /s/ u svim položajima, što nije slučaj u talijanskom jeziku. To znači da u glasovnoj realizaciji tog slova dolazi do djelomičnog razilaženja između našeg jezika i talijanskog. Prikaz sibilanata izgleda ovako:

SIBILANTI

fonem	grafem
/c/	z
/z/	ʒ
/s/	s ili ʃ

I u bilježenju velara »k« i »g« autor je morao odabrati između primjene talijanskih pravila i adaptacije tih pravila prema potrebama našeg jezika.

Grafija glasa /g/ može se djelomično svrstati u kategoriju glasova čija je grafija prilagođena pravilima talijanske grafije. Ta se grafija obrađuje u uputi 5. Da bi se izbjegla palatalizacija glasa /g/, dodaje mu se u grafiji slovo »h« ispred »i« i »e«, npr. draghi, ghinuti, snaghe, tughe. Autor proširuje upotrebu skupine »gh« za glas /g/ na slučajeve kad se on nalazi na kraju riječi, npr. dragh, boogh, bubregh, ili kad se glas /g/ unutar riječi nalazi ispred konsonanta »n« ili skupine »gn«, ili konsonanta »l«, npr. ghnusan, teghnuti, ghgnilla, naghlij. Dok upotreba skupine »gh« za glas /g/ na kraju riječi nema logičnog opravdanja jer bi se i bez »h« grafem »g« čitao kao /g/. Upotreba »gh« ispred »n«, »gn« i »l« opravdana je jer se tako sprečava spajanje slova »g« sa slovima koja se u talijanskom drukčije čitaju (gn, gli). U drugim se primjerima za glas /g/ koristi slovo »g«, npr. garlo, garkgljan, glogoj, gugn, itd. No ima slučajeva i neopravdanog dodavanja slova »h«, npr. tughujem.

U grafiji fonema /k/ Della Bella nije prihvatio talijansku grafiju jer je slovo »c« već iskoristio za glas /č/. Da bi izbjegao nesporazume, prihvatio je slovo »k« za glas /k/, npr. book, kakko, skok, itd. Pod latinskim odnosno talijanskim utjecajem kao i pod utjecajem nekih naših pisaca zadržao je i grafiju »qv« za glas /k/, npr. zarqva, qvocka, quozati, quassiti. Slovo »q« ne veže se kao u talijanskom uvijek s vokalom »u« već i s konsonantom »v«. Teško je prosuditi da li se razlika u upotrebi »u« ili »v« odražavala i na izgovor. Grafija »qv« i »qu« za glasove /kv/, sudeći po današnjem izgovoru, nije opravdana pa je vjerojatno nastala pod utjecajem tradicije¹⁴⁷. Valja napomenuti da se izgo-

¹⁴⁷ M. Stojković, Bartuo Kašić D. J. Pažanin, Rad, JAZU, 1919., knjiga 220, str. 213—214 i str. 244.

vor grafije »qv« u hrvatskom razlikuje od onog u talijanskom gdje se izgovara kao /kʷ/. Autor ne upozorava na tu razliku, ali to ne znači da je nije osjećao.

Slovo »h« u talijanskom se ostvaruje samo kao grafem bez glasovne vrijednosti i služi najčešće kao pomoćni znak koji se dodaje nekim suglasnicima da bi se izbjegla njihova palatalizacija pred vokalima »i«, »e«. Slovo »h« u hrvatskom tekstu ima dvojaku ulogu. Služi za bilježenje grlenog konsonanta »h« u riječima: kruh, gitar, harli, sahnuti, itd. Upotrebljava se i kao grafem bez glasovne vrijednosti u skupinama slova u spoju s konsonantima »c«, »g« da bi se izbjegla njihova palatalizacija. Sličnu funkciju ima i u skupinama »ghn« — /gn/, »ghgn« — /gnj/, »ghli« — /gli/. Katkad upotreba slova »h« kao grafema bez glasovne vrijednosti nije opravdana, npr. dragh, tughujem, itd.

Pregled velara je ovakav:

VELARI

fonem	grafem
/k/	k q u spoju qu, qv
/g/	g gh ispred »i«, »e« gh ispred n, gn, li
/h/	h
ø	h u skupinama slova grafem bez glasovne vrijednosti

U hrvatskom dijelu rječnika koriste se i udvojeni suglasnici. Njih koriste i Della Bellini prethodnici Kašić i Mikalja, ali i nejevovi suvremenici¹⁴⁸. U rječniku dvostruki su suglasnici uglavnom oznaka za kratak izgovor samoglasnika koji im prethodi i zamjenjuju oznaku akcenta. Autor u predgovoru ne obrađuje njihov izgovor jer vjerojatno, po njegovoj procjeni, nisu predstavljali poteškoću za Talijane. I u talijanskom jeziku udvojeni suglasnici u grafiji dovode do kraćeg izgovora vokala koji im prethodi. Evo nekoliko primjera: babba, kitta, kravva, slamma, bratti, nebbo, mukka, itd. Danas je na vokalima ispred dvostrukih suglasnika kratkosilazni akcentat.

Pod utjecajem dubrovačkog izgovora i grafije Della Bella ne bilježi krajnje — t u riječima koje u nominativu jednine završavaju konsonantskom skupinom — st, npr. propas, zablentos, ludos, budalos, itd. Kod navedenih riječi konsonant »t« javlja se u nastavku za genitiv jednine.

U hrvatskom dijelu rječnika granice riječi ponekad su drukčije nego u današnjoj grafiji. Mnoge se riječi pišu zajedno. Često je spajanje nenaglašenih ličnih zamjenica, povratno — posvojne zamjenice ili pomoćnog glagola s glagolom koji prethodi ili drugom riječi. Npr.: rukamije oparhla na vjetru (bru-

R. Katičić, Gramatika B. Kašića, Rad, JAZU, 1981., knjiga 388, str. 21—22.

J. Jernej, Povijest talijanskih gramatika na hrvatskom ili srpskom jeziku od 1649.—1900., Rad, JAZU, 1981., knjiga 388, str. 143 i str. 146.

¹⁴⁸ Vidi bilješku 129.

stulare); navaditise, navadijvamse, navadiosamse (avvezzarsi); these provalilo (abissarsi); daomusi mnogo (gli hai dato abbondantemente), itd.

8. Talijanska grafija

Prikaz grafije u rječniku bio bi nepotpun bez kratke analize grafije talijanskog teksta. U uputama ne spominju se ortografska pravila u talijanskom tekstu rječnika. Jedinu napomenu nalazimo na šestoj nepaginiranoj stranici kad se autor ispričava čitaocima jer su u talijanskom neke riječi zabilježene u staroj grafiji. Do njihovog je uvrštavanja došlo zato što je autor u početku leksičku građu prikupljao za vlastitu upotrebu, a riječi je ispisivao iz starih rječnika. Očito je da su korišteni razni izvori za talijanski tekst, pa su zato prisutne različitosti u grafiji. Talijanska grafija u toku 17. stoljeća još nije posve ustaljena. Najznačajnije su oscilacije u upotrebi etimološkog »h« u riječima latinskog porijekla. Upotrebljava se grafija »ti« ili »zi« u riječima latinskog porijekla, npr. gratia i grazia. Postoje varijacije u upotrebi slova »u« i »v«, slova »j« i »i«. Mnogo je češća upotreba velikih slova.

Premda je već u prvom i drugom izdanju rječnika Crusche zadržana upotreba etimološkog »h« samo u prezentu glagola avere i u malobrojnim riječima kao npr. *uomo, huovo*, itd., Della Bella koristi etimološki »h« u mnogim riječima, npr. *habile, habitare, habito, hasta, hieri, hoggi, honore, horto*, itd. U rječniku postoji i varijanta bez početnog »h«, ali uz nju obično ne nalazimo potpuno tumačenje riječi već se čitalac upućuje na konzultaciju značenja uz riječ pisanu s početnim »h«, *abitare V. habitare*.

Della Bella u tekst unosi i dvije varijante bilježenja grafije »ti« i »zi«, npr. *imaginatione (s jednim m), immaginazione, habitazione, habitazione i abitazione*. Isprika čitaocima za nedosljednost u grafiji samo je djelomično opravdana jer se tekst prije tiska mogao ispraviti.

Kod suglasnika »v« i samoglasnika »u« u 17. stoljeću nije bila ustaljena upotreba. U rječnicima se često ne pravi razlika između riječi s početnim »u« i »v«, pa se one razvrstavaju kao da se radi o jednom slovu¹⁴⁹. Tako su i u Della Bellinu rječniku te riječi razvrstane. Unutar teksta talijanskih riječi uglavnom nema zamjena u grafiji između grafema »v« i »u«, ali ponekad nailazimo i na takve primjere: *vaivolo (umjesto vaiuolo), vscir (umjesto uscir), uassallo (umjesto vassallo)*.

Slovo »j« nije uvršteno kao posebno slovo u abecednom redu riječi. Javlja se uglavnom kao varijanta slova »i«, posebno u slučajevima kad se nalaze jedan pored drugoga dva »ii«, npr. *pijssimamente, a nailazimo i na drukčiju grafiju, npr. propriissimo*. Skupina »ij« oznaka je množine kod imenica i pridjeva koji u jednini završavaju na nenaglašeni nastavak -io, npr. *beneficij, varij, finire li studij*.

Upotreba »j« umjesto »i« česta je i u nastavcima -aio, -aia, -oio, -oia, npr. *vaccajo, vasajo, vecchiaja, levatojo*, ali ni ta grafija nije primijenjena dosljedno, npr. *boiaia, boia, paio, troja, Troja, Trojano*, itd.

Kod riječi koje započinju s -es- ili s ess-, koji je nastao od latinskog ex-, u talijanskom nalazimo dvojaku grafiju s početnim es- i s ess-. Tumačenje

¹⁴⁹ Takav je princip abecednog poretka korišten i u trećem izdanju rječnika Crusche iz 1691.

riječi redovito se nalazi uz varijantu s dva »s«, npr. esaltare V. essaltare, esame V. essame, esagerare V. essagerare, esercito V. essercito, itd. Prema današnjoj se grafiji sve navedene riječi pišu s jednim »s«.

Kao i u drugim tekstovima onog vremena i u rječniku su prisutne oscilacije u upotrebi dvostrukih konsonanata, npr. abate, abbate, roba, robba, imagine, immagine, itd.

Postoje i oscilacije u upotrebi dvostrukih konsonanata iza prefiksa koji danas traže udvostručavanje početnog konsonanta u riječima, npr. fraporre, fratanto umjesto frapporre, frattanto, uz sopracciglio i sopraddetto nalazimo i sopragiungere, sopranaturale, soprano, itd.

U rijetkim je primjerima u talijanskom tekstu označen izgovor otvorenog ili zatvorenog vokala ili dugog ili kratkog sloga, npr. balia, penult. longa, postestà, autorità; balia, penult. breve, nutrice; coltrice, seconda breve, V. matorazzo; coppa, con l'ò stretta, la parte di dietro del capo; coppa, con l'ò larga, ventosa, vasetto...; coppia, con l'ò stretta, paio. U navedenim slučajevima razlika u izgovoru dovodi do semantičke razlike pa je razumljiv i dodatni komentar.

9. Upute o upotrebi akcenta u ilirskoj grafiji¹⁵⁰ i analiza hrvatskog akcenatskog sustava

Prema ustaljenom redosljedu u starijim izdanjima rječnika i gramatika, nakon ortografskih uputa, na stranici 3 i 4 tiskano je posebno poglavlje o akcentu (Dell'accento) i upotrebi apostrofa u »ilirskoj« grafiji (Dell'apostrofo). Autoru je jasno da tek pravilan akcenat omogućuje valjan izgovor riječi pa upravo zato na početku uputa ističe da su akcenti duša riječi (l'anima delle voci).

Nalazost, u njegovo doba u bilježenju akcenata na »ilirskim« riječima prisutne su neujednačenosti koje su odraz nedostatka dosljednog teoretskog opisa akcenatskog sustava kao i višeznačnosti u bilježenju akcenata kod autora koji su mu poslužili kao uzor. Razumljivo je da se autor u pomanjkanju teoretske literature o akcentuaciji pri pisanju ovog poglavlja poslužio Kašićevom gramatikom¹⁵¹ kao prvim djelom u kojemu su naši akcenti opisani.

Della Bellino poglavlje o akcentima ima didaktičku ulogu, tj. služi kao uputa za ispravan izgovor akcenatskih oznaka zabilježenih u rječniku. Upravo je zato teoretski tekst definicija kratak, a svaka je definicija potkrijepljena primjerima. Della Bella, kao i Kašić, razlikuje tri akcenta u našem jeziku: gravis, akut i cirkumfleks. Tekst definicija akcenata i opis izgovora gotovo je istovjetan s Kašićevim tekstom¹⁵² koji je poslužio kao predložak i za tekst Della Belline gramatike¹⁵³.

¹⁵⁰ Vidi: Đuro Daničić, Prilog za istoriju akcentuacije hrvatske ili srpske, Rad, JAZU, 1872., knjiga XX., str. 150—233.

C. A. Van Den Berk, Y a-t-il un substrat čakavien dans le dialecte de Dubrovnik?, Mouton, 1959, S. Gravenhage, Leiden University, str. 139—225, str. 226—247.

¹⁵¹ Bartholomeaeus Cassius: Institutiones linguae Illyricae, Romae, 1604.

¹⁵² Vidi: R. Katičić: Gramatika Bartola Kašića, Rad JAZU, 1981., knj. 388., str. 28.

¹⁵³ Stjepan Bosanac: Ocjena Dellabelline gramatike, Nastavni vjesnik, knjiga IX., Zagreb, 1901., str. 529—561.

Analiza akcenata u Della Bellinu rječniku provest će se temeljito samo na tekstu predgovora. Akcenti u hrvatskom tekstu gramatike¹⁵⁴ i rječnika bili bi vrlo zanimljiva građa za opsežnu slavističku studiju koja bi se bavila samo tim pitanjem, a to nije predmet našeg istraživanja.

Gravis (`), prema Della Bellinoj definiciji, označava da se slog na kojem se nalazi izgovara potisnuto, bez svijanja i bez podizanja tona glasa (la sua forza è deprimere il tono non inflettendolo, nè alzandolo). Na akcentuirani slog pada veća težina glasa nego na slog gdje akcenta nema.

Nakon kratke definicije navedeno je nekoliko primjera za upotrebu gravisa:

pàs	(cane)
tih	(placido)
svàrha	(fine)
ponòsno	(altieramente)
izkinuti	(svellere)

Akut (^) označava da se slog pod akcentom izgovara potisnutim glasom. Uz definiciju navedeni su ovi primjeri:

zàbusciosam	(ho confuso)
zlàto	(oro)
zéz	(lepre)
takí	(tale)
djevójića	(fanciulla)
millós	(grazia)

Cirkumfleks (^) označava svijanje i dužinu u izgovoru sloga na kojem se nalazi.

Autor posebno ističe da se u izgovoru »ilirskog« jezika jasno raspoznaju sva tri akcenta, a njihov netočan izgovor može dovesti ili do potpunog nerazumijevanja značenja riječi ili do zabune u razumijevanju glagolskih vremena ili padeža deklinacije. Upotreba cirkumfleksa potkrijepljena je ovim primjerima:

rùka	(la mano)
kâzati	(mostrare)
gljúbiti	(amare)
brâda	(la barba)

Slijede primjeri u kojima, prema autoru, promjena akcenta označava i promjenu semantičkog značenja riječi:

súđ	(giudizio)
súđa	(del giudizio)
súđ	(vaso)
súđa	(del vaso)
lúgh	(cenere)
lúga	(della cenere)

¹⁵⁴ Akcenti u prikazu S. Bosanca (vidi bilj. 37) uspoređeni su s novijom štokavskom akcentuacijom, pa su zbog primjene pogrešne metode rada i mnogi njezovi zaključci neprihvatljivi. Vidi str. 535—561.

lúgh	(bosco)
lúga	(del bosco)
stúp	(colonna)
stúpa	(della colonna)
stúp, stupaj	(orma)
stúpa	(dell'orma)

(U tekstu uputa krivo su otisnuti akcenti uz riječi *colonna* i *orma* pa se primjeri navode s akcentuacijom iz teksta rječnika).

lúka	(il porto)
Lúka	(nome proprio)

Nakon niza imenica kod kojih promjena akcenta dovodi do promjene značenja autor navodi primjere u kojima promjena akcenta označuje različito glagolsko vrijeme.

Upotreba akuta ili gravisa razlikuje prvo lice jednine imperfekta od prvog lica jednine aorista glagola »imati«:

imáh	(io havea)
imàh	(io hebbi)

Ti isti akcenti jedina su razlikovna oznaka između trećeg lica jednine imperfekta i trećeg lica množine aorista istog glagola:

imásce on	(havea quello)
imàsce	(hebbero) — ovaj je oblik tiskan bez akcenta, ali se očito radi o gravisu.

Slijedi dodatna napomena o načinu izgovora akuta i cirkumfleksa. Podizanje tona kod izgovora sloga na kojem je akut ili svižanje tona kod cirkumfleksa ne znači jako podizanje glasa. Da bi čitaoc naveo na umjerenost u izgovoru, autor navodi primjer nekog Dalmatinca koji u početku nije znao što su akcenti, a kad je mislio da ih je naučio, stavljao ih je i izgovarao prema vlastitom nahodenju pretjeravajući u njihovoj upotrebi da bi se prikazao stručnjakom za akcentuaciju. U tekstu se posebno upozorava da cirkumfleks ne sviža previše ton glasa kao što i ne označava pretjeranu duljinu u izgovoru naglašenog sloga.

Neke imenice mijenjaju akcentat u kosim padežima pa se on razlikuje od onog u nominativu. Kao primjer navedena je imenica *rúka* (la mano), koja u nominativu jednine ima cirkumfleks, a u akuzativu se on mijenja u akut, npr. u »dajmi *rúku* (dammi la mano)«. Za ostale primjere za promjenu akcentata u kosim padežima čitaoci se upućuju na tekst gramatike.

Slijedeća napomena tumači značenje katica koje su u tekstu rječnika navedene uz infinitiv glagola. Dok se infinitiv navodi u svom punom obliku, za prezent i perfekt navedeni su samo posljednji slogovi, npr.: *kuppiti*, *pim*, *piosam* — *raccogliere*. Ove nastavke treba čitati: *kuppm*, *kuppiosam*.

Kod glagola »*gljùbiti*« (u tekstu je pogrešno otisnut gravis umjesto cirkumfleksa), *bim*, *biosam*, potpuni oblici prezenta i perfekta glase: *gljuubim*, *gljùbiosam*.

Uz ove je primjere navedeno pravilo za izmjenu akcentata kod glagola koji u infinitivu imaju cirkumfleks.

Glagoli koji kao glagol »gljúbiti« imaju cirkumfleks u infinitivu, a gube ga u prezentu, redovito ga ponovno dobivaju u perfektu, npr.

gljúbiti, gljuubim, gljúbiosam
tízati, tijcem, tízaosam.

Kod glagola koje autor naziva defektivnim navode se samo zadnji slogovi prezenta i perfekta. Kao primjer naveden je glagol »stritolare« — satarti, tirem, trosam, tj. satirem, satrosam.

Korištenjem rječnika čitaoci će, kako misli autor, s lakoćom svladati pravilno čitanje kratica za tvorbu prezenta i perfekta kao i za genitiv imenica.

Navedena je i posebna uputa za tvorbu prezenta i perfekta kod složenih glagola kao i značenje kratica za tvorbu tih vremena, npr.:

domucciti, muccim, domucciosam,
domolliti, mollim, domolliosam.

Upute o akcentu završavaju upozorenjem da pridjevi kadšto završavaju u nominativu na vokal kao npr.

mládi (giovane)
světi (santo)
vedri (sereno) (u tekstu je riječ otisnuta bez akcenta),

a kadšto na konsonant:

mlaad
sveet
vedar

Za upotrebu jednih i drugih oblika, tj. za upotrebu određenog i neodređenog oblika pridjeva, čitaoci se upućuju na poglavlje o pridjevima u gramatici.

Iz izloženog gradiva jasno je da u poglavlju o akcentima autor tek dotiče složen sustav hrvatske akcentuacije. Upućivanje na tekst gramatike moglo bi ukazivati na to da je tekst uvodnih napomena nastao nakon gramatike i nakon pripreme teksta rječnika za tisak, tj. neposredno prije tiskanja djela. Autor u svom kratkom uvodu upozorava čitaoce na vrste akcenata, način njihovog izgovora kao i na neka pravila za njihovu upotrebu. Upućivanje na tekst gramatike za primjenu akcenata ukazuje na važnost prakse u autorovu izlaganju.

Sličnost Della Bellinih i Kašićevih definicija navodi na pretpostavku da je Kašićevo djelo moralo utjecati i na Della Bellu, a to bi ukazivalo na utjecaj čakavske akcentuacije na tekst rječnika.

Iz navedenih definicija akcenata vidljivo je da je jedino cirkumfleks istaknut kao akcenat na dugom vokalu, dok se kod akuta i gravisa ne spominje kvantiteta vokala. Pa ipak, iz primjera možemo zaključiti da je gravis akcenat na kratkim vokalima, a akut na dugim.

Ako promotrimo upotrebu gravisa (\) u primjerima iz teksta predgovora kao i u onima iz rječnika, postaje jasno da se isti akcenat u tekstu rječnika bilježi dvojako i to kao gravis na naglašenom vokalu ili bez akcenta udvajanjem suglasnika iza naglašenog vokala. U tekstu uputa o akcentuaciji ne tumači se akcenatska vrijednost koja je označena udvajanjem suglasnika, premda

na tim riječima redovito nema akcenta. Možemo pretpostaviti da takav način bilježenja akcenta, po autorovu mišljenju, nije trebao predstavljati poteškoću za njegove čitaoce Talijane, jer se i u talijanskom jeziku vokal ispred udvojenih konsonanata izgovara kratko sa sličnom intonacijom kao i u našem jeziku. Između izgovora imenice »mati« u našem jeziku i izgovora pridjeva »matti« (ludi, mahnuti) u talijanskom praktički nema razlike pa je prihvatljivo da se Della Bella u svom djelu ne osvrće na izgovor tog akcenta.

Gravis označen akcenatskim znakom u primjerima iz uvodnih napomena kao i u brojnim primjerima iz rječnika identificira se kao kratkosilazni naglasak:

pàs	päs	
tih	tih	
svärha	svärha	
ponòsno	ponòsno	
izkinuti	izkinuti	
bogätstvo	bogätstvo	(ricchezza)
bogät	bogät	(ricco)
nogäviza	nogävica	(calzoni)
pölje	pölje	(campo)
möre	möre	(mare)
därvo	därvo	(legno)
ohöl	ohöl	(superbo)
ohöla	ohöla	
ohölo	ohölo	
brät	brät	(fratello)
lük	lük	(cipolla) itd.

Isti je akcent i na riječima koje su zabilježene bez akcenta s dvostrukim konsonantom iza naglašenog sloga, npr.:

nebbo	(cielo), tj.	nëbo
kucchja	(casa),	küca
ribba	(pesce),	riba
veliko okko	(occhiaccio),	veliko öko
mukka	(doglia),	müka
matti	(madre),	mäti

Antun Mažuranić u poglavlju o akcentima u svojoj Slovnici¹⁵⁵ napominje kako stari hrvatski pisci i leksikografi kao Mikalja, Della Bella, Stulli, itd. označuju »jaki teški« naglasak (´) dvostrukim suglasnikom iza naglašenog vokala i navodi kao primjer okko u kojemu dvostruki »k« ima značenje ´, tj. öko.

Prema primjerima u tekstu rječnika moglo bi se zaključiti da je kratkosilazni naglasak sa zadnjeg otvorenog sloga već skočio na predzadnji slog, pa je vodä prešlo u vöda¹⁵⁶. Tu pojavu dobro ilustriraju ovi Della Bellini primjeri:

¹⁵⁵ Antun Mažuranić: Slovnica Hèrvatska za gimnazije i realne škole, Dio I., Rječoslovlje, Zagreb, 1859., str. 11, paragraf 31: »Jaki težki naglasak naznačuju stari hèrvatski pisci ne samo u rječnicih (Mikalja, Dellabella, Stulli, Voltiggi) nego i u drugih knjigah podvostručenim suglasnikom (okko = öko), slabi pako bilèže prostim težkim (vöda)«.

¹⁵⁶ Vidi: Milan Moguš: Čakavsko narječje, Školska knjiga, Zagreb, 1977., str. 59. i dalje.

vòda	(acqua)
çelo	(fronte)
tèle	(vitello)
sèstra	(sorella)
xèna	(donna), itd.

Akut (') i cirkumfleks (^) kod Della Belle kao i kod Kašića označuju naglasak na dugim vokalima, ali ponekad mogu označavati samo prednaglasnu ili postnaglasnu duljinu. Dugi naglašeni vokali obilježeni su u tekstu rječnika na tri načina: akutom, cirkumfleksom ili udvojenim vokalom bez akcenta (rúka, rúku, gljuubim). Della Bellina je akcentuacija na dugim vokalima poslužila kao izvor i Antunu Mažuraniću. To nam potvrđuje sam autor u svojoj Slovnici (str. 12, paragraf 33) ovim riječima: »Za naglasak dugih slòvakah imamo dva različna znaka: oštri i zàvinuti. Mi se u njihovoj porabi strogo deržimo starih hèrvatskih slovnìcarah (ponešto Kašìća 1604., a najvećma Della-belle 1728., itd.«). — Tekst u zagradama tiskan je u notici.

Za pravilno razumijevanje Della Bellinih akcenata na dugim slogovima važna je napomena¹⁵⁷ Antuna Mažuranića tiskana u »Slovnici« koja upozorava na razliku između stare hrvatske akcentuacije i novog načina bilježenja akcenata u rječniku Vuka Karadžića. V. Karadžić je promijenio stari način akcentuacije pa kod njega »oštri znak« (') označava slogove koji su po staroj akcentuaciji imali »zavinuti akcenat« (^), a »zavinuti znak« (^) označava »oštri glas«, tj. stari akut.

Starija akcenatska tradicija bila je kod nas u upotrebi sve do Mažuranića koji je i sam primjenjuje u svojoj »Slovnici«¹⁵⁸. Prema tome će akut kod Della Belle kao i kod njegovog prethodnika Kašića često označavati dugosilazni naglasak (^), a cirkumfleks će odgovarati dugouzlaznom (') ili zavinutom (^).

Ako Della Bellinu akcentuaciju protumačimo po staroj akcenatskoj tradiciji, uočit ćemo mnoge pravilnosti.

Znak za akut u primjerima iz uputa:

zláto	(oro)
zéz	(lepre)
takí	(tale)
djevójciza	(fanciulla)
Lúka	(nome proprio)
mládi	(giovane)

označava dugosilazni akcenat, tj. zláto, zéz, takí, djevójcica, Lúka, mládi.

Isto značenje ima akut i u brojnim primjerima iz rječnika:

dán	(giorno)	dán
méso	(carne)	méso
súnze	(sole)	súnce
vrjéme	(tempo)	itd.
trí	(tre)	
pét	(cinque)	

¹⁵⁷ Antun Mažuranić: Slovnica Hèrvatska za gimnazije i realne škole, dio I, Rěčoslovlje, Zagreb, 1859., str. 13, paragraf 33, napomena broj 4.

¹⁵⁸ Vidi: Milan Moguš: Antun Mažuranić, Kritički portreti hrvatskih slavista, Liber, Zagreb, 1978., str. 32—33.

tjélo	(corpo)	
rjéc	(parola)	
grád	(città)	
dúh	(spirito)	dúh
zvjét	(fiore)	itd.
zúb	(dente)	

Akut ponekad označava vjerojatno samo duljinu na nenaglašenom slogu:

millós	(grazia), usp. millós = milós
starós	(vecchiaja)
mlohavós	(fiacchezza)
ljepós	(bellezza)
zelenós	(verdezza)

U ovim je primjerima akut oznaka postakcenatske duljine, tj. milós, stārós, ljēpós itd.

Istu funkciju ima akut na zadnjem slogu u brojnim participima pasivnim npr.:

kupován	(comprato)
oruxán	(armato)
doccekán	(aspettato)
iscibán	(battuto con le verghe)
bicceván	(frustato)
klagnán	(riverito)
dvighnút	(alzato)
obarnút	(rivolto)
prikinnút, otarghnút	(rotto) itd.

Ove bismo oblike mogli zabilježiti i ovako: kupován, orúžán itd.¹⁵⁹

U tekstu uvodnih uputa o akcentu kao i u tekstu rječnika mnoge su riječi zabilježene s udvostručenim vokalom bez naglaska. U tim je riječima jasno označena duljina sloga, ali nema naznake akcenta. Prema primjerima iz teksta rječnika moglo bi se zaključiti da udvostručeni vokal u naglašenom slogu označava dugosilazni akcentat, pa prema tome predstavlja samo grafičku varijantu za Della Bellin akut. To je vidljivo u primjerima:

roogh	(corno),	tj. rôg
boogh	(Dio),	tj. bôg
nooch	(notte),	tj. nôc
moost	(ponte),	môst
duugh	(debito),	dûg
puuk	(popolo),	pûk
puutnik	(viandante),	pûtnik
sijn	(figlio),	sîn
sveet	(santo),	svêt
deseeti, deseeta, deseeto	(decimo),	desêti
mlaad	(giovane),	mlâd

¹⁵⁹ Vidi: Stjepan Bosanac: Ocjena Dellabelline gramatike, Nastavni vjesnik, Knjiga IX., Zagreb, 1901., str. 541—542.

Isto značenje imaju i udvojeni vokali u naglašenim slogovima prezenta: *kaaxem, gljuubim, tjjcem* (tj. *kážem, ljúbim, tíčem*).

Cirkumfleks u primjerima iz uputa:

rúka
bráda
kázati
gljúbiti
tícati
lúka (porto)

kao i u brojnim primjerima iz rječnika:

tráva (herba)
drága (cara)
vráta (porta)
vino (vino) itd.,

mogao bi se protumačiti dvojako, i to: ili kao oznaka predakcenatske duljine ili kao znak za dugouzlazni akcentat.

U prvom bi slučaju navedeni primjeri odgovarali prvobitnoj čakavskoj akcentuaciji: *rúkã, brádã, kázãti, ljúbãti* itd., i dosljedno bi opisivali starije stanje.

Vjerojatnije je da cirkumfleks u ovim primjerima označava da je došlo do regresivnog pomicanja akcenatskog mjesta i da je kratkosilazni naglasak već prešao na prethodni dugi vokal¹⁰⁰:

rúkã → rúka
brádã → bráda
lúkã → lúka
trávã → tráva
kázãti → kázati

U tom bi se slučaju Della Bellin cirkumfleks identificirao s dugouzlaznim akcentom.

Prema tome je u tekstu »uputa« pravilno uočena izmjena akcenata kod deklinacije imenice *rúka* (tj. *rúka*):

nominativ: *rúka* (tj. *rúka*)
akuzativ: *dajmi rúku* (tj. *rúku*).

Pravilna je i izmjena akcenata u infinitivu, prezentu i perfektu glagola: infinitiv: *kázati, gljúbiti, tízati* (tj. *kázati, ljúbiti, tícati*)
prezent: *kaaxem, gljuubim, tjjcem* (tj. *kážem, ljúbim, tíčem*)
perfekt: *kážaosam, gljúbiosam, tízaiosam* (tj. *kázao sam, ljúbio sam, tícao sam*).

Istu pravilnost uočavamo u razlici u akcentu između aorista i imperfekta glagola imati:

imperfekt, 1. lice jednine: *imáh* (io havea) — *imáh*
aorist, 1. lice jednine: *imáh* (io hebbi) — *imáh*
imperfekt, 3. lice jednine: *imásce on* (havea quello) — *imáše*
aorist, 3. lice množine: *imásce* (hebbero) — *imáše*

¹⁰⁰ Vidi: Milan Moguš: Čakavsko narječje, Školska knjiga, Zagreb, 1977., str. 59. i dalje.

U ovim je slučajevima akcenat istaknut kao jedina razlika između imperfekta i aorista.

Akut je kao oznaka dugosilaznog akcenta korišten kod imperfekta glagola: gargljáh = grljáh, molgljáh = moljáh, itd.

U uvodnim napomenama kao i u brojnim primjerima u rječniku dosljedno je provedena akcentuacija muškog, ženskog i srednjeg roda pridjeva, npr.:

drágh, drága, drágo (caro), tj. drág, drága, drágo
skúp, skúpa, skúpo (caro), tj. skúp, skúpa, skúpo
púst, pústa, pústo (abbandonato), itd.
xút, xúta, xúto (biondo), itd.
mlád, mláda, mládo (giovane), itd.

U tekstu uputa autor posebno upozorava na razliku u akcentu koja dovodi do razlike u značenju riječi:

súd (giudizio) i súd (vaso), lúgh (cenere) i lúgh (bosco), itd. O toj razlici nalazimo različita mišljenja kod kasnijih jezikoslovaca.

Vjekoslav Babukić je prihvaća i uvrštava dio Della Bellinih primjera u tekst svojih »Osnova«¹⁶¹. U »Slovnici«¹⁶² Antuna Mažuranića nalazimo Della Belline primjere uz napomenu da u štokavskom »lúg« ima značenje »lucus« i »lixivia«, dok se u čakavskom u drugom značenju nalazi riječ »lúg«. Isto vrijedi i za riječ »súd« koja u štokavskom ima dva značenja »vas« i »judicium«, dok u čakavskom postoji razlika između súd (vas) i súd (judicium). A. Mažuranić, dakle, u potpunosti prihvaća Della Bellinu razliku u akcentima koja dovodi do razlike u značenju uz napomenu da je ta razlika prisutna u čakavskom narječju dok je u štokavskom nema.

Stjepan Bosanac u analizi Della Belline gramatike¹⁶³ tvrdi da je razlikovanje u akcentima između súd (giudizio) i súd (vaso), lúg (cenere) i lúg (bosco), itd. pogrešno dok je Stjepan Ivšić¹⁶⁴ mnogo bliži Mažuranićevu stavu kad ističe da se te riječi u različitim govorima različito izgovaraju (súd i súd, lúg i lúg) pa Della Bellini akcenti ne moraju biti pogrešni.

U svojem je tekstu Della Bella istakao razliku u izgovoru u čakavskom: súd (judicium) i súd (vas), itd., pa su njegovi primjeri ispravni.

U tekstu uputa autor se ne osvrće posebno na akcente u brojnim talijanimizimima koji su navedeni u hrvatskom tekstu rječnika, a to je i razumljivo jer se kod tih riječi gotovo uvijek zadržava akcenat talijanske riječi, npr.:

skalla (scalla portatile) , tj. škála
strúz (struzzo) , tj. strúc
prigati (friggere) , tj. prigati
galiazza (galeazza) , tj. galijäca
galijùn (galeone) , tj. galijùn
Xudio (Giudeo) , tj. Žudio

¹⁶¹ Vjekoslav Babukić, Osnova slovnice slavjanske narčđa ilirskoga, Zagreb, 1836., str. 13, 14 — súd(judicium) i súd (vas), lúg (lixivia) i lúg (lucus).

¹⁶² Antun Mažuranić, Slovnica Hèrvatska, str. 14, paragraf 38, nota 1.

¹⁶³ S. Bosanac, Ocjena Dellabelline gramatike, Nastavni vjesnik, knj. IX., Zagreb, 1901., str. 538.

¹⁶⁴ Stjepan Ivšić, Prilog za slavenski akcenat, Rad JAZU, Zagreb, 1911., knjiga 187., str. 138. i 138. nota br. 2.

ottâr (altare)	, tj. otâr
timûn (timone)	, tj. timûn
zekijn (zecchino)	, tj. cekin
itd.	

Premda ovaj kratak prikazi¹⁶⁵ akcenata u Della Bellinu uvodu u akcentuaciju ne obuhvaća sve probleme akcentuacije u njegovu rječniku, ipak ukazuje na neke činjenice.

Očito je da je u djelu prisutno nastojanje da se akcentuacija provede poštujući osnovna pravila koja su tek najavljena u tekstu uputa, a zatim su više ili manje uspješno formulirana u tekstu gramatike. Akcenatski znakovi ' , ^ , ` u većini navedenih primjera nisu postavljeni nasumce, premda zbog njihove neujednačene upotrebe često na prvi pogled izgleda da je njihova primjena nepravilna. Tu nejednakost u bilježenju spominje i S. Ivšić¹⁶⁶ kao prepreku u donošenju zaključaka o Della Bellinoj akcentuaciji. Već je i S. Bosanac u prikazu Della Belline akcentuacije u tekstu gramatike utvrdio pravilnost u akcentima kod pojedinih morfoloških tipova. Njegova analiza akcenata pozlaži od usporedbe Della Belline akcentuacije s novijom štokavskom akcentuacijom pa zbog krivog metodskog postupka mnogi rezultati te analize nisu danas prihvatljivi. Taj propust u analizi S. Bosanca uočio je i Ivšić u već citiranoj raspravi.

Nesumnjivo je da je Della Bellina akcentuacija pod jakim utjecajem čakavštine, premda autor ističe štokavštinu i dubrovački govor kao svoj uzor. U navedenim primjerima vidljiva je pravilnost u raspodjeli akcenatskih znakova u deklinaciji imenica, kod muškog, ženskog i srednjeg roda pridjeva kao i u konjugaciji glagola. Akcentuiranje je u tekstu rječnika dosta dosljedno provedeno, usprkos brojnim tiskarskim greškama, a to je vidljivo u ponavljanju istih akcenata na istim riječima koje su tiskane na raznim mjestima u tekstu rječnika. Takva pravilnost sigurno nije rezultat slučaja već se radi o primjeni određenog sistema.

Analizirani primjeri Della Belline akcentuacije pokazuju karakteristike uznapređovalog prelaza prema novijoj akcentuaciji jer je već došlo do regresivnog povlačenja naglaska s otvorenog zadnjeg sloga na prethodni slog. Karakteristično je i bilježenje prednaglasne i postnaglasne duljine.

Teško je sigurno odrediti da li je akcentuiranje u rječniku nastalo nakon proučavanja literature i možda čak i izravnog bilježenja samog autora ili je razrada akcenatskog sustava nastala kao plod suradnje s recenzentima Durdevićem i Zmajevićem. Nije li upravo zbog akcentuacije proteklo toliko vremena u uređivanju rukopisa i njegovoj korekciji?

Premda je Della Bella znao naš jezik i imao vrlo solidno humanističko obrazovanje, teško je povjerovati da bi bez stručne pomoći izvornih govornika mogao pokazati toliko osjetljivosti za razradu nekih akcenatskih pravila koja su još i danas prihvatljiva.

Neujednačenosti u primjeni akcenata rezultat su pomanjkanja sustavnog prikaza naše akcentuacije u Della Bellino doba kao i pomanjkanje metodске dosljednosti u primjeni akcenata u tekstovima njegovih uzora. Svaki bi leksi-

¹⁶⁵ Za izradu poglavlja o akcentuaciji posebno zahvaljujem na stručnoj pomoći dr. Milanu Mogušu.

¹⁶⁶ Stjepan Ivšić, o.c., str. 139.

kograf, pa čak i izvorni govornik, ustuknuo pred tolikim korpusom. Kašićeva gramatika poslužila je kao oslonac, ali i kao uzrok nekih nedosljednosti koje autor nije uspio prevladati.

Della Bellina se akcentuacija temelji na akcenatskoj tradiciji naše starije književnosti pa je posve razumljivo da od tih uzora preuzima dvoznačnost u upotrebi akcenata koji ne označavaju samo akcent na naglašenom slogu već i prednaglasne i postnaglasne duljine. Nedosljednost je možda rezultat suradnje i pomoći niza ondašnjih stručnjaka za jezična pitanja. Rječnik je nastajao kroz dosta dug niz godina, a njegov je autor zbog prirode svog zvanja često mijenjao sredinu pa je tako mogao doći u doticaj s gotovo svim poznatim književnicima i jezikoslovcima svog vremena u Dubrovniku, Splitu, Zadru, Kotoru, itd. Ne bi trebalo isključiti ni mogućnost dopisivanja i suradnje s Durom Matijaševićem nakon njegova odlaska u Rim. Upravo zato možemo pretpostaviti da je bar dio riječi, pa prema tome i njihovih akcenata, unesen u rječnik na temelju izravne suradnje s izvornim govornicima. Različitost i neujednačenost kod bilježenja akcenata na nekim riječima kao i miješanje čakavskih i štokavskih elemenata trebalo bi shvatiti i kao rezultat dugogodišnjeg sakupljanja materijala i suradnje više izvornih govornika.

Jedino bi svestrana analiza u kojoj bi se osobita pažnja morala posvetiti čakavskim i štokavskim akcentima u Della Bellinu djelu mogla ukazati u kojoj je mjeri njegova akcentuacija pouzdana. Takva bi analiza jasno istakla doprinos Della Bellina rječnika u povijesti razvoja akcentuacije našeg jezika.

10. *Upotreba apostrofa u hrvatskoj grafiji*

Nakon uputa o akcentu pridodano je na str. 4. vrlo kratko poglavlje o upotrebi apostrofa u ilirskoj grafiji. Premda je uputa kratka, najavljena je posebnim naslovom: »Dell'apostrofe«.

Apostrof se, prema autoru, u ilirskom tekstu koristi kad se prijedlozi (le particelle) »ka-« i »sa-« pišu bez završnog samoglasnika, tj. »k'« i »s'«, npr. »k' meni, k' Petru, s'drjevom, s'prijategljom«.

Iz navedenog teksta proizlazi da je apostrof u ilirskom grafički znak za ispušten vokal u pismu i izgovoru. I kod ovog je Della Bellina teksta vidljiv utjecaj Kašićeve gramatike.

11. *Upotreba akcenata i apostrofa u talijanskom tekstu rječnika*

Premda autor u uvodu ne obrađuje pravila talijanske grafije, ukratko ćemo se osvrnuti na korištenje akcenata i apostrofa u talijanskom tekstu.

Akcentuacija i označavanje elizije uglavnom odgovara ortografskoj normi u talijanskim tekstovima 17. stoljeća, pa se prema tome razlikuje od današnje. Karakteristika te akcentuacije je češće bilježenje akcenata na jednosložnim riječima. Kao što su i u hrvatskom tekstu prisutne mnoge ortografske nedosljednosti tako ih nalazimo i u talijanskom. Neke su nedosljednosti unešene i zbog prepisivanja primjera iz različitih izvora bez ispravljanja teksta, a neke su rezultat tiskarskih grešaka. U talijanskom se tekstu akcentuacija poklapa s današnjom u označavanju gravisa na tzv. »parole tronche«, npr. città, natività, qualità, virtù, itd. Često je označen akcent na prijedlozima »a, da, fra« na kojima se danas ne bilježi akcent, npr. star à bada, pagare à tempo, haver

à bene, haver à male, di nascosto dà me, oglio dà mangiare, un muro frà mezo, itd.

Upotreba gravisa na jednosložnim oblicima glagolskih vremena u nekim se primjerima ne podudara s današnjom. Čest je akcenat na prvom i trećem licu prezenta glagola »avere«. Akcenat se bilježi i kad se glagol koristi kao pomoćni u tvorbi perfekta, npr. io hò imparato à latrare dà voi (str. 2 B); chi non hà nè padre, nè madre (534 B); chi hà labbra grosse (421 B); nave che hà dà partire (376 B); che non hà nobiltà (374 B), itd.

Gravis se bilježi i na trećem licu jednine prezenta glagola dare, pa se taj oblik ne razlikuje u grafiji od prijedloga »da«, npr. luogo dove si dà audienza (753 B), itd.

Kao i u današnjoj grafiji bilježi se gravis na trećem licu jednine prezenta glagola essere, a katkad se isti akcenat nalazi i na trećem licu jednine aorista istog glagola, npr. da che Roma fù fabbricata (298 B). Gravisom su označeni i jednosložni oblici prezenta glagola fare, stare, sapere, potere, itd. npr. chi fà ó guarda il sabato (635 B); chi stà in faccende (299 A); quanto sò (599 B), quanto può vedersi con l' occhio (518 B).

Upotreba gravisa u futuru glagola podudara se s današnjom. Gravis na nekim jednosložnim priložima mjesta tek se djelomično poklapa s njegovom današnjom upotrebom. Osim »là, lì, giù« koji i danas imaju akcenat u rječniku je akcenat zabilježen često i na: »quà, qui, sù«, npr. di quà, di qui (598 A), sù (714 B). Prilog più redovito je akcentuiran. Oblik je frekventan jer se navodi u brojnim primjerima komparativa pridjeva i priloga.

Ostali primjeri akcentuacije uglavnom se podudaraju s današnjim normama. U talijanskom tekstu apostrof označava ispušten vokal ili slog na kraju riječi. Pravila elizije uglavnom se podudaraju s današnjim, ali ima i razlika. Tako se npr. elidira neodređeni član ispred imenica muškog roda u jednini koje započinju samoglasnikom, npr. trarre un' occhio (155 A), itd.

Kod određenog člana elidiraju se i oblici »le, gli« ispred imenica koje započinju vokalom ili muklim »h«, npr. tagliar l' unghie (721 A); tafano, animàle più grande dell' api; sopra gl' altari (125 A); adorare gl' idoli (374 A), itd.

Padežni prijedlozi za množinu »nei, dei« elidiraju se čak i ispred konsonanta, npr. nascere de' cani (505 A); uno de' libri canonici (283 A); essere ne' costumi simile al padre (534 B); cadere ne' lacci (156 A). Katkad je oznaka elizije ispuštena, npr. vagire proprio de bambini in fascia (750 A), itd.

Iz navedenih je primjera vidljivo da je označavanje akcenta i elizije u talijanskom tekstu rječnika frekventnije nego u današnjoj grafiji. To je bila dodatna poteškoća kod tiskanja i pridonijela je povećanju tiskarskih grešaka.

V — ZAKLJUČAK

Della Bellino je djelovanje i to ne samo na planu leksikografije već i na širem kulturnom planu, karika u lancu razvoja talijansko-hrvatskih kulturnih veza i utjecaja koji preko Italije povezuju našu zemlju s čitavom Evropom. Taj je utjecaj vidljiv u Della Bellinom leksikografskom radu i propovijedima, ali i u baroknoj arhitekturi Dubrovnika ili u literarnom djelu Ignjata Đurđevića.

Della Bellin se rječnik javlja u plodnom leksikografskom razdoblju ne samo kod nas već i u Evropi. Rječnik je u tom vremenu bio priručnik za proširivanje znanja o jezicima, a to se proširivanje osnivalo na utvrđivanju najboljeg jezičnog standarda i pridonosilo je određivanju jezične norme u svakom kodu. Kao i sva druga leksikografska djela tako i Della Bellin trojezični rječnik ima točno definiranu povijesnu i sociokulturnu podlogu u prilikama u Dalmaciji koja je u to doba razmeđa triju različitih kultura slavenske, romanske i turske.

Porijeklom Talijan, Della Bella dolazi u Dubrovnik i Dalmaciju kao predstavnik jednog od najorganiziranijih i najaktivnijih vjerskih redova sa zadatkom vjerskog prosvječivanja. Doticaj s novom sredinom sigurno je utjecao na njegovu ličnost i kulturne i duhovne interese. U teškim ekonomskim i političkim prilikama pronalazi način da ojača utjecaj isusovačkog reda.

U Dubrovniku, Splitu i Zadru dolazi u doticaj s obrazovanim ljudima svog vremena. Već u prvim kontaktima s našim krajevima uči naš jezik. Njegov rad temelji se na pozitivnom afektivnom odnosu prema našem jeziku i kulturi.

Premda članovi Akademije Ispraznih u Dubrovniku započinju sastavljanje rječnika, a u Zadru Tanzlinger-Zanotti dovršava i dopunja svoj rukopisni rječnik, čini se da ni jedna od tih sredina nije bila dovoljno jaka da sama objavi rječnik koji bi zadovoljio potrebe ondašnjeg obrazovanja. Za takav pothvat bio je potreban koordinator koji bi ujedinio sva ta nastojanja u jedan zajednički pothvat. Della Bella se upravo na poticaj te sredine prihvatio prikupljanja leksikografske građe, a u toj je sredini našao podršku i suradnike. Rječnik je prema tome zajednički proizvod kulturne i intelektualne klime Dubrovnika, Splita i Zadra osmišljen znanjem i autoritetom Della Belle i njegova reda.

Rječnik ima propusta, nedosljednosti i nesistematičnosti u bilježenju građe i grafije, pa ipak, nesumnjive su vrijednosti tog djela. Della Bellin je rječnik prekretnica na polju naše starije leksikografije. On najavljuje znanstveniji pristup leksičkoj građi, prelazi uske regionalne okvire i utire put zajedničkom književnom jeziku.

BIBLIOGRAFIJA

1. Rječnici

- Jakov Mikalja, Blago jezika slovinskoga, Laureti 1649 — Anconae 1651.
Tanzlinger-Zanotti, Vocabolario di tre nobilissimi linguaggi, italiano, illirico e latino, 1704 (rukopis, Padova — Istituto di filologia slava).
Vocabolario degli Accademici della Crusca, In Venezia MDCCXVII, Apresso Gio' Battista Indrich.
Ardello Della Bella, Dizionario italiano, latino, illirico, Venezia 1728, Presso Cristoforo Zanne.
Ardello Della Bella, Dizionario italiano, latino, illirico, Ragusa, 1785.

2. Knjige i studije

- Vicko Adamović, Građa za istoriju dubrovačke pedagogije, knj. 15., izd. Hrvatsko pedagogijsko-književni zbor, Zgb. 1885.
Francesco Maria Appendini, Notizie storico-critiche sulle antichità storia e letteratura de' Ragusei, Tomo II, Ragusa, 1803, A. Martecchini.

- Vjekoslav Babukić, Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga, Zgb. 1836.
- Ardelio Della Bella, Razgovori i pripovidagna oza Ardelia Della Bella, priredio M. Čulić, Venecija, 1805. ed. A. Cesare.
- Ante Belas, 200 godišnjica smrti O. Ardelia Dellabella, Jadranski dnevnik, godina IV., br. 281., Split, 1937.
- C. A. Van Den Berk, Ya-t-il un substrat čakavien dans le dialecte de Dubrovnik? Mouton, 1959, Leiden University.
- Carlo Federico Bianchi, Zara cristiana, volume I, Zara, Tip. di G. Woditzka, 1877, str. 71—75.
- Stjepan Bosanac, Ocjena Dellabelline gramatike, Nastavni vjesnik, knj. IX., Zgb. 1901., str. 529—561.
- Mijo Ivan Brlek, Joakim Stulli (1730.—1817.) dubrovački leksikograf — Prolegomena za monografiju — Anali Zavoda za povijesne znanosti istraživačkog centra JAZU, Dubrovnik, 1980., str. 221—249, sv. XVIII.
- Mijo Brlek, Rukopisi knjižnice Male Braće u Dubrovniku, Zgb. JAZU, 1952.
- P. Budmani, Dubrovački dijalekt, kako se sada govori, Rad JAZU, Zgb. 1883., knj. 65., str. 155—179.
- Gian Lorenzo Camelli, Breve ragguaglio della vita del P. Ardelio Della Bella, missionario della Dalmazia, Modena, Tip. pontificia ed arcivescovile dell'Immacolata concezione, 1888.
- Cerva, Bibliotheca Ragusina, uredio Stjepan Krasić, Zgb. 1975., JAZU, II. i III. knjiga.
- A. Cronia, Contributo alla grammatologia serbo — croata, Ricerche slavistiche 1, Roma, 1952.
- Đuro Daničić, Prilog za istoriju akcentuacije hrvatske ili srpske, Rad JAZU, 1872., knj. XX., str. 150—233.
- M. Deanović, Odjeci urbanizma u dubrovačkom govoru, Hrvatski jezik, knj. I., 1938/39., Zgb. str. 40—50.
- M. Deanović, Đuro Matijašević o prilikama u Dubrovniku na početku 18. vijeka, Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. 11., Zgb. 1932., str. 145—160.
- M. Deanović, Odrzi rimske akademije degli Arcadi preko Jadrana, Rad JAZU, 1933., knj. 248., str. 1—98 i Rad JAZU, 1935., knj. 250., str. 1—125.
- F. Sebastiano Dolci, De illyricae linguae vetustate et amplitudine dissertatio, Venetiis, 1754, apud Franciscum Storti.
- Vladoje Dukat, Rječnik Fausta Vrančića, Rad JAZU, knj. 231., Zgb. 1925., str. 102—136.
- Vladoje Dukat, Dubrovačko izdanje Dellabellina Dizionarija, Rad JAZU, knj. 237., 1929., Zgb., str. 235—272.
- Vladoje Dukat, Katančićeva kritika Dellabellina Rječnika, Zbornik iz dubrovačke prošlosti, Dubrovnik, 1931., str. 473—475.
- Jean et Claude Dubois, Introduction à la lexicographie: le dictionnaire, Langue et langage, Larousse, Paris, 1971.
- Ignjat Đurđević, Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb, 1971., knj. 18.
- Ignjat Đurđević, Uzdasi Mandallijene pokornice u spilji od Marsilje, Venezia, 1728., Ed. Christoforo Zanne.
- Ignjat Đurđević, Uzdasi Mandallijene pokornice, Matica Hrvatska, Zgb. 1971.
- Vinko Foretić, Dubrovačke bratovštine, Časopis za hrvatsku povijest, Zgb., 1943., knj. I., sv. 1—2, str. 16—32.
- Franjo Galinec, Isusovac Ardelio Della Bella i Vuk Stefanović Karadžić, Vrela i prinosi, posebno izdanje, br. 3, Zgb. 1944.
- Franjo Hamerl, Misije družbe Isusove po hrvatskim zemljama O. A. Della Bella, Kalendar srca Isusova i Marijina, 1920., god. 15., str. 142—150.
- Stjepan Ivšić, Prilog za slavenski akcentat, Rad JAZU, knj. 187., Zagreb 1911., str. 133—208.

- Ljudevit Jonke, Dikcionar Fausta Vrančića, uz pretisak rječnika, Liber, Zagreb, 1971.
- Stjepan Kastropil, Rukopisi Naučne biblioteke u Dubrovniku, 1954., JAZU, Zagreb.
- R. Katičić, Gramatika B. Kašića, Rad JAZU, knj. 388., Zagreb, 1981.
- Mihovil Kombol, Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda, II izdanje, Zagreb, 1961.
- Marko Kosor, Zaboravljeni, trojezični rječnici Josipa Jurina, Rad JAZU, knj. 303., Zagreb, 1955., str. 119—210.
- Marko Kosor, Izvori, pravopis i jezik Jurinovih rječnika, Rad JAZU, knj. 315., str. 77—232, Zagreb, 1958.
- Simone Glubich (Ljubčić), Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia, Vienna 1856.
- J. Marchiori, Note al Vocabolario di tre nobilissimi linguaggi, italiano, illirico e latino del 1704 di Tanzlinger — Zanotti, Memorie della Accademia Patavina di SS. LL. AA. Classe di Scienze morali, Lettere ed Arti, Vol. LXXII, 1959, Padova, str. 1—34.
- T. Maretić, Istorija hrvatskog pravopisa latinskijem slovima. JAZU, Zagreb, 1889., Djela JAZU, knj. IX., 1889.
- A. Marinović, Prilog poznavanju dubrovačkih bratovština, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, god. I., sv. 1., Dubrovnik 1952., str. 233—245.
- Marković, Pietro Passalacqua u Dubrovniku, Peristil, zbornik radova za povijest umjetnosti, god. 24., Zagreb, 1981., br. 24., str. 95—114.
- Z. Marković, Pjesnikinje starog Dubrovnika, Zagreb, JAZU, 1970.
- V. Markotić, Manuscripts referring to Croatia in the British Museum in London, Rome 1971. Reprinted from Radovi Hrvatskog povijesnog instituta u Rimu, Vol. III — IV, 1971.
- Giovanni Marotti, Il gesuita Ardelio Della Bella, il francescano Gioacchino Stulli e i loro vocabolari. Rassegna ragusea illustrata di lettere e di arte, Ragusa, 1. marzo 1940, anno 3, n. 7, str. 51—53; 1. giugno, anno 3, n. 8, str. 60—61; 1. settembre, anno 3, n. 9, str. 66—68.
- T. Matić, Hrvatski književnici Mletačke Dalmacije i život njihova doba, Rad JAZU, knj. 231., Zagreb, 1925., str. 192—283.
- T. Matić, Prva redakcija Tanzlingerova rječnika, Rad JAZU. 1953., knj. 293., str. 253—279.
- Antun Mažuranić, Slovnica Hèrvatska za gimnazije i realne škole, Dio I. Rječoslovlje, Zagreb, 1859.
- Pavao Mitrović, Četiri nepoznata dubrovačka rječnika, Nastavni vjesnik knj. 17., sv. 10., Zagreb 1909., str. 522—540.
- Milan Moguš — Josip Vončina, Latinica u Hrvata, Radovi zavoda za slavensku filologiju, knj. 11., god. 1969.
- Milan Moguš, Antun Mažuranić, kritički portreti hrvatskih slavista, Liber, 1978.
- Milan Moguš, O jedinstvu čakavske akcentuacije, Radovi zavoda za slavensku filologiju, sv. 12., Zgb, 1971., str. 7—12. Čakavsko narječje, Fonologija, Školska knjiga, Zagreb, 1977.
- Stjepan Musulin, Hrvatska i srpska leksikografija, Filologija 2. Zagreb 1959., str. 41—63.
- Grga Novak, Prošlost Dalmacije II. dio, Zagreb, 1944.
- Grga Novak, Povijest Splita III., Čakavski sabor, Split 1978.
- Maja Novak, Prilog poznavanju rada i djelovanja Vicka Zmajevića Peraštanina, Radovi Instituta JAZU u Zadru, sv. III., str. 317—326.
- Maja Novak, Generalni providuri Dalmacije i Albanije u 18. stoljeću, Zagreb, 1959., Radovi Instituta JAZU u Zadru, sv. IV—V, str. 341—374.
- Ottavio Maria Paltrinieri, Notizie intorno alle vite di quattro arcivescovi di Spalato, della congregazione di Somasca, Roma 1829.

- Dragoljub Pavlović, Đorđe Bašić, dubrovački biograf 18. veka, Beograd, 1931.
- Dragoljub Pavlović, O školskim prilikama u Dubrovniku 17. veka, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, knj. 15., sv. I. i II. Beograd, 1935., str. 75—85.
- Dragoljub Pavlović, O krizi vlasteoskog staleža u Dubrovniku 17. veka, Zbornik radova SANU, knj. 17., Beograd, 1952.
- P. Popović, Iz pisma I. Đorđića popu Rafu Miliću, Nastavnik, br. 12, 1901., str. 29.
- P. Popović, Pregled srpske književnosti, Beograd, 1927.
- J. Posedel, Povijest gimnazije u Dubrovniku, Program dubrovačke gimnazije za god. 1900/1901., Dubrovnik 1901.
- V. Pribojević, O podrijetlu i zgodama Slavena. Uvod G. Novak, preveo V. Gortan, Hrvatski latinisti, knj. I. 1951., izd. JAZU, II. izdanje Hrvatski latinisti, knj. I. Zagreb, 1969., str. 545—567.
- K. Prijatelj, Dokumenti za historiju dubrovačke barokne arhitekture, Posebni otisak iz Tkalčićevog zbornika II., Zgb. 1958., str. 117—156.
- Dragutin Prohaska, Ignjat Đorđić i Antun Kanižlić, Studija o baroku u književnosti, Rad JAZU, knj. 178., Zgb. 1909., str. 115—225.
- Arigoni Rosa, Eloquenza sacra italiana del secolo 17, Roma 1906.
- M. Rešetar, Pisma Ignjata Đurđevića i dum Đura Matijaševića (Mattei), Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. 11., Zagreb, 1932., str. 124—144.
- Jovan Radonić, Dubrovačka akta i povelje, knj. IV., sv. 1., Beograd, 1941., knj. VI., Beograd, 1951., Srpska akademija nauka, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, knj. 16.
- Radoslav Samardžić, Borba Dubrovnika za opstanak posle velikog zemljotresa 1667., Arhivska građa (1667.—1670.), Beograd, 1960., SAN, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, knj. 19., str. 1—18.
- Paolo Segneri, Il cristiano istruito nella sua legge, Venezia, 1782., II. izdanje, ed. Baglioni, I. izdanje, 1686.
- N. Sironić-Bonefačić, Il lessico italiano della flora e della fauna marina nel dizionario »Blago jezika slovinskoga di Jacopo Micaglia, SRAZ, Fil. Fak, Zagreb, XXVI, 1—2, 1981., str. 177—195.
- Marijan Stojković, Rimska papinska protivureformacija u južnoslavenskim zemljama, Nastavni vjesnik, Zagreb, 1913.—1914., knj. 2., sv. 3., str. 184—200.
- Marijan Stojković, Bartuo Kašić, D. J. Pažanin, Rad JAZU, knj. 220., 1919., str. 170—263.
- Vjekoslav Štefanić, Prilog za sudbinu Alvaresove latinske gramatike među Hrvatima, Vrela i prinosi, br. 11, fasc. 11, Sarajevo, 1940., str. 12—34.
- Duro Šurmin, Povijest književnosti hrvatske i srpske, Zagreb, 1848.
- Miroslav Vanino, Illyricum sacrum i začetnik mu F. Riceputi, Vrela i prinosi, br. 1, fasc. 1, Sarajevo, 1932., str. 10—79.
- Miroslav Vanino, Leksikograf J. Mikalja, Vrela i prinosi, br. 2, Sarajevo, 1933., str. 1—43.
- Miroslav Vanino, Misijska izvješća 1725.—1728., Annuaria historiae missionis Dalmaticae, Vrela i prinosi, br. 2, fasc. 2, Sarajevo, 1933.
- Miroslav Vanino, Ljetopis dubrovačkog kolegija, Vrela i prinosi, br. 7, Sarajevo, 1937., str. 1—171.
- Miroslav Vanino, Gundulić i dubrovački kolegij, Hrvatska revija, sv. 12., 1938.
- Miroslav Vanino, O prihodima dubrovačkog kolegija, Vrela i prinosi, br. 11, 1940., str. 92—97.
- Miroslav Vanino, Autobiografija B. Kašića, Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. 15., JAZU, Zagreb, str. 1—144.
- Miroslav Vanino, Lovro Camelli i njegova povijest pučkih misija u Mletačkoj Dalmaciji 1703.—1762., Vrela i prinosi, br. 12, Sarajevo, 1941., str. 87—192.
- Miroslav Vanino, Isusovci i hrvatski narod, I., dio, Zagreb, 1969.

- Vuk Vinaver, Dubrovačka nova ekonomska politika početkom 17. veka, Anali historijskog instituta u Dubrovniku, god. 4—5, Dubrovnik, 1956., str. 417—453.
- Zlatko Vince, Putovima hrvatskog književnog jezika, Zagreb, 1978.
- Krsto Vojnović, Crkva i država u Dubrovačkoj Republici, Rad, JAZU, knj. 119., 1894., str. 32—142.
- Krsto Vojnović, Bratovštine i obrtne korporacije u Republici Dubrovačkoj od 13. do konca 18. vijeka, Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium, vol. VII, sv. 1—2, Zgb., 1899.—1900., JAZU.
- A. Vučetić, Akademija Dangubnijeh i njen rad oko jednog rječnika u Dubrovniku, Srđ, god. 5., br. 14, 1906., Dubrovnik, str. 181—692.

3. Rukopisi

- Dubrovački arhiv — Lettere e commissioni di Ponente XXVII/6, br. 40, za god. 1690.—1696., str. 169 A.
- Dubrovački arhiv — Rukopis XXI, br. 99, Catalogo de'Rettori gesuiti nel Collegio di Ragusa.
- Biskupski Arhiv Split, signatura NAS, s 68, fol. 149 v, signatura NAS, s 68, fol. 150 r., 150 v, 151 r.
- Ivan Marija Matijašević, Zibaldone, Rukopis u biblioteci Male Braće u Dubrovniku, sign. br. 426, 427, 312, 313, 426, Tom II, sign. br. 424 (Mat. I, 380).

Riassunto

ARDELIO DELLA BELLA E LA PRIMA EDIZIONE DEL SUO »DIZIONARIO ITALIANO, LATINO, ILLIRICO«, VENEZIA, 1728.

Edito per la prima volta nel 1728 a Venezia, il dizionario trilingue di Ardelio Della Bella rappresenta un patrimonio importante per lo studio dello sviluppo storico della lingua e della lessicografia croata e dei suoi rapporti con la lingua italiana.

Esplicitamente destinato alla formazione linguistica dei missionari e predicatori gesuiti nel territorio della Dalmazia e delle altre regioni slave, questo dizionario va al di là del suo scopo iniziale e rispecchia la complessità storica, ideologica, economica e linguistica del suo tempo.

Attraverso la vita e l'opera del suo autore Ardelio Della Bella (Foggia 1655 — Spalato 1737), gusuita e missionario nella Repubblica di Ragusa e in Dalmazia, viene presentata la genesi del dizionario. I risultati della ricerca svolta nel presente lavoro hanno dimostrato che l'autore non ha eseguito da solo la gran mole di lavoro implicita nella raccolta del materiale lessicale. Oltre ai suoi redattori I. Đurđević e V. Zmajević, che egli stesso menziona nella prefazione del dizionario, sicuramente molti altri collaboratori hanno apportato, a differenti livelli, contributi preziosi, affinché l'opera riuscisse più precisa ed efficiente.

Per la prima volta nella storia della lessicografia croata il patrimonio lessicale croato risulta attestato attraverso testimonianze letterarie di scrittori ragusei e dalmati del Cinquecento e del Seicento. L'unico autore contemporaneo citato nell'opera è I. Đurđević.

La breve analisi dell'accentuazione nel testo croato ha indicato che questo lavoro è stato sicuramente compiuto con l'aiuto di studiosi di madrelingua croata (Đurđević, Zmajević, Matijašević, ecc.).

FONOLOŠKI I MORFOLOŠKI OPIS GOVORA PODRAVSKIH SESVETA

1. OPĆENITO O GOVORU

Govor Podravske Sesvete¹ zauzima rubno mjesto u podravskom dijalektu kojem pripada. To je najistočniji kajkavski govor u kojem vrijedi pravilo o naglasku na posljednja dva sloga. Granica podravskog dijalekta ide od Sesveta, zatim južno od Kalinovca, Durđevca, Mičetinca, Svete Ane, Rakitnice, Miholjanca, Novigrada, Brega, Jagnjedovca, zapadno od Koprivnice i Drnja, u Prekodravlju od Gotalova i Gole. Sjeverna granica ide Dravom i mađarskom granicom, no podravskom dijalektu pripadaju i neki kajkavski govori u Mađarskoj².

Podjelu podravskih govora mogli bismo provesti s obzirom na refleks praslaven-skih glasova *q i *l. U Sesvetama, Ferdinandovcu, Kalinovcu, Brodiću i manjim okolnim mjestima ti glasovi dali su u. Ta sela čine zasebnu skupinu u dijalektu.

Sesvete i Ferdinandovac imaju u 3. 1. pl. prezenta kontinuantu o < *q dok Kalinovac ima u: a) Sesvete i Ferdinandovac *būd' o' s' ; zov' o' ; do:jd' o' ; zani: m' ajo*, b) Kalinovac *bud' u ; zov' u : do:jd' u ; zani: m'aju*. Sva navedena sela imaju u inf. i ptc. perf. II. vrste -no- < *-nq-. I u prozodiji ima određenih razlika. Osnovna jedinica u određivanju mjesta akcenta u Sesvetama i Ferdinandovcu je morfološka, a ne akcenatska riječ. Ipak, dok se u Ferdinandovcu mogu pojaviti primjeri kao *doj' e se*, *po:trebn' o je*, u Sesvetama imamo *d' oje, se*, *po:tr' ebno je*. U Kalinovcu se akcentat pred enklitikom pomiče: *nek' ak bi*, *ulaž' e se*, *zani: maj' u mę t' akve stv' a: ri*, *nosil' i ju*.

¹ Budući da u dosadašnjoj znanstvenoj dijalektološkoj literaturi ne postoji rad koji bi se odnosio na ovaj govor (osim usputnih napomena u opisima susjednih govora), grada je dobivena vlastitim terenskim istraživanjem. Terensko istraživanje provela sam tako da sam snimala i bilježila spontani govor, bilježila odgovore na pitanja iz upitnika OLA i HsDA koja sam dopunjavala vlastitim pitanjima. Ispitnici su birani iz različitih životnih dobi. Svi su rođeni i žive u Sesvetama. Glavni informatori su mi bili Ana Golubić, Bara Svarba, Ivan Golubić, Zora Palačić, Ivan Miloš, Andrija Miloš.

² Ivan Brabec, Kajkavci u dijaspori, HDZ VI, Zagreb, 1982, str. 77.

³ Budući da u govoru Sesveta intonacija nije fonološki relevantna bilježila sam samo mjesto akcenta i duljine znakovima: a) ' za mjesto akcenta i b) : za duljinu. Akcenti su bilježeni samo kad je riječ o tonu akcenta i to uobičajenim znakovima ", ˘ i ~. Značenje riječi bilježila sam samo kod manje poznatih leksema.

2. FONOLOGIJA

2.1. Vokalizam

Sustav vokalskih razlikovnih jedinica, opisanih pomoću tri razlikovna obilježja (difuznost/zatvorenost, kompaktnost/otvorenost, visina/mjesto izgovora), obuhvaća ove foneme:

	visoki/ prednji	niski/ stražnji
difuzni/zatvoreni	i	ü
srednji	ɛ	o
kompaktni/otvoreni	ɛ̣	a

Fonem *i* visoki je, prednji, difuzni/zatvoreni vokal, koji se izgovorom ne razlikuje od *ü* u drugim našim dijalektima. Poluvokalno *ɨ* je položajna varijanta fonema *j* i ponaša se kao konsonant.

Imamo dvije jedinice *e*-tipa, zatvorenije, difuznije *e* i otvorenije, kompaktnije *ɛ̣*. Te jedinice su e^1 e^2 , dakle jedinice koje su u manjoj udaljenosti od srednjega *e* u nizu mogućih kajkavskih realizacija e^2 , e^1 i e^3 e^2 .⁴ Fonematičnost fonema *e* i *ɛ̣* možemo dokazati sljedećim parovima:

a) u dugom naglašenom slogu: *kl'ɛ:t* (ptc. pas. gl. *kl'ɛ:t*) – *kl'e:t* (Nsg f »klijet«),
sv'ɛ:t (adi) – *sv'e:t* (Nsg m »svijet«), *s'ɛ:no* (adv. »svejedno«) – *s'e:no* (Nsg n »sijenok«)

b) u kratkom naglašenom slogu: *s'ɛlo* (Nsg n) – *s'elo* (ptc. perf. gl. *s'ɛsti*), *p'ɛkɛl* (ptc. perf. gl. – *p'ɛči*) – *p'ekɛl* (Nsg m »pakaok«)

ć) u kratkom nenaglašenom slogu: *dv'o:rɛc* (dem. od *dv'o:r*) – *dv'o:rɛc* (Nsg m. »dvoraca«).

Za dugi nenaglašeni slog nisam našla primjera, ali ih vjerojatno ima.

U kratkom zanaglasnom slogu dolazi do redukcije vokala *ɛ̣*: *d'ɛnəs*, *Kaln'ovɛc*, *p'ɛ:vɛc*, *p'uc'anɛc*, *op'a:nɛk*, *obl'a:čɛk*.

Fonem *ü* izgovorom se razlikuje od fonema *u*. Izgovor *ü* je bemoiziran, pomaknut naprijed prema glasu *i*. Pri izgovoru usne su zaobljenije nego kod normalnog *u* pa je sličan njemačkom *ü*. Bemoiziranost je kod *ü* zalihosna jer nema vokala *u* koji bi bio nebemoiziran. Pavle Ivić vidi uzrok pomaka *u* > *ü* u rasterećivanju kajkavskog vokalskog sistema⁵.

Fonem *o* može imati položajnu varijantu *ọ*, čija distribucija nije potpuno

⁴ Mijo Lončarić, Bilogorski kajkavski govori, Rasprave Zavoda za jezik 12, Zagreb, 1986, str. 120.

⁵ Pavle Ivić, Procesi rasterećenja vokalskog sistema u kajkavskim govorima, ZFL 11, Novi Sad, 1968, str. 60: »U raznim kajkavskim govorima prenaseljenost sektora *u* – *o* – *o* u vokalskom sistemu bila je ublažena i pomeranjem artikulacionog mesta *u* i *o* unapred, ka *ü* i *ö*, čime su se ovi vokali udaljili od *o*.

Promenu *u* > *ü* (ili glas sličan vokalu *ü*) zatičemo u četiri međusobno odvojene aree: u Podravini oko Đurđevca i Kloštra, u Bednji, u dolini Sutle i u delu Turropolja.«

⁶ Pavle Ivić, Procesi rasterećenja vokalskog sistema u kajkavskim govorima, ZFL 11, Novi Sad, 1968, str. 61: »U pomenutim podravskim govorima vokal *o* izgubio je fonološku individualnost, ali nije sigurno da je to bilo pre promene *u* > *ü*. Nedostaje nam, dakle pouzdan oslonac za zaključivanje o tome da li je *u* na kajkavskom terenu moglo prelaziti u *ü* i bez pritiska foneme *o*.«

određena. Zatvorenića, difuznija varijanta pojavljuje se obično u dugim naglašenim slogovima, na kraju riječi kada je obično i reducirana, u nastavku 3.1. pl. prezenta te u glagola II. vrste, gdje je na mjestu nekadašnjeg vokala *q. Zatvoreno q možemo naći i u kratkim nenaglašenim slogovima.

Fonem a je kompaktan, otvoren, ali se može u dugim, naglašenim i nenaglašenim, slogovima realizirati zatvoreniće, kao a: *kl̩a:t'iti se, kol'a:č, b'a:b, kr̩a:đem, m'a:šča*.

Slogotvorno r̩ je varijanta konsonanta r pa o njemu na ovom mjestu nije posebno govoriti.

2.2. Vokalizam dijakrono

2.2.1. Kontinuanta *q i *l̩

Praslavenski *q i *l̩ dali su isti rezultat.

U govoru Sesveta to je *ú: v'ú:zčk, v'ú:gčl, p'ú:t, t'ú:p, s'úsed, z'ú:b, r'ú:ka, g'ú:st, kúđ'ęla, m'ú:ž, ž'ú:č, v'ú:k, ž'ú:t, v'úna, č'ú:n, st'ú:p, s'ú:ncę, s'ú:za*. Jedino je u 3. 1. pl. prez. i gl. II. vrste na *-nq- *q dalo o: *jed'o:, mor'o:, đen'o:, donęs'o:, pomogn'o:, gri:z'o:, krę:n'o:, vi:kn'o:, ce:p'l'o:, prign'oti se, privin'o:ti, razgn'o:ti, prifrekn'oti, mekn'oti, prišępn'oti*.

2.2.2. Poluglas

Refleks poluglasa nije dao jedinstven rezultat. Na njegovu mjestu danas možemo imati ili *ę* ili *ę̣*. Dijelom se izjednačio s jatom, a dijelom s etimološkim *e* i nazalom *ę̣*:

- d'ęnes, st'ęklo, m'ęgla, d'ęska, t'ęňęk, st'ęza, k'ę:sn̩*
- j'otęc, k'onęc, p'a:lęc, v'ę:nęc, d'ovęc, k'otęl, 'ocęt, k'olęc, gr'izęl, b'ęzčk, p'ę:tęk, t'ę:sen, p'ę:vęc, kr'a:tęk, pr'ęšęl, st'ę:blo*.

Fonem *ę̣* pojavljuje se uglavnom na mjestu nekadašnjeg poluglasa ako je slog naglašen, a u zanaglasnom položaju uglavnom imamo *ę̣*, koje se u govoru realizira reducirano. To je generalno pravilo, koje pokazuje brojna odstupanja. Fonem *ę̣* imamo u zanaglasnom položaju u sufiksima za tvorbu deminutiva: *tan'ę:řęc, v'úglęc, k'úkčęc, br'ęščęc, č'ajęk, c'rvęk*. Ali deminutivi mogu imati i nastavak *-ęc* i *-ęk*: *bar'i:lęc, prop'ú:vęc, prst'ę:nęc, obl'a:čęk*. Sufiksi *-ęc, -ęc te -ęk, -ęk* nisu dublete dok *-ęci-ęk* to mogu biti. Zatvoreno *ę̣* u naglašenom položaju imamo i u primjerima *m'ękęk* i *d'ęnes*. Iznimno imamo *ę̣* u naglašenom položaju u primjeru *st'ę:blo*. Na mjestu poluglasa pojavljuje se i vokal *a* u *d'a:n* (ima i dubletu *d'ę:n*), *po:ld'a:n, st'arac, j'arac, t'a:st*.

2.2.3. Jat

Jat je u pravilu dao refleks *ę̣* koji se razlikuje od refleksa etimološkog *e* i nazala *ę̣*. Primjeri: *m'ęsto, m'ęra, b'ę:l, be:ž'ati, p'ę:sčk, p'ęna, zv'ę:r, zv'ę:zda, t'ę:sto, nęđ'ęla, s'ęmę, s'ęči, nęv'ęsta, gn'ę:zdo, r'ę:ka, zen'ica, sm'ę:j, smęj'ati se*.

Izuzetno na mjestu gdje bismo očekivali *ę̣* od *ę̣* nalazimo *ę̣*: *d'ęvęr, v'ęra*. Isto tako u prefiksu pre- umjesto očekivanog *ę̣* imamo *ę̣*: *pr'ę:jti, pr'ękra:t'iti, pręl'ę:p, pręb'iti*.

Kao da je podrijetlom od jata, fonem *ę̣* nalazimo u primjerima kao *pap'ę:r, krump'ę:r, vod'ę:r, ofic'ę:r, glaze:r'ati, bętonę:r'ati, plise:r'ati, galope:r'ati, komandę:r'ati*.

2.2.4. Etimološko *e i nazal *ę

Kontinuanta etimološkog *e ista je kao i kontinuanta prednjeg nazala, to jest ę.

Prema *e imamo: *m'ę:d, m'ę:ša, v'ęšę, s'ęmļa, š'ęna*

Prema *ę imamo: *j'ęzik, z'a:jęc, m'ę:so, p'ę:t, r'ę:d, sv'ę:t* («svet»), *vę:z'ati*

Kao i u većini kajkavskih govora, nalazimo *a* prema *e* u leksemima *j'acmęn, š'a:lęc*. U leksemu *sęstra* i u drugim kajkavskim govorima imamo ę < *e. Leksemi *k'amęn* i *k'isęl* imaju ę vjerojatno analoški prema *kam'e:ńę, kis'e:li* u kojima je ę u dugom naglašenom slogu. Vokal ę < *e pojavljuje se i u *kl'e:n* i *vl'e:či*. Realizacija ę u dugom slogu na mjestu ę obična je u tvorbi glagola u izražavanju kategorije svršenosti/nsvršenosti: *dočę:k'ati – dočęk'ati, razmę:t'ati – razmęt'ati*.

Na mjestu prednjeg nazala nalazimo zatvoreno ę u *kn'ę:z*, a to je vjerojatno posljedica glasovnog okruženja. Kontinuanta ę pojavljuje se na mjestu *ę i u *m'ęšęc*. Jedno od mogućih rješenja je da je *-ęc u *m'ęšęc* dalo -ęc analogno prema deminutivnom sufiksu -ęc < *-bc. U leksemu *z'a:jęc* imamo pravilno ę < *ę.

U leksemima u kojima je došlo do metateze likvida dobili smo različit rezultat. Ako je slog pod akcentom, *e* je dalo ę (usp. t. 2.2.3), a ako nije, rezultat je ę:

a) *br'ę:za, dr'ę:vo, sr'ę:da, mr'ęša, pl'ęa*

b) *vrę'ęno, slęz'ęna*.

U *čęr'ę:p, čęr'ę:vo, čęr'ę:ńna* imamo punoglasje. Prvi nenaglašeni vokal je ę, a drugi, dugi naglašeni ę.

U određenom broju leksema *a* ispred *j* zamjenjuje se s ę: *k'ęj, z'a:kęj, d'ęj*. Krajnje *j* može otpasti pa imamo *k'ę, z'a:kę, d'ę*.

2.2.5. Pojava proteze

Pojava proteze nije dosljedna, obuhvaća samo određeni broj leksema i nije utvrđena neka određena pravilnost.

Ispred vokala *u* pojavljuje se protetsko *v*: *v'udr'iti, v'ú:sn'ice, v'újęc, v'ú:va, v'ú:zęc, v'úgęl*.

Protetsko *j* pojavljuje se ispred vokala *a* i *o*: *japat'ę:ka, japat'ica, j'apa, j'a:na, j'oko, j'otęc, j'ogęn, j'o:n, j'onda* te sporadično ispred ę: *J'ę:va*.

Protetsko *h* ispred *r* imamo u *h'rž, h'rža, hrv'ati sę, hrv'ańę*, ali se na njegovom mjestu može pojaviti i reducirani vokal ę.

2.2.6. Kontrakcije i ispadanja vokala

Pojava dva ista vokala jednog pored drugog, a da se ne kontrahiraju moguća je na granici morfema: *zaa:rj'ati, zaa:š'ati*. Zijev je moguć i u skupini *au*: *p'auk, pauz'ina*.

Do kontrakcija nakon ispadanja konsonanta vrlo često dolazi u:

a) posvojnih zamjenica: *m'a: s'ęstra, m'ę:ga br'ata, tv'ę:mú Štef'ini, sv'ę:mú čov'ękú*

b) prezentu: *p'ę:m, p'ę:š, p'ę:, p'ę:mo* («idem»)

c) prilogu *šej'ęno, s'ę:no*

d) brojeva: *jędęn'a:jst, dvan'a:jst, trin'a:jst, dv'a:jst*

Prilozi *k'ak, on'a:k, s'im, t'am, s'ad, on'ú:d, t'ú:d, k'ú:d* redovno su bez krajnjega *o* i *a*.

2.3. Konsonantizam

Konsonantski sustav govora Podravske Sesveta obuhvaća suglasnike koje prema artikulacijskom kriteriju možemo prikazati tabelom:

	Zatvoreni		Tjesnačni		Afrikate		Nazali	Likvide	
	B	Z	B	Z	B	Z			
Bilabijali	p	b					m		
Labiodentali			f	v					
Dentali	t	d	s	z	c	ʒ	n	l	r
Palatali			š	ž	č	ʃ	ɲ	ɺ	j
Velari	k	g	h						

Sonanti su *j, l, ʎ, m, n, ŋ, r* i *v*.

Fonem *h* je bezvučan, ali mu je bezvučnost zalihosna jer nema svog zvučnog parnjaka.

Fonem *f* je bezvučni parnjak fonema *v*: *kr'a:fski, mri'a:fk'ati, mr'a:fca, p'e:fca*.

Fonem *ʒ* pojavljuje se na mjestu fonema *z* u skupovima *zg* i *dz*: *drú:ʒg'ati, dr'e:ʒg'a, oʒvon'eŋ, oʒi:v'ati, oʒ'a:ʒ* te u glagola druge vrste *bęʒm'oti, zdrúʒn'oti*. Imamo ga i u leksemima *m'oʒęk, b'eʒęk*. U izgovoru se pojavljuje u sandhi poziciji kao varijanta fonema *c*: *l'ovęz bŋ, mr'a:vęʒ bęʒ'i*; i sl. Možemo mu dati status fonema, a time se popunjava prazno mjesto zvučnog parnjaka fonema *c* pa dobivamo korelaciju afrikata:

Za fonem *č* može se reći kao i za većinu kajkavskih govora da je izgovorom između štokavskog *č* i *ć*. Nešto mekše izgovara se u skupu *šč*.

Jednako tako je i s izgovorom fonema *ʒ* koji je na sredini između *ʒ* i *ʒ̣*, a nešto mekša realizacija je u skupu *ʒš*. Fonem *ʒ* se ispred zvučnih suglasnika pojavljuje kao pozicijska varijanta fonema *č*.

Fonem *j* se može ostvariti kao spirant *j*: *j'apa, jag'oda*, kao poluvokalno *j̣*: *voŋ'e:ga, svoŋ'e:mŋ, pri'e:l, pri'e:tel*, a u određenim pozicijama, najčešće na kraju riječi, može se potpuno izgubiti: *k'e, z'a:ke, gr'a: (gr'a:j = grah)*. Jednako se ponaša i u sandhi poziciji.

Zvučni konsonanti na kraju riječi ostvaruju se ili zvučno ili poluzvučno: a) *ml'a:d, z'i:d, gr'a:b, b'o:g, mr'a:z, pl'a:z, pr'ú:ʒ* («šljunak»), *pl'a:v*, b) *gr'a:d, z'o:b, pl'ú:g, č'eʒ, kr'i:ž, sm'ú:ž, b'alav*, rjeđe dolazi do potpune neutralizacije. Do potpune neutralizacije zvučnih i bezvučnih konsonata dolazi u sandhi poziciji ako iza zvučnog konsonanta dolazi bezvučni: *ot kr'ova, pot pl'otom*.

Prijedlog *v* može se ostvariti u dvije fonetske alternante, *v* i *f*: *v gl'a:vi, f p'ark*. Realizacije *vŋ* i *θ* su fonološke varijante.

Prijedlog *z* ima fonetske varijante: *z* (*z m'enom*), *s* (*s k'ú:nom*), *š* (*š n'ém*) i *ž* (*ž úr'om*), te fonološku varijantu \emptyset . Isto je i s prijedlogom *k* koji ima fonetske varijante *k* (*k p'è:č*), *g* (*g b'èžn'i:kú*) te fonološku varijantu \emptyset .

2.4. Konsonantizam dijakrono

2.4.1. Konsonant *h*

U inicijalnom položaju konsonant *h* se gubi: *r'a:na*, *ra:n'iti*, *'očú*, *o:d'ati*, *rp'è:n'ica*. Konsonantski skup *hv-* zamjenjuje se sa *f*: *f'a:la*, *fa:l'iti*. U medijalnom položaju iza stražnjih vokala obično je zamijenjen s *v*, a iza prednjih i iza vokala *a* s *j*: *b'úva*, *m'úva*, *j'ú:va*, *ra:s'ove*, *t'i:ja*, *štij'ati*, *mej'uma*, *sn'ēja*, *gr'ęota*, *mač'aja*. I u medijalnom položaju često dolazi do ispadanja: *stra'ota*, *prn'o:ti*, *v'rięe*, *zđen'oti*, *graor'ica*. Isto se tako ostvaruje i u finalnom položaju, kao *v*, *j*, ili \emptyset : *s'ú:v*, *gl'ú:v*, *potep'ú:v*, *'orej*, *m'ę:j*, *sm'ę:j*, *t'i:j*, *gr'a:j/gr'a:*, *v'r:j*, *'odma*. Pojavljuje se gdje mu po etimologiji nije mjesto: *hrv'a:č*, *hrv'ati se*, *h'rčav*, *har'ę:na* (tjednik *Arena*).

2.4.2. Konsonanti *l* i \int

Fonemi *l* i \int izgovaraju se jednako kao i u hrvatskom književnom jeziku. Ne dolazi do umekšavanja *l* ispred prednjih vokala. Dijakronijski gledano nepromijenjeno *l* ispred vokala prednjeg niza imamo u primjerima: *lis'ica*, *l'i:st*, *l'ipa*, *l'ę:d*, *kl'ę:n*, *l'ęgęk* i sl. Leksikalizirano \int ispred prednjih vokala na mjestu *l* imamo u primjerima: *strę'l'iti* (prema ovom obliku i *str'ę:la*, ali *str'ę:lęc*, *'odstrel*) *p'i:iti* (i *p'i:la*), *đel'iti* (ali *d'ę:l*, *d'ęlba*), *bel'ilo* (ali *bel'i:tnak*), *s'o:l*, *fa:l'iti*, *mol'iti*, *mol'itva*, *gú:l'iti*, *cvi:l'ęti*, *cvi'l'im* i dr. Pojavu sekundarnog \int imamo i u *m'ętla* i *lúben'itva*. Kontinuant prsl. **lj* može biti \int : *kú'd'ęla*, *k'ú:koł*, *lú:di*, *nęd'ęla*, *v'o:la* ili dolazi do depalatalizacije $\int > l$: *gl'iva*, *sl'iva*, *l'ú:ska*, *l'ú:t*, *m'o:lęc*, *kl'ú:č*, *kl'ú:n*, *blúv'ati*, *plúv'ati*, *klúv'ati*. Prema prsl. labijal + *j* dolazi u današnjem govoru Sestva \int : *gr'able*, *z'ęmła*, *k'apła*, *kon'opła*. Na mjestu prsl. **lj*: imamo \int : *z'ę:lę*, *vęs'ę:lę* a isto na mjestu labijal + **lj*: *zđr'a:vłę*, *kr'a:vłi*, *divł'i:*, *gr'able*, *g'r:młę*. Vidimo da je u sadašnjem govoru distribucija fonema *l* i \int prilično složena i teško je utvrditi neko određeno pravilo.

Na mjestu izvornoga *l* u posuđenicama iz njemačkog jezika u govoru Sestva podjednako dolazi i *l* i \int : *m'anłin*, *bic'iklin*, *šar'a:jslin*, *kr'a:jslin*, *o:bl'ati*, *p'a:jtłin*, *kr'iglin/kr'iglin*.

2.4.3. Konsonanti *n* i η

Prema prsl. **nj* imamo η : *kú'iga*, *k'o:nški*, *r'a:žęn*, *mę:n'ati*, a isto i prema **nj*: *sp'a:nę*, *kam'ę:nę*, *pęč'ę:nę*, *kúv'i:na*, *sv'i:na*. U skupu *gn-* sonant η se depalatalizira u *n*: *gn'i:l*, *gn'ida*, međutim, danas, pod utjecajem hrvatskoga književnoga jezika češće se pojavljuju oblici *gn'i:l*, *gn'ę:zdo*, *gn'ida*. U nekim pozicijama kada se nađe ispred i *n* se palatalizira u η : *žęn'iti*, *b'ęžn'i:k*, *m'ę:núk*, *zaciń'iti*, *čii'iti se* te u leksemima *gno:j*, *mr'ęna*.

Imenice koje ispred nastavka *-ęk* u nominativu imaju η , u ostalim padežima, nakon ispadanja nepostojanog *ę*, imaju *n*: *op'a:ńęk*, *op'a:nka*, *opa:nk'o:v*, *p'r:ńęk*, *p'r:nka*, *p'r:nki*, *g'ańęk*, *g'anka*, *gr'l'a:ńęk*, *gr'l'a:nka*, *gr'l'a:nki*.

Skup *mł* stoji prema *mú* u *stml'ati*, *d'i:młak*, *dimłaç'a:r*, te prema skupu *vn* *ramł'ati*, *z'amłan*: prema *zn* nalazimo *zl* u riječi *zlam'ęnka*.

2.4.4. Palatalno r'

Na kraju riječi i ispred konsonanata kao i u većini kajkavskih govora palatalno r' se depalataliziralo: *krav'a:r*, *lonč'a:r*, te prema tom obliku i Gsg *krav'a:ra*, *lonč'a:ra*. Tako je i u primjerima *več'ę:ra*, *z'ora* gdje bismo očekivali rj. Kajkavski razvoj r' > rj je u m'o:rje, 'orjęm, šk'a:rje, vm'orjęn, zgova:rj'ati, stva:rj'ati, zame:rj'ati, g'orje (komp. od l'ošę).

2.4.5. Gubljenje suglasnika u suglasničkim skupovima

Zbog pojednostavnjivanja suglasničkih skupova dolazi do ispadanja ili do zamjene jednog suglasnika drugim.

Sonant v se vrlo često ispred konsonanata gubi: *t'ork*, *l'a:t*, *d'ovęc*, *l'a:s*, *la:d'ati* (»pravljati kime«) ali *vla:d'ati sę* (»ponašati se«). Ispada i iz skupine *twr*: *t'r:d*, *čęt'r:ti*, *čęt'rtęk*, te iz skupine *svr*: *sr:b'ęti*.

O gubljenju suglasnika h bilo je već govora.

Inicijalno p otpalo je u leksemu *t'ič* i njegovim izvedenicama, a tek se sporadično pojavljuje u *pšen'ica*. Skup *pč* u pčela zamijenjen sa čm pa imamo *čm'ęla*.

U početnom položaju gubi se g ispred d: *d'ę*.

U medijalnom položaju gubi se d ispred n u *jęn'o:ga*, *j'ęna*, *tj'ęno*.

Disimilaciju *dl* u *gl* nalazimo u leksemu *gl'ę:vo*.

2.4.6. Razvoj *tj, *dj

Prsl. *tj dalo je č: *pl'ačęn*, *vr'ačal*, *sv'ę:ča*, *pl'ę:ča*, *mač'aja*, *pl'ų:ča*.

Prsl. *dj dalo je š: *m'ęša*, *pr'ęša*, *š'ę:ša*, *pos'ašęn*.

2.4.7. Skupovi *stj, *skj, *zdj, *zgj

Skupovi *stj i *skj dali su šč: *h'rščęn*, *p'ųščan*, *tn'iščęn*, *pi:šč'ati*, *dęšč'ica*, 'i:ščęm.

Skup *zdj dao je žš: *dr'ožša*. Za skup *zgj nemam potvrda.

2.4.8. Skupovi *čbr-, *čer-

Prs. skup *čbr promijenio se u cr: *c'r:n*, *cr'l'ę:n*, *c'r:v*, *crn'ica*, a prema prsl. *čer- imamo čęre- gdje je dugo e izjednačeno s refleksom jata: *čęr'ę:šna*, *čęr'ę:p*, *čęr'ę:vo*.

2.4.9. Skupovi *twj, *đbj

Ovi skupovi u govoru Sesveta daju tj i dj: *l'i:stję*, *pr'ų:tję*, *kostj'o:m*, *mastj'o:m*, *gr'o:zdję*, *sadj'ę*.

2.5. Prozodija

U govoru Sesveta fonološku vrijednost ima samo jedno prozodijsko obilježje. Razlikovnu funkciju ima samo kvantiteta. Silina, odnosno mjesto naglaska nije fonološki relevantna jer ovisi o duljini posljednjeg sloga. Modulacija, opreka uzlaznost/silaznost također nema fonološku vrijednost. Ostvarivanje uzlaznih i silaznih tonova uglavnom ovisi o rečeničnoj intonaciji. U pogledu mjesta naglaska postoji ograničenje: mjesto akcenta fiksirano je na posljednja dva sloga u riječi, odnosno na tri posljednje more u riječi.

Na posljednjem dugom slogu uvijek stoji naglasak. Posebno je to karakteristično za neke paradigmatске morfeme u kojima je duljina uvijek na ultimi, npr. Gsg im. ž. r. *žen'ę:*, *teč'ę:*, *tra:v'ę:*, *bab'ę:*, *lopat'ę:*; Isg im. ž. r. *žen'o:m*, *teč'o:m*, *tra:v'o:m*, *bab'o:m*, *lopat'o:m*; prez. *vel'i:m*, *čin'i:m*, *let'i:m*. Na ultimi imaju naglasak i izvedenice *kop'a:č*, *or'a:č*, *boga'a:š*, *gospod'a:r*, *ras't'i:k* i sl.

Ako je ultima kratka, naglasak je na penultimi. Može biti dug ili kratak. Dugi se naglasak može ostvariti kao cirkumfleks ili kao akut. U neutralnom iskazu ponajčešće se ostvaruje cirkumfleks, akut se može pojaviti tek u vezi s rečeničnom intonacijom.

Sve zanaglasne duljine su pokraćene: *k'okoš*, *n'osim*. Slog može biti dug samo ako je pod naglaskom ili ako se nalazi ispred naglašenog sloga. Duljine su veoma važno fonološko sredstvo jer su druga prozodijska sredstva irelevantna. Ako se naglasak pomiče s dugog sloga prema kraju riječi duljina ostaje.

Primjeri: *v'i:šna* – *vi:šn'ę:*
r'ú:ka – *rú:k'ę:*
pl'a:vi – *pla:v'omú*
gúr'a:vi – *gúra:v'omú*
pripov'ę:dam – *pripovę:d'amo*

Duljina može biti sasvim na početku riječi, daleko od naglasaka: *po:dlaktic'ę:*, *ę:panic'ę:*, *pi:sanic'a:m*, *o:navic'o:m* (»hunjavica«). Duljine mogu stajati i ispred dugih i ispred kratkih naglašenih slogova. Obično se realiziraju malo uzlazno.

U distribuciji prozodijskih sredstava nema ograničenja s obzirom na otvorenost i zatvorenost ultime, ona može biti naglašena bez obzira da li je otvorena ili zatvorena: *goric'a:j*, *pi:šćok'o:v*, *žen'ę:*, *vel'i:*.

Odstupanje od pravila o naglasku na posljednja dva sloga imamo kod zamjenica kod kojih može biti naglašen i slog koji se nalazi dalje od pretposljednjeg prema početku riječi: *s'ačiji*, *n'ičiji*, *s'akakov*, *n'ikakov* i u sandhiju (v. dalje: Klitike).

2.5.1. Klitike

Glagolske i zamjeničke proklitike i enklitike su uvijek nenaglašene, naglasak nikada ne prelazi na njih: *v'iděl sęm*, *d'ošel ję*, *n'ę:ma ga*, *don'ęsi mi*, *si si z'ę:l* (»jesi li si uzeo«).

Kada prijedlog stoji ispred nenaglašenog oblika zamjenice obično dobiva dugi naglasak: *n'a mę*, *p'o: nů*, *pr'ę:d mę*, *p'o: tę*, *v'ú: tę*. Ispred naglašenih zamjeničkih oblika prijedlozi ostaju nenaglašeni: *na m'ęnę*, *po n'ů:*, *pred s'ębę*, *po t'ębę*, *vú t'ębę*.

Kratki akcenat možemo imati na prijedlogu koji stoji uz neke imenice u akuzativu smjera i kretanja: *n'a stol*, *p'od stol*, *n'a kraj*. Ta pojava vezana je uz ograničeni broj leksema. Običnije je da naglasak ostaje na imenicima.

Klitike ne utječu na promjenu mjesta akcenta u riječi. Kao osnova za određivanje mjesta akcenta uzima se morfološka, a ne akcenatska riječ, kao u nekim drugim podravskim govorima. To bi mogao biti jedan od kriterija za dalju potpodjelu podravskog dijalekta.

2.5.2. Prozodija dijakrono

Govor Sesveta ide u Ivšičevu IV₈ grupu, u koju prema njemu ulaze Bregi, Novigrad, Virje, Đurđevac i dr. Mijo Lončarić ovoj grupi pridružuje Jagnjedovec i Miklinovec iz Ivšičeve IV₇ grupe. »Fonološki imamo danas i u Virju i u Jagnjedovcu

isti sustav suprasegmentnih obilježja. Različiti utisak koji dobivamo slušajući te govore rezultat su različite fonetske realizacije istih fonoloških relevantnih obilježja.⁷ Različiti dojam proizlazi iz toga što se u Virju duga naglašena penultima u govoru realizira pretežno silazno, a u Jagnjedovcu uzlazno. Karakteristika te grupe općenito, a tako i govora P. Sesveta, ograničenje je akcenta na posljednja dva sloga u morfološkoj ili akcentatskoj riječi. Posljednji slog je naglašen samo ako je dug, i to na njemu imamo samo akcentat sa silaznom intonacijom, tako da je *leti*, *koši* prešlo u *le-ti*, *ko-si*.

Akcentat je s kratke oksitone prešao na penultimu, i to, na kratkom je slogu dao \sim : *ženā* > *žēna*, *betvō* > *bēvto*, *selō* > *sēlo*, a na dugom \sim : *vinō* > *vīno*, *jēmō* > *jēmo*, *težākā* > *težāka*, *dūšā* > *dūša*. Međutim, opreka po intonaciji se u toj grupi, a tako i u Sesvetama, izgubila, tako da svaki \sim može biti zamijenjen s $\hat{}$ i obrnuto. Međutim, čini se da se novi akut u govoru Sesveta rjeđe zamjenjuje cirkumfleksom.

Metatonijski cirkumfleks ponekad izostaje, pa umjesto njega imamo \sim ili fiksiranje $\hat{}$ akcenta na posljednjem slogu:

- a) *čęstar*, *mliņar*, *riņriak*, *pākū*, a može odstupiti od pravila *riņič/riņič/riņič*, *bābin/bābin*, *gāvran/gāvran*
- b) Kod zamjenica: *z mēnom*, *iņbom*, *sębom* i *mēnom*, *tebōm*, *sebōm*
 G i Isg f se analogno prema *ženē*, *ženōm* izjednačio u svih imenica ž. roda: *lopatē*, *jagodē*, *sekirē*, *sramotē*, *lopatōm*, *jagodōm*, *sekirōm*, *sramotōm*
 Npl n *lęta*, *męsta*, ali *korita/korita/korita*
 Gpl f ujednačeno ima akcentat na ultimima: *jagōd*, *šibic*, *pšęnic*
 Gpl n *pōvęšem*
 L i Ipl m i n imaju akcentat na ultimima: *oręjē*, *koritē/koritē*, *čovekē*
 Ipl f *ženām*, *babām*
 Pridjevi i brojevi: *slābi*, *siti*, *bogāti*, *novęši*, ali *vękši*, *pri*, *tręci*, ali *drųgi*
 Lsg m *riņi*, *počękū*, *oręjū*
- c) Present: *vidim*, *ręšem/ręšem*, *čųjem/čųjem*, *kųpųjem/kųpųjem*, *mųslim/mųslim*, *dęlam*
 Ptc. pret. pas. *pręđęn*, *mųčęn*, *ręzan*
 Ptc. pret. akt. m *grįžęl*, *đigęl*, f *jęla*, *krāla*, *goręla*
- d) U zatvorenim slogovima: *višņa*, *zājci* (*zājęc*), *pākci* (*pāļęc*), *čęręšņa*, *pondęļęk*, *liņiņi*, *pšęniņci*, *gōriņi*, *rųška*, *rųška*, *tręgovci/tręgovci*, *sręđņi*
- e) *svōra*, *slōga*
- f) *otāva*, *kōža*, *męļa*, ali *oprāva*
- g) *f iži*

Svaki metatonijski $\hat{}$ može biti zamijenjen s \sim .

Metataksa je najvažnija za razumijevanje razvoja akcentuacije ove grupe. Već sam rekla da se akcentat pomiče s posljednjega sloga, ali regresivna metataksa ne ide dalje od penultime. S početnih slogova akcentat se pomiče prema kraju riječi: *jāgoda* > *jagōda*, *lōpata* > *lopāta*, *mlātimo* > *mlātimo*, *mlātiti* > *mlāti*.⁸

Vjerojatna će biti pretpostavka da su se $\hat{}$ i \sim prije pomicanja izjednačili tako da unakrsne metatonije najvjerojatnije nije bilo. Akut i cirkumfleks su se međusobno izjednačili, a novi akut npr. *dūša* mogao se realizirati samo uzlazno, a i u današnjem govoru se češće tako realizira.

⁷ Mijo Lončarić, Jagnjedovački govor, HDZ IV, Zagreb, 1977, str. 223.

⁸ Stjepan Ivšić, Jezik Hrvata kajkavaca, LjJA 48, Zagreb, 1935, str. 73.

Uzroke fiksiranja akcenta na dva posljednja sloga u podravskom dijalektu M. Lončarić vidi u sličnim tendencijama u drugim srednjoevropskim slavenskim jezicima. Zakon dvaju slogova navodi kao onaj element koji genetski i strukturalno izdvaja ove govore u poseban dijalekt ravnopravan ostalim dijalektima u okviru kajkavskoga narječja.⁹ Tako umjesto dvije revolucionarne grupe (po Ivšiću), imamo tri, gdje podravski dijalekt zauzima posebno mjesto, s karakterističnom akcentuacijom na posljednja dva sloga, koja mu daje status zasebnoga dijalekta.

3. MORFOLOGIJA

3.1. Imenice

3.1.1. O-deklinacija

Muški rod	
Jednina	Množina
N – 0	-i
G – a	-o: v/ -e: v, -0
D – ú	-e: , -om/ -em
A – 0, -a	-e
V – 0, -o, -e	=N
L – ú	-e:
I – om	-e:

Imenice muškog roda dekliniraju se velikim dijelom po bivšoj nepalatalnoj o-deklinaciji. Neke imenice mogu biti m. i ž. roda pa se dekliniraju po o- i po a-deklinaciji, npr. Nsg. m *c'ipěl*, Gsg *cip'ěla*, Nsg f *cip'ěla*, Gsg *cipěl'ě*. Imenice tipa *n'oket*, *p'a:lęc*, *l'akēt* u Nsg imaju nepostojano -e-. Imenice *j'arac* i *s'arac* imaju u N nepostojano -a-. Imenica *č'ověk* u značenju »čovjek, ljudsko biće« ima u pluralu supletivni oblik *l'údi*, a u značenjima »muž, suprug, odrastao muškarac« plural mu glasi: *čov'ěki*.

Oblici za dativ i lokativ jednine su isti, no ponekad se mogu akcenatski razlikovati: Dsg *k st'olú*, *k p'odú*; Lsg *na st'o:lu*, *na p'o:dú*.

Akuzativ singulara m. r. za neživo izjednačen je s genitivom: *ględ'i:m bicikl'ina*, *očú kr'úva*. Uz prijedloge je jednak nominativu: *pod kap'ú:t*, *za n'a:stir*, *na n'a:red*, *v l'e:s*, *za kap'ú:t*. Akcenat kod akuzativa kretanja i smjera može ponekad prijeći na prijedlog: *n'a stol*, *p'od stol*, *n'a kraj*.

Vokativ općih imenica morfološki je uglavnom izjednačen s nominativom.¹⁰ Ipak, neke imenice mogu imati poseban oblik za vokativ. Hipokoristički muških imena mogu imati nastavak -o: *F'abo* (od Fabijan), *L'ojo* (Nsg *L'ojs*), *Št'ěfo* (Nsg *Št'ěf*). Poznati su kajkavski oblici vokativa, jednaki nominativu: *Št'ěfek*, *L'ojsěk*,

⁹ Mijo Lončarić, *Jagnjedovački govor*, HDZ IV, Zagreb, 1977, str. 235.

¹⁰ Zvonimir Junković, *Jezik Antuna Vramca i podrijetlo kajkavskoga dijalekta*. Rad knj. 363, Zagreb, 1972, str. 130: »Gubljenje vokativa je posljedica slabog funkcionalnog učinka: svaka je vijest upućena sugovorniku, te je suvišno isticati posebnim nastavkom ono što proizlazi iz govorne situacije. Vokativ se često čuva tamo gdje je semantički obogaćen, tj. gdje ne služi isključivo za dozivanje.«

Ivek. Oni se ponekad upotrebljavaju u pejorativnom značenju. Ograničeni broj imenica može u vokativu imati nastavak -e: *k'úmę, br'atę, B'ožę, živ'otę*. Te imenice imaju i vokativ izjednačen s nominativom, ali su oblici koji završavaju na -ę češći.

Instrumental ima samo nastavak -om bez obzira da li osnova završava palatalom ili ne. Ovaj se nastavak razlikuje prozodijski od nastavka instrumentala ženskog roda. Za razliku od ž. r. nikad nije naglašen: *z bonc'ękom, p'ú:tom, s kop'a:čom, s'ırom, s pl'úgom*.

U pluralu obično, kao i u većini govora, nema infiksa -ov-/-ev-: *n'o:ži, b'ati, v'rji, r'ogi*, ali se mogu pojaviti i primjeri kao: *vrag'ovi, bog'ovi*, kod kojih je običnija duga množina.

Nepalatalne osnove u Gpl dobivaju nastavak -o:v: *breg'o:v, oblak'o:v, ja:rk'o:v*, a osnove koje završavaju palatalom ili konsonantom c mogu imati i -o:v i -e:v: *kolc'o:v/kolc'ę:v, stolc'o:v/stolc'ę:v, ję:ž'o:v/ję:ž'ę:v, za:jc'o:v/za:jc'ę:v, ę:lič'o:v/ę:lič'ę:v, smú:ž'o:v/smú:ž'ę:v*. Akcentat je uvijek na nastavku. Vrlo su rijetke imenice muškog roda koje imaju u Gpl morfem -O:nov'a:c, *zú:b* (Gpl imenice *z'ú:bi* koja ima samo pluralne oblike, a znači »usta«). Imenica *z'ú:b* (u istom značenju kao i u standardnom jeziku) ima Gpl *zú:b'o:v*.

DLI pl imaju izjednačen nastavak -ę: koji je nastao najvjerojatnije prema starom lokativnom nastavku -ęhv iz nepalatalne promjene: Dpl *čovek'ę:, no:ž'ę:, Lpl na oblok'ę:, v ja:rk'ę:, Ipl s ce:pc'ę:, kolc'ę:, z ore:j'ę:*. Taj se nastavak rijetko pojavljuje u kajkavskim govorima. Međutim, uz taj postoji i podsustav u kojem se u dativu pojavljuju i stari nastavci -o:m/-ę:m. Nepalatalne osnove dobivaju nastavak -o:m: *čovek'o:m, ma:jstor'o:m, vú:k'o:m*, a palatalne mogu imati i jedan i drugi: *lovc'ę:m/lovc'o:m, kopa:č'ę:m/kopa:č'o:m, mo:lc'ę:m/mo:lc'o:m*. Ipak, kod palatalnih osnova prevladava morfem -ę:m. Nastavci u DLI pl su uvijek naglašeni.

N i V pl morfološki su izjednačeni.

Uz brojeve 2, 3, 4 dolaze dualni oblici: *dv'a: br'ata, tr'i: čov'ęka, čet'iri r'a:sta, dv'a: or'ęja*. Uz broj pet i dalje dolaze imenice u Gpl *m'oja m'a:jka ję im'ala p'ę: si:n'o:v, d'ošla ję s'ę:st čovek'o:v*.

Srednji rod

Jednina	Množina
N -o, -ę	-a
G -a	-i, -θ
D -ú	-ę:
A = N	= N
V = N	= N
L -ú	-ę:
I -om	-ę:

Promjena imenica srednjeg roda uglavnom se poklapa s promjenom imenica muškog roda. U Gpl imamo osim starog -θ i nastavak -i iz i-deklinacije. DLlpl imaju nastavak -ę: i za razliku od muškog roda u dativu ne nalazimo stare nastavke -o:m/-ę:m: Dpl *sę:l'ę: (Nsg s'ęlo), po:l'ę: (Nsg p'olę), bętv'ę: (Nsg b'ętvo), pi:sm'ę: (Nsg p'i:smo); Lpl po gńę:zd'ę: (Nsg gńę:zdo), na za:dn'ę: (Nsg z'a:dno); Ipl s cędi:l'ę: (Nsg cęd'ilo), z drža:l'ę: (Nsg drž'a:lę).*

NAV singulara i plurala su izjednačeni.

U srednjem rodu pojavljuje se dualni oblik uz brojeve 2, 3, 4: *tr'i: l'ęę, čet'iri dr'ę:vę, dv'ę: s'ęę, tr'i: b'ętve, čet'iri kop'itę*. Ti oblici su arhaičniji, sada se češće

pojavljuje oblik izjednačen s Gsg: *tr'i: l'eta, čet'iri dr'e:va, dv'a: s'ela, tr'i: b'etva, čet'iri kop'ita, dv'a: zrc'ala, tr'i: p'i:sma*.

3.1.2. A-deklinacija

Ženski rod

Jednina	Množina
N -a	-e
G -e:	-0, -i
D -i	-a:m
A -u	-e
V = N, -o	= N
L -i	-a:m, -a:j
I -o:m	-a:m, (-ami)

Kao i u standardnom jeziku, kod imenica ženskog roda izjednačile su se nepalatalna a- i palatalna ja-deklinacija prema palatalnoj deklinaciji. U vokativu, kod imenica koje imaju za njega poseban oblik, dolazi nastavak -o iz nepalatalne deklinacije. U instrumentalu singulara je nastavak -o:m iz nepalatalne deklinacije imenica muškog roda.

Po a-deklinaciji dekliniraju se sve ostale imenice na -a kao: *sl'ú:ga, j'apa* i sl. Imenica *d'oba* (»kraći vremenski period, trenutak« – *č'ekam te od neč'e: dob'e:, d'oba je*) deklinira se po ovoj deklinaciji dok je imenica *d'o:ba* (»duži vremenski period, vremenski period u odnosu na tok godine« – *f t'o: d'o:ba godin'e:, n'o:vo d'o:ba*) indeklinabilna i srednjeg je roda. Po i-deklinaciji deklinira se imenica *d'o:b* (»godine života, starosti« – *'o:n je moj'e: d'obi*).

Imenice ove promjene prema pravilu u dativu i lokativu singulara ne sibilariziraju osnovu: *n'ogi, t'ú:gi, mot'iki, b'i:lki, k m'a:jki*.

U Gsg imamo nastavak -e:, koji je dug, pa je prema pravilu o naglasku naglasak uvijek, beziznimno, na njemu: *žen'e:, ru:k'e:, brig'e:, nog'e:, tu:g'e:, motik'e:, ci:rkv'e:.* Kod imenica koje imaju dugi naglašeni osnovni vokal dužina ostaje nakon pomicanja naglasaka na nastavak. Imenice koje već u nominativu imaju prednaglasnu dužinu zadržavaju je i u genitivu: *vo:rníc'e: (Nsg vo:rn'ica), gov'e:din'e: (Nsg gov'e:d'ina), pre:lád'e: (Nsg pre:l'ada)*.

Dativ i lokativ imaju izjednačen nastavak -i. Imenice tipa *n'oga, v'oda, z'emlja* mogu u DLsg imati i kratki i dugi akcenat: *n'ogi/n'o:gi, v'odi/v'o:di*. Samo dugi akcenat u DLsg imaju imenice tipa *'iža, p'aša (f'i:ži, p'a:ši)*. Imenice tipa *ž'ena, s'eštra* imaju jednak kao i u nominativu: *ž'eni, s'eštri*. Isto je i s imenicama kao što su *jab'úka, jag'oda: na jab'úki, jag'odi*.

Akuzativ završava na -ú i akcenatski se uglavnom ne razlikuje od nominativa: *ženú, gl'a:vú, r'ú:ku, jag'odú*. Kod imenica tipa *v'oda, z'emlja, n'oga* može doći do duljenja ako je pred akuzativom prijedlog v pa uz *v'odú, z'emlú, n'ogú* imamo *vú v'o:dú, v z'e:mlú, v n'o:gú*. S drugim prijedlozima običniji je akuzativ s kratkim akcentom: *za v'odú, po z'emlú, na n'ogú, pred n'ogú*.

Vokativ općih imenica, kao i u o-deklinaciji, uglavnom je morfološki izjednačen s nominativom: *v'oda, gl'a:va, br'iga, j'ú:va*. Imenice koje označavaju rodbinske odnose i hipokoristički ženskih osobnih imena mogu imati vokativni nastavak -o: *m'amo, m'a:jko, č'ečo, str'ino, v'úno, t'ečo, b'ačo, j'apo (b'ača i j'apa dekliniraju se po a-deklinaciji). J'ano, M'aro, T'elo, R'ozo, B'aro, Št'efo* (vokativ imena *Št'e:f i Št'e:fa*),

Kr'isto, Tr'ezo, J'usto. Imena kao *S'aña, N'a:da, Zl'ata* također mogu imati poseban oblik vokativa: *S'año, N'ado, Zl'ato*. Poseban oblik vokativa hipokoristika nalazimo i u nekim drugim podvrskim govorima.¹¹ Imenice kao *r'ú:ža, d'ú:ša* mogu imati vokativ na *-o* kada se odnose na osobu: *r'úžo m'oja, 'odi s'im, d'ú:šo dr'a:ga*. Sve ove imenice imaju i vokativ koji je morfološki jednak nominativu: *m'ama, j'apa str'ina, J'e:la, Tr'e:za, B'a:ra*. Akcenat im je u tom slučaju jednak nominativnom. Hipokoristici osobnih imena koji imaju poseban oblik vokativa u pravilu pokraćuju akcenat ako je u nominativu dug: *R'o:za/R'ozo, M'a:ra/M'aro, J'a:lža/J'alžo, N'a:da/N'ado*. Vokativ hipokoristika (*R'ozo, K'ato, J'ano*) u ekspresivnoj je upotrebi, pojavljuje se kad se nekoga oštrije doziva, zapovijeda ili se izražava ljutnja ili negativni stav prema osobi kojoj se obraća. Hipokoristici ženskih osobnih imena imaju karakteristični oblik vokativa na *-ek*: *K'atek, J'aneč, B'areč, J'alžek, L'úček, M'areč*. Ti oblici imena pojavljuju se samo u vokativu, ostalih padeža nema, za razliku od muških imena na *-ek* koja se dekliniraju (Nsg *Fr'anceč, Gsg Franc'eka, Vsg Fr'anceč, Isg Franc'ekom*).

Instrumental imenica a-deklinacije ima nastavak *-o:m*, koji je po pravilu uvijek naglašen: *žen'o:m, zeml'o:m, jabúk'o:m, ko:ž'o:m, gla:v'o:m, rú:ž'o:m*, bez obzira na to kakav naglasak imenica ima u nominativu.

Nominativ plurala ima nastavak *-e*, a akcenat je jednak Nsg: *r'ibę, b'abę, ž'ęęę, b'a:pkę, sto:ln'icę*.

U genitivu plurala prevladava nastavak *-Ø*. Kod imenica kojima osnova završava na kratak vokal, taj se vokal produžuje, tako da imamo: *b'ú:v, r'i:b, kr'a:v, n'o:g, jab'ú:k, koč'ú:c, la:stav'o:c*. Imenice kojima osnova završava konsonantskim skupom obično dobivaju nastavak *-i:*: *bir'k'i:, bręškv'i:, vi:šn'i:, rúšk'i:, súkn'i:, meř'i:, zeml'i:, dešk'i:, čizm'i:, gúšk'i:*. Neke od ovih imenica mogu imati i morfem *-Ø*. U tom se slučaju u konsonantski skup umeće *-e-*, a osnovni vokal produžuje: *d'e:šęk, r'ú:šęk, g'ú:šęk*. Imenica *br'ęska* gubi *v*: *br'e:šęk*. Nastavak *-i* u Gpl imaju i imenice kojima je posljednji ili jedini vokal osnove dug: *gla:v'i:, šov'e:l'i:, prima:l'i:, zi:m'i:, še:v'i:, púke:t'i:* (Nsg *púk'e:ta* »buket«).

Nastavak *-i* je uvijek naglašen: *seřt'i:, no:šúi:, bra:n'i:, zi:m'i:*.

Oblici za LIpl izjednačili su se s dativnim nastavkom *-a:m*, pa imamo Lpl: *na mekot'a:m, na krav'a:m, po grab'a:m, na sta:vic'a:m* te Ipl: *z gla:v'a:m, z mrež'a:m*. Međutim, imamo još jedan podstav, u kojem lokativ nije izjednačen s dativom, nego ima stari nastavak *-aj* (< *-ahъ*): *po za:bav'aj, f skúl'aj, na zúbač'aj, po grab'aj, na ograd'aj, na mekot'aj*. Nastavak instrumental *-ami* gotovo se potpuno izgubio te se vrlo rijetko mogu naći oblici kao: *z vęsl'ami, z rúk'ami*. Akcenat je u DLIpl uvijek na nastavku: *dekl'a:m, žen'a:m, na livad'a:m, z jabúk'a:m*.

Akuzativ i vokativ množine morfološki i akcenatski su izjednačeni s nominativom: *bod'l'ikę, č'izmeę, koša:r'icę, br'ęskę*.

Oblici uz brojeve 2, 3, 4 jednaki su Npl *dv'e: ž'ęęę so d'ošlę, pr'odal šęm tr'i:*

¹¹ Franjo Fancev, Beiträge zur serbokroatischen Dialektologie, Archiv für slavische Philologie 29, Berlin, 1907, str. 367: »Bei weiblichen Namen kennt der Dialekt von Virje (für andere Dialekte ist uns das nicht bekannt) besondere Form für Vokativ, mit einer anderen Quantität als in der Form für Nominativ; bei einigen ist die Form für Nom. sehr ungewöhnlich, so daß wir diese Formen als Kosenamen betrachten könnten, z. B. Märo (Mära ist in Virje nicht üblich, man hört es aber in ironischer Bedeutung, Káto (Káta dasselbe wie bei Mära); Döro (Döra, übliche Form), so auch Bära (Bára), Jálžo (Jálža), Jäno (Jäna), Jěvo (Jěva) usw. in gleicher Weise werden gebraucht auch masc. Miško (*Miška), Gjüro (neben Gjüro und Gjüra) Jöžo (*Joža), Štëfo (*Štëfa) usw.«

z'emle, čet'iri ambr'e:le, a uz brojeve od pet na dalje imamo Gpl: *'imam p'e:t kr'a:v*, *s'e:st šib'i:c*, *p'et gla:v'i:*.

3.1.3. I-deklinacija

Jednina	Množina
N-Ø	-i
G-i	-i:
D-i	-ja:m, (-jami), -a:m
A-Ø	-i
V-Ø	-i
L-i	-ja:m, (-jami), -a:m
I-jo:m, -o:m	-ja:m, (-jami), -a:m

Po i-deklinaciji sklanjaju se imenice ženskog roda koje završavaju morfemom -Ø. Izuzetak je imenica *m'ater*, koja ima promjenu *m'ater*, *mater'e:*, *mat'eri*, *m'ater*, *m'ater*, *mat'eri*, *mater'o:m*: plural: *mat'erē*, *mat'e:r*, *mater'a:m*, *mat'erē*, *mat'erē*, *mat'er'a:m*, *mater'a:m*. Imenica *č'eri* deklinira se po i-promjeni: *č'eri*, *č'e:ri*, *č'e:ri*, *č'eri*, *č'e:ri*, *č'erj'o:m*: plural: *č'e:ri*, *č'er'i:*, *č'erj'a:m*, *č'e:ri*, *č'e:ri*, *č'erj'a:m*, *č'erj'a:m*. Po a-deklinaciji dekliniraju se imenice: *gr'a:na*, *str'a:na*, *kl'ú:pa* (Gsg *gra:n'e:*, *stra:n'e:*, *kl'ú:p'e:*), a po i-deklinaciji imenice: *gra:n*, *str'a:n*, *kl'ú:p* (Gsg *gr'a:ni*, *str'a:ni*, *kl'ú:pi*).

U imenica i-deklinacije imamo ujednačenost gramatičkih morfema, međutim, distinkcija pojedinih padeža može se ostvariti prozodijskim sredstvima: Gsg *k'osti*, *kl'eti*, *m'asti*, *z'obi*: DLsg *k'o:sti*, *kl'e:ti*, *m'a:sti*, *z'o:bi*. U Gpl imamo fiksiran akcenat na gramatičkom morfemu bez obzira kakav akcenat inače ima imenica: *re:č'i:*, *stra:n'i:*, *ce:v'i:*, *noč'i:*, *kost'i:*, *koko:s'i:*, *ra:l'i:*, *ni:t'i:*.

Isg uglavnom ima nastavak -jo:m: *rečj'o:m*, *lasj'o:m*, *klečj'o:m*, *kostj'o:m*, *pečj'o:m*, rijetko ima -o:m: *kokoš'o:m*, *peč'o:m*. Te imenice imaju i dublete *kokošj'o:m*, *pečj'o:m*. Nastavak -jo:m u nekim slučajevima jotira osnovu: *smrč'o:m*, *straň'o:m*, ali u većini ona ostaje nepromijenjena: *boleštj'o:m*, *šetj'o:m*, *latj'o:m*, *mastj'o:m*. U imenica kojima osnova završava konsonantima p, b, v, m, stapanjem »epentetskog« *l i j u* -jo:m dobivamo nastavak -ljo:m: *kl'ú:pl'o:m*, *zobl'o:m*, *čevl'o:m*, *brvl'o:m*, ali govori se i *zobj'o:m*. U Isg akcenat je fiksiran na nastavku.

Dpl *lažj'a:m*, *lasj'a:m*, *ralj'a:m*, *boleštj'a:m*, Lpl *rečj'a:m/rečj'ami*, *nitj'a:m*, *brvl'a:m*, Ipl *kostj'a:m*, *zapovedj'a:m*, *latj'a:m*, *nitj'a:m*, *šetj'a:m/setj'ami*, *lažj'a:m/lažj'ami*. Pronašla sam samo jedan leksem koji u DLlpl dobiva nastavak -a:m: *kokoš'a:m*.

3.2. Pridjevi

Nastavci pridjevske promjene

Jednina		
Muški rod	Ženski rod	Srednji rod
N-Ø, -i	-a	-o, -e
G-oga, -eġa	-e	-oga, -eġa
D-omú, -eġmú	-oj, -i	omú, -eġmú
A-oga, -eġa	-ú	=N

V=N	=N	=N
L- <i>ę</i> :m	-o:j, -i	- <i>ę</i> :m
I- <i>ę</i> :m	-o:m	- <i>ę</i> :m
Množina		
N-i	- <i>ę</i>	-a
G-i:	-i:	-i:
D- <i>ę</i> :, (- <i>ę</i> :m)	- <i>ę</i> :(- <i>ę</i> :m)	- <i>ę</i> :(- <i>ę</i> :m)
A- <i>ę</i>	- <i>ę</i>	=N
V=N	=N	=N
L- <i>ę</i> :(- <i>ę</i> :m)	- <i>ę</i> :(- <i>ę</i> :m)	- <i>ę</i> :(- <i>ę</i> :m)
I- <i>ę</i> :(- <i>ę</i> :m)	- <i>ę</i> :(- <i>ę</i> :m)	- <i>ę</i> :(- <i>ę</i> :m)

Morfološki različiti određeni i neodređeni oblici pojavljuju se samo u nominativu opisnih pridjeva. Kategorija neodređenosti i određenosti izražava se nastavcima: -*Ń*, -i: *l'ę:p*, *l'ę:pi*, *n'o:v*, *n'o:vi*, kvantitetom: *grb'ava*, *grb'a:va*, *vel'ika*, *vę:l'ika* ili promjenom akcenta i nastavkom istovremeno: *d'ębel*, *dęb'ę:li*, *s'irov*, *sir'o:vi*. U Npl se opreka izražava kvantitetom: *m'asni*, *m'a:sni*, *dęb'ęle*, *dęb'ę:le*, *gür'awi*, *gür'a:vi*. U ostalim oblicima imamo samo nastavke određene promjene. Upotreba određenih i neodređenih likova pridjeva nije potpuno razgraničena. U nekim pozicijama može se pojaviti i jedan i drugi oblik. Međutim, zamjena je jednosmjerna, određeni oblik može doći na mjesto neodređenog, ali ne i obrnuto: *koj'i: ję č'ovek d'ošel – dęb'ę:li, k'akov ję p'ę:vęc – d'ębell/dęb'ę:li*.

Pridjevi u predikatnoj upotrebi pojavljuju se pretežno u neodređenom obliku: *dęč'o:k ję r'udast*, *p'ę:vęc ję l'ę:k*. Međutim ti oblici mogu biti zamijenjeni određenim: *dęč'o:k ję rad'a:sti*, *p'ę:vęc ję l'ę:ki*. U atributnoj upotrebi pojavljuju se određeni oblik: *cr'l'ę:ni st'o:l'niak*, *vę:l'iki č'ovek*, *dęb'ę:li m'a:čęk*. Uz pokazne zamjenice redovito dolazi određeni oblik: *ov'a:j ž'ų:ti l'onęc*, *t'a:j l'ę:pi pl'o:t*, *on'a:j vę:l'iki r'a:st*.

Pridjevi na -*ji*, -*ni*, -*šni*, -*ski*, -*či* imaju samo određeni oblik: *dęl'a:mi*, *smęs'n'i:*, *m'i:šji*, *lis'i:čji*, *den'ę:šni*, *ma:jst'orski*, *s'ę:lski*, *šw'a:či*, *čkom'ę:či* (čkom'ę:či č'ovek »šutljiv čovjek«). Tu spadaju i gradivni pridjevi na -*ni*, -*ęni* koji izriču od čega je što: *st'o:l ję dr'v'ę:ni*, *'oblok ję stękl'ę:ni*, *žel'ę:zni kot'a:č*. Ako se radi o prenesenom značenju, gradivni pridjevi imaju i neodređeni oblik: *j'oko ję stękl'ęno*, *k'aj si t'ak d'r'ęn*, *d'ękla ję mędv'ęna*.

Samo neodređeni oblik imaju pridjevi izvedeni sufixsima -*ov*, -*ęv* i -*in*: *br'atov*, *Iv'anov*, *v'ų:jčęv*, *l'ovčęv*, *s'ęstrin*, *m'amin*, *j'apin*.

U DLsg ženskog roda uz češći nastavak -*oj* može se pojaviti i dubletni -i: *l'ę:pi d'ękli*, *v dug'ę:čki s'ųkni*, *f t'o:pli v'o:di*, *f slep'ački šk'o:li*, što je utjecaj imeničke promjene ženskog roda.

DLIpl svih rodova obično ima kraći oblik -*ę*:, završno -*m* se rjeđe pojavljuje, obično kada imamo eliptičnu sintagmu pridjeva bez imenice: *s kakov'ę: si se to č'ovek'ę: razgov'a:rjal – stransk'ęm*.

3.2.1. Komparacija pridjeva i priloga

Komparativ pridjeva se izražava:

a) nastavcima -*ši*, -*ę:ši*: *m'ę:k – m'ękši*, *dr'a:g – dr'akši*, *l'ę:p – l'ępsi*, *okr'ęten – okrętn'ę:ši*, *s'irov – s'irov'ę:ši*.

b) istim nastavcima i alternacijom leksema: *v'isok* – *viš'e:ši*, *n'izek* – *niž'e:ši*, *gl'ibok* – *glibl'e:ši*, *sk'úp* – *skúp'l'e:ši*.

c) nastavkom *-jši* i alternacijom leksema: *ml'a:d* – *ml'ajši*, *kr'a:tək* – *kr'ajši*, *sl'adək* – *sl'ajši*.

d) supletivnim leksemom i nastavkom *-ši*: *d'ober* – *b'olši*, *m'a:li* – *m'enši*, *v'elik* – *v'ekši*. Komparativ pridjeva *d'ober* može imati i oblik *b'orši*, u kojem imamo disimilaciju $l > r$.

Komparativ priloga se tvori:

a) najčešće nastavkom *-e;*: *l'r:do* – *trd'e;*, *ž'ú:to* – *žút'e;*, *gl'asno* – *glasn'e;*, *n'a:glo* – *nagl'e;*; *vęš'ęlo* – *vęšęl'e;*.

b) nastavkom *-šę*: *j'a:ko* – *j'akšę*, *m'ęko* – *m'ękšę*, *l'ęko* – *l'ękšę* (ima i oblik *l'ęžę*), *l'e:po* – *l'ępšę*.

c) nastavkom *-jšę* i alternacijom leksema: *ml'a:do* – *ml'ajšę*, *kr'a:tko* – *kr'ajšę*, *sl'atko* – *sl'ajšę*.

d) supletivnim oblicima: *d'obro* – *b'oľę*, *d'osta*, *p'úno* – *v'išę*, *m'alo* – *m'ęňę*, *vęl'iko* – *v'ękšę*.

Superlativ priloga tvori se također prefiksom *naj-* i komparativom priloga: *najvredn'e;*, *najbęl'e;*, *najtrd'e;*, *najj'akšę*, *najv'ękšę*, *najkr'ajšę*, *najml'ajšę*, *najsl'ajšę*, *najl'ęžę*.

3.3. Zamjenice

Lične zamjenice *j'a:*, *t'i:* i povratna zamjenica *s'ębę* imaju oblike kao i imenice a-deklinacije, osim što im je akuzativ jednak genitivu: N *j'a:*, G *m'ęņę* (*mę*), D *m'ęni* (*ni*), A *m'ęne* (*mę*), V –, L *m'ęni*, I *m'ęnom*: N –, G *s'ębę* (*sę*): D *s'ębi* (*si*), A *s'ębę* (*sę*), V –, L *s'ębi*, I *s'ębom*. Međutim, naglasak zamjenica drugačiji je nego u imenicama. U imenicama je naglasak Gsg i Isg fiksiran na nastavku (*žęn'e;*, *žęn'o:m*), a u zamjenici je na osnovi: *m'ęne*, *s'ębę*, *m'ęnom*, *s'ębom*. Iza prijedloga koji traže akuzativ obično stoje kraći oblici *mę*, *tę*, *sę*. U tom slučaju naglasak prelazi na prijedlog pa imamo: *d'ošęl ję p'o: mę*, *B'a:ra el 'očęš 'iti z'a: mę*, *s'e: z'l'o: ję d'ošęl n'a: tę*, *z'a: sę n'emręm r'ęči da sęm d'obro pr'ęšęl v žív'otkú*. Ako imamo puni oblik, akcentat je na zamjenici: *po m'ęņę*, *za s'ębę*, *na t'ębę*.

Zamjenice *m'i:*, *v'i:* imaju slijedeće oblike: N *m'i:*: G *n'a:s* (*nas*), D *n'a:m* (*nam*), A *n'a:s* (*nas*), V –, L *n'a:m*, I *n'a:m*; N *v'i:*: G *v'a:s* (*vas*), D *v'a:m* (*vam*), A *v'a:s* (*vas*), V –, L *v'a:m*, I *v'a:m*. U instrumentalu se vrlo rijetko mogu pojaviti oblici *v'ami*, *n'ami*.

Zamjenica za 3. lice *'o:n*, *'ona*, *'ono* deklinira se po pridjevskoj deklinaciji. Može dobiti protetsko *j* pa imamo u jednini *j'o:n*; *j'ona*, *j'ono*, a u množini *j'oni*, *j'one*, *j'ona*. U lokativu sg. m. i s. roda češći je oblik *na n'ę:m* koji je izjednačen s instrumentalom, ali se može pojaviti i đativni oblik *na n'ęmú*. Puni naglašeni oblik zamjenice u Asg ž. r. je *n'ú:*, a nenaglašeni je *jú* ili *ú*: *vi:dim jú*, *str'ašno sęm ú im'ala r'a:d*. Gpl ima za sva tri roda oblik *ni*: *pręd n'i: ję d'ošęl*, *od n'i: sęm dob'ila kokr'ú:za*, nenaglašeno *jev*, *ęv* i *i* (nastalo od *ih*): *d'osta mi jęv ję*, *n'ę:ma ęv v'išę*, *s'ad i v'išę n'ę:ma*. Dpl ima puni oblik *ňęm'a:* i nenaglašene oblike *jęm* i *ęm*: *'idęm k'ňęm'a:*, *sęj'ęno jęm ję*, *k'ú:pil sęm ęm bicikl'ina*. U Apl imamo *n'ę:*. Kad ispred stoji prijedlog, naglasak, kao i u Asg, prelazi na njega: *'idęm p'o: nę n'ęk doj'o: dom'a:*. Nenaglašeni oblik je *ję* i *ę*: *nę v'i:dim*

ję, ot'išli so, d'ok sęm ę ček'ala. U LIpl imamo *ńęm'a: tk'o: do ń'ęjov t'a:j po ńęm'a:, n'ęmřęs račũ:n'ati ž ńęm'a:.*

Posvojne zamjenice *m'o:j, tv'o:j, sv'o:j* mijenjaju se po pridjevskoj promjeni. Imaju kontrahirane oblike u Nsg ž. i s. roda: *m'a: č'er mi je r'ękla, gd'e: je t'o: m'ę: d'e:tę, Gsg m, ž. i s. roda: t'o: je m'ę:ga br'ata, n'e:ma m'ę: Maric'ę:, tv'ę:ga m'esta.* Dsg m. i s. roda: *m'ę:mũ, tv'e:mũ, sv'e:mũ,* Dsg ž. *m'oji, tv'oji, sv'oji, k'aj je t'a: t'ęca natũtk'ala m'oji m'ami.* U Npl ž. i s. roda također dolazi do kontrakcije pa imamo: *m'ę: dekl'ę:, tv'a: kol'ena.* Lsg m. i s. roda ima instrumentalni oblik: *po moj'ę:m rač'ũ:nũ,* rijeđe dativni: *moj'ę:mũ.* U Gpl svih triju rodova češće dolaze kraći oblici: *moj'i:, tvoj'i:, svoj'i:* od dužih: *moj'ęjov, tvoj'ęjov, svoj'ęjov.* DLI pl imaju oblike: *moj'ę:(m), tvoj'ę:(m), svoj'ę:(m).*

Zamjenica *ń'ęgov* ima ovu promjenu za m. i s. rod: N *ńęgov, G ńęgov'o:ga, D ńęgov'o:mũ, A ńęgov'o:ga, V -,* L *ńęgov'ę:m, I ńęgov'ę:m* ž. roda: N *ń'ęgva, G negv'ę:, D ńęgov'o:j/ń'ęgvi, A ń'ęgovũ, V -,* L *ńęgov'o:j/ń'ęgvi, I ńęgov'o:m,* plural m. r. N *ń'ęgvi, G ńęgov'i:ńęgov'ęjov, D ńęgov'ę:(m), A ń'ęgve, V -,* L *ńęgov'ę:(m), I ńęgov'ę:(m).* Kao *ń'ęgov* dekliniraju se i zamjenice *ńa:s, v'a:s, ń'ę:zin/ń'ę:jin, ń'ęjov,* kao i pokazne zamjenice *ov'a:j, t'a:j, on'a:j* te odnosno-upitne zamjenice *koj'i:, č'iji* i njihove složenice *ńękoj'i:, ńikoj'i:, s'ačiji, n'ičiji.* Oblici zamjenice *t'a:j* vrlo često u govoru dobivaju protetsko o: za '*oto k'ak sę je tk'alo za 'oto sę je privę:z'alo, od ot'ęjov ž'ę:n, k ot'ę: čovęk'ę: 'idęm, na ot'em pl'o:tũ.*

Kod složenih zamjenica npr. *s'akoji, s'ačiji, n'ičiji, s'akakov, n'ikakov* imamo naglasak na trećem slogu od kraja riječi što je izuzetak od pravila o dva posljednja naglašena sloga.

Upitna zamjenica za neživo *k'aj* ima alternacije *k'ęj* i *k'ę:* *J'a:na k'aj d'ęlaš, k'ęj sę s'r'diš, ęl si k'ę: kũ:p'ila,* a isto tako i njene složenice: *n'ękaj/n'ękej/n'ękę, s'akaj/s'akej/s'ake, n'ikaj/n'ikej/n'ike.*

3.4. Brojevi

Broj *j'ęđen* mijenja se po pridjevskoj deklinaciji. Ima za sva tri roda posebne oblike. Ženski i srednji rod u singularu, a sva tri roda u pluralu imaju dublete: *j'ęđna/j'ęna, j'ęđno/j'ęno, j'ęđni/j'ęni, j'ęđnej'ęđne, j'ęđna/j'ęna.* Upotrebljava se i u značenju neodređene zamjenice.

Broj *dv'a:* ima u nominativu i akuzativu oblik za ženski rod:

N dv'a:	dv'ę:
G dv'ęjov	
D dv'ę:m	
A dv'a:	dv'ę:
L dv'ę:m, dv'ęmi	
I dv'ę:m, dv'ęmi	

Brojevi *tr'i:* i *čęt'iri* mijenjaju se ovako:

N tr'i:	čęt'iri
G tr'ęjov	čętir'ęjov
D tr'ę:m	čętir'ę:m
A tr'i:	čęt'iri
L tr'ę:m, tr'ęmi	čętir'ę:m, čętir'ęmi
I tr'ę:m, tr'ęmi	čętir'ę:m, čętir'ęmi

Brojevi od *p'ē:ti* nadalje ne dekliniraju se. *Jēden'a:jst*, *dvan'a:jst*, *trin'a:jst* i dalje imaju naglasak na ultimi. Za broj 20 imamo dva oblika *dva:d'ēšet* i *dv'a:jst*. *Tri:d'ēšet* ima naglasak kao i *dva:d'ēšet*, a brojevi *četrdēs'ē:t*, *pēdēs'ē:t* i dalje na ultimi. Kod stotica koje imaju više od dva sloga naglasak je dalje od pretposljednjeg: *čet'iristo*, *s'ēdemsto*, *'osemsto*, *d'ēvetsto*. *Il'ada* se deklinira kao imenica ž. r. po a-deklinaciji.

Redni brojevi dekliniraju se po pridjevskoj deklinaciji: N *p'r:vi*, G *pr:v'oga*, D *pr:v'omū*, A *pr:v'oga*, V -, L *pr:v'ē:m*, I *pr:v'ē:m*, plural: N *p'r:vi*, G *pr:v'i:/pr:v'ejov*, D *pr:v'ē:m*, A *p'r:v'ē*, V -, L *pr:v'ē:m/pr:v'ēmi*, I *pr:v'ē:m/pr:v'ēmi*. Isto tako se mijenjaju i ostali brojevi npr. *dr'ūgi*, *t'rē:či*, *čet'r:ti*, *p'ē:ti*, *jēden'a:jsti*, *dvan'a:jsti*, *dvadēs'ē:ti*, *tridēs'ē:ti*, *st'o:ti*, *dvest'o:ti*, *tristo'o:ti*, *ilād'i:ti*.

Oblici birnih brojeva su *dv'o:je*, *tr'o:je*, *čētv'o:ro*, *pēt'o:ro*, *šest'o:ro*, a mijenjaju se kao redni.

Brojne imenice se samo naglaskom razlikuju od onih u hrvatskom književnom jeziku: *dvoj'ica*, *troj'ica*, *čētvor'ica*, *pētor'ica*, *šēstor'ica*.

3.5. Glagoli

Od glagolskih kategorija zadržali su se oblici koji su tipični za većinu kajkavskih govora. Supin se razlikuje od infinitiva. Futur se izražava prezentom glagola ili se tvori participom pf. II. i svršenim prezentom glagola *b'iti*. Aorist i imperfekt su nestali. Tragove aorista vidimo jedino u sačuvanom obliku *r'ēko*, koji se danas upotrebljava u ekspresivnoj funkciji. Od participa zadržali su se particip perfekta II. (*-l*, *-la*, *-lo*), i particip pasivni (*-n*, *-en*, *jēn*, *-ven*, *-t*). Particip prezenta i pluskvamperfekt rijetko se pojavljuju.

3.5.1. Supin

Supin se kao i u većini kajkavskih govora zadržao kao glagolska kategorija i morfološki se, a često i akcenatski, razlikuje od infinitiva. Završava nastavcima *-t*, *-č*, a dolazi uz glagole kretanja: *p'ē:mo br'a:t kokr'ū:za*, *id'ēmo vl'ē:č k'o:la z grab'ē: 'odi v'ēč j'ēmpūt n'ēkaj d'elat*. U govoru Sesveta imamo jednu posebnost, a to je da se supin razlikuje od infinitiva samo kod nesvršenih glagola. Svršeni glagoli imaju supin izjednačen s infinitivom: *id'ēmo si n'ēkaj pop'iti*, *'odi mi pom'ogni d'iči vr'ēčū*, *'idi povl'ē:či v'ū:žē*, *p'ē:mo pobr'ati kokr'ū:za*, *doj'emo ti-pom'oči*. Prozodijski se supin od infinitiva razlikuje:

a) promjenom kvantitete: *sp'ati – sp'a:t*, *br'ati – br'a:t*, *p'iti – p'i:t*, *štr'iči – štr'i:č*, *j'ēsti – j'ē:st*, *gr'isti – gr'i:st*

b) promjenom mjesta akcenta: *dēl'ati – d'elat*, *čit'ati – č'itat*, *mē:š'ati – m'ē:šat*, *kop'ati – k'opāt*, *kva:r'iti – kv'a:rit*, *kūp'w'ati – kūp'ūvat*, *glad'w'ati – glad'ūvat*, *mē:s'iti – m'ē:sit*.

Infinitiv i supin nekih glagola se razlikuju samo morfološki, akcentat im ostaje neizmijenjen: *vl'ē:či – vl'ē:č*, *l'ē:či – l'ē:č*, *t'ū:či – t'ū:č*.

3.5.2. Infinitiv

Infinitiv ima nastavak *-ti* ili *-či*. Glagoli II. vrste koji u književnom jeziku imaju infiks *-nu-* u govoru Sesveta imaju *-no-*: *ton'oti*, *pogin'oti*, *razgrn'o:ti*, *vi:kn'oti*, *plavn'oti*, *kin'o:ti*, *svin'o:ti*, *privin'o:ti*.

Glagoli VI. vrste umjesto infiksa *-ova-* koji imamo u hrvatskom književnom

jeziku imaju *-úva-*: *kúpŭv'ati*, *mirŭv'ati*, *gladŭv'ati*, *veřŭv'ati*, *na:predŭv'ati*, *ra:elikŭv'ati*, *darŭv'ati*.

3.5.3. Prezent

Nastavci za prezent:

Jednina	Množina
1. -m	1. -mo
2. -š	2. -(s)tę
3. -Ø	3. -o:, -jo, -do:, -ę:

Primjeri:

Jednina

1. ži:v'ëm	p'ëřëm	ot'ijëm	zvon'i:m	k'opam
2. ži:v'ëš	p'ëřëš	ot'ijëš	zvon'i:š	k'opáš
3. ži:v'ë:	p'ëřę	ot'iję	zvon'i:	k'opa

Množina

1. ži:v'ëmo	pëř'ëmo	otij'ëmo	zvon'i:mo	kop'amo
2. ži:v'ëte	pëř'ëte	otij'ëte	zvon'i:tę	kop'ate
3. ži:v'ëjo	pëř'o:	otij'o:	zvon'ę:	kop'ajo
		oti:d'o:		

Glagoli *ži:v'ëti*, *star'ëti* i sl. u prezentu imaju nastavke *-ë:m*, *-ë:š*, *-ë:* *ži:v'ë:m*, *ži:v'ë:š*, *star'ë:m*, *star'ë:š*, *star'ë:*, *star'ë:mo*, *star'ë:tę*, *star'ë:*.

U 1. licu jednine nastavak *-ŭ* ima samo glagol *št'ëti*: 'očŭ

U 3. licu množine imamo nastavke *-o*: *-jo*, *-do*:, *-ę*:. Ovdje je, kao i kod glagola II. vrste, nekadašnji vokal **o* prešao u *o* umjesto u *ŭ* kao u ostalim pozicijama.

Atematski glagoli u 2.1. množine imaju nastavak *-stę* ili *-tę*.

b'iti: *j'ëšëm*, *j'ëši*, *j'ë:*, *j'ësmo*, *j'ëstę*, *j'ëso*

poved'ati: *pov'ë:m*, *pov'ë:š*, *pov'ë:*, *pov'ë:mo*, *pov'ë:tę*, *poved'o*:

j'ësti: *j'ë:m*, *j'ë:š*, *j'ë:*, *j'ë:mo*, *j'ë:tę*, *jëd'o*:

d'ati: *d'a:m*, *d'a:š*, *d'a:*, *d'a:mo*, *d'a:tę*, *dad'o*:

'iti: *p'ë:m*, *p'ë:š*, *p'ë:*, *p'ë:mo*, *p'ë:tę*, *pę:d'o*:

Glagol *m'oči* umjesto *-že-* ima *-re-*: *m'orëm*, *m'orëš*, *m'orę*, *mor'ëmo*, *mor'ëte*, *mor'o*:.
 U prezentu nekih glagola dolazi do duljenja osnovnog vokala, odnosno imamo metatonijjski cirkumfleks: *vidim*, *pijëm*, međutim metatonija može ili sasvim izostati ili se pojavljuju dubletni oblici: *čŭjëm/čŭjëm*, *kŭpŭjëm/kŭpŭjëm*.

3.5.4. Imperativ

Za 1. lice jednine i množine nema posebnih oblika za imperativ nego se on izražava opisno: *'idem si pop'iti*, *id'ëmo n'ëkaj poj'ësti*, *si den'ëmo n'ëkaj v z'ŭbę*.

U 3.1. sg. i pl. imamo *nëk*+prezent: *nëk 'idę*, *nëk sp'i:*, *nëk k'ŭva*, *nëk ot'iję*, *nëk kop'ajo*, *nëk së oble:č'o:*, *nëk r'a:nę*.

Nastavci za 2.1. sg. i pl. su:

- a) -i, -itę
- b) -j, -jtę
- c) -Ø, -tę

Primjeri:

1. *gl'ę:di, glę:d'itę, n'osi, nos'itę, p'ęri, pęr'itę, k'o:si, ko:s'itę, pr'osi, pros'itę.*
2. *š'i:vaj, š'i:v'ajtę, k'opaj, kop'ajtę, č'ękaj, čęk'ajtę, p'i:j, p'i:jtę, pl'ę:j, pl'ę:jtę, d'a:j, d'ajtę.*
3. *s'ę:j, s'ę:jtę, l'a:j, l'a:jtę, č'ų:, č'ųtę.*

Množina glagola I. do IV. vrste nema tipični kajkavski nastavak *-ete* nego dolazi samo *-itę*.

Kod nekih glagola dolazi do sinkretizma prezentskih i imperativnih oblika npr. *n'osi, nos'itę, pr'osi, pros'itę, v'osi, voz'itę*. Glagoli kao *kos'iti, glę:d'ęti* i sl. morfološki su izjednačeni u prezentu i imperativu, ali se akcenatski razlikuju: prez. *kos'i:, kos'i:tę, ględ'i:, ględ'i:tę*, imp. *k'o:si, ko:s'itę, gl'ę:di, glę:d'itę*.

Glagoli IV. razreda I. vrste imaju u osnovi $\check{c} < k$: *p'ęci, pęč'itę, r'ęci, ręč'itę, s'ę:či, sę:č'itę*.

Atematski glagoli *j'ęsti, povęd'ati, vid'ęti* imaju imperativ: *j'ę:č, j'ęčtę, p'ovęč, pov'ęčtę, v'iš, v'ištę*.

3.5.5. Participi

Particip prezenta veoma se rijetko upotrebljava. Tvori se nastavcima *-č, -či: išęl ję z gor'i:c popevaj'ų:č, č'ovęk i nę misl'ę:či r'ęčę k'aj nę tr'ęba*.

Participi često preuzimaju pridjevsku funkciju i ponašaju se kao pravi pridjevi.

Particip perfekta II. tvori se nastavcima *-l, -la, -lo, -li, -lę, -la: v'idęl, v'idla, v'idlo, v'idli, v'idlę, v'idla, š't'e:l, š't'ela, š't'elo, š't'ęli, š't'ęlę, š't'ęla, priš'ępnol, priš'ępn'ola, priš'ępn'olo, priš'ępn'oli, priš'ępn'olę, priš'ępn'ola*.

Participom perfekta II. tvore se složena vremena:

a) Futur

Futur se tvori svršenim prezentom glagola *b'iti* i participom perfekta II: *bųm ot'išęl v Z'a:gręb, bųm z'ųtra špr'ical gor'ice, b'ų:mo zgųb'ili*. Osim toga futur se izražava i prezentom glagola: *z'ųtra d'ojęm, dr'ųgi t'ijędęn del'amo, f t'ork kop'amo kokr'ų:za, v'ųjda dv'a: da:n'a: pober'ęmo, nast'ų:pam na pri:r'ędbi*.

b) Perfekt

Perfekt se tvori nesvršenim prezentom glagola *b'iti* i participom perfekta II: *šęm vas d'ošęl gl'ę:t, kop'ala šęm tr'i: da:n'a: i još n'ę:šęm zgoto:v'ila, n'ę:smo poględ'ali, z'ę:li so si d'osta p'iti*.

c) Kondicional I.

U svim licima tvori se oblikom *bi* i participom perfekta II: *bi n'ękaj š't'ęli, ęl bi don'ę:li, 'oni bi si poj'ęli, j'a: bi si l'ęęl – šęm tr'ų:dęn*.

d) Kondicional II.

Tvori se kondicionalom I. glagola *b'iti* i participom perfekta II: *'o:n bi bil ot'išęl al ga n'ę:so pų:s't'ili, b'ila bi plat'ila da ję im'ala š'č'e:m, b'ili bi otpeļ'ali da sę k'o:la n'ę:so strg'ala*.

e) Pluskvamperfekt

Tvori se perfektom glagola *b'iti* i participom perfekta II: *šem si b'il m'alo pr'evęč p'opil, b'aš šem si b'ila pril'ęgla*. Pluskvamperfekt ima istu sintaktičku funkciju kao i perfekt, jedino je stilski obilježen jer se rijetko upotrebljava.

Particip pasivni ima nastavke -n, -ęn, -jen, -t: *v'ųžgan, nam'azan, pręč'itan, vę'ašen, nam'i:rjen, p'okrit, vm'i:t, pr'ipit, s'emlet, pr'ibit, vę'r'ižnen, zm'e:šen, zvl'ečen*.

4. ZAKLJUČAK

Govor Podravske Sesvete najistočniji je govor u podravskom dijalektu u kojem imamo pravilo o naglasku na posljednja dva sloga u riječi. Sesvete, Ferdinandovac, Kalinovac, Brodić te neka manja mjesta čine zasebnu skupinu u dijalektu u kojoj su praslavenski glasovi *q i *l dali *u* (osim u nekim kategorijama).

Vokalski sustav čini šest razlikovnih jedinica:

i	u
ę	o
ę	a

Izgovor vokala *u* pomaknut je prema naprijed, sličan je njemačkom *ü*.

Jat je dao refleks *ę*, a etimološko *e i prednji nazal *ę u pravilu su dali *ę*, dok je poluglas dao dvojak rezultat: *ę* i *ę*.

Konsonantski sustav obuhvaća 24 fonema: p, t, k, b, d, g, f, s, š, h, v, z, ž, č, č, 3, 3, m, n, ŋ, l, j, r, j. Praslavenski skup *tj dao je č, a *dj je prešao u š. Skupovi *stj i *skj dali su šč, a *zdj žš.

U prozodiji razlikovnu funkciju ima kvantiteta, ostala prozodijska obilježja su fonološki irelevantna. Akcentat može stajati samo na posljednja dva sloga, i to na posljednjem samo onda ako je dug. Sve zanaglasne duljine su pokraćene. Ispred akcenta duljina može biti ostvarena na bilo kojem slogu. Enklitike ne utječu na promjenu mjesta akcenta. Osnovna jedinica za određivanje mjesta akcenta je morfološka, a ne akcentatska riječ. Metatonijski cirkumfleks ponekad se ne ostvaruje, pa umjesto njega imamo kratki akcentat ili cirkumfleks fiksiran na posljednjem slogu. S početnih slogova višesložnih riječi akcentat se pomaknuo na susjedni slog prema kraju riječi: *jagoda > jagōda*.

U deklinaciji vokativ općih imenica uglavnom je izjednačen s nominativom (osim kod nekih imenica koje mogu imati poseban oblik vokativa: *k'ųmeę, br'ateę* i sl.). Česti su oblici vokativa muških i ženskih hipokoristika: *Št'efo, M'aro, J'ano* i sl.

U glagola nema nekih većih posebnosti. Pojavljuju se oblici koji su tipični za većinu kajkavskih govora. To vrijedi i za pridjeve, zamjenice i brojeve.*

* Korekturu ovog priloga izvršila je autorica Jela Maresić.

Summary

PHONOLOGICAL AND MORPHOLOGICAL DESCRIPTION OF PODRAVSKE SESVETE SPEECH

The speech of Podravske Sesevete described in this paper is a Kajkavian dialect which belongs to the group of Podravina speeches for which the rule that the accent falls in the last two syllables holds. According to Ivšić's classification this speech belongs to the IV₈ group which is characterized by the fact that the accent can be moved towards the beginning of the word only till the penultimate syllable. The vowel system has six vowels (i, e, ɛ, y, o, a). The morphological system doesn't have any relevant characteristics different from other Kajkavian speeches

PREVEDENICE — JEDAN OBLIK NEOLOGIZAMA

1. UVOD

1.1. Jezično posuđivanje našlo je svoje mjesto u lingvistici još ranih četrdesetih odnosno pedesetih godina dvadesetoga stoljeća kad su objavljena prva teoretska djela iz područja jezika u kontaktu (W. Leopold 1939—49; E. Haugen 1953, U. Weinreich 1953). Interes za taj segment jezičnih pojava rastao je iz godine u godinu, bio je (i jest) glavnom temom mnogih znanstvenih skupova, i ostaje i nadalje nepresušnim izvorom najrazličitijih tematskih cjelina koje još nisu riješene na zadovoljavajući način ili čak nisu ni načete. Čitajući literaturu koja se bavi međusobnim utjecajima jezika, primijetit ćemo kako mnogi autori u proces preciznije rečeno u rezultate posuđivanja, uključuju ne samo posuđenice nego i prevedenice, pa tako govore o anglicizmima, germanizmima, romanizmima itd. u vrlo širokom smislu, ne smatrajući rezultatom procesa posuđivanja samo one strane elemente koji su u jezik ušli neposrednim preuzimanjem, nego i one oblikovane od domaće jezične građe prema stranom modelu. Zapazit ćemo također da se iste (ili vrlo slične) pojave javljaju u raznim jezicima, tako da — bar što se nekih procesa tiče — možemo govoriti o stanovitom broju univerzalnih kategorija.

1.2. O prevedenicama se dosta pisalo — bilo u studijama koje se bave isključivo tom temom (usp. Betz, Schumann, Muljačić), bilo u radovima mnogo šireg opsega u kojima su prevedenice obrađene u sklopu cjelokupnog procesa jezičnog posuđivanja (usp. Haugen, Weinreich, Deroy). Dok neki radovi obrađuju pojavu prevedenica s posve teoretskog gledišta (usp. upravo navedene autore), drugima je cilj analiza raznih kategorija prevedenica primijenjena na konkretni jezik (usp. Carstensen, Duckworth, Sørensen, Ljung). I jedni i drugi radovi donose mnoge važne i korisne zaključke, o kojima će pobliže biti riječi u poglavlju o terminologiji i definicijama.

Što se tiče prevedenica u hrvatskom književnom jeziku, uz nekoliko manjih rasprava (usp. Babić, Vinja), jedina veća studija bavi se problemom nje-mačkih prevedenica (usp. Rammelmeyer, Die deutschen Lehnübersetzungen im Serbokroatischen), a pristup je dijakronijski i daje vrlo malo novijih primjera.

1.3. Naš je pristup, naprotiv, sinkronijski; zanima nas sadašnje stanje, prije svega prevedenice najnovijeg datuma. Zbog toga će nesumnjivo doći do velikog raskoraka u broju prevedenica iz jezika koje smo odabrali kao jezike-izvora: najviše prevedenica bit će porijeklom iz engleskog (britanskog i ame-

ričkog), mnogo manje iz njemačkog, a najmanje iz francuskog. Takav odnos nije slučajan — engleski je danas postao prvim svjetskim jezikom i, počevši negdje od 1945. nadalje, svakako drži čelnu poziciju u tom pogledu. Nije riječ samo o činjenici da je engleski u današnje vrijeme jezik međunarodne komunikacije, nego i o izuzetno snažnom razvoju tehnologije, prije svega Sjedinjenih Američkih Država, koje onda, uz tehnološka dostignuća, »izvoze« i nazive za najrazličitije nove pojmove.

Snažnom prodoru engleskog kao izvora nevjerojatno velikog broja posuđenica u gotovo svim evropskim jezicima (a i drugdje) pridonio je, dakako, i brz razvoj sredstava javne komunikacije. Danas neka nova pojava, nov proizvod, nov izum — a s njima, naravno, i odgovarajući naziv — obidu svijet za nekoliko sati; prijenosom vijesti iz novinskih agencija telefaksom i raznim drugim sličnim metodama može se danas zaista neopisivo brzo doći do najsvježijih informacija o svemu što se događa u svijetu. Zajedno s informacijama dolaze nam i novi pojmovi, a s njima i nove riječi.

S tim u vezi treba svakako spomenuti nadasve zanimljivu studiju H. Galinskog (1980:213—235), koji je istraživao koliko dugo treba nekom američkom neologizmu da dospije do Njemačke i bude u njemačkom prihvaćen bilo u obliku transfera (dakle, kao posuđenica), u obliku reprodukcije (što znači kao prevedenica) ili produkcije (tj. kao formalno nezavisan neologizam). Galinsky je ustanovio (doduše, na brojčano ograničenu korpusu) da se vremenski pomak od prve evidentirane upotrebe u Americi do prve upotrebe u Njemačkoj kreće od dva dana (za riječ 'cogeneration') do dvadeset i osam godina (za riječ 'motel')! Istraživanja ovakvog tipa vrlo su rijetka, ali bi daljnje studije te vrste svakako uvelike pridonijele cjelovitijoj slici o jezičnom posuđivanju uopće, a prije svega o ulozi što je u tom procesu ima engleski. Jer, iako ispitivanja vremenskog pomaka u recepciji nekog anglicizma u najširem smislu predstavlja samo jedan od aspekata u analizi, rezultati takva ispitivanja mogu dati mnogo popratnih podataka, kao što je područje iz kojeg neologizam potječe, zašto je on brže prihvaćen od nekog drugog, da li je i zašto preuzet kao posuđenica (ili prevedenica) itd. Ako sve to imamo na umu, neće nas iznenaditi činjenica da se u različitim jezicima (bez obzira na to jesu li srodni ili ne) javljaju iste posuđenice iz engleskog, da one pokrivaju ista područja života, da pripadaju istim sferama ljudskih interesa. U zaista velikom broju radova koji se bave anglicizmima (usp. Filipović, Sørensen, Carstensen, Dardano, Klajn, Ljung, Pratt, Ward itd.) javljaju se isti problemi, tako da zaista možemo govoriti o nekim općim principima primjenljivim na sve jezike. Konačno, opsežniji teoretski radovi o na temu (usp. Filipović, Teorija jezika u kontaktu) to uvelike i dokazuju.

Gotovo sve što smo rekli o posuđenicama-anglicizmima vrijedi i za prevedenice engleskog porijekla: broj im je zaista vrlo velik, pojavljuju se u svim evropskim jezicima, uglavnom su to uvijek iste prevedenice, mahom identične po sadržaju (naravno, s odgovarajućim elementima iz konkretnog jezika).

Da smo se odlučili za dijakronijski pristup, omjer bi prevedenica nesumnjivo bio drukčiji s obzirom na činjenicu da je sve do ilirskog pokreta njemački, zbog svoje značajne društveno-političke uloge, vrlo snažno utjecao na hrvatski književni jezik (usp. Rammelmeyer, 1975:4—5). Ne samo da je taj utjecaj bio vrlo jak, već se radilo — a to je svakako bitna činjenica — o jezicima u neposrednom dodiru, što se, naravno, itekako odražava i na kvantiteti, kao i na kvaliteti, posuđenog materijala.

Francuski je, s druge strane, čini se gotovo u svim razdobljima s podjednanim intenzitetom utjecao na naš jezik. On je bio izvorom termina s područja diplomacije, likovnih i književnih pravaca, mode, kulinarstva i sl., a to je ostao i danas. Ipak, utjecaj francuskog neosporno je oslabio upravo u domeni političko-diplomatskih odnosa, jer je on svoje nekad istaknuto mjesto ustupio engleskom.

1.4. Haugen (1972:100) zgodno je primijetio kako se u neznanstvenih pisaca i govornika očituje zanimljiva tendencija: ako su monolingvni, nisu uopće svjesni posuđenica; ako su polilingvni, vide ih posvuda.¹ Ista se težnja opaža i pri procjeni prevedenica: ovdje je, međutim, mogućnost pogrešne identifikacije još mnogo veća jer se radi o domaćoj građi. Zbog toga treba biti vrlo oprezan, jer se, s jedne strane mnoge prevedenice lako previde, dok se, s druge strane, često događa da se prevedenicama proglašavaju mnogi izrazi koji su rezultat »unutrašnjih rezervi« jednog jezika i nastali su bez poticaja izvana. Svaki jezik ima velik potencijal u leksiku za stvaranje neologizama (bilo da se radi o novim, dotad nepostojećim, vezama dvaju ili više domaćih riječi, bilo o novim, najčešće metaforičkim, upotrebama starih, dobro poznatih izraza), pa tako razne društveno-političke, ekonomske i kulturne promjene, nove situacije i sl. pogoduju stvaranju novih izraza (usp. vrlo aktualne 'vatrogasne mjere', 'filozofiju crnog kruha', 'foteljaše', 'novokomponiranu kulturu', 'jogurt-revoluciju', 'balvan-revoluciju' i sl.).

S druge strane, ne treba zanemariti ni poligenezu (usp. Muljačić, 1968:16) kao jedan od faktora kojem neki autori pridaju prilično značajnu ulogu. Zaista se ne može osporiti činjenica da se stanovite promjene mogu razviti paralelno u više jezika, ali to je svakako češće prisutno u jezicima koji su srodni, a rjeđe ondje gdje je riječ o, genetski, vrlo različitim jezicima (usp. Carstensenovu i Ljungovu tvrdnju da se neke pojave u njemačkoj, odnosno švedskoj, sintaksi možda mogu pripisati utjecaju engleskog, iako nije isključena mogućnost da su se one razvile neovisno, upravo zbog vlastitih sličnih konstrukcija).² O poligenezi se, međutim, prema našem mišljenju ne može govoriti u slučajevima nekih — po svojem obliku ili, još češće, metaforici — neobičnih, čak egzotičnih izraza, koji teško da su se paralelno mogli razviti u više jezika (pogotovo genetski različitih). Kod takvih je, smatramo, vjerojatnost utjecaja nekog stranog jezika vrlo velika.

1.5. Zadaci ove studije usmjereni su u nekoliko pravaca koji se donekle poklapaju i s pojedinim poglavljima: jednome je od njih cilj da se kritički osvrne na vrlo različitu i neujednačenu terminologiju što je razni autori, za razne jezike, upotrebljavaju u svojim analizama; terminologiju ovdje gledamo prije svega kao odraz različitih pristupa problemu posuđivanja u najširem smislu, što implicira i vrlo različite podjele na kategorije od posuđenice do prevedenice sa svim mogućim podtipovima. Drugi je cilj da se ta terminologija (prema definicijama za pojedine kategorije) usporedi te da se odluči koji će se

¹ »Non-scientific writers show an interesting tendency: if they are monolinguals, they are quite unaware of loans; if they are polylinguals, they suspect them everywhere.«

² Carstensen (1979:93): »Innerhalb der Lehnsyntax sind Erscheinungen zu registrieren... die aber in keinem Falle die deutsche Syntax entscheidend beeinflussen und zu einem großen Teil innersprachliche Parallelen haben oder gemeinsame Tendenzen der beiden verwandten Sprachen zeigen.«

termini — bez obzira na to jesu li preuzeti i prilagođeni ili eventualno novi — upotrebljavati u daljnjem istraživanju. Jedna od nezaobilaznih zadaća svakako je i rješavanje problema identifikacije prevedenica, pa će se tako pokušati odrediti kriteriji prema kojima se stanoviti izraz kvalificira za jednu od kategorija prevedenica. U uskoj je vezi s identifikacijom određivanje porijekla pojedinih prevedenica, čemu će također biti posvećeno jedno od poglavlja: u njemu će se nastojati utvrditi principi po kojima bi se, sa što većom sigurnošću, moglo odrediti je li neka prevedenica primjerice engleskog ili njemačkog porijekla i zašto. U tom će poglavlju biti dosta govora i o jeziku posredniku kao jednom od značajnih faktora u procesu jezičnog posuđivanja uopće.

Bit ove studije čini, dakako, analiza sakupljenog materijala kojoj je cilj višestruk: ona bi, s jedne strane, trebala obuhvatiti sve primjere i svrstati ih u ranije utvrđene kategorije prevedenica u širem smislu, te s druge strane, obraditi najrazličitije aspekte toga tipa jezičnog posuđivanja što će se neminovno javiti u toku istraživanja. Tu svakako treba predvidjeti morfološko-tvorbene osobine prevedenica, njihovu produktivnost i sudjelovanje u aktivnoj tvorbi, stilističku vrijednost, razumljivost itd.

Kad govorimo o prevedenicama, nezaobilazna je pojava stanovitog stupnja purizma koji u većoj ili manjoj mjeri može utjecati na potrebu stvaranja neologizama; zato će u jednom poglavlju biti riječi i o tome.

1.6. Iako osnovnu temu ove studije čine prevedenice u hrvatskom književnom jeziku, smatrali smo korisnim, a ponekad i neophodnim, da se, gdje god je to moguće, naše domaće prevedenice usporede s prevedenicama iz drugih evropskih jezika. To nam se čini važnim iz dvaju razloga: jedan je činjenica da nam prisutnost iste ili vrlo slične prevedenice u drugim jezicima daje više sigurnosti pri utvrđivanju i kategorije i porijekla; drugi je taj što pojavom identičnih oblika prevedenica u raznim jezicima možemo dokazati i neke opće zakonitosti koje vladaju u procesu jezičnog posuđivanja, prije svega one koje se odnose na kategoriju prevedenica u najširem smislu toga termina.

1.7. Da bi se mogla provesti analiza problema vezanih uz latentne utjecaje na hrvatski književni jezik, trebalo je sakupiti dosta građe koja će poslužiti kao osnova za istraživanje pojedinih kategorija prevedenica. Korpus, koji je sastavljen od ilustracija iz dnevnih novina te općih i specijaliziranih tjednika, utemeljen je vrlo široko; u obzir su, naime, uzeti najrazličitiji primjeri svih kategorija, dakako s dovoljno konteksta, kako bi se moglo što jasnije odrediti značenje prevedenice (koje vrlo često nije očito!). Primjeri pojedinih prevedenica uzimani su i po nekoliko puta ako su nađeni češće, i to iz dvaju razloga: prvo zato što, iako se nismo upuštali u precizno utvrđivanje učestalosti neke prevedenice, već i približna frekvencija upotrebe predstavlja za nas važan podatak jer svjedoči o prihvaćenosti pojedinog izraza; drugo, konteksti u kojima se javlja neka prevedenica ponekad su različiti, pa mogu dati korisne obavijesti o eventualnoj promjeni značenja prevedenice ili o njezinoj mnogostrojnoj upotrebi. Naravno, uzeti su u obzir i različiti oblici jedne te iste prevedenice koji za naše istraživanje imaju stanovitu važnost (ponekad je riječ o razlikama u tvorbi, ponekad o nekoliko paralelnih oblika istog značenja koji pripadaju različitim kategorijama itd.). Ovako koncipiran korpus sigurno nije iscrpan, no budući da naš pristup isključuje statističke obradbe, smatramo da je dovoljno reprezentativan za vrst istraživanja koju smo odabrali. Pored ovoga osnovnog korpusa stvorili smo i jedan manji, pomoćni korpus s prevedenicama (u-

glavnom engleskoga porijekla) u nekoliko jezika (francuskom, njemačkom, švedskom, talijanskom i danskom); svrha je ovoga pomoćnog korpusa u tome da se komparativnom metodom odrede neke univerzalne zakonitosti u procesu stvaranja prevedenica u raznim jezicima te eventualne specifičnosti koje u tom procesu pokazuje naš jezik.

2. TERMINOLOGIJA I DEFINICIJE KATEGORIJA

2.1. Terminologiju ovdje gledamo kao odraz različitih pristupa pojedinih autora problemu posuđivanja u najširem smislu (što znači za sve kategorije od posuđenice do prevedenice), jer smatramo da je nemoguće odvojiti prevedenice od ostalih kategorija koje se javljaju u procesu jezičnog posuđivanja. Konačno, većina autora obrađuje problem prevedenice kao tek jedan od stupnjeva u ljestvici različitih pojava do kojih dolazi prilikom posuđivanja elemenata iz jezika davaoca (ili jezika modela) u jezik primalac. Terminologija je vrlo raznolika, a definicije za pojedine termine pokazuju kako se, s jedne strane, mnogi, posve različiti, nazivi ustvari odnose na istu kategoriju, te s druge strane, kako pojedini autori gledaju na jedan te isti problem s drukčijeg stanovišta. Pri određivanju kategorija koje se javljaju u procesu posuđivanja uzima se u obzir čitav niz faktora fonološke, morfološke, semantičke, pa i sociolingvističke prirode, što, naravno, dovodi do još većeg šarenila u definicijama pojedinih skupina. Pomnom se analizom i usporedbom pojedinih definicija može, međutim, utvrditi kako je ta raznolikost samo površinska; nema dvojbe da neki autori određene kategorije shvaćaju mnogo šire od drugih pa su stoga i definicije što ih daju koncipirane tako da obuhvaćaju i slučajeve koje će neki drugi autor svrstati u neku od podskupina. To je pogotovo vidljivo u graničnim skupinama kao što su hibridne složenice i poluprevedenice, koje neki autori svrstavaju u istu grupu, odnosno uopće ih ne razlikuju kao dvije kategorije. Kod nekih drugih kategorija opet gotovo da i nema razlika u definicijama i svi ih autori obrađuju na isti način (npr. semantička posuđenica).

Nadalje, neki se autori ograničavaju na svega nekoliko (upravo u takvim slučajevima širih) kategorija i ne ulaze u daljnje razgrađivanje sustava, dok su drugi skloniji vrlo preciznim podjelama do najmanjih (dakako mnogo užih) skupina. Osim toga, stanovit broj autora (npr. Haugen, Weinreich, Betz, Deroy, Filipović, Muljačić) obrađuje ovu problematiku s posve teoretskog stanovišta i pokušava naći univerzalne kategorije, dok se drugi (npr. Viereck, Lehnert, Ward, Ljung) koriste već postojećom terminologijom i nastoje je eventualnim modifikacijama prilagoditi konkretnom jeziku koji proučavaju.

Nas prije svega zanimaju definicije doslovne prevedenice, djelomične prevedenice, hibridne složenice, semantičke posuđenice, frazeološkog i sintaktičkog kalka jer su te kategorije predmet analize ovog rada. Zato nećemo ulaziti u detalje kad je riječ o definicijama posuđenice, iako i u toj kategoriji (mada u znatno manjoj mjeri) postoje različita poimanja termina. Naime, neki autori gledaju posuđenicu mnogo šire, dok drugi pokušavaju povući dosta oštru granicu između onog što zovu 'Fremdwort' i onog što za njih znači 'Lehnwort'. Treba osim toga reći kako u nekih autora nalazimo samo terminologiju vezanu uz prevedenice i razne podskupine te kategorije, što ne znači da oni negdje drugdje nisu dali i termine za kategorije posuđenice ili hibridne složenice. Nama je, međutim, s obzirom na temu ovog rada, korisna i ovakva nepotpuna podjela.

2.2. Werner Betz bio je jedan od prvih lingvista koji se vrlo rano (još prije drugog svjetskog rata) počeo baviti problemom terminologije jezičnog kalka u najširem smislu, želeći utvrditi čvrst sustav koji bi obuhvaćao različite kategorije kalka a uz to bio primjenljiv na razne jezike. To mu je u velikoj mjeri i uspjelo, pa je njegova podjela — koju je razrađivao u nekoliko radova, a koja je zadobila konačan oblik u člancima iz 1944. i 1959. godine (usp. Duckworth, 1977:36) — postala okosnicom za sve daljnje pokušaje mnogih autora (najviše, naravno, njemačkih, ali i drugih) u stvaranju terminologije prevedenica u najširem smislu. Betzova podjela izgleda ovako:

Najviša kategorija *Lehnwort* dijeli se na *Lehnwort* i *Lehnprägung*; *Lehnwort* dijeli se na dvije podskupine: *Fremdwort* i *assimiliertes Lehnwort*, dok se *Lehnprägung* dijeli na *Lehnbildung* i *Lehnbedeutung*; *Lehnbildung* kao podskupine ima *Lehnübersetzung*, *Lehnübertragung* i *Lehnschöpfung*. Osim navedenih termina, Betz upotrebljava i termine *Lehnwendung* i *Lehnsyntax* kao i *Teillehnwort*.

Haugen (1972:85) temelji svoju podjelu u prvom redu na fonološkoj, odnosno morfološkoj, supstituciji, a ona izgleda ovako:

1. *Loanwords* — kategorija u kojoj je prisutna morfološka importacija bez supstitucije; dalje se morfološka importacija klasificira prema stupnju fonološke supstitucije, koja može biti nulta, djelomična ili potpuna;

2. *Loanblends* — kategorija koja pokazuje i morfološku supstituciju i importaciju — u ovu grupu uključeni su 'hibridi';

3. *Loanshifts* — skupina u kojoj je prisutna morfološka supstitucija bez importacije — u ovoj se skupini 'loan translations' i 'semantic loans'.

Weinreich (1963:51) donekle se oslanja na Betzovu podjelu, pa za Betzove termine (koje navodi u zagradi) daje paralelne engleske nazive. Tako za 'Lehnübersetzung' daje termin *loan translation (proper)*, za 'Lehnübertragung' daje *loan rendition*, a za 'Lehnschöpfung' *loan creation*. Osim prvog tipa interferencije na leksičkoj razini, koji se sastoji od posuđenica (*loanwords*) bez obzira na to jesu li to jednostavne riječi ili složenice, te drugog tipa u koji su uključene tri navedene kategorije (dakle prevedenice u širem smislu), Weinreich navodi i treći tip interferencije složenih leksičkih jedinica u kojem dolazi do transfera jednih a reprodukcije drugih elemenata. Takav tip interferencije on zove hibridnim složenicama (*hybrid compounds*). Što se tiče semantičkih posuđenica, Weinreich se uglavnom služi terminom *semantic extension*, uz primjedbu da se radi o Haugenovoj kategoriji *semantic loan*, odnosno Betzovoj *loan meaning (Lehnbedeutung)*.

Schumann (1965) u vrlo iscrpnoj studiji posvećenoj upravo kalku u najširem smislu (dakle, *Lehnprägung*), daje, mogli bismo reći, najrazgranatiju podjelu, koja razlikuje čitav niz podskupina većih kategorija. Njegov je sustav, po našem mišljenju, prekomplikiran, sadrži čak deset širih kategorija od kojih se gotovo svaka dijeli na još po dvije, tri, četiri ili čak više podskupina. Za naše je istraživanje zanimljivo nekoliko kategorija, a to su *Lehnübersetzung*, *Lehnübertragung*, *Lehnbedeutung*, *Lehnsyntax*, *Lehnwendung* i *Teillehnwort*.

Muljačić (1968:8—9) analizira terminologiju jezičnog kalka uspoređujući sustave raznih autora te pokušava naći odgovarajuće nazive u hrvatskom. Tako za svaku od Betzovih šest osnovnih kategorija daje sljedeće hrvatske prijevode, odnosno opise:

- 1) *Doslovna prevedenica* (ili, kraće, *prevedenica*) < *Lehnübersetzung*
- 2) *Djelomična prevedenica* < *Lehnübertragung*
- 3) *Formalno nezavisan neologizam* < *Lehnschöpfung*
- 4) *Semantička posudenica* < *Lehnbedeutung*
- 5) *Frazeološki kalk* < *Lehnwendung*
- 6) *Sintaktički kalk* < *Lehnsyntax*

Filipović (1986) bavi se prije svega *posuđenicom* kao jednom od najraširenijih oblika jezičnog posuđivanja. Spominje, međutim, i neke druge kategorije, kao što su *pseudoposudenice* (prije svega pseudoanglicizmi, ali i drugi pseudoizmi), zatim *prevedenice* ili *kalkove*, *semantičke posudenice*, odnosno *semantičko proširenje*.

Deroy (1956) daje vrlo iscrpan pregled posuđivanja u najširem smislu, a od termina upotrebljava *emprunt*, *faux emprunt*, *calque* koji dijeli na *calque léxical* i *calque d'expression*, te *emprunt sémantique*.

Martinet (1982:110—111) u poglavlju o interferenciji razlikuje pored 'jednostavnog posuđivanja znaka' kategorije *calque*, *calque approximatif* i *équivalent suggéré*.

Vinja (1951:548—594) razlikuje *posuđenicu* od *kalka*, a *kalk* dijeli na tri podgrupe: *leksički*, *frazeološki* i *sintaktički kalk*. Te kategorije dijeli dalje na *književni* i *pučki kalk*. U jednom drugom radu Vinja (1954:199) obrađuje *hibridnu složenicu*, pa je dajemo kao još jedan element u njegovoj skali posuđenih tvorevina.

Wells (1985:275—278) dijeli kategorije u procesu posuđivanja na:

- A. *Loan-Words* (*Lehnwörter*),
- B. *Loan-Coinage* (*Lehnprägung*) — u ovoj su skupini *semantic loans* i *loan-translations*,
- C. *Hybrid Loans*,
- D. *Pseudo-Loans* (*Scheinentlehnung*).

Carstensen (1979:90—93) promatra posuđeno jezično blago s gledišta evidentnih i latentnih utjecaja (u konkretnom slučaju engleskog na njemački). Među rezultate evidentnih utjecaja ubraja kategorije *Lehnwort*, *Scheinentlehnung* i *Mischkompositum*. Rezultatima latentnih utjecaja smatra *Lehnübersetzung*, *Lehnübertragung*, tj. *Teil-Lehnübersetzung*, zatim *Lehnbedeutung* i *Lehnwendung*. Ovamo svrstava i utjecaje na sintaktičkoj razini (*Lehnsyntax*).

Duckworth (1979:222) daje terminologiju koja se u većem dijelu poklapa s onom što je u svojim radovima primjenjuju i ostali njemački lingvisti. Za posuđenicu upotrebljava *Lehnwort*, za slučajeve u kojima je neki pojam reproduciran elementima jezika koji posuđuje *Lehnprägung*, odnosno *Lehnformung* pri oblikovanju složenica. Zatim daje termine *Lehnübersetzung*, *Lehnübertragung*, *Lehnbedeutung* i konačno *Lehnschöpfung*. U njegovoj podjeli zanimljivo je da za hibride daje svoj termin *Lehnverbindung*, jer smatra da on preciznije određuje tu kategoriju od Betzova termina *Teillehnwort*.

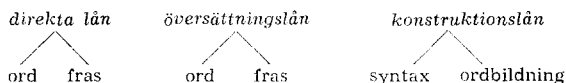
Rammelmeyer se (1975:22) u svojoj knjizi (zbog prirode istraživanja) ograničuje na podjelu koja ne uključuje posuđenicu, pa tako navodi kategorije *Lehnbedeutung*, *Lehnübersetzung*, *Lehnübertragung*, *Lehnschöpfung*, *Teillehnwort*, odnosno *Teilübersetzung*, *Lehnsyntax* i *Lehnphraseologie*.

Viereck (1986:115—119) određuje kategorije prema stupnju supstitucije pa tako u grupu zero substitutions ubraja *loans* i *pseudo-loans*. U drugoj su

grupi tzv. full substitutions, a uključuju *semantic loans* i *loan translations*. Između tih dviju skupina nalaze se partial substitutions ili — kako ih još naziva — *loan blends*.

Sørensen (1973) za klasifikaciju engleskog posuđenog leksika u danskom upotrebljava danske termine *direkte lån*, *pseudolån*, *hybrid*, *oversættelseslån* i *betydningslån*, dok za iste kategorije u drugim svojim radovima, pisanim na engleskom (npr. Sørensen, 1982:127—130), iznosi odgovarajuću englesku terminologiju: *direct loan*, *pseudo-loan*, *hybrid*, *translation loan* i *semantic loan*.

Ljung (1986:5—7) daje za švedski nešto drukčiji sistem:

Dijeli, dakle, čitav materijal koji se posuđuje iz engleskog na direktne posuđenice, prevedenice i konstrukcijske posuđenice. Prevedenice se (kao i druge dvije skupine) dalje dijele na riječi i fraze, što znači da će za nas interesantna kategorija prevedenica imati dvije podskupine: prevedenice-riječi i prevedenice-fraze. U *översättningslån* (prevedenice) Ljung ubraja i *betydelselån* (semantičke posuđenice). Iako se ova podjela ponešto razlikuje od Sørensenove, treba ipak reći da se, bar što se osnovnih naziva za pojedine kategorije tiče, danski i švedski gotovo ne razlikuju (d. *direkte lån* — šv. *direkt lån*; d. *oversættelseslån* — šv. *översättningslån*; d. *betydningslån* — šv. *betydelselån*).

A. Stene (1945:37, 174) zaokupljena je prije svega fonološkom (donekle i morfološkom) adaptacijom engleskih posuđenica u norveškom pa se vrlo malo bavi drugim problemima vezanim za proces posuđivanja. Kategorije koje ona daje jesu *loan-word*, *hybrid formation* i *calque*. Samo je prva kategorija obrađena detaljno, dok se druge dvije navode kao tek mogući oblici. Za *hybrid formation* čak kaže kako taj termin nerado upotrebljava jer je za neke složenice teško reći jesu li hibridi ili kalkovi.

Ward se (1986:324—326) za potrebe svoje analize koristi terminima *loan-word*, *calque* ili *loan-translation*, *phraseological calque*, *loan-blend* ili *hybrid* i, konačno, *loan-meaning*.

Lehnert (1986:134—135) donosi prilično razrađenu terminologiju i uzima u obzir kategorije *direct loanword*, zatim *loan-translation*, *loan-phrase*, *loan-meaning*, *loan-rendition* i *loan-creation*.

Pored navedenih autora koji se izričito bave jezičnim posuđivanjem, pa stoga, sasvim logično, i upotrebljavaju za to područje primjenjivu terminologiju, mnoge od termina koji nas ovdje zanimaju donose i rječnici lingvističkog nazivlja. Pored Mounina (1979) te Hartmanna i Storka (1972) za nas je nesumnjivo značajan Simeonov Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva (1969), koji daje priličan broj termina. Tako on ima *posuđenicu*, *kalk* ili *prevedenicu*, *prevedenu posuđenicu*, zatim *semantičku posuđenicu*; navodi i *hibrid* ili *hibridnu složenicu* te *polukalk*, dok *frazološki kalk* spominje samo unutar natuknice 'frazološki'; *sintaktički kalk* nije naveden.

2.3. Osvrnut ćemo se поближе na kategoriju prevedenice u najširem smislu i sve podskupine te kategorije te pokušati iznijeti sve paralelne nazive što ih navode pojedini autori.

2.3.1. Za *doslovnu prevedenicu* (ili, prema nekim autorima, *prevedenicu*) nalazimo nazive *loan translation*, *loan translation proper*, *translation loan*, *kalk*, *leksički kalk*, *calque*, *calque léxical*, *Lehnübersetzung*, *översättningslån* i *oversættelselån*.

2.3.2. Za *djelomičnu prevedenicu* javljaju se slijedeći termini: *loan rendition*, *calque approximatif*, *Lehnübertragung* i *Teil-Lehnübersetzung*. Neki autori ne određuju ovu podskupinu zasebno, nego slučajevite djelomičnih prevedenica svrstavaju u kategoriju prevedenica u širem smislu.

2.3.3. *Formalno nezavisan neologizam* autori označuju kao *loan creation*, *équivalent suggéré* ili *Lehnschöpfung*. I ova kategorija nije zastupljena u svih autora, jer jedni, kao i u slučaju djelomične prevedenice, smatraju da je to tek jedan vid široko shvaćenog pojma prevedenice, dok drugi misle da takva vrst neologizama nije nužno nastala pod utjecajem nekog jezika-modela, nego posve samostalno.

2.3.4. *Semantička posudenica* je kategorija koja se javlja u gotovo svih autora, i čini se da u ovoj kategoriji ima najmanje razlika u određivanju samoga pojma. Termini su *semantic loan*, *loan-meaning*, *semantic extension*, *Lehnbedeutung*, *emprunt sémantique*, *betydelseån* i *betydningslån*. Manji broj autora dijeli ovu kategoriju na dvije podskupine: *homonimsku* i *sinonimsku* semantičku posudenicu.

2.3.5. Što se tiče kategorije *frazološkog kalka*, treba reći da ni tu skupinu neki autori ne dijele od kalkova općenito, iako je mnogi izdvajaju. Nazivi su *phraseological calque*, *loan phrase*, *Lehnphraseologie*, *Lehnwendung*, *calque d'expression* ili, prema Ljungovoj podjeli, *översättningslån-fras*.

2.3.6. *Sintaktički kalk* je kategorija koja također nije zastupljena kod svih autora, pa tako nemamo precizan engleski termin, iako bi Haugenov *syntactic substitution* ili Weinreichov *grammatical calque* dobrim dijelom mogli zapravo označavati ono što njemački lingvisti zovu *Lehnsyntax*. U švedskom je to *konstruktionslån*, koji se dijeli na tvorbenu i sintaktičku posudenicu, pa prema tome ovamo spada i potonja.

2.3.7. Zadnja kategorija koja je za nas zanimljiva jest *hibridna složenica*, koja je zapravo granični oblik između posudenice i doslovne prevedenice. Ovom su se kategorijom, čini se, bavili gotovo svi autori, što nije neobično s obzirom na činjenicu da je to vrlo raširena skupina u svim jezicima. Odras toga je i velik broj termina: *hybrid*, *hybrid compound*, *hybrid formation*, *hybrid loan*, *loan blend*, *Lehnverbindung*, *Teillehnwort* ili *Teilübersetzung* i *Mischkompositum*.

2.4. Kad bismo željeli rezimirati činjenice vezane uz problem terminologije jezičnog posuđivanja, morali bismo imati na umu nekoliko bitnih elemenata:

a) terminologija se, u grubim crtama, može podijeliti na englesku, njemačku i francusku, kao osnove s kojih se onda prema potrebama termini prevode na druge jezike ili se upotrebljavaju oni primjenjivi na određeni materijal;

b) njemačka je terminologija najrazrađenija i daje nazive za velik broj kategorija, dok su engleska i francuska jednostavnije, tj. ne daju toliko podvrsta neke šire kategorije;

c) zanimljivo je i to da se većina njemačkih autora i u svojim engleskim tekstovima oslanja ipak na njemački sustav, pa u načelu prevodi njemačke termine za svaku pojedinu kategoriju na engleski;

d) u pojedinim skandinavskim jezicima terminologija je gotovo identična, a oslanja se uglavnom na englesku podjelu;

e) francuski ima prilično razgranatu terminologiju za kalk u najširem smislu i za to područje daje čitav niz termina za sve moguće podskupine ove kategorije;

f) terminologija je kod mnogih autora odabrana na temelju građe koju obrađuju, pa tako ne čudi što mnogi posizu za podjelama koje pružaju veći broj kategorija;

g) s druge strane, upravo zbog materijala koji obrađuju, a još više zbog specifične problematike, neki se autori služe terminima za svega nekoliko kategorija koje ih zanimaju za konkretno istraživanje.

2.5. Za potrebe našeg istraživanja nastojali smo odrediti terminologiju prije svega prema građi koja je sakupljena. Budući da naš korpus pruža zaista velik broj najrazličitijih primjera, trebalo je posegnuti i za većim brojem kategorija u koje bi se svi ti primjeri mogli svrstati. Zbog toga neke podjele nisu, upravo zbog premalenog broja kategorija, došle u obzir; s druge strane, ni neke vrlo komplicirane podjele (poput npr. Schumannove) nisu nam se učinile primjerenima jer zaista ulaze u brojne pojedinosti koje za naše istraživanje nemaju osobita smisla. Dosta povoljnom učinila nam se Muljačičeva podjela (prema Betzu) jer pokriva uglavnom sve naše kategorije. Ponešto smo je modificirali i proširili jer su nam se još neke kategorije činile nezaobilaznima u našoj analizi. Jedna je od njih kategorija *poluprevedenice*, koju smo kao termin potvrdili u Babića (1986: 47), a druga, njoj vrlo bliska, kategorija *hibrida* ili *hibridne složenice*. Ustvari, kategoriju *poluprevedenice*, prema jednoj drugoj podjeli, spominje i Muljačić (1968: 17), ali je zove *poluposudenicom* ili *polukalkom*. Kategorije *poluprevedenice* i *hibridne složenice* djelomično se preklapaju i vrlo su brojne, pa smo i jednu i drugu uzeli u obzir u obradbi naše građe. Uz to, kategoriju *semantičke posudenice* dijelimo na dvije podskupine. Jedna obuhvaća *semantičke posudenice* koje se temelje na podudarnosti oblika (i obično značenja), a druge samo na podudarnosti značenja. Te se dvije podskupine uglavnom poklapaju s kategorijama *homonimskih* i *sinonimskih* semantičkih posudenica, kako ih zovu neki autori; nama se, međutim, oznake 'homonimski' i 'sinonimski' u ovom kontekstu ne čine primjerenima, pa smatramo da bi ih se, zbog njihova osnovnog značenja, možda moglo krivo interpretirati. (o tome više u 6.6.1.)

Termini koje ćemo upotrebljavati u ovom radu jesu:

1. *posudenica*
2. *hibrid* ili *hibridna složenica*
3. *poluprevedenica*
4. *doslovna prevedenica*
5. *djelomična prevedenica*
6. *formalno nezavisan neologizam*
7. *semantička posudenica* (dva tipa)
8. *frazološki kalk*
9. *sintaktički kalk*

Uz ovo poglavlje priložena su i dva tabelarna prikaza termina: prvi prema kategorijama, a drugi prema autorima.

Tabelarni prikaz termina prema kategorijama

posuđenica (F, Mu, Si)

loan-word (H, Wa, We, Wei)
loan (Vie)
direct loanword (Le)
direct loan (S)
Lehnwort (B, C, Du, Sch)
direkt lån (Lj)
direkte lån (S)
emprunt (De, Ma)

kalk (F, Mu, Si, Vi)

calque (De)
Lehnprägung (B, Du, Sch)
Lehnformung (Du)
loanshift (H)
loan-coinage (We)

djelomična prevedenica (Mu)

loan rendition (Le, Wei)
Lehnübertragung (B, C, Du, R, Sch)
Teil-Lehnübersetzung (C)
calque approximatif (Ma)

semantička posuđenica (Ba, F, Mu, Si)

semantic loan (H, S, Vie, We)
loan-meaning (Le, Wa)
semantic extension (Wei)
Lehnbedeutung (B, C, Du, R, Sch)
betydelselån (Lj)
betydningslån (S)
emprunt sémantique (De)

sintaktički kalk (Mu, Vi)

Lehnsyntax (B, C, R, Sch)
konstruktionslån-syntax (Lj)
syntactic substitution (H)
grammatical calque (Wei)

pseudoposuđenica (F)

Scheinentlehnung (C)
pseudo-loan (S, Vie, We)
pseudolån (S)
faux emprunt (De)

doslovna prevedenica (Mu)

prevedenica (Ba, F, Mu, Si)
loan translation proper (Wei)
loan translation (H, Le, Wa, We, Vie)
translation loan (S)
Lehnübersetzung (B, C, Du, R, Sch)
översättningslån (Lj)
översættelseslån (S)
calque (Ma, St, Wa)
calque léxical (De)
leksički kalk (Vi)

formalno nezavisan neologizam (Mu)

loan creation (Le, Wei)
Lehnschöpfung (B, C, Du, R, Sch)
équivalent suggéré (Ma)

frazeološki kalk (Mu, Si, Vi)

phraseological calque (Wa)
loan phrase (Le)
Lehnphraseologie (R)
Lehnwendung (B, C, Sch)
översättningslån-fras (Lj)
calque d'expression (De)
phrasal loan (H)

poluprevedenica (Ba)

poluposuđenica (Mu)
polukalk (Mu, Si)
Teillehnwort (B, R, Sch)
Teilübersetzung (R)

hibrid ili *hibridna složenica* (Ba, F, Mu, Si, Vi)

hybrid (S)

hybrid compound (W)

hybrid loan (We)

loan blend (H, Vie, Wa)

Mischkompositum (C)

Lehnverbindung (Du)

Termin koji upotrebljavamo u ovoj studiji naveden je na prvom mjestu i pisan kurzivom. U zagradi su abecednim redom dane šifre tj. skraćenice za imena pojedinih autora koji se služe određenim terminom.

B = Betz; Ba = Babić; C = Carstensen; De = Deroy; Du = Duckworth; F = Filipović; H = Haugen; Le = Lehnert; Lj = Ljung; Ma = Martinet; Mu = Muljačić; R = Rammelmeyer; S = Sørensen; Sch = Schumann; Si = Simeon; Vie = Viereck; Vi = Vinja; Wa = Ward; We = Wells; Wei = Weinreich

<i>Betz (B)</i>	<i>Carstensen (C)</i>	<i>Rammelmeyer (R)</i>	<i>Viereck (Vie)</i>	<i>Haugen (H)</i>
Lehnwort	Lehnwort Scheintlehnung Mischkompositum		loan pseudo-loan loan blend	loanword loanblend
		Teillehnwort oder Teilübersetzung		
Lehnübersetzung	Lehnübersetzung	Lehnübersetzung	loan translation	loan translation
Lehnübertragung	Lehnübertragung	Lehnübertragung		
Lehnschöpfung	Lehnschöpfung	Lehnschöpfung		
Lehnbedeutung	Lehnbedeutung	Lehnbedeutung	semantic loan	semantic loan
Lehnwendung	Lehnwendung	Lehnwendung		phrasal loan
Lehnsyntax	Lehnsyntax	Lehnsyntax		syntactic substitution

<i>Wells (We)</i>	<i>Muljačić (Mu)</i>	<i>Martinet (Ma)</i>	<i>Ljung (Lj)</i>	<i>Vinja (Vi)</i>
loan-word	posuđenica		direkt lån	posuđenica
pseudoloan				hibridna složenica
hybrid loan	hibridna složenica polukalk/poluposuđenica			
loan translation	doslovna prevedenica djelomična prevedenica formalno nezavisan neologizam	calque calque approximatif équivalent suggéré	översättningslån	leksički kalk
semantic loan	semantička posuđenica frazološki kalk sintaktički kalk		betydelselån översättningslån fras konstruktionslån (syntax)	frazološki kalk sintaktički kalk

<i>Lehnert (Le)</i>	<i>Ward (Wa)</i>	<i>Sørensen (S)</i>	<i>Weinreich (Wei)</i>	<i>Deroy (De)</i>
direct loan word	loanword	direkte lån pseudolån	loanword	emprunt
loan translation	loan blend/hybrid calque/loan translation	hybrid oversættelseslån	hybrid compound loan translation (proper)	faux emprunt calque léxical
loan rendition			loan rendition loan creation	
loan-creation				
loan-meaning	loan meaning	betydningslån	semantic extension	emprunt sémantique
loan-phrase	phraseological calque		grammatical calque	calque d'expression

<i>Duckworth (Du)</i>	<i>Filipović (F)</i>	<i>Babić (B)</i>	<i>Simeon (Si)</i>
Lehnwort	posuđenica pseudoposuđenica		posuđenica
Lehnverbindung	hibrid ili hibridna slož	hibrid ili hibridna slož. poluprevedenica	hibridna složenica polukalk
Lehnübersetzung	prevedenica	prevedenica	prevedenica/kalk
Lehnübertragung			
Lehnschöpfung		formalno nezavisan neologizam	
Lehnbedeutung	semantička posuđenica	semantička posuđenica	

3. PREDUVJETI ZA STVARANJE PREVEDENICA

3.1. Purizam

3.1.1. Nužan preduvjet za stvaranje prevedenica u najširem smislu toga termina jest bilo kakav oblik jezičnog purizma. Kad govorimo o purizmu, želimo ovdje naglasiti da mislimo prije svega na pozitivnu konotaciju što je u sebi sadrži taj termin, jer se vrlo često upravo njegova negativna konotacija stavlja u prvi plan, pa se onda purizam smatra neželjenom pojavom. Međutim, kad ne bi bilo purističkih težnji u nekom jeziku, koje u svom pozitivnom vidu zapravo predstavljaju poticajan faktor, ne bi bilo ni razloga da se stvaraju nove riječi jer bi se naprosto preuzimali strani izrazi potrebni za izražavanje novih pojmova (kao što se, uostalom, vrlo često i radi u mnogim jezicima), a ne bi se niti pokušavalo naći zamjene za te posuđenice.

Odnos prema purizmu i njegov stupanj razlikuju se ne samo od jezika do jezika nego i od razdoblja do razdoblja za pojedini jezik. Neki su jezici zatvore-niji prema stranim utjecajima, dok drugi mnogo lakše i u većem broju primaju strane elemente. Isto tako ima jezika koji su u određenom razdoblju bili izlo-ženi vrlo jakom stranom utjecaju zbog specifične povijesno-političke situacije pa je to imalo za posljedicu, sasvim razumljivo, neobično snažnu purističku reakciju.

Purizam možemo shvatiti dvojako: jedan je usmjeren protiv velikog broja posuđenica, dok drugi osuđuje i, naizgled domaće, tvorevine koje su nastale pod utjecajem stranog elementa; upravo u ovoj posljednjoj skupini nalazi se obično i velik broj prevedenica. Kako kaže Katičić (1973/74: 86), »ne može se upoznati čistunstvo dok se ne shvati kako raznolika mogu biti njegova lica«. Jer, »alergija prema kovanicama nije manje puristička nego alergija prema tu-dicama«. Pored toga, »ne razlikuje se samo odnos jezičnih zajednica prema purizmu, . . . nego se od jezične zajednice do jezične zajednice razlikuju i krite-riji purizma« (ibid, 84).

3.1.2. Neki jezici, najčešće visokostandardizirani, usmjerili su gotovo cje-lokupno posuđivanje na područje prevedenica (Weinreich, 1954: 45).³

Takav je jezik npr. islandski, koji je vrlo rano (još u 12. stoljeću) imao svoju književnost. Eiriksson (1982) nam potvrđuje da je islandski zaista skloniji prevedenicama nego posuđenicama i da »nevoljkost pri preuzimanju stranih riječi dovodi do toga da te riječi dugo ostaju na crnoj listi, ponekad tako dugo da se u međuvremenu probila neka domaća riječ« (ibid, 284).⁴

Jedan od jezika koji je također poznat po svojem purističkom pristupu stranom elementu jest mađarski. U različitim razdobljima svog razvoja, ma-džarski je u većoj ili manjoj mjeri bio sklon purističkim tendencijama. Zani-mljiv je, međutim, vrlo konkretan val purizma koji je nastupio kao reakcija na golem broj engleskih sportskih termina što su u prva tri desetljeća 20. sto-

³ »It is a well known fact that some languages have channelled all their borrow-ing into the loan-translation field; this is true, for instance, of Icelandic as contrasted with Modern English, of Polish as contrasted with Russian, an so on. But the evidence on record concerns only these highly standardized languages.«

⁴ »The reluctance of Icelandic to take in foreign words in fact often keeps foreign words on the black list for a long time, making their users conscious of their alienness and thus postponing their adaptation, sometimes for so long that a native word has won the day.«

ljeća upravo nahrupili u mađarski. Taj je snažan priliv anglicizama izazvao reakciju u obliku pokreta koji je kao cilj imao zamjenu engleskih termina domaćim izrazima. Pokret su započeli sportski komentatori Radio Budimpešte, a s obzirom na brojno slušateljstvo, pokret je bio vrlo uspješan. Stvarale su se nove riječi ili su se prevodile engleske, pa se tako kao rezultat pojavio velik broj kalkova (Vidi Németh, 1982:246⁵ i Csapó, 1971:41⁶)

I u turskom je (Başkan, 1982:490—491) snažan prodor stranih riječi, naročito britanskog i američkog porijekla, sredinom 20. stoljeća naišao na jak puristički trend, što je rezultiralo stvaranjem brojnih neologizama kao zamjena za posuđenice.⁷ Najviše se to opaža u stručnim terminologijama u kojima prevladavaju riječi s domaćim osnovama i sufiksima, dok je broj posuđenica relativno malen.

Primjer vrlo strogih purističkih shvaćanja nesumnjivo je stav francuskih lingvističkih, a jednako tako i političkih, krugova. Da bi se francuski jezik obranio od najezde anglicizama, da bi se spriječilo širenje 'franglaisa' (Etiemble, 1964), francuska je vlada 1966. godine osnovala Comité de la langue française, tijelo kojemu je osnovna zadaća bila očuvanje francuskog jezika, njegova standardizacija i vrlo čvrsta jezična politika. Osnovani su brojni terminološki odbori kojima je povjereno sastavljanje lista termina za pojedine struke. Te su liste sadržavale tisuće francuskih ekvivalenata za anglo-američke termine. Osim toga, nekoliko godina kasnije donesen je i zakon koji omogućuje kažnjavanje visokim novčanim kaznama onih poduzeća koja se ne drže uputa pa i dalje u svojim reklamama upotrebljavaju anglicizme. Treba, doduše, reći i to da neologizme u francuskom možemo podijeliti u dvije skupine (Hausmann, 1986: 94): one obavezne i one koji su samo preporuke; logično slijedi da ima anglicizama koji su službeno zabranjeni i onih koji se smatraju nepoželjnima, ali ih zakon izričito ne zabranjuje.⁸ Jezična stvarnost je, ipak, nešto drukčija. Čitamo li francuske časopise, svjedoci smo i nadalje golemog broja anglicizama. Dokaz tome su i, po opsegu prilično veliki, rječnici anglicizama (Höflerov /Larousse/ iz 1982, DA /Robert/ iz 1984. i drugi) te rječnici neologizama poput DMC-a, koji među neologizmima najrazličitijeg porijekla donosi mnogo anglicizama.

Vrlo je zanimljiv stav njemačkih lingvista prema francuskom purizmu. Oni su mahom protiv i smatraju da njima ne treba nikakav 'zakon za čišćenje jezika' ('Sprachreinigungsgesetz'). Takav bi zakon za Njemačku značio korak unatrag s obzirom na uglavnom prevladanu političku prošlost, koja je za vri-

⁵ »New words were created, or the English ones were translated, as a result of which a number of calques appeared.«

⁶ »Calques, the process of loan translation, has been, and still is, a source of considerable enrichment of Hungarian vocabulary from various languages, but mainly from German, and in the 20th century to an ever increasing extent from English.«

⁷ »Such an overwhelmingly suffocating potentiality coupled with the puristic trend at its climax, resulted in the ever-growing tendency of neologizing almost all counterparts of foreign and/or English scientific technical terminology by having recourse to the native roots and suffixes of Turkish.«

⁸ It is important to note that the neologisms of the government consist of two types: the obligatory ones and the mere recommendations (many of which later become obligatory though). Hence, logically, there are Anglicisms which are officially forbidden and the others which are only considered undesirable, but are not (yet) affected by the law.«

jeme Hitlera značila potpunu zatvorenost prema bilo kakvom stranom utjecaju (upravo je ta zatvorenost bila uzrokom snažnog prodora anglicizama nakon 1945. godine). Takav je, uostalom, i stav Društva za njemački jezik (Gesellschaft für deutsche Sprache) /usp. Nüssler, 1979: 188—189/, koje posvećuje svu pažnju odmjerenoj jezičnoj upotrebi i u govornom jeziku i u stručnoj terminologiji, koje se jednakom mjerom suprotstavlja nepotrebnim, većinom pomodarskim, posuđenicama ali i nejasnim, praznim njemačkim riječima.⁹

Sličan stav imaju i švedski lingvisti okupljeni u instituciji Švedski jezični odbor (Svenska språknämnden). I oni smatraju da ne treba gubiti suviše energije i boriti se protiv posuđenica koje se dobro uklapaju u švedski fonološki i morfološki sustav; jednako tako ne treba se brinuti za semantičke posuđenice, tj. nova značenja koja poprimaju neke domaće riječi. Čak ni stanovit broj sintaktičkih kalkova ne smeta; to ne treba gledati kao gubitak za jezik, nego naprotiv, kao dobitak /Ellegård, 1986: 3/.¹⁰ Ono čemu se treba suprotstaviti jesu posuđenice koje se ne uklapaju u domaći sustav bez obzira na to radi li se o fonološkom ili morfološkom aspektu, odnosno o tvorbi riječi. Za takve treba tražiti odgovarajuće švedske zamjene.

Talijani su, kao i Nijemci, bili svjedoci vrlo izraženog neprijateljskog stava prema svemu tuđem za vrijeme fašističke vlasti. Kao suprotnost tome, danas u Italiji vlada priličan liberalizam u upotrebi posuđenica, iako to ne treba shvatiti doslovno. Prihvaćaju se, naime, strane riječi (prije svega anglicizmi) za koje postoji opravdanje (to se naročito odnosi na tehnički vokabular), a odbacuju one koje su nepotrebne i odraz su svojevrsnog verbalnog ekshibicionizma pojedinih stručnjaka¹¹ /Dardano, 1986: 236/.

Prema mišljenju finskih jezičnih stručnjaka (Sajavaara, 1986:66), primarna je funkcija jezika da prenosi poruke, uspostavlja komunikaciju i izražava osjećaje. Neispunjavanje te osnovne funkcije ne mora se nužno dovoditi u vezu sa stranim elementom: i domaći, finski izrazi mogu biti jednako loši kao i posuđenice, često i gori, manje razumljivi.¹² Napokon, strani element ponekad je tako adaptiran da ga prosječni Finac više i ne osjeća stranim.

Zemlja koju je u posljednje vrijeme zahvatio snažan val posuđenica, naročito anglicizama, jest Portugal. Taj prodor nije, međutim, naišao na otpor u obliku kakvog purističkog zakona, što je s jedne strane možda posljedica činjenice da se Akademija s premalo autoriteta suprotstavlja takvom stanju, a

⁹ »Sie (Gesellschaft für deutsche Sprache) widmet ihre Aufmerksamkeit weiterhin dem angemessenen Sprachgebrauch... den Fremdwörtern und auch den sinnentleerten, nichtssagenden, unklaren deutschen Wörtern, die ebenso wie die meisteutvidningar Fremdwörter (auch in den Wissenschaften!) nur Blendwerk sind und in mißbrauchlicher Verwendung mehr Unheil anrichten als so mancher nachgeplapperte kurzlebige Anglicismus oder — Gallizismus.«

¹⁰ »Vi bör inte, anser jag, i onödan slösa energi på att bekämpa lån av sådana ord och uttrycksätt som stämmer överens med svenskans natur... Inte heller betydelseutvidningar eller förskjutningar behöver vi i princip ställa oss avvisande till... Samma sak gäller syntaktiska lån... Men det är ingen förlust, snarare tvärtom.«

¹¹ »For the most part, specialists have accepted the justifiable use of foreign words and expressions in technical language, while rejecting the unjustified acceptance of Anglicisms and slavish translations, defects which can be blamed on the verbal exhibitionism of young researchers or on the lack of effort by the layman's press to find the corresponding Italian terms.«

¹² »Vague concepts can distort ideas, and the language used may become inappropriate, but no foreign elements are needed for this: this may be the case with purely Finnish expressions.«

i toga da nema nekog čvršće etabliranog rječnika portugalskog jezika; osim toga, tu je i, čini se vrlo pozitivan, stav Portugala prema svemu novom što dolazi iz tehnološki naprednijih zemalja sjeverne Evrope (Schmidt-Radefeldt, 1986: 283).

Zanimljiva je situacija u Indiji, koja se, dakako, vrlo razlikuje od evropskih jezičnih zajednica. Bez obzira na različite stavove pojedinih krugova, od kojih su neki za a drugi protiv engleskog jezika kao službenog, »taj je jezik nezaobilazna realnost« (Jauk-Pinhak, 1986: 145). Terminologija raznih struka preuzima se, s jedne strane, direktno iz engleskog, međutim »u puritanskim se krugovima prevodi na sanskrt procesom jezičnog kalkiranja ili svojevrsnom perifrAZom« (ibid, 146). Zbog toga se, naravno, javlja i velik broj dubleta (engleske i sanskrske), a često i hibridne tvorenice.

3.1.3. U hrvatskom književnom jeziku oduvijek je bila jasno izražena težnja za jezičnom čistoćom. Taj puristički stav ocrtavao se uglavnom u dva smjera: prvi je bio protiv posuđenica (u prvom redu germanizama, i to u najširem smislu, dakle ne samo posuđenica nego i prevedenica stvorenih prema njemačkom uzoru), a drugi je bio tzv. štokavski purizam kojem je cilj bio prilično radikalno uklanjanje kajkavskih i čakavskih riječi iz književnog jezika. Nas ovdje zanima upravo prvi vid purizma u nas, jer je on, s jedne strane, važan preduvjet za stvaranje neologizama (pa tako i prevedenica), a s druge osuđuje neke već prihvaćene prevedenice i nastoji naći bolje zamjene.

Purističke težnje pokazuju mnogi autori u raznim razdobljima naše povijesti, pa tako već u 17. stoljeću Vitezović iznosi svoj stav prema upotrebi tuđica (Filipović, 1977/78: 140).

U 18. stoljeću Reljkoviću, za ono doba prilično uspješno, polazi za rukom ostvariti neke zamisli u vezi s prijevodom stanovitog broja stranih riječi, pronalazeći odgovarajuće domaće izraze (Samardžija, 1986: 142—143).

Kasnije, u 19. i 20. stoljeću puristički se stavovi javljaju kod mnogih hrvatskih filologa s jačom ili slabijom žestinom.

Tako Kurelac vrlo oštro osuđuje upotrebu naročito njemačkih riječi, pa u tome i pretjeruje (Vince, 1979/80: 66); čak je izraze poput *otputovati* < njem. *abreisen* htio ukloniti i zamijeniti nekim sinonimom, ali u tome nije uspio.

Germanizme (u najširem smislu) uvelike progoni i Maretić. On osuđuje riječi poput *velevlast*, *veletrgovac*, *veleizdaja* < njem. *Großmacht*, *Großhändler*, *Hochverrath* (Vince, ibid, 69), međutim kasnije uvida da ne treba u tome pretjerivati, nego zadržati u jeziku potrebne riječi bez obzira na njihovo porijeklo. Maretić je i protiv mnogih kovanica kao što su *glazba*, *učionica*, *tvornica* itd. te smatra da ih ne treba »kad ostala Evropa govori *muzika*, *škola*, *fabrika*...« (Vince, ibid, 70).

Za hrvatski leksik najviše je učinio nesumnjivo Šulek, kojemu treba zahvaliti brojne kovanice od kojih su mnoge ušle u naš književni jezik i zadržale se sve do danas (npr. *dojam*, *dragulj*, *klesar*, *kolodvor*, *latica*, *plin*, *poduzetnik*, *pojam*, *velegrad*, *predbrojka* itd.). Zbog njegova strogog purizma neki su ga autori osuđivali ali mu je većina priznala velike zasluge, među njima Jagić, Bellić i Skok (Vince, ibid, 73). Konačno, kao što Vince kaže (ibid, 72): »Iz višesveščanog velikog Heinsiusova njemačkog rječnika prevesti gotovo čitav leksički fond, i to pedesetih godina 19. stoljeća, doista nije bio lak posao!«

Kad je 1938. godine pod uredništvom S. Ivšića pokrenut časopis Hrvatski jezik, ubrzo se »na njega osvrnuo s pozicija pretjeranog i prenaglašenog purizma Martin Kuzmić, koji je uredniku Ivšiću prigovorio zbog gotovo svake strane riječi što ih je ovaj upotrijebio u svojim člancima i dopustio drugima da ih upotrebljavaju« (Vince, 1984/85: 106). Nabraja zatim velik broj riječi (mahom posuđenice) za koje traži zamjene. Ivšić se nije mogao složiti s takvim stavom, pa je u odgovoru rekao između ostalog i ovo: »Jer kao što prava narodna svijest nije ni u seljačkom opanku ni u gospodskoj cipeli, ni u kožuhu ni u fraku, nego u srcu i glavi svjesnoga pojedinca, tako se doista čist duh, koji je u jeziku znatniji i dragocjeniji od ruha, ne očituje u pojedinim riječima, nego u onoj osobitoj moći, koja i tuđice i našice umije oblikovati, uređivati i slagati za jasno izricanje svojih misli i svojih čuvstava« (Vince, *ibid.*, 107). Ivšić je ovom vrlo lijepom i slikovitom rečenicom izrekao gledište koje je zaista opravdano i prihvatljivo; konačno, većina se suvremenih lingvista, a isto tako i književnika i publicista, priklonila upravo takvom umjerenom stavu prema jezičnoj čistoći.

Ognjen Prica je 1938. izdao svoj Rječnik stranih riječi i tim povodom napisao: »Moderni život sa svojim međunarodnim vezama, u tehničkom i uopće kulturnom pogledu, uveo je i stalno uvodi u naš jezik strane riječi. A hrvatski je jezik kulturni jezik, jezik naroda, koji već tisuću godina pripada zapadnoevropskom kulturnom krugu. Ovim ne mislim reći da ne treba jezik čistiti od suvišnih stranih riječi. Ondje gdje imamo dobru hrvatsku riječ, nepotrebno je i smiješno upotrebljavati stranu riječ. Ali isto je tako smiješno nastojati izbaciti sve strane riječi iz hrvatskog jezika. To je uostalom i nemoguće, jer jezik nijedne evropske kulture, pa ni hrvatske, ne može biti bez stranih riječi.« (Klaić, 1978: IX)

Vrlo sličan stav ima i Jonke (1953/54: 2), koji kaže: »Kao što je zbog kulturne povezanosti s ostalim narodima nemoguće prihvatiti načelo, da iz književnog jezika valja ukloniti sve tuđe riječi, isto je tako zbog potrebe čuvanja naravi i duha našega jezika neprihvatljivo i načelo, da se tuđe riječi mogu primati bez ikakva ograničenja.« Jonke je svjestan i stanovitog napora koji pisac ili govornik mora uložiti ako želi svoje misli izraziti što ljepše, i to vlastitim jezičnim izrazom. Često se, međutim, taj napor ne ulaže, uzima se bilo kakva riječ, linijom manjeg otpora često i posuđenica.

Doduše, pronalaženje odgovarajućeg domaćeg izraza nije tako jednostavan zadatak. O tome nam govori i Klaić (1952/53: 108), navodeći kako je kao priređivač i urednik Rječnika stranih riječi pokušavao neke posuđenice zamijeniti našim riječima, ali je vrlo često morao odustati od te namjere jer mu se »pronađena riječ činila ili zastarjela, ili nategnuta, ili loše skovana, ili je bila i sasvim nepoznata.«

Za velik broj posuđenica zamjene nisu ni potrebne jer se »veliko mnoštvo tuđih riječi . . . u dugoj upotrebi prilagodilo hrvatskom jezičnom sustavu i tako su se integrirale da ih prepoznaju kao tuđe samo stručnjaci.« (Filipović, 1978/79: 140).

Vince (1979/80:77) smatra da »treba uzeti elastičan stav prema pitanjima jezične čistoće u književnom jeziku, promatrajući ih funkcionalno. Česta upotreba neologizama, pa i nekih barbarizama, uvrstila je mnoge takve riječi u fond književnoga jezika i nepotrebno je i štetno da se uklanjaju.«

U povijesti hrvatskoga književnog jezika bilo je bez sumnje i vrlo strogog purizma koji je često išao u takvu krajnost da je odbacivao svaki strani element i nastojao uvesti isključivo uporabu domaćih riječi.

No, kako kaže Katičić (1973/74:89), »to onda odvodi zasukanju i odbojnoj isključivosti prema svakoj tudici, tupi stilističkoj osjetljivosti, razbija uspostavljene odnose, smanjuje misaono bogatstvo i koči stvaralački zamah. Jednom riječju, postaje dogmatsko čistunstvo.«

Takvo čistunstvo sigurno nije prihvatljivo, a u današnje vrijeme vjerojatno ni izvedivo. Međunarodna suradnja na svim planovima društvenog i privrednog života toliko je intenzivna, sredstva masovne komunikacije toliko su razvijena da je zaista nemoguće zamisliti jezičnu sredinu koja bi se mogla izolirati u tolikoj mjeri da ne prima ništa strano ili koja bi takvom brzinom mogla stvarati vlastite izraze za sve nove pojmove koji se neminovno »uvoze« zajedno s tehnološkim i drugim dostignućima. To ne znači, naravno, da sve strane elemente treba bezrezervno prihvaćati i ne ulagati napor da se za njih nađe domaća zamjena.

Napokon, možemo reći da i ovdje, jednako kao i na drugim područjima života, vrijedi pravilo zlatne sredine. Umjeren stav prema čistoći jezika, bez obzira na to je li riječ o posuđenicama, prevedenicama ili formalno nezavisnim neologizmima, bolji je od strogog purizma bilo koje vrste. U gotovo svim jezičnim zajednicama javlja se nekoliko zajedničkih crta jedne opće težnje: 1) da se prihvaćaju potrebne posuđenice, a odbacuju nepotrebne (vidi između ostalog i Haugen, 1973:532—533); 2) da »ne treba tražiti zamjene za potpuno prilagođene i usvojene strane riječi« (Babić, 1975/76:120), ali to treba učiniti za one koje su neprihvatljive s gledišta fonološkog ili morfološkog sustava te tvorbe riječi; 3) da treba nastojati i među, već stvorenim, domaćim zamjenama odabrati one najbolje, tražiti povoljnija rješenja za one koje nisu građene u skladu s domaćom jezičnom normom, prije svega tvorbenom.

3.2. *Pokušaji zamjene posuđenica domaćim izrazima*

3.2.1. Bez obzira na snagu purističkih tendencija i strogost kojom se prihvaćaju ili odbacuju strane riječi, odnosno posuđenice, u svim jezicima teži se tome da se one pokušaju zamijeniti domaćim riječima. U nekim su jezicima takvi pokušaji stvar institucija čija je briga upravo »čišćenje« jezika od stranih elemenata i nastojanje da se oni izbace iz upotrebe gdje god je to moguće, u drugima su pokušaji te vrste ograničeni na pojedince koji u svojim radovima predlažu nove izraze kojima bi se mogle zamijeniti nepotrebne posuđenice.

I u jednim i u drugim jezicima radi se, dakle (i to treba svakako naglasiti), o *pokušajima* da se nađe odgovarajuća domaća riječ za neki strani pojam. Te 'zamjene' ('Ersatzwörter' u njemačkom, 'ersättningsord' u švedskom) ne moraju, naime, biti uvijek i povoljna rješenja; izrazi koji se predlažu ponekad su dobri i prihvatljivi, a ponekad nisu. Čak i uspjele zamjene obično teško prodiru, pogotovo kod onih — već dobrano udomaćenih — posuđenica koje su u jeziku uhvatile korijenje.

Pokušat ćemo analizirati neke primjere takvih intervencija u raznim jezicima i vidjeti u kojoj su mjeri uspješne. Pritom treba imati na umu još jednu činjenicu, a to je da se u većini slučajeva radi o pokušaju da se nađe zamjena

za neku posuđenicu, no ponekad se traži i bolje rješenje za neku prevedenicu (u najširem smislu tog termina) koja se već upotrebljava.

3.2.2. U DA se navode dva zanimljiva slučaja iz francuskog: *drainage de cerveaux* isključiva je prevedenica za engl. *brain drain* iako je bilo prijedloga da se uvede izraz *fuite de cerveaux* (usp. naše *odliv mozgova*, koje se upotrebljava mnogo češće od izraza *bijeg mozgova!*).

Za *chewing-gum* predložena je prevedenica *gomme à macher*, koja, međutim, nije ušla u upotrebu, pa se i dalje pojavljuje anglicizam (i Larousse, 1982, ima isključivo *chewing-gum*). Za razliku od francuskog — hrvatski, njemački i švedski imaju samo prevedenice: *guma za žvakanje*, *Kaugummi*, *tuggummi*.

Dardano (1986:246) pokazuje kako nije čudo što se u talijanskom i dalje upotrebljavaju anglicizmi *hardware* i *software*, kad su predložene zamjene neekonomične, a i prijedloga ima čitav niz (*apparechiatore*, *strumentazione*, *strumentario*, *parte rigida*, *componenti fisiche*, *componenti di buse*, *componenti macchina* — za 'hardware', a otprilike isto toliko prijedloga za 'software'). Slično je i u češkom, gdje je za *hardware* prema normi uveden oblik *technické vybavení (počítače)*, ali je ipak lakše načiniti pridjev od anglicizma: *hardwarový*. (usp. Salzmann 1991:153).

U švedskom se jako nastoji sačuvati jezik od suvišnih stranih riječi i posuđenica, u posljednje vrijeme najviše anglicizama, međutim, dok se neke od predloženih zamjena prihvaćaju, druge nikako ne uspijevaju prodrijeti u širu upotrebu. Nilsson (1986:23) govori o sportskim izvjestiteljima koji uporno upotrebljavaju anglicizme *foul* i *time out*, smatrajući kako će ih čitaoci bolje razumjeti od kakva švedskog prijevoda. Ne misle, međutim, na činjenicu da je npr. i *målvakt* ('vratar') nekad bio novostvoren izraz umjesto engleskog *keeper* i da je također trebalo vremena da se prihvati — danas je to jedini termin koji se upotrebljava.¹³ Nilsson nadalje spominje engl. *marketing* koje se šezdesetih godina smatralo nezamjenjivom posuđenicom — danas nema nikakva prigovora švedskom izrazu *marknadsföring*. Zanimljiv je slučaj o kojem piše Jonsson (1986:30). On je, kao osoba odgovorna za jezična pitanja na švedskom radiju, predložio da se umjesto *offshoreföretaget* upotrebljava švedsko *havsteknikföretaget*, i donekle je u tome uspio. No, kao što kaže, ne može biti siguran da će njegovi suradnici ustrajati u toj upotrebi kad gotovo svakodnevno u novinama (i to vodećim!) čitaju i dalje *offshoreföretaget*.¹⁴

Sasvim je apsurdno nastojanje, smatra Viereck (1980:18—19), da se sve strane riječi (konkretno anglicizmi) zamijene domaćima (njemačkim), pogotovo stoga što se u nekim slučajevima to ne može učiniti na jednostavan način.

To se odnosi u prvom redu na riječi koje su preuzete zajedno s posve novim stranim pojmom.¹⁵ Tako se npr. nijedan pokušaj zamjene engl. *Park and*

¹³ »Och sportskrivaren menar att de som läser hans alster bättre förstår *fore-checking*, *foul* och *time out* än möjliga översättningar. Han tänker inte på att också till exempel *målvakt* i stället för *keeper* en gång var en nyskapelse, som kunde te sig onödig för sportens utövare.«

¹⁴ »Om jag får mina medarbetare att säga 'havsteknikföretaget Consafe', så finns det alltid risk för återfall i 'offshoreföretaget', så länge som det i stora tidningar — inte minst i sådana som brukar benämnas ledande — varje dag står 'offshoreföretaget Consafe'.«

¹⁵ »Auf Grund der Erfahrungen in Vergangenheit und Gegenwart, die neben außersprachlich-psychologischen natürlich auch auf innersprachlich-lexikologischen und -kommunikativen Erwägungen beruhen, ist es völlig absurd, alle Fremdwörter

Ride ili *Park-and-Ride-Parkplatz*, što ih je predlagalo Društvo za brigu o jeziku (Verein für Sprachpflege) iz Hamburga, nije uspio probiti, pa se umjesto zamjena *Wechsel*, *Wechselort* ili *Wagenwechsel* i dalje upotrebljava anglicizam. Za razliku od navedenog primjera, izraz *Wasserglätte*, što ga je kao zamjenu za anglicizam *Aquaplaning* predložilo Ministarstvo za saobraćaj pokrajine Hessen (Hessisches Verkehrsministerium), naišao je na odobravanje i za njega se založilo i Društvo za njemački jezik (Gesellschaft für deutsche Sprache) /vidi M. Dietrich, 1979:184/. Isti anglicizam (dakle *aquaplaning*) pokušava se domaćim izrazom zamijeniti i u danskom, ali zasad nijedan od četiri prijedloga (*daekslip*, *vandskred*, *vandglid* i *vandglidning*) nije definitivno odabran (Sørensen, 1990:32).

3.2.3. Pokušali smo načiniti malu analizu sličnih takvih prijedloga u hrvatskom što su ih tokom godina u jeziku objavljivali razni autori. Izraze smo podijelili u dvije skupine: jedno su sugestije za zamjene stanovitih posuđenica a drugo, po mišljenju pojedinih autora, bolja rješenja za neke već postojeće zamjene. Nastojali smo da za svaki od prijedloga utvrdimo je li prihvaćen, imamo li potvrda iz novina te da li se, ako je prihvaćen, upotrebljava isključivo, ili paralelno s posuđenicom umjesto koje bi trebao stajati.

Još 1969. godine Babić (1969/70:154—157) smatra da je *računalo* dobra i prihvatljiva zamjena za *computer* jer je »riječ lingvistički bez prigovora i treba je upotrebljavati kako bi se uklonilo veliko šarenilo«. *Računalo* je zaista prihvaćeno i održalo se u upotrebi, iako treba reći da se i dalje javlja posuđenica *kompjutor* (ili *kompjuter*) a i još jedna zamjena: *računar*.

Početak 1982. pisao je Babić (1983:154—157) u *Vjesniku* o vrlo učestalom anglicizmu *play off* i ubrzo se u novinama pojavilo nekoliko zamjena za tu posuđenicu: *doigravanje*, *završnica*, *razigravanje*. *Doigravanje* je očito bila najprihvatljivija zamjena, pa se održala sve do danas. I ovdje se, međutim, i dalje javlja anglicizam *play off* kao moguć usporedan izraz.

Drukčije je s posuđenicom *time-out* (ili *tajm-aut*). U istom članku Babić ne vidi razloga da se umjesto tog anglicizma ne upotrijebi naprosto naš *predah*. To nije naišlo na odjek, i tako se u sportskim susretima i dalje traži *tajm-aut*. Taj se izraz upotrebljava i u drugim kontekstima, u zaista široku rasponu (vidi Filipović, 1990, Rječnik anglicizama u hrvatskom ili srpskom jeziku).

Škarić (1982/83:101—103) predlaže da »demistificiramo *hardware* riječju *željezarija*«, ali za sada nismo našli potvrde da je bilo tko upotrijebio ovu prevedenicu, tj. semantičku posuđenicu. S jedne strane razlog može biti u tome što nije lako naći odgovarajuću zamjenu za *software*, a ta su dva termina čvrsto povezana. Osim toga, Filipovićev Rječnik anglicizama daje čitav niz primjera u kojima su navedeni anglicizmi upotrijebljeni u mnogo širem, pa i prenesenom, značenju — dakle, ne samo kao kompjutorski termini, nego i u raznim drugim kontekstima. Dakako, u takvoj je situaciji mnogo teže progurati neki domaći izraz, pa bio on ne znam kako dobar. Smatramo osim toga, da je asocijacija što je većina ljudi ima kad čuje riječ 'željezarija' toliko udaljena od pojma 'hardware', da je zaista teško povjerovati u mogućnost da se Škarićev prijedlog ikad prihvati.

bzw. — in unserem Fall — alle Anglicismen ausmerzen bzw. verdeutschen zu wollen. Neben Fachausdrücken und internationalen Bezeichnungen gibt es viele Anglicismen, die nur auf sehr umständliche Weise im Deutschen wiedergegeben werden konnten. Dies ist besonders bei Wörtern der Fall, die zusammen mit der Sache aus dem Englischen übernommen wurden.«

Jednako tako nisu uspjeli prijedlozi da se *marketing* i *leasing* zamijene našim izrazima *tržišтво* i *zakupništvo* (Simundić, 1973/74:122—124). Ti su anglicizmi još uvijek vrlo česti, pogotovo prvi, koji je postao sastavnim dijelom naziva nekih organizacija (npr. Vjesnikova Agencija za marketing).

Osim toga, naš je dojam da predloženi izrazi i nisu najsretnije odabrani, pogotovo prvi, koji je čak i po svojoj fonološkoj strukturi nespretan.

Za *hoverkraft* Babić (1977/78:158—159) kaže da već postoji usvojen termin *lebdjelica*, koji navode Klaić i Dabac. Po obliku je *lebdjelica* sasvim prihvatljiva. Mi je, međutim, nismo potvrdili u našem korpusu, dok se anglicizam povremeno javlja. Možda je razlog u tome što kod nas nema te vrste brodova, pa nema ni mnogo prilike da se o njima piše.

Veliko šarenilo postoji već niz godina u vezi sa zamjenama za engl. *space shuttle*. Babić (1982:63—64) citira prijedlog Z. Ašpergera koji u Vjesniku od 20. 4. 81. zagovara izraz 'svemirski čunak'. Babić misli da nam »prijenos od tkalačkog čunka do svemirskog« ipak predstavlja problem, pa predlaže *svemiropliv* umjesto anglicizma ili raznih drugih zamjena (*svemirski taksi*, *svemirski tramvaj*, *svemirski/ raketoplan*). Danas nalazimo uglavnom *svemirski transporter*, *svemirski taksi* i (*svemirski*) *raketoplan* dok *svemiropliv* nismo potvrdili. Ni ovdje anglicizam ne uzmiče, nego se i dalje javlja.

Za anglicizam *grejp frut* Babić (1975/76:120—122) pokušava naći odgovarajuću zamjenu, i od raznih mogućnosti daje »izrazitu prednost riječi *limunika*«. Anglicizam se i dalje upotrebljava u svim mogućim varijantama (kao elipsa *grejp*, pisan engleskom grafijom itd.), ali smo ipak u VL od 28. 4. 88. našli jednu potvrdu za *limuniku* (doduše u zagradi, uz *grejp-frut*!)

Body scanner je također jedan od termina za koje se smatralo da se mogu zamijeniti odgovarajućim domaćim izrazom, pa Babić (1981:29—31) citira S. Vuk-Pavlovića koji se zalaže za termine *pretražnik* (skener), *pretraživati* (skenirati) i *pretražnik tijela* (bodi skener). Babić se slaže s tim prijedlozima, mijenja jedino posljednji izraz u *tjelesni pretražnik*. Nismo našli nijednu potvrdu za bilo koji od predloženih termina; možda je razlog u tome što je u raznim specijaliziranim terminologijama (pa tako i medicinskoj) postotak posuđenica vrlo velik zbog neprestanog priliva novih pojmova (naravno, i termina) iz stranih jezika, te stručnjaci (većinom) ostaju neosjetljivi na tu činjenicu.

Z. Vuković (1978/79:150—151) primjećuje vrlo čestu pojavu anglicizma *non-stop* i pita se zašto umjesto te posuđenice ne bi moglo stajati naše *neprekidno*. Razlike u značenju nema, pa ipak i dalje se na većini trgovina (a i u tisku) nalazi *non-stop*, a potvrdili smo i primjer koji citira i Z. Vuković »Radimo *neprekidno — non-stop*«!

Prijeći ćemo sad na drugu skupinu, tj. na nove prijedloge za neke izraze (također zamjene, ali ranijeg datuma) koji su se već udomaćili u jeziku. Takvih je slučajeva manje možda i zato što lingvisti osjećaju kao prvotnu zadaću zamjenjivanje posuđenica domaćim riječima, a tek onda nalaženje boljih rješenja za stanovit broj prevedenica koje su, iako ne uvijek najsretnije odabrane, ipak stvorene od domaćih elemenata.

Jedna od prevedenica o kojoj je mnogo bilo riječi jest *samoposluživanje* ili *samoposluga* < engl. *self service*, za koju Alerić (1971/72:153—154) predlaže bolji oblik *samoposluživaonica*. Prva dva izraza su se, međutim, toliko učvrstila u jeziku da novi prijedlog očito nije imao snage da ih istisne iz upotrebe.

Drugi se prijedlog javlja za, treba priznati, zaista nespretna i dugačak izraz *stroj za pranje (rublja)* < njem. *Waschmaschine*. E. Barić (1982:77—80) odlučuje se, od nekoliko mogućnosti, za *peračicu (rublja)*, uz napomenu da Dabac daje oblik *perilica* koji također nije loš. Nijedan od tih dvaju izraza nismo potvrdili u našem korpusu; *stroj za pranje (rublja)* i dalje je jedini oblik koji se javlja u novinskim tekstovima i reklamama (da ne govorimo o kolokvijalnom *vešmašina*, koje se, osim u svakodnevnoj komunikaciji, nalazi ponekad i u tisku — npr. u V od 28. 2. 88). Najnoviji pokušaj zamjene jest oblik *rubljoper* što ga je predložila studentica K. Ljubić (vidi Babić, 1990:64).

Šimunović (1966/67:89—90) nastoji naći zamjenu za *lož-ulje*, koje je prema njegovu mišljenju ušlo u naš jezik »kao kalk, vjerojatno prema engleskom uzoru *Fuel oil*«. Kako konstrukcije takvog tipa »ozbiljno mogu narušiti sintaktično-tvorbenu strukturu«, autor predlaže *ulje za loženje* ili *loživo ulje* i smatra da posljednji izraz ima najviše uvjeta da se ustali. Koliko smo mogli ispitati, čini se da *lož-ulje* i dalje prednjači u upotrebi, da se ponekad nađe na oblik *ulje za loženje* (prijedložne konstrukcije vrlo su česte), dok *loživo ulje* nismo potvrdili.

3.2.4. Ovim malim pregledom nastojali smo pokazati u kojoj mjeri briga za jezik nailazi na odjek u javnosti, u kojoj se mjeri prihvaćaju sugestije te da li su neke od predloženih zamjena ušle u opću upotrebu.

Kako posuđenice u golemom broju prodiru u jezik, nemoguće je — a i nepotrebno — da se baš sve zamijene domaćim riječima. Konačno, u pokušajima da se naćini neki odabir među posuđenicama u raznim jezicima i u različitim razdobljima, lingvisti su, kao što smo kazali u prethodnom odjeljku, morali doći do zaključka da su neke posuđenice sasvim dobre i upotrebljive, da se potpuno uklapaju u fonološki i morfološki sustav jezika primaoca, da su ekvonićne i stoga ponekad bolje od mogućih zamjena domaćim elementima.

Slažemo se s M. Dietrich (1979:183), koja kaže: »Strane rijeći mogu obogatiti neki jezik ako služe znaćenskom razlikovanju ili pojednostavnjenju, promjeni u izrazu i drugim stilistićkim nastojanjima.«¹⁸

Problem je, osim toga, u tome što se neke posuđenice, iako se često njeđnom svojom osobinom ne uklapaju u domaći sustav, ustaljuju u jeziku i vrlo ih je teško izbaciti iz upotrebe. Jednako tako mnoge prevedenice koje nisu naroćito uspješno oblikovane toliko se često i slobodno upotrebljavaju da svaki pokušaj nekog boljeg rješnja uopće nema izgleda da uspije.

4. PROBLEM IDENTIFIKACIJE PREVEDENICA

4.1. Jedno od pitanja koje se nameće već na samom početku istraživanja jest problem identifikacije prevedenica, odnosno kriterija koji će nam u tom poslu poslužiti. Kad kažemo prevedenica, mislimo na taj pojam u najširem smislu, dakle na Betzov 'Lehnprägung' ili Muljaćićev 'kalk', Wellsov 'loan-coinage' ili Carstensenove 'latentne utjecaje' te Viereckove 'full substitutions'. Smatramo, naime, da je problem identifikacije u biti isti kod svih potkatego-

¹⁸ »Fremdwörter können eine Sprache bereichern, wenn sie der genaueren begrifflichen Unterscheidung oder der Vereinfachung, der Abwechslung im Ausdruck und anderen stilistischen Absichten dienen.«

rija o kojima je bilo riječi u poglavlju o terminologiji i definicijama, iako bez sumnje postoje neznatne razlike u kojima ćemo govoriti na kraju ovog poglavlja.

U našem pristupu prevedenicama značajan je udio kulturološkoga i sociolingvističkoga aspekta, iako nipošto ne smijemo zanemariti morfološku i tvornu strukturu jezika koja u znatnoj mjeri određuje oblik prevedenice, njezino uklapanje u vokabular jezika primaoca ili odstupanje od ustaljenih normi, što će svakako pridonijeti težem ili lakšem utvrđivanju prevedenice.

Gledajući na problem s kulturološkog i sociolingvističkog stanovišta, smatramo nužnim utvrditi uzroke zbog kojih dolazi do stvaranja prevedenica, iz kojih su jezika modeli i zašto baš iz njih, jesu li neka područja podložnija utjecaju jednog jezika, a druga nekog drugog. Ovi će nam faktori pomoći i u detekciji prevedenica, jer će nas uputiti na neka životna područja za koja pouzdano znamo da su zbog ovog ili onog razloga pod izrazitim utjecajem nekog jezika. Tako je npr. očito da je utjecaj britanskog/američkog engleskog u području pop-kulture izuzetno snažan, pa u čitavom nizu novostvorenih izraza poput *novovalac*, *teškometalac* i slično lako prepoznamo prevedenice engl. izraza *new-wave*, *heavy metal* itd. Poznat je isto tako i utjecaj što ga Francuska ima na polju mode — i ovdje će nam ta činjenica pomoći da utvrdimo kako je npr. *haljina-kaput* stvorena pod utjecajem franc. *robe-manteaux* ili *pullover-haljina* od franc. *robe-pull*.

U nekih prevedenica ranijeg datuma neosporan je utjecaj njemačkog jezika, koji je, naročito u Zagrebu i sjevernoj Hrvatskoj, zbog poznatih povijesnih okolnosti bio vrlo značajan — primjera ovakvih prevedenica ima mnogo — od posebne *kobasice* < njem. *Extrawurst* pa do *sljepog okvira* < njem. *Blindrahmen*.

4.2. Iako razni autori imaju različit pristup problemu identifikacije prevedenica, u jednome se svi slažu: utvrđivanje prevedenica mnogo je teži postupak od utvrđivanja posuđenica te zahtijeva od lingvista ne samo dobro poznavanje obaju jezika (to znači jezika davaoca i jezika primaoca) nego i razvijen »osjećaj« za jezik koji će mu omogućiti da neki izraz s (relativnom) sigurnošću svrsta u kategoriju prevedenica.

Ljung (1984:76) smatra da je identifikacija prevedenica u biti stvar nagađanja, jer se vrlo teško može pouzdano utvrditi je li neki izraz odraz utjecaja jednog jezika na drugi ili se radi o neovisno razvijenom terminu.¹⁷

Klajn (1971:184) kaže da je »kalk, znači, moguće dokazati tamo gde je između više alternativa izabrana neka koja nije sasvim spontana i neizbežna.« Ako mislimo na taj moment nećemo načiniti grešku kao Mackenzie, »koji rećimo *courses de chevaux* proglašava kalkom engleskog *horse racing*, ne pitajući se kako bi se drukčije na francuskom mogle zvati konjske trke ako ne *courses de chevaux*. . . Isto tako ne smemo upasti u obrnutu krajnost, da za kalk smatramo samo oblike koji 'nisu u duhu jezika' . . . : time bismo se ogrešili o princip da se pozajmljuje samo ono što odgovara sistemu. Svaki kalk je, u stvari, potencijalno mogućan domaći oblik, kome strani uzor pruža poticaj da se realizuje.«

¹⁷ »As always in the case of translation and construction loans, it is a matter of guesswork whether any given loan really reflects the influence of language A on language B, or whether the item in question has simply developed independently in language B.«

Rammelmeyer (1975:25) misli da pri utvrđivanju prevedenica treba svaka-ko imati na umu dvije komponente: morfološku i semantičku. Jer, kao što kaže, »vrijedne indikacije mogu nam pružiti slučajevi u kojima se ogriješilo o principe tradicionalne tvorbe riječi — oni nam à priori bude sumnju da se radi o prevedenici. Sa semantičke strane možemo naslućivati prevedenicu naročito onda kad se značenje dotične riječi, odnosno izraza, ne može tek tako izvesti iz prisutnih leksema, već postoji neuobičajena metaforika, koja se znatno udaljuje od samih leksema i koja se jedino može objasniti razvojem iz metaforike jezika-uzora.«¹⁸

Carstensen (1979:92) smatra da je »daleko teže utvrditi latentne ili 'skrivenе' utjecaje engleskog na njemački od evidentnih. Neke novije prevedenice govornik njemačkog jezika koji ne zna engleski teško će prepoznati kao (izraze) engleskog porijekla...«¹⁹

Prema Muljačiću (1968:15—16) se »ne može tvrditi da je nešto kalk ako se prethodno nije ustanovilo da je isključena tvorba po domaćim principima ili polisemija, nastala semantičkom analogijom bez stranog utjecaja. Za svaki jezik i za svaku njegovu epohu treba pojave za koje postoji sumnja da su kalkovi posebno studirati, jer isti rezultat može u nekom jeziku (ili u jednoj njegovoj fazi) biti kalk, a u drugom samostalna pojava. Ne treba zaboraviti da se samostalne pojave mogu paralelno razviti u više jezika (poligeneza) i da kalk u nekom jeziku može biti plod ukrštanja više stranih uzora...«

4.3. Na nizu primjera iz našeg korpusa pokušat ćemo prikazati principe koji su nas vodili pri otkrivanju prevedenica.

4.3.1. Morfološke komponente

4.3.1.1. Prevedenice u hrvatskom vrlo su često *višečlani izrazi*, prije svega *prijedložne konstrukcije* koje se po svojoj dužini i nezgrapnosti ne uklapaju osobito dobro u domaći sistem. Stoga pojava takvih podužih, relativno kompliciranih, izraza koji su zapravo opisi nekog novog, stranog pojma ili pokušaji doslovnog prenošenja element za element, gotovo redovito upućuje na veliku vjerojatnost da je riječ o prevedenici. Tako se u primjeru

»Sloga — OOUR Maloprodaja

... prodaju *tepihe i taftinge od zida do zida* na šest-mjesečni kredit...«
(VL/26. 4. 85)

radi o prevedenici engl. *wall to wall carpet*. Osim činjenice da u ovom slučaju imamo prijedložnu konstrukciju, značajna je i ta da se radi o višečlanom izrazu koji neminovno slijedi imenicu (ili imenice) koje поближе određuje a ne prethodi im, što nam dovoljno govori da nećemo pogriješiti ako ovaj izraz svrstamo u

¹⁸ »Wertvolle Hinweise können Verstöße gegen die traditionelle Wortbildung liefern, die à priori den Verdacht auf Lehnübersetzung nahelegen. Von der semantischen Seite her ist Lehnübersetzung besonders dann zu vermuten, wenn sich die Bedeutung des betreffenden Wortes bzw. Ausdrucks nicht ohne weiteres aus den beteiligten Lexemen erschließen läßt, sondern eine ungewöhnliche Metaphorik vorliegt, die sich von der Semantik der beteiligten Lexeme deutlich entfernt und ausschließlich aus der Entwicklung der einzelsprachlichen Metaphorik der Verblidsprache zu erklären ist...«

¹⁹ »Schwieriger zu erfassen sind die latenten oder 'verborgenen' Einflüsse des Englischen auf das Deutsche. Folgende neueren Lehnübersetzungen werden von einem des Englischen nicht kundigen Sprecher des Deutschen nur schwer als englischen Ursprungs erkannt werden können:...«

kategoriju prevedenica. Potvrda engleskog modela samo je dokaz više u prilog našoj tvrdnji.

Sličan je primjer

... kvalitetnom i cijenom pristupačnom uslugom po sistemu »*prijevoz od vrata do vrata*«. (VL/11. 12. 80)

Kao i u prethodnom primjeru, i ovdje imamo prijedložnu konstrukciju, i to prema engleskom *door-to-door transport*. Prevedenica (*prijevoz od vrata do vrata*) javlja se i u primjeru gdje je, treba svakako priznati, sretnije uklopljena u kontekst. Radi se, naime, o reklami

Od vrata do vrata — za 24 sata

Novi specijalizirani robni servis JAT-express (VL/6. 2. 86)

Ovdje se, zbog iskorištene mogućnosti rimovanja, prevedenica može smatrati čak sasvim dobrim rješenjem.

Navest ćemo još nekoliko od mnogobrojnih primjera kojima je zajednička osobina upotreba prijedložne konstrukcije, a kao posljedica toga neprimjerena dužina:

element u tragovima < njem. *Spurenelement*

kaput s dva lica < engl. *double-faced coat*

ljudi u bijelim ovratnicima < engl. *white-collar workers*

sastanak na najvišem nivou < engl. *summit (conference)*

4.3.1.2. Još jedan element u prilog našoj tvrdnji da se mnogi višičlani izrazi i složene prijedložne konstrukcije ne uklapaju dobro u naš morfološki (a ponegdje i sintaktički) sustav jest pojava uvođenja takvih konstrukcija izrazima *po sistemu* ili *po principu*. Tako nalazimo primjere:

... *po principu* ključ u ruke ...

... *po sistemu* »*prijevoz od vrata do vrata*« ...

itd.

Ovakvi su slučajevi prilično česti i smatramo da 'po sistemu' i 'po principu' mogu za nas biti signali da iza njih slijedi prevedenica. Naravno, ne mora uvijek biti tako ali svakako neće biti naodmet ako primjere te vrste pobliže razmotrimo.

4.3.1.3. Od morfoloških karakteristika može nam pri utvrđivanju prevedenica biti od koristi i određen tip složenica koje Rammelmeyer (1975:86) naziva njemačko-turskim. Radi se o *jukstapoziciji* dviju imenica bez spojnika koje su, prema Rammelmeyeru, porijeklom iz turskog jezika (npr. *duvan-kesa*) i koje se u našem jeziku, doduše, javljaju vrlo rano, no danas zvuče pomalo zastarjelo. Taj je tip složenice, međutim, i dalje produktivan, pa Rammelmeyer smatra da je u dosta velikom broju prevedenica novijeg datuma posrijedi utjecaj njemačkog jezika u kojem se ovakav oblik složenice javlja vrlo često /vidi i Žepić (1976:24)/.

O jukstapoziciji kao vrlo čestom obliku tvorbe u mnogim jezicima koji posuđuju iz engleskog govori i Filipović (1966:110) i navodi kako je u nekima od tih jezika takav tip tvorbe riječi inovacija.

Babić (1986:32) ovu vrstu složenica naziva *polusloženicama* i kaže kako su one »jezična pojava koja je na granici između sintakse i tvorbe jer se pravom tvorbom smatra način kojim na temelju dosadašnjih riječi nastaje nova jedinствена riječ.«

Sve te tvrdnje idu u prilog našoj pretpostavci da kod većeg broja ovakvih slučajeva možemo s priličnom sigurnošću tvrditi kako je riječ o prevedenicama. I ovdje nam potvrde odgovarajućih izraza u jezicima iz kojih su uzeti modeli dokazuju da je zaista tako.

Evo nekoliko primjera:

čovjek-žaba < engl. *frogman*
ljudi-sendviči < engl. *sandwich-men*
banana-republika < engl. *banana-republic*
haljina-kaput < franc. *robe-manteaux**
kasica-prasica < engl. *piggy bank*
kit-ubojica < engl. *killer whale*
pulover-haljina < franc. *robe-pull**
majka-surogat < engl. *surrogate mother*

U vezi s primjerima označenima sa * treba reći kako su i u francuskom plod engleskog utjecaja, jer je jukstapozicija u francuskom inovacija. (usp. 6.4.)

4.3.1.4. Još jedna indikacija za utvrđivanje prevedenica jest pojava tzv. čiste složenice, za koju je, kao što kaže Babić (1986:319), »karakteristično... da je drugi dio imenica u svom osnovnom obliku (u nominativu), a kao prvi dio dolaze imenice, pridjevi, zamjenice, brojevi, glagoli i prilozi. Često su složenice takvog tipa tvorbenoga načina prevedenice ili su plod individualne tvorbe, za jezični osjećaj nisu bespriekorne, a i norma im često stavlja određene prigovore pa se teško uklapaju u tvorbeni sustav.«

Prema ovom smo kriteriju u naš korpus uvrstili slijedeće primjere:

maloprodaja < njem. *Kleinhandel*
neboder < engl. *skyscraper*
parobrod < njem. *Dampfschiff* < engl. *steam-ship*
poluvrijeme < engl. *half-time*
samoposluga
samoposluživanje < engl. *self-service*
svjetonazor < njem. *Weltanschauung*
tjelograditelj < engl. *body builder*
i još mnoge slučajeve toga tipa.

4.3.2. Semantičke komponente

Kao što smo rekli, prevedenicu možemo naslutiti onda kad iz prisutnih leksema ne možemo, bez dodatnog znanja dokučiti značenje nekog izraza. Obično se radi o složenicama u kojima nam je svaki od dijelova posve jasan, no u kombinaciji ne predstavlja neki poznati pojam. Tako npr. nećemo znati što znači *kisela kiša* ako ne poznamo engl. izraz *sour rain* ili njem. *Sauerregen*, iako dobro znamo što znači *kiseo*, a što *kiša*. Isto tako nam izraz *plavi ovratnici* neće značiti ništa ako ne znamo za engl. *blue-collar* (*worker*).

Što je to *meki* i *tvrdi pornić* možemo, doduše, naslućivati, ali nam tek poznavanje engl. *soft porn* i *hard porn* može dati pravo objašnjenje. Slično je i s primjerima poput *odliv mozgova* < engl. *brain drain*, *plave čarape* < engl. *blue stockings*, *sapunska opera* < engl. *soap opera*, *vruća linija* < engl. *hot line*, *vruće hlačice* < engl. *hot pants* itd. O ovoj će pojavi biti više riječi u poglavlju o razumljivosti prevedenica (vidi 6.11.)

4.3.3. Paralelna pojava istih prevedenica u više jezika

Pored morfoloških i semantičkih kriterija, koji su nam bez sumnje od velike pomoći pri utvrđivanju prevedenica, smatramo da je vrlo važna i paralelna pojava istih prevedenica u više jezika. Ta nam činjenica neosporno dokazuje da se zaista radi o prevedenici, jer ne može biti slučajnost ako jedan te isti izraz nalazimo i u njemačkom, i u francuskom, i u švedskom, i u hrvatskom — da ne nabrajamo dalje.

Tako npr. od engl. *cold war* imamo

franc. *guerre froide*

tal. *guerra fredda*

njem. *kalter Krieg*

šved. *kallt krig*

polj. *zimna wojna*

rum. *război rece*

hrv. *hladni rat*

Od engl. *table tennis* nastali su

njem. *Tischtennis*

mađ. *asztalitenisz*

rus. *nastol'nyj tennis*

hrv. *stolni tenis*

Engl. *skyscraper* dao je prevedenice u čitavom nizu jezika:

franc. *gratte-ciel*

tal. *grattacielo*

španj. *rasca-cielos*

port. *arranhacéus*

njem. *Wolkenkratzer*

slov. *nebotičnik*

hrv. *neboder*

češki *mrakodrap*

srp. *oblakoder* itd.

Takvih je primjera mnogo. Oni nam, po našem mišljenju, sigurno dokazuju da se i u našem jeziku, ako je to već utvrđeno za ostale jezike, radi o prevedenicama. Problem koji nam se ovdje koji put nameće jest pitanje jezika-izvornika. Za mnoge ćemo izraze lako dokazati da potječu npr. iz engleskog jer pripadaju određenoj sferi čija se terminologija »kovala« upravo u SAD ili Velikoj Britaniji (npr. političko-ekonomski termini poput »željezne zavjese«, »milorljubive koegzistencije« i sl. — vidi Viereck /1988:141—152/).

Javljat će se, međutim, i takvi izrazi za koje nećemo uvijek otrpve i sa stopostotnom sigurnošću moći utvrditi iz kojeg jezika dolaze. Ovdje bismo mogli povući paralelu s posuđenicama za koje također ne možemo uvijek pouzdano reći odakle potječu i jesu li u neki jezik ušle direktno ili putem jezika posrednika (npr. srpski »oblakoder« najvjerojatnije nije oblikovan direktno prema engl. »skyscraper«, već preko posrednika — njem. »Wolkenkratzer«; isto tako »ormar za duboko zamrzavanje« po svoj prilici nije modificirana prevedenica engl. »deep-freezer«, nego je stvorena prema obliku iz jezika posrednika — njem. »Tiefkühlschrank«). (O jeziku posredniku kao važnom fenomenu u raznim vidovima jezičnog posuđivanja bit će više govora u 4.10)

Smatramo da se možda i kod prevedenica može govoriti o središnjem evropskom rezervoaru, za koji Filipović (1973:8) kaže: »U nj (rezervoar) su ulazile

riječi iz raznih evropskih jezika uključivši i engleski. Svaki je jezik unosio u taj rezervoar riječi za one pojmove i stvari koje je civilizacija neke zemlje pridonijela općoj evropskoj civilizaciji. Kad se javila potreba za imenovanjem kojega preuzetoga pojma ili uvezenoga predmeta, tada je svaki jezik posegao za potrebnim riječima u taj rezervoar.«

Kako su prevedenice u uskoj vezi s posuđenicama, čini nam se da se za određeni broj slučajeva može primijeniti ideja o središnjem evropskom rezervoaru koji će možda razriješiti neke dileme u utvrđivanju porijekla pojedinih prevedenica.

4.3.4. Paralelna upotreba prevedenice i odgovarajuće posuđenice

Kad već govorimo o vezi prevedenica i posuđenica, treba reći kako nam upravo njihova paralelna upotreba (tj. prevedenice i posuđenice koja je poslužila kao model) dokazuje da se zaista radi o prevedenici. Stoga pouzdano možemo tvrditi da je *sjeđači protest* formalno nezavisni neologizam stvoren prema engl. *sit in* (ovaj se anglicizam kod nas također upotrebljava), da je *znanstvena fantastika* prevedenica od engl. *science fiction* (i ta je posuđenica i dalje često u upotrebi). Isto se tako istovremeno javljaju njemačka posuđenica *blickrig* i njezina prevedenica *munjeviti rat*; anglicizam *personalni kompjutor* i prevedenica *osobno računalo* itd.

4.3.5. Pojava izvornog izraza uz prevedenicu

Usko vezani uz paralelnu upotrebu prevedenice (u najširem smislu) i posuđenice koja je poslužila kao model jesu i slučajevi u kojima se pored prevedenice daje i izvorni izraz (dakle, na stranom jeziku), što za nas svakako predstavlja indicaciju za utvrđivanje prevedenice. Obično se originalni izraz daje u zagradi a prevedenica često pod navodnim znakovima iako ima i slučajeva gdje je obratno, tj. prevedenica se daje u zagradi. Navest ćemo nekoliko primjera kao ilustraciju:

Na listi knjiga »non fiction« (nepriča) koje se ovih dana ... V/18. 8. 86.

Pripremite: 40 dag posebne kobasice (ekstravuršta) od puretine S/11. 11. 83.

... izvršena operacija premošćivanja srčanih krvnih žila (bypass). VL/25.7.86

... uz stalna žuta »puzajuća« (crawl) slova s imenima bogatih sponzora. S/19. 6. 87.

... koncept »space shuttlea«, letjelice koja se može više puta slati u svemir, polijeće kao raketa, a spušta se poput aviona (raketoplan). VL/30. 1. 86.

Cijeli odgovor ... krije ... flight-recorder (snimač leta) D/6. 9. 83.

Marley je u »mainstream« (srednju struju) pop glazbe unio ... D/1986.

Te tzv. »video-gadosti« (video-nasties) nova su vrsta filmova ... V/8. 6. 86.

Goste je počela posluživati »bunny«, »zečica«, djevojka izazovne vanjštinne ... VL/12—13. 7. 86.

4.3.6. Upotreba navodnika i uvođenje novog izraza s tzv.

Kad se neka strana riječ ili posuđenica jave u tekstu s navodnicima, to je najčešće znak da je riječ ili nekom nepoznatom terminu, pa i pojmu koji on označuje. Upotreba navodnih znakova kod domaćih izraza, međutim, pored standardnih uloga (vidi Pravopisni priručnik, str. 55—57) ima i tu da pokaže kako je taj izraz nov u upotrebi — bilo zato što je složenica nastala od sastavnica koje se dotad nisu pojavljivale zajedno, bilo zato što se radi o novom značenju neke stare riječi. Mnogi se izrazi javljaju pod navodnicima iz različitih

razloga, i sasvim je jasno da velik broj njih nisu prevedenice. Ipak, među takvim se izrazima može naći i podosta prevedenica, pa stoga navodnike smatramo signalima koji nas upozoravaju na nove, za nas zanimljive, slučajeve.

Kao pojačanje navodnim znakovima vrlo se često javlja i oznaka *takozvani*, odnosno *tzv.* koja uvodi neki novi izraz.

U primjerima iz našeg korpusa navodni su znakovi prilično česta pojava, i upravo su nam oni pomogli da neke od izraza uvrstimo među prevedenice. Zanimljivo je, međutim, da se u više slučajeva jedan te isti izraz javlja jednom s navodnicima, a drugi put bez njih. To je, naravno, odraz (ne)prihvaćenosti nekog termina, ili naprosto odlika stila nekog autora.

Navest ćemo nekoliko primjera u kojima se prevedenice javljaju s navodnicima (i, ponekad, *tzv.*):

takozvane »crne rupe«	tzv. »menadžerska bolest«
»čovjek-žaba«	tzv. »rat zvijezda«
»fleksibilni odgovor«	»sapunska opera« itd.
»generacijski raskol«	

Stanovit broj navedenih primjera pojavljuje se u drugim tekstovima i bez navodnika, no kako je upotreba navodnika u ovoj funkciji doista proizvodljiva, nismo te primjere izdvajali. Konačno, i one prevedenice koje su u našem korpusu isključivo pod navodnicima mogu se drugdje pojaviti i bez njih — isto vrijedi i za obratan slučaj: neke, možda već široko prihvaćene, prevedenice mogu iz nekog razloga doći s navodnicima.

4.4. Pokušat ćemo poslije ovog pregleda općih kriterija vidjeti kako se oni mogu primijeniti na pojedine podskupine prevedenice u širem smislu te da li postoje razlike u težini identifikacije tih podskupina.

4.4.1. Gledajući iz perspektive naše građe, bez sumnje je najlakše identificirati *poluprevedenice* u kojima se, kao što znamo, javlja jedan strani i jedan domaći element. To je razumljivo stoga što je mnogo jednostavnije otkriti neku posudnicu (ili »evidentni utjecaj nekog jezika« kao što kaže Carstensen, 1979: 92) od prevedenice koja je zapravo domaća riječ (usp. i Ivić, 1978:236). Naravno, ovdje nam se može dogoditi da pogriješimo u konačnoj odluci, jer ova skupina graniči s hibridnim složenicama. Pa ipak, prvi korak u identifikaciji neće biti težak. Primjeri kao što su *čarter-let*, *dafl-kaput*, *duty-free prodavaonica*, *klima uređaj*, *pin-up djevojka*, *superzvijezda*, *trust mozgova*, *željezna lady* itd. past će u oči zbog svojeg stranog elementa, pa ćemo ih, ako u jeziku-izvoru potvrdimo postojanje odgovarajućih složenica, moći ubrojiti u poluprevedenice.

4.4.2. Slijedeća podskupina koju je nešto teže identificirati jesu *semantičke posuđenice*. Iako se radi o domaćim, dobro poznatim riječima (ili posuđenicama koje su se već davno udomaćile u jeziku), pa bi se moglo očekivati kako će identifikacija biti prilično teška, pokazalo se da nije uvijek tako. Za semantičke je posuđenice, naime, karakteristična neobična upotreba već dobro poznatih, domaćih riječi, u kontekstima u kojima se te riječi inače ne javljaju. Kao posljedica toga one prosječnom čitaocu mogu često biti nerazumljive. Tako se u rečenici

... a ostatak se *kolača* raspoređuje na ostale članice Elektroprivrednog sistema. VL/11. 12. 87.

jasno vidi da nije riječ o uobičajenoj upotrebi riječi 'kolač', jednako kao što se ni riječ 'košara' u slijedećem primjeru ne javlja u svojem osnovnom značenju:

Druga košara helsinške povelje dokazala je svoju integracijsku snagu. V/11. 4. 87.

Jednako se tako može pretpostaviti da prosječan čitalac, neupućen u kompjutorsku terminologiju, neće znati što predstavlja *miš* u reklami za jednu marku kompjutera:

... Osnovna ploča
Ispravljač
Stampač
»Miš«

Jedinica proširenja ... V/27. 3. 87.

Identifikacija semantičke posuđenice još je lakša kad se pored nje nađe i objašnjenje (iako to nije karakteristično samo za semantičke posuđenice nego i za neke druge kategorije!). Sasvim je sigurno da nećemo imati većih poteškoća s primjerom poput ovoga:

Boji se zato što misli da je kuća prepuna »stjenica«, tj. uređaja za prisluškivanje. V/11. 4. 87.

Treba ipak reći da se neke semantičke posuđenice tako dobro uklapaju u jezik i toliko slikovito i jasno izražavaju određeni sadržaj da su neusporedivo teže za identifikaciju. Takve se semantičke posuđenice i mnogo češće upotrebljavaju, jer ih naprosto više i ne osjećamo kao nešto neobično, nešto što odskae od ustaljenih jezičnih normi. U ovakve možemo ubrojiti npr. imenicu *paket* ili glagol *pokrivati*:

... novi *paket* mjera ... V/12. 3. 88.

»*Pokriva*« sve: od cijena na tržnici do ostvarivanja petogodišnjih planova. V/9/87. itd.

4.4.3. Još jedna kategorija koju je relativno lako identificirati jesu *sintaktički kalkovi*. Ovdje treba svakako reći da valja razgraničiti sintaktičke kalkove starijeg datuma od onih novih, jer su stariji vrlo često tako čvrsto ukorijenjeni u jeziku da ih ponekad više i nismo svjesni — da ne govorimo o tome kako su neki od njih uključeni u normu, ili ih se, u najmanju ruku, tolerira. Kod novih je sintaktičkih kalkova, međutim, vrlo očito da nisu u skladu s domaćim stavom, pa ih nije teško utvrditi. Osim toga, oni su doista malobrojni kad je riječ o sintaktičkim kalkovima nastalim u uvjetima posrednog posuđivanja. O jukstapoziciji dvaju imenica, koju smo naveli kao jednu od jezičnih pojava na granici između sintakse i tvorbe riječi, već je bilo govora; ovdje ćemo ponoviti još neke od ranije navedenih primjera uz pokoji novi:

... za američke je novinare zadugo ostao *Jimmy-tko* ... D/2. 6. 87.

Izgradnja »*ključ* u *ruke*« ili do rohbau faze uz vlastiti završetak ... VL/ /29. 9. 87.

Centrala ima i 20 *linija* »*slijedi me*« ... V/srpanj 83.

Tko je vješt »*sam svoj majstor*« i ima novaca, može ... V/27. 3. 88.

4.4.4. Kao četvrti po redu slijedi *frazeološki kalk*. Kao i kod sintaktičkog kalka, i ovdje treba pri identifikaciji razlikovati starije frazeološke kalkove od novijih. Stariji su, naime, već toliko udomačeni u jeziku da je njihova identifikacija prilično teška. Prosječnom su govorniku fraze »*biti ili ne biti*«, »(biti) djevojka (Katica) za sve«, »*vrijeme je novac*« itd. dobro poznate, on ih upotrebljava vrlo često i smatra ih najobičnijim domaćim frazama. Mnogo su uočli-

vije — pa, prema tome, za identifikaciju i znatno lakše — fraze novijeg datuma koje vrlo često doslovno prenose stranu frazu, a s njom i stranu metaforiku, koja će neupućenom čitaocu biti često posve nerazumljiva. Slijedeći primjeri dobro ilustriraju o kakvim je frazama riječ:

North nije iz džepa izvadio »pištolj koji se dimi«, pružio je tu mogućnost Johnu Poindexteru... St/25. 7. 87.

I sad pravi *vrući krumpir* — devizni zakon... TV-dnevnik, ZG/20. 12. 87.

Očito, stanovništvo svijeta može se održati u svom poslovičnom »zajedničkom čamcu« samo ako uskladi ritam svojih vesala. V/8. 4. 88.

4.4.5. Kategoriju *doslovnih prevedenica* je, općenito uzevši, nešto teže identificirati od prethodnih kategorija, ali treba reći i to da se težina identifikacije dosta razlikuje od slučaja do slučaja. Ima mnogo doslovnih prevedenica koje se po svojoj strukturi i metaforici gotovo nimalo ne ističu u nekom kontekstu, pa je sasvim jasno da će takve biti teško identificirati (primjeri kao *džepna knjiga, crni humor, građanska neposlušnost, lista čekanja, pješačka zona, planiranje obitelji, svemirski brod, visoko društvo* itd.).

Drukčija je situacija s onim doslovnim prevedenicama koje upravo zbog već spomenute metaforike (koja je uvelike prisutna i kod frazeoloških kalkova) upadaju u oči kao nešto strano, nerazumljivo. Naravno, kriteriji prema kojima bi se mogao odrediti stupanj razumljivosti neke doslovne prevedenice vrlo su širokog raspona, ali treba uzeti u obzir prosječnog — dakle, najčešće monolingvnog — čitaoca koji bez pomoći šireg konteksta neće moći razumjeti rečenice kao što su:

»Bijeli ovratnici« gledaju na svoj posao kao na dugoročnu karijeru... V/1. i 2. 5. 87.

Popularnost ništa manje zagonetnih *crnih jama* u posljednjih nekoliko godina... Gal/I/76

Jeans — *kameno pranje* — jakne, haljine, košulje... prodajem na veliko. VI/3. 10. 87.

... i zdravstveni radnici drugih profila suočavaju se s nekom vrstom »*medicinske kvake* 22«... VL/16. 4. 87.

... i vjerojatno ih pokvarenost i izopačenost međuljudskih odnosa u »*tvornici snova*« još nije bitno obilježila. V/VIII/87.

Zaoštava se sukob zapadnonjemačkih znanstvenih krugova i »*duginih ratnika*« o prijedlogu zakona... V/30. 4, 1, 2. i 3. 5. 88.

Odnos je, znači, ovakav: težina identifikacije obrnuto je proporcionalna s razumljivosti neke prevedenice, tj. što je prevedenica teže razumljiva to je lakša za identifikaciju.

Pri otkrivanju doslovnih prevedenica ponekad nam može pomoći činjenica da u jeziku već postoji neki drugi, općeprihvaćeni, izraz za isti pojam. Tako će nam npr. odmah upasti u oči da je u rečenici

Pregled liječnika specijalista... odnosno *općeg praktičara* različiti su po namjeni. V/4. 4. 87.

opći praktičar doslovna prevedenica prema engl. *general practitioner*, jer se inače upotrebljava već odavno ustaljen izraz *liječnik opće prakse*.

Isto tako rečenica

Naporan dan završio je »državnom večerom« za 126 uzvanika u Bijeloj kući... VL/10. 12. 87.
sadrži složenicu *državna večera*, što kod nas nije uobičajeno — odgovarajući izraz koji se kod nas upotrebljava jest *službena večera*, pa tako zaključujemo da se radi o prevedenici < engl. *state dinner*.

I *indijansko ljeto* u slijedećoj rečenici navodi nas na pomisao da se radi o (po svoj prilici novijoj) prevedenici prema engl. *Indian summer*, jer smo do nedavno upotrebljavali samo izraz *bablje ljeto* (koji je, doduše, također prevedenica prema njem. *Altweibersommer*, ali već udomačena u jeziku).

Da se radi o novoj prevedenici, bit će nam još jasnije u rečenicama poput slijedeće:

... ako odmah i to istodobno primijenimo dvije metode: disanje »usta na usta« (tzv. »poljubac života«) i masažu srca. V/13. 9. 86.

Uobičajena je upotreba izvraza (i ovdje prevedenice starijeg datuma) *usta na usta*, dok je *poljubac života* rijedak.

U novijim udžbenicima prirode i društva za osnovnu školu upotrebljava se umjesto nekadašnjeg izraza '*zimzeleno drveće*' '*vazdazeleno drveće*', što neminovno navodi na pomisao da se radi o prevedenici prema engl. *evergreen* ili njem. *immergrün*. I '*zračna luka*' je prevedenica koju sve češće nalazimo u tisku, iako nam je gotovo nezamislivo da je upotrijebimo u govoru. Zar će netko umjesto »Odvest ću svog prijatelja na aerodrom« reći »Odvest ću svog prijatelja u zračnu luku«?

4.4.6. Još se teže identificiraju *djelomične prevedenice* kod kojih se strani model reproducira samo djelomično, ne sasvim precizno; što je reprodukcija slobodnija, to je veći udio onog što zovemo 'duh jezika', pa je razumljivo da se primjeri ove vrste ne ističu toliko svojom neobičnošću. Rečenice koje ćemo ovdje navesti sadrže primjere djelomičnih prevedenica, prepoznavanje kojih zahtijeva nešto veći napor:

... kad *bijela tehnika* iz godine u godinu naglo poskupljuje... VL/26.11.86.

... da jedna kazališna ulaznica na »*crnoj burzi*« stoji... VUS/25. 10. 67.

... najpoznatiji su u nizu od 18 *gradova pobratima*... VL/16. 3. 87.

... raznih oblika, paralelnih i serijskih *međusklopova* V/21. 9. 86.

... kroz planirani *plivajući tečaj* domaće valute, predviđa se... V/17. 10. 83.

Posebna zanimljivost... je gradnja tzv. »*svemirskog taksija*« Gal/11/75.

... ili pojesti, onako s nogu, *vruće pecivo*... VL/VII/87.

4.4.7. Nedvojbeno je najteže identificirati *formalno nezavisne neologizme*, a kad mislimo da smo ih otkrili, još je teže dokazati da su oni zaista stvoreni pod utjecajem neke strane riječi, bolje rečeno — stranog pojma. Kod nekih je poticaj što ga je pružio strani izraz ipak prilično očit, kao u primjerima poput *sam svoj majstor* prema engl. *do-it-yourself*, *majka iz usluge* prema engl. *surrogate mother*, *sjedeci protest* prema engl. *sit-in*, *eksplozivna pošiljka* prema engl. *parcel bomb*. Drugi su primjeri, međutim, takvi da je vrlo teško pouzdano tvrditi kako je *daska za jedrenje* (ili *daska s jedrima*) nastala po uzoru na engl. *windsurf board*, da je *čuvar mreže* stvoren pod utjecajem engl. *goal keeper*, *hrana s nogu* po uzoru na engl. *fast food*, da *raketoplan* ima bilo kakve veze sa *space shuttleom*, osim što je naš naziv za taj strani pojam. Da li je *dnevni boravak stvoren* prema fr. (*salle de sejour*, a *pokretna kućica* prema engl. *mobile home* — teško je dokazati, jer su se ti izrazi mogli razviti i sasvim neovisno od stranih uzora.

4.4.8. Na kraju možemo dati nekoliko općih zaključaka:

a) težina identifikacije prevedenice (u najširem smislu) obrnuto je proporcionalna s razumljivosti prevedenice, tj. što je prevedenica teže razumljiva, to je lakša za identifikaciju;

b) prevedenice novijeg datuma lakše ćemo identificirati od onih starijih, jer su se ove posljednje udomačile u jeziku pa često više i nismo svjesni njihova stranog porijekla;

c) ako pođemo od kategorije prevedenica (u širem smislu) koje se najlakše identificiraju pa do onih koje je najteže otkriti, dobit ćemo slijedeću ljestvicu:

1. poluprevenice
2. semantičke posuđenice
3. sintaktički kalkovi
4. frazeološki kalkovi
5. doslovne prevedenice
6. djelomične prevedenice
7. formalno nezavisni neologizmi

Treba, dakako, imati na umu činjenicu da ovi zaključci vrijede za veliku većinu slučajeva, ali da, kao i svugdje, možemo naići na iznimke na koje se navedeni odnosi neće moći primijeniti.

5. ODREĐIVANJE PORIJEKLA PREVEDENICE

5.0. Utvrđivanje porijekla prevedenica (u najširem smislu tog termina) u uskoj je vezi s njihovom identifikacijom. Naime, već prilikom identifikacije prevedenice počinjemo na neki način određivati njezino porijeklo, iako se to u najranijoj fazi svodi tek na pretpostavku. Predstoji nam, dakako, daljnje istraživanje, koje uključuje konzultiranje rječnika, priručnika i teoretskih radova koji će nam, u većoj ili manjoj mjeri, pomoći da donesemo konačan sud o porijeklu stanovite prevedenice.

Općenito uzevši, to nije uvijek jednostavno jer postoji dosta velik broj prevedenica kod kojih je utvrđivanje porijekla prilično složen postupak koji ne donosi uvijek željene rezultate. S druge strane, postoje određene kategorije prevedenica kod kojih utvrđivanje porijekla ne predstavlja nikakav problem. Krenut ćemo upravo od takvih skupina.

5.1. Prva kategorija prevedenica kojima vrlo lako možemo utvrditi porijeklo jesu one prevedenice za koje se paralelno upotrebljavaju i posuđenice što su poslužile kao model. Ako znamo porijeklo takve posuđenice (a u velikoj većini slučajeva ono nam je poznato), onda je sasvim očito da je i prevedenica, nastala prema posuđenici-modelu, istoga porijekla. Dosta velikom broju prevedenica odredili smo porijeklo upravo na taj način; ovdje navodimo samo nekoćinu:

slijepi okvir = blindrama < njem. Blindrahmen
brusni papir = šmirgl-papir < njem. Schmirgelpapier
čudo od djeteta = wunderkind < njem. Wunderkind
munjeviti rat = blickrig < njem. Blitzkrieg
nabujak = sufle < fr. soufflé
odliv mozgova = brejn drejn < engl. brain drain

5.3. Dilema u vezi s porijeklom nema ni kod prevedenica koje se odnose na imena organizacija, institucija, pokreta, povijesnih događaja, na nadimke raznih poznatih ličnosti i sl. Zanimljivo je da takvih prevedenica ima relativno mnogo, iako bi se moglo pomisliti kako će nazivi te vrste ostati u jeziku kao posuđenice i neće se prevoditi. Primjeri su sljedeći:

Bijela kuća < engl. White House
dan-D < engl. D-day
Divlji Zapad < engl. Wild West
djeca cvijeća < engl. flower children
dugini ratnici < engl. Rainbow Warriors
gnjevni mladi ljudi < engl. angry young men
hromi patak < engl. lame duck
istočna politika < njem. Ostpolitik
Izravna akcija < fr. Action directe
Otok < engl. the British Isles
plavi šljemovi < engl. blue helmets
rat gradova < engl. war of the cities
rat zvijezda/zvjezdani rat < engl. star war(s)
svilac/svilena buba < engl. silkworm
tvornica snova < engl. dream factory
Zaljev < engl. the Gulf
zaljevski rat < engl. gulf war

5.4. Ne previše brojnu, ali ipak značajnu skupinu čine prevedenice stvorene prema izrazima za koje se sasvim točno zna tko ih je (ponekad čak i kada) prvi put upotrijebio. Podatke o tome možemo naći bilo u rječnicima ili sličnim priručnicima, a naročito u radovima autora koji se bave upravo istraživanjem etimologije pojedinih riječi (prije svega neologizama). U ovoj je grupi vrlo mnogo izraza iz političke terminologije, iako ima i drugih:

fleksibilni odgovor < engl. *flexible response* (general Maxwell Taylor pedesetih godina, vidi Viereck /1988:143/)
globalno/veliko selo < engl. *global village* (Marshall McLuhan, vidi Collins)
jastrebovi i golubovi < engl. *hawks and doves* (upotreba započela za vrijeme kubanske krize, vidi Viereck, 1988:147)
pranje/ispiranje mozga < engl. *brain washing* (iako iz kineskog 'hsi-nao' /'wash brain'/ smatra se da je u druge jezike došlo iz engleskog, vidi Viereck, 1988:145)
hladni rat < engl. *cold war* (Walter Lippmann, 1947. za odnose SAD-a i SSSR-a, vidi Klajn /1971:265/)
izgubljena generacija < engl. *lost generation* (Gertrude Stein za Fitzgeralda, Hemingwaya, Faulknera, Dos Pasosa i još neke pisce)
konferencija na vrhu < engl. *summit conference* (Winston Churchill, za konferenciju velikih sila u Zenevi 1955, vidi Viereck, 1988:145)
lov na vještice < engl. *witch hunt* (za vrijeme McCarthyja početkom pedesetih godina, vidi Viereck, 1988:146)
miroljubiva koegzistencija < engl. *peaceful coexistence* (Eisenhower 1954, iako je navodno taj izraz prvi upotrijebio Lenjin ili Staljin, vidi Viereck, 1988:144)

šutljiva većina < engl. *Silent Majority* (Richard Nixon, 1969. godine, vidi Galinsky, 1980:229)

treći svijet < fr. *tièrs monde* (kovanica koja datira iz kasnih četrdesetih godina, a rađena je po uzoru na stariji izraz *tièrs état*, vidi BDNE²¹)

željezna zavjesa < engl. *iron curtain* (Winston Churchill)

Iako mnogo stariji, ovamo bi se mogli uvrstiti i primjeri nekih frazeoloških kalkova kao *biti ili ne biti* < engl. *to be or not to be* i *vrijeme je novac* < engl. *time is money*, oba iz Shakespearea.

5.5. Određen broj prevedenica odudara od uobičajenih tvorbenih i sintaktičkih normi svojom konstrukcijom pa se u takvim slučajevima najčešće s priličnom sigurnošću može ustanoviti porijeklo — pritom se, naravno, mora utvrditi postojanje identične konstrukcije u jednom od mogućih jezika-izvora, a istodobno isključiti mogućnost iste takve konstrukcije u ostalim potencijalnim izvorima. U ovoj su skupini, dakako, najčešći sintaktički kalkovi:

Jimmy-tko < engl. *Jimmy-who* (njemački i francuski takve konstrukcije nemaju)

ključ u ruke < fr. *clef en main* (u njemačkom takva konstrukcija ne postoji, nego se upotrebljava pridjev 'schlüsselfertig', koji nosi isto značenje; švedski ima 'nyckelfärdig' prema njemačkom, isto kao i danski i norveški, dok engleski nema ništa slično)

prijevoz od vrata do vrata < engl. *door to door transport* (taj oblik nismo potvrdili ni u njemačkom ni u francuskom)

tepih od zida do zida < engl. *wall to wall carpet* (u francuskom se takav sag naziva 'moquette', a u njemačkom 'Teppichboden')

(*najiscrpniji tko je tko* < engl. *who is who* (njem. preuzima anglicizam)

(*20 telefonskih linija*) *sljedi me* < engl. *follow me (line)* (nismo potvrdili u ostalim jezicima)

(*po sistemu*) *uradi sam* < engl. *do-it-yourself* (njemački ima 'handwerkliche Selbsthilfe' kao formalno nezavisan neologizam prema engleskom uzoru, a švedski ima oblik 'gör-det-själv-metoden', dakle doslovnu prevedenicu, također prema engleskom modelu)

5.6. Skupina kojoj se donekle lako može odrediti porijeklo jesu i frazeološki kalkovi, pogotovo ako se radi o specifičnim frazeologizmima koji su karakteristični za određeni jezik. Postoje, doduše, i takvi frazeologizmi koji se javljaju u više jezika, pa je tu situacija, naravno, mnogo teža. Ipak, mnogim frazeološkim kalkovima s iole egzotičnom metaforikom može se relativno lako utvrditi jezik-izvor. I ovdje je korisno utvrditi konkretne fraze u više potencijalnih jezika-izvora:

pištolj koji se dimi < engl. *smoking gun (pistol)* (njemački je taj frazeologizam također preuzeo u obliku kalka 'rauchige Pistole' /potvrđeno na austrijskoj televiziji 9. 2. 88./)

(*biti*) *vrući krumpir* < engl. (*to be*) *a hot potato* (švedski ima također frazu 'het potatis', jednako tako i danski 'varm kartoffel', što je prema NOS engleskog porijekla; Salzmann (1991:128) navodi 'horký brambor' za češki, također prema engl. 'hot potato')

u zajedničkoj čamcu < engl. *in the same boat* (i njemački je tu frazu preuzeo kao frazeološki kalk 'im gleichen Boot /sitzen/' usp. Lehnert, 1986:139)

²¹ Za ovu i sve ostale skraćenice koje slijede u tekstu vidi popis skraćenica.

5.7. Neznatnom broju prevedenica porijeklo možemo odrediti prema originalnom obliku što ga autor ponekad navodi u zagradi. Takvi izvorni oblici na jeziku iz kojeg se posuđuje stanovit izraz bili su nam jednako tako od pomoći i pri identifikaciji prevedenica.

nova kuhinja (nouvelle cuisine) < fr. *nouvelle cuisine*
nož za preživljenje (survival knife) < engl. *survival knife*
puzajuća (crawl) slova < engl. *crawl*
zečica (bunny) < engl. *bunny*

5.8. Kod vrlo malog broja prevedenica porijeklo možemo utvrditi prema pridjevu koji označuje pripadnost nekoj naciji a upotrijebljen je uz prevedenicu.

To, moramo napomenuti, nije sasvim pouzdan izvor informacije, ali je u većini slučajeva koristan indikator za daljnje istraživanje porijekla. Primjeri su sljedeći:

francuski *novi val* < fr. *nouvelle vague*
francuska *nova kuhinja* < fr. *nouvelle cuisine*
francuski *crni film* < fr. *film noir*

5.9. Činjenica da se velik broj po obliku gotovo identičnih prevedenica javlja u više jezika, koja nam je bila korisna pri identifikaciji naših prevedenica, za određivanje porijekla prevedenica može nam pomoći tek djelomično; u nekim slučajevima to je čak otežavajuća okolnost, jer se istovremeno javlja nekoliko potencijalnih jezika-davalaca. Neke od njih, doduše, možemo odmah odbaciti kao moguće izvore jer nisu nikad bili u takvu kontaktu s našim jezikom da bi postojali uvjeti za posuđivanje. S druge strane, u doba tako razvijenih sredstava komunikacije mogućnost utjecaja najrazličitijeg porijekla ne može se a priori negirati. Možemo tvrditi da se englesko porijeklo može odrediti kod sljedećih prevedenica jer je ono dokazano i u nekoliko drugih jezika:

hladni rat < engl. *cold war* (isto u njem, šved, franc, tal, dan, rum. itd.)
sapunska opera < engl. *soap opera* (isto u njemačkom, švedskom, danskom itd.)
jednoruki džek < engl. *one-armed bandit* (u njemačkom, švedskom, danskom itd.)
planiranje porodice < engl. *family planning* (u njem, francuskom, švedskom itd.)
leteći tanjur < engl. *flying saucer* (u rumunjskom, franc, švedskom, danskom itd.)
odliv mozgov < engl. *brain drain* (u franc, švedskom, danskom, norveškom itd.)
čovjek-žaba < engl. *frogman* (u njemačkom, španjolskom, švedskom, danskom itd.)
zemlja u razvoju < engl. *developing country* (u njem, švedskom, danskom itd.)
banana-republika < engl. *banana-republic* (u švedskom, ruskom, danskom itd.)
neboder < engl. *skyscraper* (u talijanskom, franc, njemačkom, portugalskom itd.)

Za prevedenice engleskog porijekla imamo i najviše podataka zbog činjenice, navedene i u Uvodu, da je engleski u posljednje vrijeme s najviše intenziteta utjecao na gotovo sve evropske jezike, pa je tako i mnogo radova na tu temu. Ipak, našli smo i podatke za stanovit broj prevedenica iz njemačkog i svega nekoliko iz francuskog koje se također javljaju paralelno u više jezika: *zeleni val* < njem. *grüne Welle* (u švedskom, danskom, norveškom)

kola s ležajevima < njem. *Liegewagen* (u švedskom, danskom, norveškom)
pijenasta guma < njem. *Schaumgummi* (u švedskom, danskom, norveškom)
čarape s gaticama < njem. *Strumpfhose* (u švedskom, danskom, norveškom)
klizno radno vrijeme < njem. *Gleitezeit* (u engleskom)
treći svijet < fr. *tièrs monde* (u engleskom, njem, švedskom, danskom itd.)
novi val < fr. *nouvelle vague* (u švedskom, danskom, norveškom itd.)
visoka moda < fr. *haute couture* (u engleskom, talijanskom)

5.10. Pri utvrđivanju porijekla neke prevedenice značajnu ulogu ima sudjelovanje jezika posrednika. Jednako kao što je neosporna prisutnost jezika posrednika u preuzimanju posuđenica /vidi Filipović, 1986:190—192²², tako i u prevedenica ima slučajeva kod kojih bez funkcije jezika posrednika ne bismo mogli ustanoviti način na koji je određena prevedenica oblikovana. Identičnost oblika mogla bi nas, doduše, navesti na krivi put jer bismo izvornim jezikom mogli proglasiti upravo onaj jezik koji je samo posredovao. Za većinu takvih prevedenica, međutim, već su rađene analize unutar jezika koji su za nas posrednici i ustanovljeno je njihovo porijeklo. Navest ćemo neke prevedenice za koje smo upravo takvim postupkom ustanovili porijeklo, a i jezik posrednik.

klima-uređaj < njem. *Klimaanlage* < engl. *air conditioning* (potvrdu da je njem. izraz prevedenica iz engleskog nalazimo kod K. Viereck, W. Viereck i I. Winter /1975:205/)

škrinja za duboko zamrzavanje < njem. *Tiefkühltruhe* < engl. *deep freezer* (potvrda za engl. porijeklo njemačkog izraza u Lehnert, 1986:138)

jahanje na valovima < njem. *Wellenreiten* < engl. *surfing* /usp. Viereck, 1980: 265/ (zanimljivo je da se kod nas upotrebljava anglicizam *surfing*, dok je prevedenica došla posrednim putem)

daska s jedrima < fr. *planche à voile* < engl. *windsurf-board* (da je naša prevedenica došla posrednim putem, samo je pretpostavka, jer je isto tako moguće da je izraz formalno nezavisan neologizam stvoren na poticaj što ga je dao engleski termin; švedski ima također oblik *segelbräda* u kojem se pojavljuje element 'jedro', dok njemački ima djelomičnu prevedenicu *Windsurf-Brett*)

konjski rep < njem. *Pferdeschwanz* < engl. *pony tail* (za ovu prevedenicu Rammelmeyer tvrdi da je »sigurno njemačka« /1975:207/, međutim Lehnert /1986:138/ navodi *Pferdeschwanz* kao njemačku prevedenicu iz engleskog, pa je stoga naš zaključak da je za naš oblik njemački bio posrednik; i švedski koji inače vrlo često oblikuje prevedenice prema njemačkim modelima ima 'hästsvans' prema engl. *pony-tail* /usp. NOS/)

Osim 'konjskog repa' Rammelmeyer (1975) navodi još priličan broj prevedenica za koje smatra da su (u hrvatskom) njemačkog porijekla, no naše je mišljenje da je u svim tim slučajevima njemački mogao biti jedino posrednik (iako možda ni to uvijek!). Tako Rammelmeyer (ibid.) bilježi prevedenicu *križaljka* < njem. *Kreuzworträtzel* i čak sam navodi mogućnost engleskog ili fran-

²² »Po toj svojoj ne rijetkoj funkciji u mnogim evropskim jezicima jezik posrednik treba posebno analizirati, tj. utvrditi koji to evropski jezici mogu služiti kao jezici posrednici, koja im je sve funkcija i kakve se promjene na replici u jeziku primaocu javljaju kao rezultat djelovanja jezika posrednika.«

cusnog porijekla, a Lehnert (1986:137) potvrđuje da je njemački oblik skovan prema engleskom *crossword puzzle*, dok to isto za francusko *mots croisés* navodi DA. Jednako tako Rammelmeyer je nesiguran kod prevedenica *konjska snaga/sila* < njem. *Pferdestärke* / engl. *horse power*, *neboder* < njem. *Wolkenkratzer* / engl. *skyscraper*, *nogomet* < njem. *Fußball* (za koju sam kaže da je u njemačkom prevedenica iz engleskog, a da je u našem jeziku također engleskog porijekla, potvrđuju Anić /1972/ i Zett /1968/69/), *polusvijet* < njem. *Halbwelt* / fr. *demi-monde* (polusvijet kao prevedenicu iz francuskog citiraju Babić /1986:48/ i Škiljan /1980:141/).

Kod nekih drugih prevedenica Rammelmeyer nije u dilemi, iako nam se čini da je, bar kod nekih, riječ o prevedenicama engleskog porijekla.

Takva je prevedenica *čovjek-žaba* koju Rammelmeyer izvodi iz njem. *Froschmann*. Međutim, u nekoliko smo jezika potvrdili englesko porijeklo odgovarajućih prevedenica: tal. *uomo-rana*, šp. *hombre-rana*, fr. *homme-grenouille*, šv. *grodman*, dan. *frøskemann*, nor. *froskemann* < engl. *frogman*, što smatramo dovoljnim dokazom da je njemački u našem slučaju mogao biti jedino jezik posrednik, ali nikako izvorni jezik (da je *čovjek-žaba* engleskog porijekla, potvrđuje i u ocjeni Rammelmeyerove knjige P. Ivić (1978:239). I za prevedenicu *nadzvučna brzina* (što je prema Rammelmeyeru oblikovano od njemačkog *Überschallgeschwindigkeit*) smatramo da potječe od engl. *supersonic speed*, jer jednako tako od engleskog uzora imamo šv. *överljudshastighet*, dan. *overlydshastighed*, tal. *supersonico*, rus. *sverzzvukovoj* (< engl. *supersonic*), rum. *viteză supersonica*. I ova naša tvrdnja u skladu je s Ivićem (1978:239), koji kaže da je kod 'nadzvučne brzine' »uticaj engleskog obrasca čak verovatniji od uticaja nemačkog«. *Medeni mjesec* je, prema Rammelmeyeru, oblikovano prema njemačkom *Honigmond* ili *Honigmonat*, međutim fr. *lune de miel*, port. *lua de mel*, tal. *luna di miele* redom su engleskog porijekla, pa i u ovom slučaju najviše što možemo reći jest da je njemački bio posrednik.

Kod nekih hrvatskih prevedenica za koje Rammelmeyer smatra da su njemačkog porijekla moramo izraziti sumnju već zbog toga što se radi o pojmovima koji su sami po sebi na neki način vezani za britansku ili američku civilizaciju, pa ako gledamo na njih s tog aspekta, mnogo se elemenata u opisu tih prevedenica mijenja.

Slazemo se s Viereckom (1986:118) koji kaže kako je »istraživanje 'riječi i stvari' (Wörter und Sachen) potrebno ne samo zato da bi se otkrio jezik-izvor stanovitog neologizma nego ... da bi se utvrdilo da li te riječi označuju istu stvar ili ne.«²³ Jer, kao što Viereck dalje kaže, »lingvistički uvoz i izvoz često idu ruku pod ruku s uvozom i izvozom stvari i ideja.«²⁴ Upravo zbog tih činjenica mišljenja smo da neke od prevedenica što ih Rammelmeyer navodi možemo smatrati njemačkima samo uvjetno — preciznije rečeno, one su mogle biti samo prenesene preko njemačkog, ali im porijeklo nikako ne može biti njemačko. Tako npr. *slifep za boje* neće biti prevedenica njemačkog *farben-*

²³ »This is a further example of how necessary »Wörter und Sachen« (words and things)-research is, not only in order to discover the source language of a particular neologism, but also — something which is equally important — to ascertain whether words denote the same things or not.«

²⁴ »As would be expected, the linguistic import and export frequently goes hand in hand with the import and export of things and ideas.«

blind, već engleskog *colour-blind*, s obzirom na činjenicu da je tu pojavu otkrio J. Dalton (upotrebljava se i anglicizam 'daltonizam').

Parni stroj i *parobrod*, koje Rammelmeyer izvodi iz njem. *Dampfmaschine* i *Dampfschiff*, kao pojmovi su nesumnjivo došli iz engleskog, o čemu svjedoče i prevedenice u francuskom *machine à vapeur* i *bateau à vapeur* koje DA smatra engleskima.

Za *uvodni članak/uvodnik* < njem. *Leitartikel* i sam Rammelmeyer kaže da je u njemačkom prevedenica engleskog *leading article*, a za *kratki val* < njem. *Kurzwelle* navodi da se ista prevedenica javlja i u drugim evropskim jezicima. S obzirom na to da je radio britanski izum, vjerojatno je i osnova za *kratki val*, *Kurzwelle* itd., bio engleski izraz *short wave*. Da li je *crvenokožac* oblikovan prema njemačkom *Rothaut* ili engleskom *redskin*, pitanje je koje nam se nameće kod ove prevedenice jer — radi se o Indijancima! Ako je *kilovat* posuđenica iz engleskog, zašto bi *kilovat-sat* bio prevedenica iz njemačkog ako engleski također ima *kilowatt-hour*?

Isto vrijedi i za *čekovnu knjižicu*, koja je prema Rammelmeyeru oblikovana prema njem. *Scheckbuch*, ali ček je u hrvatskom anglicizam, a kako u engleskom postoji *checkbook*, i naša poluprevedenica mogla je imati uzor u engleskom.

Za stanovit broj prevedenica nije jednostavno naći porijeklo, naprosto zato što paralelni izrazi postoje u mnogo jezika, često tzv. svjetskih jezika, koji su teoretski mogli biti izvorima. Rammelmeyer npr. bilježi *džepnu knjigu* kao prevedenicu njemačkog *Taschenbuch*, a i u švedskom je *fickbok* (prema NOS) njemačkog porijekla. DA, međutim, kaže da je francusko *livre de poche* porijeklom od engl. *pocket book*. Ovakva situacija jasno nam pokazuje da je kod nekih jezika postojao posrednik, dok kod drugih nije. Kako je uistinu tekao čitav proces, teško je reći. Kako njemački ima anglicizam *Caterpillar* (vidi DF), čini nam se da su *Raupentraktor* ili *Raupenschlepper* prevedenice toga anglicizma (uostalom, i hrvatske prevedenice kod kojih se paralelno pojavljuje posuđenica istog značenja riješili smo na taj način); onda, naravno, otpada mogućnost da je naš (*traktor gusjeničar* prevedenica iz njemačkog, kao što tvrdi Rammelmeyer, iako ne osporavamo mogućnost da je njemački i ovdje imao ulogu jezika posrednika.

Da li je *posjetnica* zaista prevedenica njemačkog *Visitenkarte*, ili je njemački samo posrednik a izvorni je oblik francusko *carte de visite* (kad se uzme u obzir francusko porijeklo riječi *Visite* u njemačkom)?

Primjera ove vrsti priličan je broj, i za mnoge od njih potrebno je dosta detaljno istraživanje, koje onda može pokazati odakle potječu i jesu li kao prevedenice preuzeti izravno iz jezika-izvora ili posrednim putem. Jezik posrednik je, naime, vrlo često važan faktor u prenošenju elemenata kulture i civilizacije iz jezika koji nije u tako bliskom kontaktu s jezikom-primaoцем. U našem slučaju njemački je i kod preuzimanja posuđenica, a jednako tako i u oblikovanju prevedenica, imao sasvim sigurno značajnu ulogu. Treba ipak reći i to da danas ta uloga nije više toliko prisutna kao ranije, s obzirom na činjenicu o kojoj je već bilo govora — a to je da su sredstva masovne komunikacije toliko uznapredovala u tehnološkom smislu da se agencijske vijesti obično prenose direktno, pa tako i razni engleski izrazi dolaze neposrednim kanalima, a ne posrednim putem.

6. ANALIZA PRIMJERA IZ KORPUSA

6.0. Uvod u analizu

Osnovni cilj analize korpusa jest da se utvrdi pripadnost pojedinih primjera različitim kategorijama prevedenica u širem smislu te da se ustanovi njihova morfološko-tvorbena struktura.

Zasebno će se obraditi svaka od kategorija što znači da će se iznijeti bitne karakteristike koje određuju stanovitu kategoriju i, naravno, primjeri koji joj pripadaju. Bavit ćemo se i nekim specifičnim problemima koji se nužno javljaju pri analizama ove vrste. Tako ćemo stanovitu pažnju posvetiti pojavi preklapanja pojedinih kategorija što se kao problem moglo naslutiti već u poglavlju o terminologiji i definicijama. Pored toga, pokušat ćemo na primjerima iz našeg korpusa potvrditi neke zaključke pojedinih autora koji su se, iako donijeti za različite jezike, pokazali univerzalnima.

Na kraju, kraći će se odjelci ovog poglavlja pozabaviti raznim aspektima prevedenica u najširem smislu kao što su npr. stilističke osobine, razumljivost, aktivna tvorba itd.

6.1. Doslovne prevedenice

Doslovne su prevedenice prva kategorija koju ćemo obraditi; na temelju niza definicija raznih autora pokušat ćemo izdvojiti osnovne značajke ove skupine.

Haugen (1972:84) smatra da je (doslovna) prevedenica (loan translation) ustvari samo proširenje procesa koji je prisutan kod hibrida. Umjesto jedne polovice riječi, ovdje se supstituiraju obje polovice. Preuzima se određena struktura — naime, kombinacija dvaju sastavnica u složeni izraz, s novim značenjem koje se ne može izvesti jednostavnim dodavanjem dvaju dijelova. Njegovi su primjeri fr. *presque'île* i nj. *Halbinsel* < lat. *paeninsula*, nj. *Wolkenkratzer*, fr. *gratte-ciel*, šp. *rascacielos* < engl. *skyscraper*.

Weinreich (1963:51) doslovnu prevedenicu (loan translation proper) definira kao oblik interferencije dvaju jezika kod kojeg je model reproduciran točno, element za element, a daje primjer iz francuskog u Louisiani, gdje se prema engl. *dry goods* oblikovao izraz *marchandises sèches*, zatim američko portugalski *estar direito* prema engl. *to be right*.

Deroy (1956:216) osnovnu karakteristiku kalka vidi u činjenici da je to »emprunt par traduction«, dakle posudnica preuzeta prevodenjem.

Vinja (1951:547) kaže da smo kalk stvorili onda »kad od strane riječi ili izraza uzmemo samo 'unutarnji oblik', tj. njenu bit, njeno značenje i doslovno ga prevedemo, izrazimo sredstvima vlastitog jezika«.

E. Oksaar (1984:847) prenosi Betzovu definiciju prevedenice (Lehnübersetzung), koja kaže da je to prijevod nekog stranog izraza član za član.

Škiljan (1980:141) smatra da se kod kalkova radi o »potpunoj transpoziciji svih elemenata plana sadržaja iz jednog jezika u drugi uz traženje ekvivalenata i na planu izraza«. Kao primjere navodi hrv. *neboder* < engl. *skyscraper*, hrv. *polusvijet* < franc. *demi-monde*.

Babić (1986:48) prevedenicama zove one riječi »koje su načinjene po uzoru na strane riječi tako da je preuzeto strano značenje, a strane su jedinice zamijenjene domaćima«. Primjer je i ovdje hrv. *polusvijet* < franc. *demi-monde*.

Martinet (1982:110—111) kaže da je kalk »kombinacija dvaju postojećih znakova po stranome uzoru« i kao primjere navodi fr. *fin de semaine* < engl. *week-end*, te fr. *autoroute* i njem. *Autobahn* < tal. *autostrada*.

Za Sørensen (1982:127—128) prevedenice su (translation loans ili danski *oversættelseslån*) naprosto složenice u kojima svaki od elemenata reproducira neku stranu riječ. Od primjera navest ćemo samo neke: d. *arbejdsfrokost* < engl. *working lunch(eon)*, d. *blodbank* < engl. *blood bank*, d. *taenke-tank* < engl. *think tank*, d. *trovaerdighetskloft* < engl. *credibility gap* itd.

Ljung (1986:6) smatra da se kod prevedenica (översättningslån) radi o riječima koje već postoje u jeziku primaocu (u konkretnom slučaju švedskom), a da je ono što se posuđuje zapravo način na koji se te riječi upotrebljavaju.

Mounin (1979:58) naziva kalkom onaj oblik posuđivanja iz jednog jezika u drugi koji se sastoji u tome da se iz jezika davaoca ne uzmu njegove leksičke jedinice, već samo strukturalna shema, dok su leksičke jedinice domaće.

Dahlstedt, Bergman i Ståhle (1969:33) dali su u svom Rječniku stranih riječi u švedskom vrlo zgodnu, slikovitu definiciju prevedenice (översättningslån): »Ono što se ovdje posuđuje jest misao. A misao nužno mora biti odjevena u riječi. Strana nošnja zamjenjuje se domaćom narodnom nošnjom.«²⁵ Kao primjere navode šv. *det kalla kriget* < engl. *cold war*, šv. *veckoslut* < engl. *weekend*.

Simeon (1969) prevedenicom zove onu »riječ, izraz, frazu (koji su) prevedeni doslovno sa stranog jezika i tako preuzeti u drugi jezik, kojemu ne odgovaraju po svojem sastavu i obliku.«

Hartmann i Stork (1972:133—134) smatraju da je prevedenica (loan translation) posuđivanje neke složenice ili fraze gdje se preuzima potpuna gramatička shema i značenje a da se pritom pojedini elementi zamjenjuju domaćim fonemima i morfemima. Primjeri su engl. *neogrammarian* < njem. *Junggrammatiker*, nj. *Ausdruck* < lat. *expressio* itd.

Wills (1977:114) kaže da je kalk, odnosno prevedenica (*Lehnübersetzung*) linearna supstitucija sintagmi iz jezika davaoca koje se mogu morfološki analizirati, a da ih jezična zajednica koja posuđuje često prihvaća ili, u najmanju ruku, podnosi. Daje čitav niz primjera, poput nj. *Entwicklungsland* < engl. *developing country*, nj. *Familienplanung* < engl. *family planning*, nj. *eiserner Vorhang* < engl. *iron curtain* itd.

Viereck (1986:116) prevedenice (loan translations) ubraja u tzv. skrivene utjecaje jednog jezika na drugi (u navedenom članku engleskog na njemački), i to u skupinu potpunih supstitucija (*full substitutions*), a kao primjere navodi nj. *schweigende Mehrheit* < engl. *silent majority*, nj. *weiche Landung* < engl. *soft landing*, nj. *Seifenoper* < engl. *soap opera*, nj. *Sternenkrieg/Krieg der Sterne* < engl. *Star Wars* itd.

Carstensen (1988:85) dodaje ranije utvrđenim definicijama prevedenice u kojima se težište stavlja na vjerno reproduciranje elementa za element još

²⁵ »Vad som här är lånat är tanken. Tanken är visserlingen med nödvändighet klädd i ord, men den främmande dräkten byts ut mot en inhemsk, en nationaldräkt så att säga.«

jednu značajnu osobinu, a to je činjenica da termin 'loan translation' označuje i proces i rezultat toga procesa. Primjeri koje daje jesu nj. *schwarzer Markt* < engl. *black market*, nj. *Kalter Krieg* < engl. *cold war*, nj. *friedliche Koexistenz* < engl. *peaceful coexistence*, nj. *Blutbank* < engl. *blood bank* itd.

Ako bismo željeli kao rezime dati ono što je najbitnije za definiciju prevedenice, rekli bismo da su to sljedeće komponente:

1. potpuna supstitucija elemenata iz jezika davaoca domaćim elementima;
2. prevodenje stranog uzora član za član;
3. preuzimanje gramatičke sheme i značenja, a pritom zamjena stranih morfema domaćim morfemima;
4. izražavanje 'unutarnjeg oblika' neke strane riječi ili izraza sredstvima iz vlastitog jezika;
5. linearna supstitucija sintagmi iz jezika davaoca koje se mogu morfološki analizirati;
6. kombinacija znakova koji već postoje u jeziku prema stranom uzoru.

Bitno je, dakle, da se preuzima cjelovit strani sadržaj, koji se zatim u jeziku primaocu izražava domaćim elementima. Već i sam naziv 'doslovna prevedenica' jasno pokazuje da je riječ o doslovnom prijevodu i upravo ta osobina razlikuje ovu kategoriju od djelomične prevedenice kod koje prijevod nije precizan. Kako, međutim, neki autori nemaju distinkciju 'doslovna' — 'djelomična' prevedenica, nego govore isključivo o 'prevedenici', dešava se, da među primjerima koje navode bude i jednih i drugih. Osim toga, i pojam 'doslovnog', odnosno 'djelomičnog' ne tumače svi na isti način, bolje rečeno, neki su u kriterijima stroži, drugi blaži — kao posljedica različitih stavova, javljaju se isti primjeri svrstani u različite kategorije. Zbog svih tih razloga ne mora nas čuditi što Haugen među prevedenice (loan translation) ubraja nj. *Wolkenkratzer*, koje bi, po našoj definiciji, a i definiciji nekih drugih autora (usp. Oksaar, Weinreich), trebalo ubrojiti u djelomične prevedenice. Među doslovne prevedenice Martinet na primjer uključuje fr. *autoroute* i nj. *Autobahn*, iako bi prema našim kriterijima francuski primjer bio doslovna, a njemački djelomična prevedenica. Primjera ove vrste priličan je broj, no o nekima će biti riječi u odjeljku o djelomičnim prevedenicama s obzirom na činjenicu da se upravo kod definiranja te dvije kategorije autori ne slažu u potpunosti. Mi smo se odlučili na nešto strože kriterije i smatramo kako ima dovoljno razloga da se ta kategorija promatra kao jasno definirana skupina u koju mogu biti uključeni samo oni primjeri, koji ispunjavaju uvjete o kojima smo ranije govorili.

Zanimljivo je da čitav niz primjera koje iznose navedeni autori možemo potvrditi i u našem jeziku, pa tako u nas (bez obzira na porijeklo) nalazimo doslovne prevedenice *neboder*, *polusvijet*, *radni ručak*, *željezna zavjesa*, *planiranje porodice*, *hladni rat*, *poluotok*, *mladogramatičar*, *zemlja u razvoju*, *šutljiva većina*, *meko spuštanje*, *rat zvijezda* itd.

Osim ovih, kao ilustraciju navodimo još stanovit broj doslovnih prevedenica iz našeg korpusa; neke su od njih starijeg datuma, neke pak novije, sve češće prisutne u sredstvima javne komunikacije. Uz neke od primjera nužan je komentar koji slijedi uz konkretan slučaj.

crna kutija < e. *black box*
leteći tanjur < e. *flying saucer*
brza hrana < e. *fast food*
Dan D* < e. *D-day*

* 'Dan D' se već i ranije upotrebljavao, ali pretežno u svojem osnovnom značenju 'dan iskrcavanja savezničkih trupa u Normandiji'; danas se, međutim, ta prevedenica koristi u najširem smislu, za svaki odlučujući događaj, potez, odluku i sl.

jajoglavac < e. egghead

kameno pranje** < e. stonewashed

** Kod ovog primjera ne postoji podudarnost u morfološkom smislu, ali ga ipak uključujemo u skupinu doslovnih prevedenica jer se elementi podudaraaju na planu sadržaja.

kratka priča*** < e. short story

*** Prije se za taj književni termin obično upotrebljavao davno udomaćen romanizam 'novela'; danas su prisutna oba naziva.

krstareća raketa < e. cruise missile

ljudi iz čamaca < e. boat people

zaljevski rat < e. gulf war

zamjenska majka < e. surrogate mother

zdrava hrana < e. health food

žute stranice < e. yellow pages

munjeviti rat < nj. Blitzkrieg

slijepo crijevo < nj. Blinddarm

svjetonazor < nj. Weltanschauung

svjetska bol < nj. Weltschmerz

klizno radno vrijeme < nj. gleitende Arbeitszeit

državni udar < fr. coup d'état

mrtva priroda < fr. nature morte

visoka moda < fr. haute couture

krov svijeta < fr. toit du monde

novi val**** < fr. nouvelle vague / e. new wave

**** Ova se doslovna prevedenica javlja u dva značenja: jedno je (i to starije) s područja filma prema francuskom 'nouvelle vague', a drugo, mnogo recentnije, s područja pop-muzike prema engleskom 'new wave'.

Rjeđe se pojavljuju prevedenice poput

hromi patak < e. lame duck

kvaka 22 < e. catch 22

Velika jabuka < e. Big Apple i sl.

Takve prevedenice rezultat su, najčešće, nekog specifičnog konteksta i ne može se pouzdano predvidjeti hoće li se pojaviti ponovno ili ne.

6.2. Djelomične prevedenice

Kao što smo već kazali u prethodnom poglavlju, kategoriju djelomične prevedenice mnogi autori ne izdvajaju od šire kategorije prevedenice. To će se vidjeti i u primjerima koje uz definicije navode pojedini autori; ispostaviti će se, kao i kod kategorije doslovne prevedenice, da neki od primjera koje ćemo (citrirajući određenog autora) dati kao ilustraciju za djelomičnu prevedenicu, drugi autori navode kao doslovnu prevedenicu.

Weinreich (1963:51) za djelomičnu prevedenicu (loan rendition) kaže kako složenica-model samo daje opću sugestiju za reprodukciju, a kao primjere navodi nj. *Vaterland* < lat. *patria*, nj. *Halbinsel* < lat. *paeninsula*, nj. *Wolken-*

kratzer < engl. *sky-scra-per*. Posljednja dva primjera Haugen svrstava u kategoriju doslovnih prevedenica (loan translation) upravo zbog činjenice što potkategoriju djelomične prevedenice ne uvodi u svoju podjelu. I Deroy (1956:219) sve primjere prevedenica iz raznih jezika nastalih prema lat. *paeninsula* navodi kao kalkove bez obzira na to što bi (npr. prema Weinreichu) trebalo razlikovati doslovnu prevedenicu u francuskom (*presque'île*) od djelomične u njemačkom (*Halbinsel*) ili danskom (*halvø*) (usp. i naš *poluotok* koji je najvjerojatnije preuzet preko njemačkog i prema našim je kriterijima djelomična prevedenica).

Martinet (1982:110—111) djelomičnu prevedenicu naziva približnim kalikom (calque approximatif). Već sam naziv govori da se ovdje radi o kategoriji identičnoj Weinreichovoj 'loan rendition'. Od primjera, međutim, kanadsko-francuski *vivoir* < engl. *living room* dobro ilustrira ovu kategoriju, dok za fr. *gratte-ciel* < engl. *sky-scra-per* ne vidimo razloga da bude na ovom mjestu, jer prenosi značenje engleske složenice element za element, pa prema tome, pripada doslovnim prevedenicama.

Carstensen (1979:92) ne daje definiciju za 'Lehnübertragung', tj. 'Teil-Lehnübersetzung', kako naziva djelomičnu prevedenicu, nego navodi neke primjere iz kojih se vidi o kakvoj je kategoriji riječ: nj. *Vollmann* < engl. *he-man*, nj. *Unterhaltungsgeschäft* < engl. *show-business*, nj. *Titelgeschichte* < engl. *coverstory* itd.

Rammelmeyer (1975:22) za primjere djelomičnih prevedenica (Lehnübertragung) daje već u Weinreicha naveden primjer nj. *Vaterland* < lat. *patria* i hrv. *željeznica* < nj. *Eisenbahn*. Zanimljivo je, međutim, da nj. *Wolkenkratzer* < engl. *sky-scra-per* ne svrstava u ovu kategoriju, nego u skupinu doslovnih prevedenica (Lehnübersetzung).

E. Oksaar (1984:847) u svojoj analizi objašnjava 'Lehnübertragung' kao slobodniji djelomičan prijenos elemenata stranog uzora, a od primjera je za nas svakako najzanimljiviji (ponovno!) nj. *Wolkenkratzer* < engl. *sky-scra-per*, za koji izričito kaže da nije 'Lehnübersetzung' kao što navode mnogi izvori.

Viereck (1986:118) djelomične prevedenice (loan renditions) ubraja u skupinu potpunih supstitucija i smatra ih složenicama u kojima je jedan dio direktno preveden dok je drugi slobodno prenesen u jezik koji posuđuje (ovdje njemački). Njegov je primjer nj. *Musikkiste* < engl. *juke-box*.

Lehnert (1986:134—135) termin 'loan rendition' tumači gotovo na isti način. Naime, djelomičnu prevedenicu smatra kategorijom u kojoj je jedna komponenta neke strane složenice prevedena doslovno, a druga slobodno. I on, iako za istočnonjemačku varijantu, poput Carstensena navodi primjer nj. *Unterhaltungsgeschäft* < engl. *show business* i nj. *Marschflugkörper* < engl. *cruise missile*.

Duckworth (1979:222) također u svojoj podjeli daje mjesto djelomičnoj prevedenicu (Lehnübertragung) i kaže da je tu riječ o netočno, odnosno neprecizno, stvorenom obliku prema nekom stranom uzoru. Njegove su ilustracije nj. *Öffentlichkeitsarbeit* < engl. *public relations*, šv. *tonåring* < engl. *teenager*.

Za kategoriju djelomičnih prevedenica karakteristični su, dakle, sljedeći elementi:

1. složenica-model daje novom izrazu u jeziku koji posuđuje samo opću sugestiju za reprodukciju;
2. reprodukcija elemenata modela samo je djelomična;
3. jedan od elemenata je prenesen doslovno a drugi slobodno;

4. novostvoreni oblik je netočna odnosno neprecizna reprodukcija stranog uzora.

Iako mnogi autori ne obrađuju ovu kategoriju kao zasebnu, ona je, čini se, prilično raširena u svim jezicima (o čemu svjedoče brojni primjeri), pa tako i u nas. To i nije neobično, jer je često teško stvoriti doslovnu prevedenicu prema nekom stranom uzoru, a djelomičnom se prevedenicom to može učiniti mnogo slobodnije. Doduše, ponekad je razlog oblikovanju neke djelomične prevedenice naprosto u neadekvatnoj semantičkoj korespondenciji, pa možda nešto slobodniji prijevod pruža mogućnost da se složenica-model reproducira preciznije što se tiče značenja, iako istodobno nepreciznije što se tiče formalnih obilježja. Tako možda naša *T-majica* bolje određuje značenje engl. *T-shirt* nego što bi to činila doslovna prevedenica **T-košulja* jer *košulja* kod nas ima drugo, uže značenje. Isto tako *vruće pecivo* < engl. *hot dog* jasnije kazuje o čemu se radi nego što bi iskazala doslovna prevedenica **vrući pas* (ovdje treba svakako reći da je još uvijek najčešće u upotrebi anglicizam 'hot dog'). *Sjenilo za kapke* < engl. *eye shadow* ustvari preciznije prenosi bit pojma nego što bi to učinila doslovna prevedenica **sjenilo za oči*.

Primijetili smo i to, da se često isti strani izraz u nekim jezicima javlja u obliku doslovne, a u drugima u obliku djelomične prevedenice. Tako npr. od engl. *self service* imamo kod nas doslovnu prevedenicu *samoposluživanje* (ili *samoposluga*), kao što je to i u njemačkom *Selbstbedienung*, dok francuski ima djelomičnu prevedenicu *libre service*. Sličnih je primjera priličan broj i neki od njih pojaviti će se među ilustracijama iz našeg korpusa; razlog je najvjerojatnije u tome, što se neki izraz može ponekad prenijeti u neki jezik lakše i točnije, nego u kakav drugi.

Navest ćemo stanovit broj primjera djelomičnih prevedenica iz prikupljene građe; neki od njih ne zahtijevaju komentar, kod drugih je on potreban, pa ga dajemo iza ilustracija:

bijeg mozgova* < e. brain drain
bliski susret < e. close call
čelična leđi** < e. iron lady
čvrsta ruka < e. iron hand
čvrsta valuta < e. hard currency
dijete iz epruvete < e. test-tube baby
dječji vrtić*** < nj. Kindergarten
grad pobratim < e. sister city
jednoruki džek < e. one-armed bandit
konjski rep **** < e. pony tail
muška svinja***** < e. male chauvinist pig
neknjiga < e. nonfiction
plave kute < e. blue collar (workers)
pokretna kućica < e. mobile home
prirodna hrana < e. health food
stolno izdavaštvo < e. desk-top publishing
uradi sam ***** < e. do-it-yourself
veliko selo < e. global village
vruća telefonska linija***** < e. hot line

* Češća je doslovna prevedenica 'odliv mozgova'; zanimljivo je da je i u francuskom kao zamjena za anglicizam 'brain drain' predložen izraz 'fuite de cerveaux' što bi odgovaralo našoj djelomičnoj prevednici (usp. 3.2.1.)

** Ovaj se primjer može svrstati i u skupinu poluprevedenica zbog stranog elementa 'ledi'.

*** Ako zanemarimo činjenicu da je kod nas upotrebljen deminutiv 'vrtić' dok u njemačkom nije 'Gärtchen', mogli bismo ovaj primjer smatrati i doslovnom prevedenicom.

**** U ovom slučaju imamo djelomičnu prevedenicu najvjerojatnije zbog utjecaja njemačkog ('Pferdeschwanz') kao jezika-posrednika.

**** Ovdje se nepreciznost prijenosa očituje u izostavljanju jednog elementa ('šovinistički') iako se inače prevodi doslovno. I ovaj bi se primjer, dakle, mogao u neku ruku smatrati doslovnom prevedenicom.

***** Zanimljivo je da Surdučki (1978:363) navodi doslovnu prevedenicu 'uradi-to-sam' koju upotrebljavaju naši iseljenici u Kanadi. Među njegovim primjerima nalazimo i 'T-košulju' što je također doslovna prevedenica od engleskog 'T-shirt' za razliku od naše djelomične prevedenice 'T-majica'.

***** Nije lako odlučiti je li ovaj primjer doslovna ili djelomična prevedenica. Ne može se, naime, reći da se radi o netočnom prijevodu, a nije ni neprecizan. Naprotiv, dodan je još pridjev 'telefonski' kako bi se što bolje objasnilo o čemu je riječ. Sličan je primjer 'puzajuća slova' za englesko '(the) crawl'.

U skupinu djelomičnih prevedenica možemo ubrojiti i neke, već davno udomačene, izraze za sportske igre:

nogomet < e. football

rukomet < e. handball

košarka < e. basketball

Naziv 'nogomet' vrlo je star i smatra se da ga je kao kovanicu uveo S. Rutzner-Radmilović (vidi Zett, 1968/69:109). Dok je u hrvatskom riječ o djelomičnoj prevedenici, njemački ima doslovnu: 'Fußball'. Slično je i s 'košarkom' koja je kod nas djelomična prevedenica a u njemačkom i mađarskom na primjer, doslovna: 'Korbball' i 'kosárlabda'. (za mađarski primjer usp. Csapó, 1971:41)

6.3. Formalno nezavisni neologizmi

O formalno nezavisnom neologizmu mišljenja su dosta podijeljena. Naime, neki se autori pitaju nije li to oblik koji bi se u jeziku razvio bez obzira na strani uzor. Drugi opet vjeruju da neki strani uzor može dati dovoljno jak poticaj za stvaranje određenog oblika već samom činjenicom što je bio izvorom za preuzimanje nekog novog pojma. Stoga ovi potonji smatraju da je i formalno nezavisni neologizam rezultat jezičnog posuđivanja.

Weinreich (1963:51) termin 'loan creation' primjenjuje na nove kovanice koje nisu stimulirane kulturološkim inovacijama, nego potrebom da se pronađu odgovarajući izrazi u jeziku koji ih nema, a postoje u jeziku s kojim je ovaj u kontaktu. Tako je npr. jidiš izraz *mitkind* stvoren uz pomoć stimulansa što su ga dali engleski *sibling* i njemački *Geschwister*.

E. Oksaar (1984:847) definira 'Lehnschöpfung' kao formalno nezavisnu novu tvorenicu i navodi primjere nj. *Umwelt* za *milieu* i nj. *Kraftwagen* za *Automobil*.

Martinet (1982:111) formalno nezavisni neologizam naziva 'équivalent suggéré', što već samo po sebi dovoljno govori o čemu je riječ. Kao primjere navodi fr. (*salle de séjour* što je ekvivalent za engl. *living room*).

Za Duckwortha (1979:222) je 'Lehnschöpfung' kovanje novog izraza kojim se izražava strani pojam, ali bez oslanjanja na oblik strane riječi. I u ovoj je kategoriji njemački za anglicizam *public relations* (usp. s primjerom djelo-mične prevedenice u 6.2.) stvorio čak tri nova izraza: *Meinungspflege*, *Vertrauenswerbung* i *Öffentliches Vertrauen*.

Rammelmeyer (1975:22) za 'Lehnschöpfung' daje već spomenuti primjer nj. *Umwelt* < fr. *milieu*. Međutim, ne bavi se pobliže ovom kategorijom.

Carstensen (1979:92) smatra da se kod kategorije 'Lehnschöpfung' javlja slijedeći problem: njemački (dakle, jezik primalac) mora izmisliti vlastiti oblik za neki engleski (znači strani) uzor koji se ne može prevesti. Tako je stvoreno niz njemačkih složenica, npr. *handwerkliche Selbsthilfe* prema engl. *do-it-yourself*, *bülgelfrei* prema engl. *non-iron*, *Luftpirat* prema engl. *skyjacker*, *Waffenstrahl* prema engl. *laser*.

Lehnert (1986:134—135) kao 'loan creation' označuje one slučajeve u kojima je za neki strani pojam koji se ne može doslovno prevesti stvoren oblik nezavisan od originala, a kao ilustracije navodi nj. *Klimaanlage* prema engl. *air conditioning* (isti oblik kao i u zapadnonjemačkoj varijanti) te nj. izraze *Stehsegeln* prema engl. *windsurfing*, *Niet(en)hosen* prema engl. *blue jeans* (pon-tonji se izraz javlja i u zapadnonjemačkoj varijanti, no, čini se, rjeđe).

Viereck (1986:118) za kategoriju 'loan creation' također daje primjere nj. *Nietenhosen* za engl. (*blue*) *jeans*, nj. *Meinungspflege* za engl. *public relations* i nj. *Windleitblech* za engl. *spoiler*. On, međutim, smatra da je diskutabilno mogu li se 'loan creations' (dakle, formalno nezavisni neologizmi) u kojima su strane (engleske) riječi posve slobodno prenijete u njemački uopće tretirati kao dio procesa posuđivanja.

Klajn (1971:181) formalno nezavisan neologizam zove 'slobodni kalk' ili 'leksička zamena' i kaže kako se »u ovom slučaju ne vrši prethodna identifikacija ni po obliku ni po značenju, već se slobodno bira prema mogućnostima domaćeg vokabulara«. On smatra da te leksičke zamjene ne ulaze posve u kategoriju kalka, ali su mu vrlo bliske. Kao primjer navodi tal. *oleodotto* prema engl. *pipeline*, što se ranije upotrebljavalo kao posudnica.

Babić (1984:9) citira Schumanna i slaže se s njegovim mišljenjem da se kategorija 'Lehnschöpfung' treba isključiti iz prevedenica »jer se tu ne oponaša strani predložak, već se potpuno nezavisno stvara nova riječ za dotada strani naziv«.

Ako bismo željeli rezimirati stavove pojedinih lingvista u vezi s kategorijom formalno nezavisnog neologizma, očito je kako ga neki ubrajaju u jezično posuđivanje, a drugi ne (ili, u najmanju ruku, smatraju kako o tome treba još raspravljati).

Ako na neologizme u širem smislu gledamo kao pojavu inovacije u jeziku, težnje za što većom kreativnosti i obogaćivanjem, onda zapravo mislimo na tzv. stilističku neologiju koja je odraz svjesnih napora književnika za boljom ekspresivnošću (vidi Vujanić-Lednicki, 1987:124). Postoji međutim i druga vrsta neologije, tzv. denotativna neologija koja »se ne očituje, kako kaže Guilbert, u želji za inovacijom na jezičnom planu (langue), već u potrebi da se imenuje neki novi predmet, pojam. Ona u principu ne ide od estetskih razmatranja, već se brine za efikasnost, teži za točnim izjednačenjem imena s predmetom ili pojavom, da bi se izbjegla svaka dvosmislenost u značenju.« (Vujanić-Lednicki, 1987:124)

Smatramo da upravo toj denotativnoj neologiji pripadaju formalno nezavisni neologizmi koji, kao što je već ranije rečeno, nastaju upravo iz potrebe da se imenuje novi pojam. Kako se u velikoj većini slučajeva radi o stranim pojmovima a već samo preuzimanje nekog novog pojma predstavlja određenu vrstu posuđivanja, naš je stav da stoga i formalno nezavisni neologizam možemo ubrojiti u jedan od oblika jezičnog posuđivanja. Smatramo, također, da vrlo mali postotak neologizama (osim, naravno, onih koji pripadaju stilističkoj neologiji) nastaje bez poticaja izvana, bez nekog uzora u jeziku-davaocu (bolje rečeno jezicima-davaocima). Po našem mišljenju navedeni razlozi govore u prilog stavu onih autora koji formalno nezavisni neologizam promatraju kao oblik jezičnog posuđivanja. Treba, doduše, reći kako termin 'formalno nezavisan neologizam' možda i nije naročito sretno rješenje; čim se govori o nekoj 'nezavisnoj' tvorevini, možemo se pitati kakve onda veze ta tvorevina ima sa stanovitim predloškom u stranom jeziku. S druge strane, radi se o 'formalno nezavisnoj' tvorevini što opet pokazuje da se odgovarajući izrazi u jeziku-davaocu i jeziku-primaocu razlikuju po svom obliku; to, naravno može ali i ne mora implicirati da se oni sududaraju u svom sadržaju. Svakako je mnogo lakše ovu kategoriju opisati u jezicima kao što su engleski ili njemački, koji u terminima za naš 'formalno nezavisan neologizam' imaju element 'loan' odnosno 'Lehn' (engl. 'loan creation' — nj. 'Lehnschöpfung') što, naravno, dovoljno jasno pokazuje kako se ta kategorija bez sumnje smatra dijelom procesa jezičnog posuđivanja.

Osnovne su karakteristike formalno nezavisnog neologizma ove:

1. jezik-primalac stvara vlastiti izraz za neki strani uzor koji se ne može doslovno prevesti;
2. ne postoji identifikacija po obliku, nego se slobodno bira prema mogućnostima domaćeg vokabulara;
3. ne oponaša se strani predložak, već se potpuno nezavisno stvara nova riječ za dotada strani naziv;
4. predlaže se ekvivalent (ili zamjena) za neki strani uzor (usp. 3.2.)

Od brojnih primjera iz našeg korpusa navest ćemo neke zanimljivije:

daskanje, daskarenje ili jedrenje na dasci < e. windsurfing

dnevni boravak < fr. (salle de) sejour

doigravanje < e. play off

grad prijatelj < e. sister city

eksplozivna pošiljka < e. parcel bomb (uz poluprevedenicu paket-bomba)

hrana s nogu < e. fast food (uz doslovnu prevedenicu brza hrana)

jahanje na valovima < e. surfing

limunika < e. grape fruit

majka iz usluge < e. surrogate mother (us doslovnu prevedenicu zamjenska majka)

raketoplan < e. space shuttle

sam svoj majstor < e. do-it-yourself (uz djelomičnu prevedenicu uradi sam)

svemirski taksí/transporter < e. space shuttle

Kod stanovitog broja formalno nezavisnih neologizama možemo biti u dilemi kad se radi o odluci da li je to zaista ta kategorija ili je posrijedi djelomična prevedenica. Naime, djelomične prevedenice također se prilično udaljuju od modela i pitanje je hoćemo li neki višečlani izraz koji sadrži bar jedan element predložka smatrati djelomičnom prevedenicom ili formalno nezavis-

nim neologizmom. Čini nam se npr. da izraz 'majka iz usluge', bez obzira na činjenicu što sadrži element 'majka' < e. 'mother' ('surrogate mother'), ipak treba uvrstiti u kategoriju formalno nezavisnih neologizama, jer se naziv prilično udaljuje od modela. Slični su primjeri 'grad prijatelj' ili 'hrana s nogu' gdje se također javlja po jedan element iz modela (konkretno 'grad' < e. 'city' i 'hrana' < e. 'food') ali je izraz kao cjelina prilično slobodna parafraza originala. Dakle, formalno gledajući, ovi bi primjeri mogli biti i djelomične prevedenice jednako kao i 'plave stranice' < e. 'yellow pages'. Prema formalnim kriterijima rekli bismo da se kod ovog posljednjeg primjera radi o netočnom prijevodu jednog od elemenata modela, međutim kontekst u kojemu se 'plave stranice' pojavljuju pokazuje da je zaista riječ o plavim, a ne žutim stranicama. Naime, odlučeno je da ono što su u svijetu 'žute stranice' ('yellow pages') kod nas bude plavo! Ako, dakle, primjer promatramo s tog stanovišta, možemo reći da se radi o formalno nezavisnom neologizmu, jer je nađen ekvivalent za strani uzor.

Nešto je drukčiji primjer 'jahanje na valovima', koji bi se svakako trebao ubrojiti u kategoriju formalno nezavisnih neologizama ako kao model uzmemo englesko 'surfing'; ako, međutim, u obzir uzmemo djelovanje jezika posrednika — u ovom slučaju njemačkog, koji ima oblik 'Wellenreiten' — situacija se ponešto mijenja. Ustvari, njemačko 'Wellenreiten' je formalno nezavisan neologizam za englesko 'surfing', a naše 'jahanje na valovima' možemo onda interpretirati dvojako: s jedne strane, možda je puka slučajnost da se i u njemačkom i u hrvatskom poseglo za istim izrazom (što nije nemoguće s obzirom na asocijaciju što je izaziva bit ovoga sporta); s druge strane, formalno gledajući, njemački je mogao biti uzorom za naš izraz.

6.4. Sintaktički kalkovi

O sintaktičkim kalkovima nije rečeno mnogo, jer, što se tiče utjecaja jednog jezika na drugi na sintaktičkoj razini, većina je autora vrlo oprezna i svi se slažu u tvrdnji da je takav utjecaj mnogo teže utvrditi od onog u leksiku.

Tako Deroy (1956:102—103) kaže da mnogi autori negiraju mogućnost utjecaja na planu sintakse i rukovode se hipotezom o paralelnom razvoju u različitim jezicima; drugi su, međutim, suprotnog mišljenja, a za to postoje i opipljivi dokazi (već klasičan primjer utjecaja grčke sintakse na latinski, ali isto tako i francuskih konstrukcija na njemački, engleskih na francuski itd.). Od primjera treba ovdje svakako spomenuti francuske složenice u kojima se javlja imenica u pridjevskoj upotrebi, što inače nije svojstveno francuskom, kao npr. *Racing-Club*, *Football-Club*, *Tennis-Club* i sl. (Deroy, 1956:109).

Haugen (1972:92) ne bavi se mnogo sintaktičkim utjecajima, ali ipak spominje mogućnost sintaktičke supstitucije (syntactic substitution) i navodi primjer američkog portugalskog *responder para tras* prema engl. *to talk back*.

Weinreich (1963:40—41) u poglavlju o gramatičkoj interferenciji govori i o pojavi tzv. 'grammatical calques' u koje ubraja npr. nestanak infinitiva u nekim balkanskim jezicima pod utjecajem grčkog, pasiv u nekim slavenskim jezicima pod utjecajem njemačkog ili bretonski perfekt utemeljen na francuskom modelu.

Treba, međutim, imati na umu vrlo važnu činjenicu, a to je da gotovo svi ovi primjeri pripadaju jezicima u neposrednom dodiru.

To je u skladu i sa zaključkom R. Filipovića (1986:186) da se, na temelju dosadašnjih istraživanja, može reći kako se »sintaktički aspekt analize jezičnog posuđivanja bazira na neposrednom posuđivanju«.

Ipak postoje određene sintaktičke pojave koje se javljaju i u uvjetima posrednog posuđivanja, pa Bauer (1982:344) između ostalog navodi i sve češću upotrebu jukstapozicije u hrvatskom (npr. *vikend trenerka* umjesto *trenerka za vikend*) i »Adidas« kopačke umjesto kopačke »Adidas«.

Martinet (1982:111) smatra da »do interferencije u sintaksi dolazi naročito često u jezicima koji se zovu jezici sa slobodnim redom riječi« te da će se interferencija manje očitovati u transferu monema iz jednog jezika u drugi, a više u pojavi kalkova. Kao primjer navodi upotrebu *at* za fr. *à* pri označavanju cijene u engleskom: 'books *at* a dollar each'.

Ljung (1984:76—77) govoreći o prevedenicama i 'konstrukcijskim posudenicama' (kako naziva utjecaje na sintaktičkoj razini), dopušta mogućnost da se neka pojava razvila u nekom jeziku neovisno o utjecaju nekog drugog jezika, pa ipak u određenim švedskim konstrukcijama vidi mogućnost engleskog utjecaja. Tako npr. šv. 'ägarna *av* butiken' odražava utjecaj engl. 'the owner of the store' jer je švedski ranije imao 'ägarna *till* butiken'; šv. 'Han är *en* läkare' također upućuje na engleski utjecaj zbog upotrebe člana — u švedskom bi se ranije reklo 'Han är *läkare*'; isto tako šv. 'Den förste svenskan *att* emigrera' upotrebljava *att* + *infinitiv* prema engleskom, dok bi u švedskom normalno bilo s relativnom zamjenicom *som* (koji) i finitnim glagolom.

Carstensen (1979:93) naglašava da, iako postoje određene pojave unutar kategorije sintaktičkih kalkova (Lehnsyntax) koji su u njemačkom nastali pod utjecajem engleskog, njemačka sintaksa ni u kojem slučaju nije znatnije zahvaćena tim utjecajem nego se većim dijelom radi o paralelnim upotrebama u dvama jezicima ili o zajedničkim tendencijama što ih engleski i njemački imaju kao srodni jezici. Ipak, zabilježeni su primjeri poput: *in 1978* (umjesto *in Jahre 1978*), *in Deutsch* (umjesto *auf Deutsch*), *diesen Sommer* (umjesto *in diesem Sommer*), zatim genitivi kao *Bonns Schmidt*, *Jugoslaviens Tito* itd.

Pratt (1986:359) pojave sintaktičkog utjecaja engleskog u španjolskom primjećuje u upotrebi pravilnih, ali inače rjedih, konstrukcija, u proširenoj upotrebi tradicionalnih sintagmi i nešto manje u uvođenju sintaktičkih inovacija, tj. gramatičkih konstrukcija koje bi puristi smatrali pogrešnim. Jedna od tih inovacija bila bi npr. upotreba prijedloga *con* u rečenici »¿Que pasa *con* tu coche?« gdje bi normalno stajalo *a*. Pretpostavka je da je posrijedi engleski utjecaj.

Što se tiče sintaktičkih kalkova u našem jeziku, oni su ponajprije prisutni ondje gdje je došlo do neposrednog dodira dvaju jezika. Stoga je razumljivo što ih Vinja (1951:549) nalazi u Marulićevom jeziku, koji je nesumnjivo bio pod jakim utjecajem talijanskog (npr. 'Mati je došla *za* vidit sina' — 'Mati je pošla *bez* vidit sina' prema tal. *per, senza* + *infinitiv*).

Dosta je sintaktičkih kalkova njemačkog porijekla, što je, naravno, opet posljedica neposrednog kontakta dvaju jezika. Na takve pojave često nailazimo u supstandardnom govoru (npr. 'imati strah' < nj. 'Angst haben') ali postoji i čitav niz sintaktičkih kalkova koji su već toliko rasprostranjeni u jeziku da ih više i ne smatramo nečim stranim. Ipak su mnogi od njih u neko doba »doživeli da budu zabranjeni u jezikoslovnim krugovima jer 'nisu u duhu' našeg

jezika«, kako kaže Klajn (1977:33). On navodi izraze i konstrukcije poput *doći k sebi, staviti u pokret, ići na ruku, dati na znanje, koristiti priliku, biti istog mišljenja* i niz drugih.

U naš korpus nismo uvrštavali primjere ovog tipa, no našli smo neke konstrukcije koje bi se možda mogle svrstati u kategoriju sintaktičkog kalka, iako je, kao što se mnogi autori slažu, prilično teško u nekim situacijama razgraničiti sintaksu od morfologije.

Smatramo da ponajprije treba nešto više reći o već spomenutoj jukstapoziciji, koja je, iako već ranije prisutna u hrvatskom jeziku /zbog utjecaja njemačkog, a još mnogo ranije i turskog — usp. Rammelmeyer (1975) i Barić-Malić (1976/77)/, doživjela ponovnu, vrlo intenzivnu primjenu. U svom vrlo ranom radu Bujas (1957/58:62—63) upozorava na činjenicu da se »u našoj štampi susrećemo često s pogrešnim pisanjem vlastitog imena pred općom imenicom u službi atributa ili apoziције, što je izrazit utjecaj engleskog jezika.« Kao što je već navedeno, Filipović (1966:110) opisuje jukstapoziciju kao vrlo čestu inovaciju u mnogim jezicima koji posuđuju iz engleskog. Kasnije osim Bauera (1982:344) čije smo primjere već naveli, to isto potvrđuje i D. Škara (1987:120), koja zaključuje kako »engleski jezik, iako i nije uveo ovu inovaciju, onda svakako doprinosi naglom širenju te pojave«. Kao primjere D. Škara navodi nazive radnih organizacija, raznih proizvoda i sl. poput *Bosna-film, Telefonservis, Arhitektburo* itd.

Naš korpus sadrži prilično velik broj jukstapozicija od kojih se neke preklapaju s kategorijom doslovnih prevedenica (npr. *čovjek-žaba, kit-ubojica, haljina-košulja* itd.), neke s poluprevenicama (npr. *majka surogat, knjiga-bomba, harmonika vrata, staklo-plastika* itd.) a neke, opet, s djelomičnim prevedenicama (npr. *grad-pobratim*).

Najbrojnije su svakako poluprevenice, što je u skladu s tvrdnjom E. Barić i D. Malić da »brojnu skupinu riječi pisanih kao polusloženice čine riječi koje su većinom tuđe složenice.« Kako autorice kažu, najstarije su među njima germanizmi i turcizmi, a u novije vrijeme takve polusloženice dolaze iz engleskog, francuskog i drugih jezika. S tom se tvrdnjom slažemo samo djelomično, jer ako je i kakva polusloženica naizgled iz francuskog, to je onda samo formalno, jer je jukstapozicija i u francuskom strana i javlja se pod utjecajem engleskog (usp. Deroy, 1956:109).

U svakom slučaju smatramo da jukstapoziciju (odnosno polusloženicu) možemo ubrojiti u sintaktičke kalkove jer, kao što smo već citirali u poglavlju o identifikaciji prevedenica, Barić (1986:32), tu jezičnu pojavu svrstava između sintakse i tvorbe.

Osim jukstapozicije, u sintaktičke kalkove možemo uključiti i višečlane prijedložne izraze koji se prilično loše uklapaju u konstrukciju naših rečenica. O primjerima ove vrste bilo je govora na više mjesta u ovom radu s obzirom na činjenicu da su oni zanimljivi s raznih gledišta (kao npr. u identifikaciji prevedenica /usp. 2.1.1./, njihovom porijeklu /5.5/, tvorbenoj strukturi /6.8.2.4/ itd.).

Ipak ćemo ih i ovdje ponoviti:

»... prodaju *tepihe i taftinge od zida do zida* na šest-mjesečni kredit ...«

»... kvalitetnom i pristupačnom uslugom po sistemu '*prijevoz od vrata do vrata*'«.

Osim ovih primjera još neki se, prema našem mišljenju, mogu svrstati u kategoriju sintaktičkog kalka:

U najiscrpnijem »*Tko je tko*« hotelskog svijeta ... V/12. 7. 87.

⟨ e. who is who

Za američke je novinare zadugo ostao *Jimmy-tko* ... D/2. 6. 87.

⟨ e. Jimmy-who

Koliko puta su mnogi »*uradi sam majstori*« morali odustati ... VL/18. 3. 86.

⟨ e. do-it-yourself

Izgradnja »*ključ u ruke*« ili do rohbau faze uz vlastiti završetak ... V/3. 10. 87.

⟨ fr. clef en main

U kategoriju sintaktičkih kalkova možemo, prema našem mišljenju, ubrojiti i sljedeće primjere, koji, iako ne predstavljaju standardnu i uobičajenu upotrebu, ipak pokazuju, kako se povremeno javljaju konstrukcije koje su vrlo očito rađene po uzoru na strani model:

... a ne opteretiti se odveć s nerazumljivim pojedinostima i '*nikad čuo*' podacima ... V/17. 9. 88.

Popularno je nazvana '*pilula nakon*' i počela se dobro prodavati. VL/28. 10. 88.

Prvi primjer možemo povezati s upotrebom adverbijalnih fraza i participa prošlog u funkciji pridjeva, što je u engleskom moguće, iako češće u kolokvijalnoj upotrebi (usp. Quirk i sur. /1972:903, 910/).

Izraz '*pilula nakon*' oblikovana je najvjerojatnije prema engl. the '*morning-after pill*' (usp. Time, 10. 10. 88), što je popularan naziv za '*abortion pill*', koje je opet stvoreno prema fr. '*pilule abortive*'.

Najnoviji primjer gotovo identične konstrukcije jest ovaj:

Ta slika irakčkog '*dana poslije*' mračna je i puna sasvim izvjesna predviđanja. VL/24. 1. 91.

⟨ engl. day after

Vrlo zanimljiv oblik sintaktičkog kalka zabilježila je u svom radu Milica Mihaljević (1991). Radeći na kompjutorskoj terminologiji, ustanovila je da se za upotrebu programskih jezika redovito upotrebljava prijedlog *u*, a nikada *na*, kao što bi se očekivalo s obzirom na analogiju s drugim, da tako kažemo »neprogramskim«, jezicima. Tako se npr. kaže »Ovaj program pisan je *u* COBOLU« ili »više volim programirati *u* PASCALU« itd., dok se, naravno, uvijek kaže npr. »Ova je knjiga pisana *na* francuskom« ili »Svoje radove nikad ne objavljuje *na* njemačkom«. Nema sumnje da se ovdje radi o utjecaju engleskog, gdje se uvijek upotrebljava prijedlog *in*, a zna se, uostalom, da je gotovo čitava kompjutorska terminologija preuzeta upravo iz engleskog — što direktnim posuđivanjem, što kalkiranjem.

Istu je pojavu zabilježio Bauer (1986:45) u procesu neposrednog posuđivanja, pa navodi primjere poput »katkada ima članaka u engleskom i naslovi nekih slika su u engleskom« gdje, kako kaže, »primjena prijedloga *u* ... svjedoči o direktnom posuđivanju iz AE (američkog engleskog).«

Kao što smo već spomenuli, povremenu upotrebu prijedloga *in* umjesto *auf* u vezi s jezicima zapazio je Carstensen u njemačkom.

6.5. Frazeološki kalkovi

6.5.1. Pojava prenošenja fraza iz jednog jezika u drugi vrlo je česta, pa se tako jedna te ista fraza javlja u više jezika usporedno. Nije lako utvrditi koji je jezik prvi počeo upotrebljavati određenu frazu i kojim su je redosljedom drugi jezici posuđivali i stvarali identične fraze, ali s domaćim elementima. Kao što kaže Deroy (1956:22) može se pretpostaviti da je taj proces tekao progresivom koja odgovara velikim kulturnim i književnim strujanjima, no kad se ima na umu sva kompleksnost povijesti jezika, ta je pretpostavka vrlo krhka.²⁶ Zato Deroy daje malen broj primjera za koje pouzdano može tvrditi u kojem je smjeru teklo preuzimanje neke fraze. Jedan od takvih primjera je nj. *einem den Hof machen* i hol. *het hof aan iemand maken*, gdje je fr. *faire la court à quelqu'un* poslužilo kao model. Već za neke druge ilustracije kaže da je sigurnije biti oprezan i ne upuštati se u određivanje smjera kojim je neki frazeološki kalk nastao. Primjeri te vrste jesu: fr. *pêcher en eau trouble*, nj. *in trübem (Wasser) fischen*, šv. *fiska i grumligt vatten*, finski *kalastella sameassa (vedessä)* — ovoj grupi možemo dodati i našu frazu *loviti u mutnome*, što je kod nas, pretpostavljamo, kalk prema njemačkom modelu; drugi je primjer što ga navodi Deroy fr. *ni chair ni poisson*, nj. *weder Fisch noch Fleisch*, rus. *ni ryba ni mjaso*, bug. *ni riba ni meso*, mađ. *sem hal sem hús*, tal. *nè carne nè pesce*, šp. *ni es carne ni pescado*.

Klajn (1971:185—186) daje dosta velik broj frazeoloških kalkova koji su u talijanskom nastali pod utjecajem engleskog. Ovamo spadaju fraze poput *Il tempo è denaro/moneta* prema engleskom *time is money*; *Essere o non essere* prema engleskom *To be or not to be* (najpoznatiji i najčešći od citata iz Shakespearea); zatim *via col vento* prema engleskom *gone with the wind*; od novijih fraza *Fate l'amore, non la guerra* prema engleskom *make love, not war*. Zanimljivi su i primjeri (obično iz reklama ili novinskih članaka) u kojima se parafraziraju neke poznate rečenice ili naslovi, pa tako Klajn navodi reklamu za marku televizora *L'importanza di chiamarsi Uranya* prema Wildeovom *The Importance of Being Earnest!*

Weinreich (1963:93) ne obrađuje frazeološki kalk kao zasebnu kategoriju, ali spominje mogućnost reprodukcije odgovarajućim domaćim elementima složenica, fraza, pa čak i većih jedinica kao što su poslovice.

Carstensen (1971:93) kao primjere frazeoloških kalkova (Lehnwendung) koji su u njemačkom nastali pod utjecajem engleskog navodi:

grünes Licht geben/bekommen < e. *to give somebody/get the green light*;

die Schau stehlen < e. *to steal the show*;

das macht keinen Unterschied < e. *that does not make a(ny) difference* itd.

I Lehnert (1936:139) daje priličan broj frazeoloških kalkova (loan-phrase) koji su u njemačkom anglo-američkog porijekla. Osim triju primjera što ih citira i Carstensen, on navodi još i ove:

der Mann auf der Straße < e. *the man in/on the street*;

rund um die Uhr < e. *round the clock*;

²⁶ »Mais il n'est pas toujours facile ni même possible d'établir dans quel idiom e pris naissance une expression que l'on trouve calquée dans une série de langues. On peut supposer que la progression correspond à la direction des grands courants culturels et littéraires. Mais l'hypothèse paraît bien fragile quand on songe à la complexité de l'histoire des langues.«

eine Party geben < e. to give a party;
das Sagen haben < e. to have the say itd.

Za švedski Ljung (1984:75) daje prilično velik broj frazeoloških kalkova koji su nastali pod utjecajem engleskog:

leva upp till < e. live up to;

upp till honom < e. up to him;

godta nej för ett svar < e. take no for an answer;

Ha en trevlig dag! < e. Have a nice day!

i niz drugih ilustracija.

Sørensen (1982:148—149) navodi također velik broj primjera engleskih idioma koji se u obliku frazeoloških kalkova upotrebljavaju u danskom. Za neke od primjera daje i paralelne danske fraze koje su, kao što kaže, često bljede i apstraktnije, što onda svakako pridonosi sve češćoj upotrebi frazeoloških kalkova. Tako npr. u rečenici »Roskilde Universitet er en varm kartoffel« (prema e. to be a hot potato) kalk zamjenjuje danski »... er en vanskeligt problem« ('... je težak problem');

»Jeg vill have det fra hestens mund...« (prema e. from the horse's mouth) stoji umjesto danskog »fra (på) første hånd« ('iz prve ruke');

»Men vi kan jo ligeså godt kalde en spade for en spade« (prema e. call a spade a spade) upotrebljeno ovdje umjesto danskog »kalde en ting ved dens rette navn« ('nazvati nešto pravim imenom').

Ilustracija je još priličan broj, i složiti ćemo se sa Sørensenom kad kaže da će vrijeme pokazati u kojoj su mjeri te fraze efemerne, a koliko će ih ostati u jeziku.

Ward (1986:324) navodi svega nekoliko primjera frazeoloških kalkova koji su u ruskom nastali pod utjecajem engleskog. To su rus. *kritičeskaja massa* < e. critical mass; rus. *mėrtvoe vremja* < e. dead time; rus. *zoldnaja lovuska* < e. cold trap. Osim primjera Ward ne daje svoju definiciju frazeološkog kalka (phraseological calque) pa tako ne znamo prema kojim kriterijima određuje ovu kategoriju. Smatramo, naime, da bi ti primjeri mogli biti uvršteni u kategoriju doslovnih prevedenica ili poluprevenica.

6.5.2. U nastojanju da rezimiramo činjenice vezane uz kategoriju frazeološkog kalka nameće nam se prije svega pitanje određivanja pojma fraze, odnosno frazeologizma. Naime, iz navedenih primjera vidi se da je poimanje frazeologizma u raznih autora vrlo različito. Dok neki frazom smatraju izraz, rečenicu koja nužno sadrži glagol i imenicu, imenicu s prijedlogom itd., drugi u fraze ubrajaju i složene izraze, značenje kojih se ne može izvesti iz značenja pojedinih njegovih dijelova. A. Menac (1972:9) kaže da su »frazeologizmi ustaljeni izrazi, sastavljeni od dviju ili više riječi, a značenje im ne proizlazi iz značenja sastavnih dijelova.« U primjerima koje navodi u članku našao se i određen broj takvih koje smo mi (a i mnogi drugi autori) svrstali u skupinu doslovnih prevedenica (npr. *željezna zavjesa*, *hladni rat*). Naravno, ovo je još jedan od slučajeva u kojem je vrlo teško povući granicu između dviju kategorija, pa i ovdje svakako dolazi do preklapanja. Jer, s jedne strane zaista se radi o doslovnim prevedenicama, ali se jednako tako ne može negirati činjenica da te izraze možemo smatrati i frazeološkim kalkovima s obzirom na njihovu čvrstu strukturu (o tome vidi Menac, 1970/71:1) i, što je vrlo važno, preneseno značenje. I Carstensen (1988:87) smatra da ima mnogo iznimaka od

općeg pravila da frazeološki kalk (loan-phrase) sadrži glagol, pa je zbog toga često prisutan problem razlikovanja frazeološkog kalka od doslovne prevedenice.²⁷

Zaista je u mnogim slučajevima teško dati definitivan sud o tome pripada li neki izraz jednoj ili drugoj kategoriji. Odluka ovisi prije svega o tome što se razumijeva pod pojmom fraze, a što ne.

Da je to zaista tako, potvrđuje i Schumann (1965:81), koji smatra kako je razgraničenje kategorije frazeološkog kalka (Lehnwendung) od prevedenice (Lehnübersetzung) vrlo problematično i ovisi o tome što se smatra pojedinačnim pojmom, a što vezom pojmova koji onda čine frazu.²⁸ I Matešić (1985:VI) kaže »da nema jedinstvenoga mišljenja o tome što je frazem«.

Sasvim je jasno da, upravo zbog različitog gledanja na taj problem, autori posiju za različitim definicijama, a kao rezultat javljaju se kod jednih jedni, a kod drugih drukčiji primjeri. Preciznije rečeno, neki na kategoriju frazeološkog kalka gledaju mnogo šire, što će pokazati sljedeći primjeri. Prema nekim definicijama frazeologizma (usp. već spomenute radove A. Menac /1970, 1972/, te Matešić /1982/), u frazeološke bi se kalkove trebali ubrojiti mnogi izrazi koje smo svrstali u kategoriju doslovnih prevedenica. Tako Matešić (1982) daje čitav niz primjera koje mi smatramo doslovnim prevedenicama: *vruća linija, vruća jesen, željezna zavjesa, čvrsta ruka, bablje ljeto, okrugli stol, bijelo roblje, bijela knjiga, hladni rat, visoko društvo* itd. Treba, doduše, reći da se Matešić ne upušta u određivanje porijekla nekog frazeologizma nego se oni u rječniku javljaju bez obzira na to jesu li izvorni ili su nastali pod utjecajem nekog stranog jezika. On, dakle, i ne govori o frazeološkom kalku kao o zasebnoj kategoriji, iako mnogi od frazeologizama iz Frazeološkog rječnika pripadaju upravo toj skupini. Kod mnogih se drugih autora, iako ne daju konkretne definicije fraze, iz samih primjera može zaključiti kakav stav zauzimaju. Tako se iz ilustracija frazeoloških kalkova što ih navode Carstensen, Deroy, Klajn, Lehnert, Ljung, Sørensen i neki drugi vidi da ti autori frazom smatraju izraze koji gotovo u pravilu sadrže glagol, ili su to višestani izrazi od tri i više riječi, čitavi dijelovi rečenica i sl. Dakako, među njihovim se primjerima, kao što smo već naveli, javljaju fraze poput: nj. *grünes Licht bekommen/geben*, šv. *leva upp till*, d. *fra hestens mund*, tal. *via col vento*, fr. *pécher en eau trouble*, dok se dvočlani izrazi poput naše *željezne zavjese* (koji je prisutan u svim navedenim jezicima: nj. *eiserner Vorhang*, šv. *järnridå*, d. *jern-tæppe*, tal. *cortina di ferro*, fr. *rideau de fer*) ubrajaju isključivo u doslovne prevedenice.

Znatno je manji broj onih koji ovu vrst izraza uključuju u frazeologizme, odnosno frazeološke kalkove — osim spomenutih autora (Menac, Matešić), takav pristup imaju npr. Ward (1986), Fink (1986) i Lupačova (1988), pa tako kod Warda nailazimo na već spomenute primjere iz ruskog *kritičeskaja massa* (engl. *critical mass* ili *mértvoe vremja* < e. *dead time*, a kod Ž. Fink npr. *okrugli stol* (doduše, bez određivanja porijekla) i niz termina koji su »iz znanstve-

²⁷ »The problem where to draw the dividing line between loan-translations and loan-phrases will not be dealt with in depth here; let it suffice to say that there are many exceptions to the general rule that a loan-phrase contains a verb and that only compounds can be loan-translated.«

²⁸ »Die Abgrenzung der Kategorie der Lehnwendung von den Lehnübersetzungen ist problematisch. Sie hängt davon ab, was man noch als einzelnen Begriff und was man schon als Verbindung von Begriffen zu einer Redewendung ansieht.«

nih krugova prešli u širu upotrebu» (Fink, 1986:101). Ovakve termine autorica ubraja u stilski neutralne frazeologizme. O tom tipu izraza raspravlja u svojem radu i Paunov (1971/72): međutim, po njegovu mišljenju, oni pripadaju stručnim i znanstvenim terminologijama (kao primjer navodi, između ostalog, termin *mrtna priroda* < fr. *nature morte*). Autor smatra da »pozajmljeni, s drugog jezika prevedeni izrazi makako odavali svoj idiomatski 'kalup' ne mora da su uvijek frazeologizmi« (Paunov, 1971/72:94).

Lupačova (1988) također se ne bavi problemom porijekla pojedinih frazeoloških jedinica, ali uključuje i dvočlane izraze, pa među njezinim primjerima nalazimo *konjski rep*, što mi ne smatramo frazom već, prema našim kriterijima, djelomičnom prevedenicom engl. *pony tail* (ili doslovnom prema njem. *Pferdeschwanz* ako gledamo s formalnog stanovišta).

Promatrajući problem frazeologizma uopće, a onda, naravno, i frazeološkog kalka, došli smo do zaključka da postoje u biti dva pristupa: jedan je širi i uključuje u frazeologizme razne tipove kao što su poredbeni izrazi, prijedložno-padežne konstrukcije, konstrukcije glagol + imenica, ali i dvočlane izraze tipa pridjev + imenica; drugi pristup, naprotiv, potonji tip ne tumači kao frazeologizam, pa stoga autori koji zastupaju ovakvo gledište ne uvrstavaju primjere te vrste u frazeološke kalkove, nego u doslovne (ili djelomične) prevedenice.

Nema sumnje da i jedna i druga interpretacija imaju svoju opravdanost jer, kako smo već rekli, sve ovisi o tome kako se definira pojam frazeologizma.

Mi smo se u ovoj studiji ipak odlučili za užu tumačenje toga pojma, pa tako dvočlane izraze obrasca pridjev + imenica ne uključujemo u frazeološke kalkove, nego u doslovne ili djelomične prevedenice, dok frazeološkim kalkovima smatramo izraze koji sadrže glagol, zatim prijedložno-padežne konstrukcije itd. Moramo, međutim, reći kako i kod kategorije frazeološkog kalka nesumnjivo dolazi do preklapanja s kategorijama doslovne, a rjeđe i djelomične prevedenice; radi se, naime, o činjenici da se stanovit broj fraza prenosi doslovno, dok se druge modificiraju.

6.5.3. Ilustracije iz našeg korpusa vrlo su širokog raspona — od starijih, već sasvim udomačenih izreka poput *vrijeme je novac* < e. *time is money*; *biti ili ne biti* < e. *to be or not to be*; *loviti u mutnome* < nj. *im trüben* (*Wasser*) *fischen*; *iskopati ratnu sjekiru* < e. *dig (take) up the hatchet*; *zakopati ratnu sjekiru* < e. *bury the hatchet* itd., zatim novijih fraza kao što su *dati/dobiti zeleno svjetlo* < e. *to give/get the green light*; (*politika*) *željezne šake* < nj. (*Politik*) *der eisernen Faust* i sl. Primjere frazeoloških kalkova (*biti*) *vrući krumpir* < e. (*to be*) *a hot potato* (za 'tešku situaciju ili problem') i (*biti*) u *zajedničkom čamcu* < e. (*to be*) *in the same boat* sve češće nalazimo u tisku, iako su se prije dvije, tri godine javljali dosta rijetko. Ponekad se mogu naći i primjeri sasvim neočekivanih frazeoloških kalkova koji po svoj prilici neće biti dugoga vijeka, jer postoje domaći izrazi koji mnogo jasnije prenose sadržaj određene fraze. Tako smo našli primjere za frazu *pištolj koji se dimi* < e. *smoking gun* (*pistol*) (za 'svjež dokaz'), a *obračun kod O. K. Corrala* (u originalu 'Gunfight at the O.K. Corral'). Jednako tako teško da će se zadržati frazeološki kalk *rođen sa srebrnom žlicom u ustima* < e. *born with a silver spoon in one's mouth*.

Pozabavit ćemo se ovdje još nekim varijantama koje su se pojavile kao alternativa pojedinim frazama. Radi se, naime, o tome da osim stanovitog broja fraza koje su preuzete u identičnom obliku kakav nalazimo u jeziku-izvoru, ima i takvih koje se prenose parafrazom. Već smo spomenuli primjer 'obračun kod O. K. Trsata'. To, međutim, nije i jedini slučaj da se neka fraza u našem jeziku modificira.

Frazeološki kalk (*biti djevojka za sve* < nj. *Mädchen für alles* upotrebljava se vrlo često kao varijanta (*biti*) *Katica za sve*, dakle, prilagodeno našoj sredini.

Fraza *promijeniti ploču* < nj. *eine neue Platte auflegen*, dobila je kod nas još jedan oblik: *okrenuti ploču*.

U nekoliko varijanti javlja se frazeološki kalk *iznositi (otkrivati) prljavo rublje* < nj. *schmutzige Wäsche (waschen)*; među našim primjerima prisutni su ovi modificirani oblici: *otkrivati prljavi veš, imati prljavi veš, razmrstiti klupko »prljavoga rublja«, iznijeti prljavo (glazbeno) rublje*.

Engleska fraza '*like a bull in a china shop*' u našem se korpusu pojavila u obliku '*kao slon u prodavaonici porculana*' (D, 19. 4. 88). Vjerojatno se kod nas smatra da je slon nespretnija životinja od bika, pa se očekuje da ovaj oblik fraze slikovitije prikaže njezin osnovni sadržaj.

Drukčiji su slučaj varijante koje se javljaju samo zbog mogućnosti da se jedan od elemenata zamijeni sinonimom, kao npr. u frazi *stezati kaiš* < e. to *tighten one's belt*, koja kao alternativni oblik ima *stezati remen* (pored toga pojavljuje se dosta često i kao obrazac glagolska imenica + imenica u genitivu, tj. *stezanje kaiša/remena*; to bi, prema našim kriterijima, već ulazilo u kategoriju doslovne prevedenice, iako je osnovni oblik frazeološki kalk).

Naposlijetku dvije primjedbe uz fraze *biti s bijelim ovratnikom* i *dobiti veći kolač*, koje navodi Matešić: za prvu u Frazeološkom rječniku nalazimo objašnjenje 'biti prestupnik, biti kriv, ali praviti se nevin (o osobama kojima je teško ući u trag jer se nalaze na višim položajima)'. Mislimo da je to značenje pogrešno izvedeno iz (u Rječniku) citiranih primjera »Lopovi s bijelim ovratnicima« i »Područje djelovanja prijestupnika s bijelim ovratnicima...« /oba primjera iz VUS-a, 1976. godine/ te da se zapravo radi o doslovnoj prevedenici koju smo višestruko potvrdili u našem korpusu (i to u, vremenski, mnogo bližim primjerima): *bijeli ovratnici*, oblikovano prema engleskom *white collar (workers)*, znače nešto sasvim drugo; taj se izraz odnosi na činovnike, administraciju, za razliku od *plavih ovratnika* < e. *blue collar (workers)*, što je izraz koji označuje radnike u pogonima, tvornicama.

Za frazu *dobiti veći kolač* također smatramo da zapravo i nije fraza; mi smo, naime, *kolač* uvrstili u kategoriju semantičkih posuđenica, i mislimo da je ta nova upotreba *kolača* uvjetovana utjecajem engl. *cake* (o tome više u odjeljku o semantičkim posuđenicama). Čini nam se da nema neke veće razlike u upotrebi ako se usporedi Matešićev primjer s primjerima iz našeg korpusa; osim toga, njegov primjer datira iz 1976. godine, a potvrdu za novo englesko značenje riječi *cake* nalazimo u BDNE iz 1973. Prema tome, i kronološki gledano, moguće je da je *kolač* primio dodatno značenje upravo prema engl. *cake*.

6.6. Semantičke posuđenice

6.6.1. Semantička posuđenica je jedna od rijetkih kategorija u procesu jezičnog posuđivanja koju gotovo svi uzimaju u obzir i koja izaziva najmanje dilema što se tiče definiranja samog pojma, a jednako tako i sa stajališta terminologije. Bez obzira na neke manje razlike, definicija semantičke posuđenice može se svesti na svega jednu rečenicu: domaća riječ dobiva pod utjecajem neke strane riječi novo, dodatno značenje. Osim toga, ona je vrlo često sredstvo za izražavanje novih pojmova u jeziku i po svojoj prilici nema jezika koji se nije poslužio tim oblikom jezičnog posuđivanja. Zanimljivo je, međutim, što neki autori (npr. Haugen, Klajn, Dardano, Deroy, Muljačić) dijele semantičke posuđenice na dvije skupine: a) homonimske i b) sinonimske. Iako mnogi autori nemaju ovu podjelu i sve semantičke posuđenice uključuju u samo jednu cjelovitu skupinu, smatramo da je ona ipak značajna. Čini nam se, međutim, da termini 'homonimski' i 'sinonimski' nisu baš najsrjetnija rješenja, bez obzira na to što ih, kako kaže Klajn (1971:180), u ovom kontekstu »ne treba shvatiti doslovno kao jednakost u obliku odnosno značenju, već kao sličnost dovoljnu za međujezičku identifikaciju.«

Upravo zbog mogućih nesporazuma u vezi s poimanjem tih dvaju termina odlučili smo se na ponešto drukčiju podjelu semantičkih posuđenica koja se temelji na a) jednakosti /podudarnosti/ po obliku (najčešće istodobno i značenju) i b) jednakosti /podudarnosti/ po značenju.

6.6.2. Prije nego što iznesemo primjere iz našeg korpusa, poslužiti ćemo se primjerima što ih navode ostali autori, jer će se pokazati kako se vrlo često u različitim jezicima javljaju iste semantičke posuđenice.

Haugen (1972:84) navodi kao ilustracije za kategoriju 'semantic loan' primjer američkog portugalskog *humoroso* koje je pored svojega prvotnog značenja u portugalskom 'kapriciozan' dobilo i novo pod utjecajem američkog engleskog *humoroso* 'duhovit'. Isto je tako am. port. *grosseria*, što je ranije značilo samo 'prosta, gruba primjedba', dobilo novo značenje prema am. engl. *grocery* 'trgovina mješovitom robom', a *livraria*, koja je označavala samo 'knjižaru' ili 'kućnu biblioteku', poprimila je značenje engl. *library* 'knjižnica'.

Weinreich (1963:49) također daje primjer am. port. *livraria*, koje je pod utjecajem am. engl. dobilo novo značenje, a jednako je tako i am. talijanski *libreria* prošlo kroz isti proces. Am. tal. *fattoria* dobilo je pod utjecajem am. engl. *factory* novo značenje 'tvornica' i prestalo je označavati 'farmu'. Vrlo su zanimljivi primjeri iz gotovo svih romanskih jezika u Americi koji su svojim glagolima — port. *introduzir*, tal. *introdurre* i fr. *introduire* pod utjecajem am. engl. *introduce* — dodali novo značenje 'predstaviti, upoznati'.

Deroy (1956:99) daje mnogo primjera za 'emprunt sémantique' iz raznih jezika. Navest ćemo samo neke: njemačko *Geschmack* dobilo je pod utjecajem francuskoga *goût* dodatno značenje 'ukusa u estetskom smislu'; nizozemsko *woord* poprimilo je pod utjecajem francuskog novu nijansu u frazi 'dati riječ'; u američkom španjolskom postoji čitav niz semantičkih posuđenica pod utjecajem američkog engleskog: *asumir* je dobilo dodatno značenje 'pretpostaviti' prema *to assume*, *aplicacion* značenje 'zahtjev, molba' prema *application* itd.

Carstensen (1979:93) ilustrira 'Lehnbedeutung' njemačkim izrazima *Plattform* < engl. *platform* (u političkom smislu), *Kette* < engl. *chain* (npr. *Laden-*

kette 'lanac dućana'), *Generation* < engl. *generation*, *Lücke* < engl. *gap* (npr. *Raketenlücke*), *Gipfel* < engl. *summit* i još nizom primjera.

Duckworth (1979:233) kao primjere za semantičku posuđenicu navodi njemačke izraze *Ausfall*, *Ausschüttung* i *Niederschlag*, što su sve domaće riječi koje su pod utjecajem engleskog *fallout* dobile novo značenje ('radioaktivne čestice koje nakon atomske eksplozije padaju na zemlju'). *Fallout* je dao gotovo jednake semantičke posuđenice u švedskom (*utfall*) i danskom (*nedfall*).

Lehnert (1986:135) daje primjer njemačkog glagola *kontrollieren* koji je pod utjecajem engl. *to control* dobio novo, dodatno značenje 'imati moć, vlast nad nekim'.

Isti glagol navodi i Dardano (1986:249) za talijanski: *controlare* je pod utjecajem engleskog poprimilo dodatno značenje 'dominirati'. Osim toga glagola on daje još neke primjere kao *assumere* < engl. *to assume*, *realizzare* < engl. *to realize* — oba talijanska glagola dobila su pod utjecajem engleskog dodatna značenja.

Engleski glagol *to control* utjecao je i na nizozemski glagol *controleren*, koji *Gerritsen* (1986:83) navodi kao semantičku posuđenicu koja je uz stara značenja francuskog porijekla dobila i dodatno englesko.

Viereck (1986:116) od semantičkih posuđenica nastalih u njemačkom pod utjecajem engleskog navodi *feuern* < engl. *to fire* 'otпустiti s posla', *Papier* (često i u složenicama *Arbeitspapier*, *Positionspapier*, *Koalitionspapier*) u smislu engl. *paper* 'pisani ili tiskani dokument', te *Paket*, o kojem će se podrobnije govoriti u analizi naših primjera.

Ward (1986:326) ilustrira semantičku posuđenicu u ruskom primjerima u kojima je očit engleski utjecaj, kao u *golubi* i *jastreby* (u političkom smislu), *paket*, *cifrovoy* < engl. *digital* (u vezi s radio i TV-prijenosom), *apokalipsis* < engl. *apocalypse* (u smislu svjetske katastrofe) itd.

Od primjera što ih navodi Sørensen (1986:43) uzet ćemo neke zanimljivije: d. *åbning* je prema engl. *opening* dobilo dodatno značenje 'dobra prilika, zaposlenje'; d. *paraply* je prema engl. *umbrella* poprimilo značenje 'agencije koja nešto koordinira' (često u složenicama poput *paraplyorganisation*); *købe* i *sælge* se sada prema engl. *buy* i *sell* mogu upotrijebiti i u značenju 'uvjeriti nekog da prihvati određenu politiku ili slično' ('at *sælge* en politik').

Mnoge od upravo navedenih semantičkih posuđenica javljaju se i u hrvatskom, no o pojedinačnim ćemo primjerima govoriti nešto kasnije, s obzirom na činjenicu da mnogi od njih zahtijevaju stanovit komentar.

6.6.3. Terminom 'semantička posuđenica' obuhvaćamo, kao što je već rečeno, onu domaću riječ koja je pod utjecajem neke strane riječi poprimila novo, najčešće dodatno, značenje. Kažemo dodatno, jer u jezičnom razvoju nailazimo i na slučajeve gdje je neko staro značenje potpuno iščezlo iz upotrebe pod pritiskom novog značenja. Međutim, vrlo se često, mogli bismo reći u većini slučajeva, i staro i novo značenje upotrebljavaju istovremeno, osobito ako se radi o nekoj riječi koja je u jeziku neophodna upravo u svojem prvom značenju. Obično je kod takvih izraza riječ o metaforičkoj upotrebi, pa je gotovo nemoguće zamisliti situaciju u kojoj bi se osnovno, konkretno značenje neke takve riječi izgubilo, a novo, metaforičko značenje ostalo u upotrebi. (usp. Muhvić-Dimanovski, 1990:151) Uzmimo kao primjer riječ *krtica*, koja se u po-

sljednje vrijeme prilično često upotrebljava u posve novom značenju — 'tajni agent', pod utjecajem engl. *mole* (SBDNE # 2. = a secret intelligence agent who builds a legitimate cover over a period of years by not engaging in spying activities until he is trapped for an important mission). Osnovno značenje jest i bit će i dalje u upotrebi, jer drugog naziva za malenu životinju koju označuje nema. Isti je slučaj s riječi *kolač*, koja je pod utjecajem engl. *cake* dobila novo značenje 'cjelina koju treba podijeliti na određeni broj dijelova' (BDNE = a whole with the reference to the parts into which it may be divided, esp. parts to be shared, spent or the like). I ovdje se staro značenje upotrebljava i dalje, bez obzira na novo. Takvih je primjera mnogo, pa stoga smatramo da je kod semantičkih posuđenica sasvim opravdano ako govorimo o dodatnim značenjima, a ne samo o novima. Ista je pojava prisutna i u drugim jezicima — primjeri iz talijanskog, koje smo ranije spominjali, gdje *assumere* dobiva dodatno značenje prema engl. *(to) assume* ili *controllare* prema engl. *(to) control* u značenju *to dominate*, a da pritom zadržavaju i svoja prijašnja značenja, to potvrđuju.

6.6.4. Semantičke posuđenice mogu se podijeliti u nekoliko manjih podskupina, i to prema različitim kriterijima:

I. Već je bilo govora o distinkciji baziranoj na (a) jednakosti prema obliku (najčešće i značenju) te (b) jednakosti prema, isključivo, značenju. Po ovom bi kriteriju u skupinu (a) ulazile semantičke posuđenice poput: *generacija*, *paket*, *papir*, *meni*, *program*, *memorija* itd. Skupini (b) pripada veći broj semantičkih posuđenica, pa tako ovdje imamo npr. *brana*, *broj*, *domaćica*, *kišobran*, *košara*, *kolač*, *miš*, *leptir*, *krtica*, *lovac*, *ljuska*, *pellja*, *puran*, *stjenica*, *radionica* i čitav niz drugih.

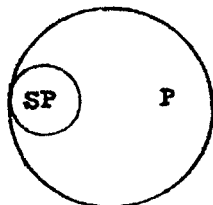
II. Drugi je kriterij pripadnost određenoj vrsti riječi, jer smo, analizirajući semantičke posuđenice, ustanovili da se one pojavljuju (a) kao imenice (npr. *pellja*, *brana*, *ljuska*, *miš*, *košara* itd.); (b) kao pridjevi (npr. *vruć*, *suh*, *živ*, *tvrdokuhan*); (c) kao glagoli (npr. *nahriniti*, *pokrivati*, *zalediti*) i najrjeđe (d) kao prilozima (*naživo*, *uživo*).

III. Treći kriterij odnosi se samo na semantičke posuđenice-imenice: neke se od njih, naime, pojavljuju isključivo same, kao npr. *miš*, *krtica*, *stjenica*, *leptir*, *brana*, *ljuska* itd.; druge gotovo u pravilu imaju uza se atribut koji ih pobliže označuje — takve su npr. semantičke posuđenice *radionica* (likovna ~, plesna ~, kućna ~, dramska ~, kompjutorska ~, itd.), *cirkus* (modni ~, ski ~, skijaški ~), *generacija* (nova ~, suvremenijska ~, peta ~, prva ~ /ovdje se još češće od pridjeva pojavljuje u ulozima atributa redni broj/), *veza* (istočnja ~, malajska ~, jugoslavenska ~ itd.); konačno, stanovit broj semantičkih posuđenica može stajati sam ili s atributom, ovisno o kontekstu: tako se u brojnim primjerima *kolač* javlja bez atributa, ali isto tako često i s atributima (devizni ~, turistički ~, naftni ~, zdravstveni ~, svemirski ~ i sl.; *kišobran* se također može upotrebljavati samostalno ili s atributom (npr. etastički ~, nuklearni ~ itd.); i *paket* stoji često sam iako mnogo puta i s atributom (npr. euro-~, vlastiti ~, bogati ~, novi ~, ledeni ~ i sl.).

6.6.5. U procesu posuđivanja značenja zanimljive su dvije pojave: jedna je činjenica da se u većini slučajeva radi o značenjima koja su nova i u jeziku iz kojeg se posuđuje. Tako se i *mole* i *cake*, a i niz drugih riječi, javljaju u starijim engleskim rječnicima samo kao konkretni pojmovi, jednako kao i naša

krtica i naš *kolač*. Nova značenja riječi *mole* i *cake* i sličnih takvih riječi nalazimo u rječnicima neologizama (BDNE, SBDNE, DC i sl.) ili u novijim izdanjima standardnih rječnika (npr. COLL). Proces je, dakle, ovakav: 1) neka riječ dobiva u jeziku *x* novo značenje; 2) to novo značenje prenosi se u jezik *y* koji posuđuje od jezika *x*; 3) budući da u jeziku *y* već postoji riječ koja po svojem osnovnom značenju odgovara takvoj riječi u jeziku *x*, nema nikakve zapreke da se ona počne upotrebljavati i u novom značenju. (Muhvić-Dimanovski, 1990:151)

Druga je pojava to što se kod semantičkih posuđenica istovremeno može govoriti i o prevedenicama (dakako, doslovnim). Te se dvije kategorije nesumnjivo preklapaju, jer posuđujući neko novo značenje, mi u isti mah i prevodimo riječ koja to značenje nosi. S jedne strane prevodimo engl. riječ *mole* u domaću riječ *krtica*, s druge strane dodajemo joj novo značenje 'tajni agent'. Čini se, stoga, da je svaka semantička posuđenica istodobno i prevedenica; obrnuti odnos je, međutim, drukčiji, jer svaka prevedenica nije uvijek i semantička posuđenica. To znači da prevedenice potpuno pokrivaju kategoriju semantičkih posuđenica, dok semantičke posuđenice pokrivaju tek dio prevedenica. Grafički bi se to moglo prikazati ovako:

tj. $SP \subseteq P$ (SP je podskup skupa P)
 SP = semantička posuđenica
 P = prevedenica

6.6.6. Pojavu preklapanja kategorije prevedenice i semantičke posuđenice primjećuju mnogi autori koji se bave ovom problematikom. Tako Wells (1985: 277) navodi primjer njem. *Flaschenhals* i smatra kako taj primjer, kao i mnogi drugi pojedinačni primjeri, ustvari mogu biti svrstani i u skupinu prevedenica (loan-translation) i u skupinu semantičkih posuđenica (semantic loan). E. Oksaar (1984:847) misli da je najčešće vrlo teško povući oštru granicu između prevedenica (Lehnübersetzung) i semantičkih posuđenica (Lehnbedeutung), naročito ako se radi o vremenski udaljenijim primjerima.²⁹ Ljung (1986:5) uključuje semantičke posuđenice (betydelselån) u skupinu prevedenica (översättningslån)³⁰, dok Carstensen (1988) smatra kako prevedenice (loan-translation) vrlo često rezultiraju u semantičke posuđenice (loan-meaning)³¹. Kao jedan od primjera navodi također njem. *Flaschenhals* koji prema engl. *bottle neck* pored starog značenja 'grlo boce' dobiva novo značenje 'zastoj u prometu' (usp. naše 'usko grlo'). Ward (1986:326) pokazuje na primjeru ruskog *otkrytaja kniga* < engl. *open book* (u značenju 'iskrena politika, bez skrivenih poteza')

²⁹ »Es ist häufig schwer, eine scharfe Grenze zwischen Läs (Lehnübersetzung) und Lbed (Lehnbedeutung) zu ziehen, besonders für weit zurückliegende Zeiten.«

³⁰ »Vi finner även översättningslån, inklusive betydelselån, som ett måste, *Ha en bra dag och få kredit för något...*«

³¹ »The loan-translation results in a loan-meaning: i.e. the German compound existed with a different meaning before the semantic loan entered the language.«

kako ima zaista dobrih razloga za tvrdnju da se dosta često kod prevedenica zapravo radi o semantičkim posuđenicama.³² Babić (1984:10) dijeli prevedenice na one koje pripadaju tvorbi riječi koje zove prevedenicama i na one koje pripadaju samo semantici, a zove ih semantičkim posuđenicama. Dakle, i ovdje se te dvije kategorije jednim dijelom preklapaju.

6.6.7. Zanimljivo je da se iste semantičke posuđenice javljaju u više jezika, tj. razni jezici posuđuju neka nova značenja od jezika koji ih je prvi počeo upotrebljavati. Poslije drugog svjetskog rata, a naročito posljednjih godina, engleski (i britanski i američki) postao je izvorom mnogih novih naziva za nove pojmove, pa tako i izvorom nebrojenih posuđenica, ali i semantičkih posuđenica. Mnogi autori koji se bave ovom problematikom navode niz primjera za semantičke posuđenice iz engleskog i mahom su to isti izrazi. Tako Viereck (1986:118) navodi primjere za semantičku posuđenicu *Paket*, koja je u njemačkom pod utjecajem engl. *package* u značenju 'a group, combination, or series of related parts or elements to be accepted or rejected as a single unit' poprimila novo značenje i javlja se ili samostalno ili u složenicama poput *Sparpaket*, *Zwangspaket*, a Viereck (1980:15) navodi ih kao složenice *Steuerpaket*, *Fragenpaket* i *Sozialpaket*. Na austrijskoj televiziji (FS 2, 1. 9. 88. godine) čuli smo složenicu *Maßnahmenpaket*.

Ward (1986:326) potvrđuje *paket* i u ruskom, gdje se kao i u njemačkom javlja u istom novom značenju pod utjecajem engl. *package*.

U švedskom se također upotrebljava velik broj složenica s *paket*, pa u NOS nalazimo *informationspaket* (paket informacija), *läromedelspaket* (paket nastavnih pomagala), *skattepaket* (porezni paket), *undervisningspaket* (obrazovni paket), *åsiktspaket* (paket gledišta) itd., sve pod utjecajem engleskog.

I u hrvatskom imamo čitav niz primjera poput:

... *paket* krupnih prijedloga ... (D, 21. 10. 86)

... koncepti društvenog razvoja i vanjskopolitičkih ciljeva u »*paketu*« ... (D, 13. 10. 87)

... *paket* novih mjera ... (V, 20. 10. 86)

... *paket* brojnih poskupljenja ... (VL, 11. 12. 87)

... da svome narodu pokloni bogati *paket* sloboda. (V, 20. 2. 88)

Uskoro novi *paket* optužaba (naslov) (V, 20. 2. 88)

... u ledenom *paketu* cijene ... proizvoda ... vraćene su ... (VL, 4. 3. 88)

Sličan je slučaj s riječi *generacija*, koja je također dobila novo značenje prema engl. *generation* (COLL: »belonging to a specified stage of development in manufacture, usually implying improvement«), i to mnogo šire od osnovnog značenja koje se odnosilo isključivo na ljudski rod — danas se *generacija* upotrebljava za tehnička dostignuća proizvedena u različitim razdobljima, i to obično bolje kvalitete:

... suvremenije *generacije* raketa ... (V, 8. 9. 87)

... nova *generacija* podmornica ... (V, 6/87)

... peta *generacija* kompjutera ... (VL 9. 8. 87)

Druga *generacija* antidepresiva su tzv. netricikličke supstancije (Referomed, 11/87)

³² »Semantic induction is meaning-transference and results in 'loan-meanings'. It might reasonably be argued that often enough in loan-translations and loan-blends one has to do really with loan-meaning.«

... nova generacija udžbenika ... (Strani jezici, 1—2, 1985) itd.

U ovom se značenju generacija javlja i u njemačkom, pa tako Carstensen (1979:93) navodi primjer »dritte *Automobilgeneration*«, smatrajući to također semantičkom posuđenicom prema engl. *generation*, a na austrijskoj smo televiziji (FS II, 27. 11. 87. godine) čuli primjer »die neue *Videogeneration*«. Časopis *Auto Motor und Sport* (14. 3. 1987) piše »die neue *GTI-Generation*«, a u P.M. Computerheft (Januar/Februar 1988) našli smo primjer »Die sieben *Generationen* der Speicherchips ...«

Englesko *generation* utjecalo je i na švedsko *generation*, pa tako NOS navodi primjere »en ny *generation* (av) datorer« (nova generacija kompjutora) i »tredje, fjärde och femte *generation* kopior« (treća, četvrta i peta generacija aparata za fotokopiranje).

Pretpostavljamo da je i francusko *génération* poprimilo svoje novo značenje pod utjecajem engleskog, iako u DMC Gilbert o porijeklu ne govori. Primjeri su, međutim, istog tipa kao i u drugim jezicima: »les centrales électricques de la deuxième *génération*«, »la troisième *génération* des ordinateurs«, »une nouvelle *génération* des climatiseurs« itd.

Primjeri koje smo upravo naveli pokazuju vrlo širok raspon primjene. Ima, međutim, semantičkih posuđenica novo značenje kojih je vrlo usko; one ustvari pripadaju specijaliziranim stručnim terminologijama. Takva je semantička posuđenica kompjutorski termin *miš* koji se javlja i u drugim jezicima (npr. franc. *la souris* /Science et vie micro, No. 23, Decembre 1985/, njem. *die Maus* /P. M. Computerheft, Januar/Februar 1988/, češko *mys* /usp. Salzmann, 1991:128/) pod utjecajem engl. *mouse* (COLL = 'a hand-held device used to control the cursor movement and select computing functions without keying'). Od kompjutorskih termina koji pripadaju skupini semantičkih posuđenica možemo u hrvatskom nabrojiti još nekoliko: *brana/vrata* < e. *gate*, *ljuska* < e. *shell*, *petlja* < e. *loop*, *sat* < e. *clock*, *stjenica* < e. *bug* itd. (usp. M. Mihaljević) Ovamo pripadaju još *memorija* < e. *memory*, *meni* < e. *menu* i *program* < e. *program(me)*³³, koji su u odgovarajućim oblicima potvrđeni i u drugim jezicima (*program* npr. navode Klajn /1971:277/ za talijanski, Sigurd /1986:14/ za švedski, DA za francuski, a u P. M. Computerheft potvrdili smo program za njemački).

6.6.8. Od semantičkih posuđenica-glagola *pokrivati* je svakako jedan od onih vrlo čestih — javlja se čak u nekoliko novih značenja pod utjecajem engleskog *to cover* ('to work or be responsible for /a particular area or range of activity/'; 'to deal with'; 'to act as reporter or photographer on /a news, event etc./ for a newspaper or magazine):

... Italija *pokriva* 70% svjetske produkcije crtanog filma... (V/11. 4. 87)

»*Pokriva*« sve: od cijena na tržnici do ... (V/9/87)

V. S. »*pokriva*« potrebe malog ekrana crtanim filmovima. (VL/77)

»*Pokrivao*« sam rat u Kambodži ... (D, 13. 10. 87)

... te su isplate bile »*pokrivene*« Društvenim dogovorom. (VL/16. 4. 88)

... ciljeve koje sada »*pokrivaju*« eurorakete ... (VL/2. 4. 87)

... elektronički »*pokriva*« takmičenje ... (St, 25. 7. 87)

³³ U posljednje vrijeme pojavila se još jedna vrlo česta semantička posuđenica: 'virus' < e. 'virus'. Donedavna samo medicinski termin, virus je u mnogim jezicima postao vrlo popularan izraz kompjutorskog žargona.

Isti je glagol u upotrebi i u francuskom pa i DA i DMC navode franc. *couvrir* kao semantičku posuđenicu ('emprunt sémantique'), odnosno kalk ('calque'), prema engl. *to cover* /ovo je još jedna potvrda u prilog tvrdnji kako se te dvije kategorije preklapaju!/. I Klajn (1971:280) smatra da se talijansko *coprire* u novinarskom žargonu upotrebljava pod utjecajem engleskog u značenju 'pisati o nekom događaju', a spominje i Alfara, koji to isto tvrdi za španjolsko *cubrir*.

Prema NOS, švedski glagol *täcka* također je usvojio ovo novo značenje pod utjecajem engleskog *to cover*.

Od glagola još je prilično čest *zalediti* ili *zamrznuti* < engl. *to freeze*:

... kada je iznenada ... »zaledio« ... sporazum s ... (VL, 17. 9. 86)

... kad su određeni problemi »zamrznuti« a red održavan ... (St, 25. 7. 87)

... da broj tih raketa ... ostane »zamrznut« ... (V, 11. 4. 87)

I u francuskom se prema DMC u istom novom značenju upotrebljava *geler* (iako ni ovdje nije eksplicitno rečeno da se radi o engleskom utjecaju), dok NOS navodi švedsko *frysa* koje se prema engl. *to freeze* u jednom od svojih značenja odnosi upravo na tu figurativnu upotrebu.

Mnogo uža, pa stoga i rjeđa, jest upotreba glagola *nahrniti* koji se u kompjutorskoj terminologiji koristi u smislu 'napuniti kompjutor podacima' i to ponovno prema jednom od značenja engl. *to feed* (naravno, također iz kompjutorskog žargona).

6.6.9. Od pridjeva-semantičkih posuđenica svakako je najčešći pridjev *vruć* koji se, osim što je frekventan, javlja i u nekoliko značenja. Jedno je 'aktualan, zanimljiv, ponekad teško rješiv', drugo 'ukraden ili prokrijumčaren', a treće 'u kojem je razvijena prostitucija'. Čini se da su prva dva značenja engleskog porijekla (što potvrđuje i NOS za pridjev *het* u švedskom /*het* nyheter (vruće novosti), *het* fråga (vruće pitanje); *heta* varor (vruća roba), *heta* pengar (vrući novci)/, dok bi treće moglo biti i francuskog porijekla (DMC navodi 'quartiers chauds'). U našim se primjerima najčešće javlja prvo značenje, drugo, doduše, nismo potvrdili u našem korpusu, ali se ono ipak povremeno upotrebljava, a za treće imamo dvije potvrde:

Mnogi projekti koji su ... izgledali jako vrući ... (V, 21. 2. 88)

Među »vruće« planove o ulaganjima stranaca ... (V, 21. 2. 88)

... izbijala i napetost, kad su pokrenuta »vruća pitanja«. (VL, 30. 1. 88)

... su se neke odnosile na zaista »vruće teme« ... (V, 31. 1. 88)

... a okrugli stol posvećen toj »vrućoj temi« ... (V, 17. 4. 88)

... pariška četvrt ... poznata po »vrućem« noćnom životu ... (V, 4. 10. 87)

... u pariškoj četvrti Pigalle koja ... već neko vrijeme nije smatrana posebno »vrućom«. (V, 4. 10. 87)

Ovdje, naravno, ne uzimamo u obzir pridjev 'vruć' kao sastavni dio višestanih izraza poput *vruća jesen*, *vruća linija*, *vruće hlačice*, *vruće pecivo* ili (*biti*) *vrući krumpir*, jer prema našim kriterijima on u toj funkciji ne pripada kategoriji semantičkih posuđenica.

Jedan od najaktualnijih pridjeva danas je nesumnjivo *zelen* < nj. *grün*. Taj je pridjev, čini se, prvo došao u imeničkoj funkciji prema nj. *die Grünen* (u vezi s političkom strankom), pa se termin 'zeleni' / 'Zeleni' javljao u početku samo kad se radilo o njemačkoj stranci, a kasnije i za sve ostale, čak i za naše ekološki orijentirane grupe, udruženja a danas i stranke. Kasnije se sve više upotrebljava i pridjev, i to u smislu 'koji ne zagađuje okolinu'. Teško je, me-

dućim, definitivno reći da je i to utjecaj njemačkog. U svakom slučaju, osim 'zelenih poslanika', koji se, očito, odnose na političku stranku, imamo 'zeleni benzin', 'zeleni vlak' (ne radi se o specijalnom vlaku ŽTP-a koji nosi to ime!), 'zeleni jedrenjak' i sl. I ovdje su izuzeti primjeri u kojima se 'zelen' javlja kao dio višesćlanog izraza kao npr. u *zelena pluća svijeta*, *zeleni pojas*, *zelena linija* itd.

U posljednje vrijeme dosta je čest i pridjev *piratski*, koji je pod utjecajem engleskog *pirate* (u značenju 'ilegalan') sada u upotrebi kad se govori o ilegalnim video studijima (snimkama), radio-stanicama i sl.

6.6.10. Od semantičkih posuđenica-priloga možemo navesti svega dvije: *uživo* i (kao varijantu) *naživo* < engl. *live*:

... kada je ... posljednji put nastupio *uživo*. (V, 3/88)

... da se snimalo u studiju ili *naživo*. (V, 1973).

6.6.11. Uz navedene semantičke posuđenice mogli bismo ih spomenuti još priličan broj, prije svega engleskog porijekla, što je i razumljivo jer se, kao što smo kazali, kod mnogih semantičkih posuđenica radi o značenjima koja su nova i u jeziku-izvoru, a engleski u stvaranju novih termina nesumnjivo prednjači. Neke od njih (npr. *kolač* i *radionica*) opisane su detaljnije u Muhvić-Dimanovski (1990:154, 155), dok ovdje navodimo *krticu* i *spavaonicu* kao još dvije od mnogobrojnih zanimljivih ilustracija:

krtica < e. *mole* (vidi značenje navedeno na str. 157)

... da je Roger Hollis ipak bio »*krtica*« ... (D/2. 12. 86)

... prislusni uređaji CIA i »*krtice*« u mnogim prijateljskim zemljama. (V/4. 10. 87.)

... da je ta »*krtica*« upravo Abrivard ... (VL/13. 4. 87)

... najkrupnija »*krtica*« koju je Sovjetski Savez ikada imao ... (D/2. 12. 86.)

... u potrazi za »*krticom*« iz rukovodstva IRA-e koja je izdala detalje ... (VL, 9. 3. 88.)

*spavaonica*³⁴ < engl. *dormitory* (u značenju: WNWD = 'a suburb of a large city, esp. one that lacks recreational and cultural activities of its own')

... ipak se *moramo* vratiti u novokomponirane *spavaonice* ili u zapuštene donjogradske veže. ... (D, 30. 6. 87)

... ogorčeni na *spavaonice* u Novom Zagrebu ... (St, 25. 7. 87)

Htio bih skinuti s arhitekata ... optužbu da su radili »*spavaonice*« (St, 25. 7. 87)

Novozagrebačka bi se naselja uskoro mogla osloboditi atributa *spavaonica* u kojima stanovnici mogu zadovoljiti tek najosnovnije potrebe. (V/3. 10. 87)

... i svojevrstni gastronomski i kulturni centar zagrebačke *spavaonice*. (VL, 6. 2. 88)

6.6.12. Što se tiče semantičkih posuđenica iz njemačkog, one su u prvom redu starije, a čini se da ih je i manje, pogotovo kad se radi o novijim značenjima. Rammelmeyer (1975) navodi slijedeće primjere semantičkih posuđenica,

³⁴ E. 'dormitory' dalo je svoje značenje mnogim jezicima, međutim, ne reproduciraju je svi na isti način. Dok je kod nas to 'spavaonica', u francuskom su načinjene polusloženice 'ville-dortoir', 'quartier-dortoir', 'commune-dortoir' (vidi DMC), švedski ima složenicu 'sovstad' (vidi NOS) kao i danski 'soveby' (vidi Sørensen, 1973:97), a španjolski 'ciudad-dormitorio' (vidi Sørensen, ibid).

odnosno »Lehnbedeutung«, kako ih on zove, za koje smatra da su poprimiti nova značenja pod utjecajem njemačkog:

bubati < njem. *pauken* (učiti)

članak < njem. *Artikel* (novinski)

drečav < njem. *schreiend* (boje)

drečeći

tiskati < njem. *drucken* (štampati)

tkivo < njem. *Gewebe* (u biološkom smislu)

vatra < njem. *Feuer* (u vezi s vojskom)

Od semantičkih posuđenica koje Rammelmeyer ne navodi možemo dodati *jaslice* < nj. *Krippe* ('ustanova za boravak vrlo male djece, prije vrtića'), zatim *lovac* < nj. *Jäger* ('tip vojnog aviona'). O pridjevu '*zelen*', koji, bar prema onome što smo mogli zaključiti na temelju primjera iz našeg korpusa, novo značenje također dobiva iz njemačkog, već smo govorili.

6.6.13. Semantičkih posuđenica francuskog porijekla gotovo da i nema. Osim mogućeg jednog značenja pridjeva '*vruć*' (prema fr. '*chaud*'), o kojem je bilo govora ranije, navodimo još i pridjev *suh* < franc. *sec* u značenju 'trpak', 'ne sladak' (kad se govori o vinu ili nekom drugom alkoholnom piću):

... više volim čašicu *suhog* šerija. (S/15. 12. 68.)

Ako vam je podrum zračan, a vina bijela, *suha*, možete ih odmah poslužiti. (Karapandža, Moji najdraži recepti, 1983)

Francuskog je porijekla i semantička posuđenica *patka* < fr. *canard* u značenju 'novinarska patka, tj. lažna vijest'. Nije, doduše, sigurno da smo to značenje preuzeli izravno iz francuskog ili posredovanjem njemačkog, koji također ima *Ente* < fr. *canard* u istom tom značenju (usp. Schottmann, 1977:31).

6.6.14. Na kraju ćemo navesti još dvije semantičke posuđenice koje su specifične po tome što im je dodatno značenje vrlo suženo, dok je osnovno značenje riječi koja je to novo značenje poprimila vrlo široko. Radi se o primjerima *Otok* i *Zaljev*, koji, sasvim je očito iz konteksta (a i zbog pisanja velikim slovom), ne označuju bilo koji otok ili bilo koji zaljev, nego su sinonimi za Veliku Britaniju, odnosno Perzijski zaljev.

6.7. Poluprevedenice

6.7.1. Poluprevedenice su kategorija koju mnogi autori ne izdvajaju iz šire skupine hibridnih složenica (usp. Babić, 1986:44–48), što je u neku ruku i opravdano s obzirom na činjenicu da se u oba slučaja radi o izrazima koji sadrže po jedan strani i jedan domaći element. Većina autora tako i nema specijalan termin za ovu kategoriju već govori samo o hibridima. Pojedini autori, međutim, promatraju ovu kategoriju kao zasebnu a i s posve drugačijeg aspekta i zovu je 'Teillehnwort' (usp. Schumann, 1965:81), odnosno 'poluposuđenica' ili 'polukalk' (usp. Muljačić, 1968:17). Polukalk kao termin navodi i Simeon (1969) i kaže kako je to »djelomični kalk«. U našem smo se istraživanju odlučili za termin poluprevedenica, iako, naravno, i poluposuđenica ima svoje opravdanje, jer gledajući s aspekta stranog elementa, ta kategorija svakako graniči s kategorijom posuđenica i jednim se dijelom preklapa s njome. S druge strane, ona jednako tako graniči i s kategorijom prevedenice, pa je tako i naziv poluprevedenica opravdan. Iako se bez sumnje može reći da su polupre-

vedenice i hibridne složenice vrlo bliske kategorije, smatramo da ipak ima razloga da se one promatraju kao zasebne skupine: nije isto ako se kakva strana sastavnica pojavi u svezi s bilo kojom domaćom, ili ako je ta domaća sastavnica doslovni prijevod jednog od elemenata stranog modela. Prema našim kriterijima, u prvom se slučaju radi o hibridnoj složenici, a u drugom je riječ o poluprevedenici. Muljačić (1968:17) smatra da »kod poluposuđenica... treba razlikovati dva slučaja: a) kad je strani element moguć jedino u tom kontekstu; b) kad je moguć i drugdje.« Naše je mišljenje da bi, dakle, tip a) bio poluprevedenica, a tip b) hibridna složenica.

Poluprevedenice nastaju slijedećim procesom: jedan se dio složenog (obično dvočlanog) izraza preuzima u originalnom obliku iz jezika-davaoca (uz adaptaciju na fonološkoj i/ili morfološkoj razini ili bez nje), a drugi se dio prevodi, i to najčešće doslovno.

6.7.2. Poluprevedenice iz našeg korpusa podijelili smo u nekoliko tipova, a razlikuju se a) prema poretku domaćeg, odnosno posuđenog, elementa i b) prema tome je li strani element morfološki neadaptiran, dakle u obliku u kojem se javlja u jeziku davaocu, ili je adaptiran po načelima jezika primaoca. U prvu grupu (a) uvrstili smo slijedeće primjere podijeljene na dvije podskupine:

1. Polusloženice u kojima prvi, i to strani, element nije morfološki adaptiran:

beat-književnik < engl. beat-poet
 baby-lice < engl. baby-face
 dafl-kaput < engl. duffel coat
 gol-linija < engl. goal line
 kontakt-leća < engl. contact lense
 mini-suknja < engl. mini skirt
 šoužena < engl. show woman
 video-gadost < engl. video nasty itd.

2. Dvočlane izraze u kojima je poredak obrnut, tj. na prvom se mjestu nalazi domaći, a na drugom strani element:

noćni klub < engl. night club
 putni ček < engl. traveler's check
 tvrdi disk < engl. hard disk
 željezna leđi < engl. iron lady
 staklenički efekt < e. greenhouse effect itd.

U skupinu (b) uvršteni su primjeri nekoliko podskupina:

1) dvočlani izrazi u kojima je strani element na prvom mjestu ali je adaptiran — najčešće se radi o pridjevima koji su dobili domaći nastavak:

američki san < engl. American dream
 fleksibilni odgovor < engl. flexible response
 generacijski raskol < engl. generation gap
 strateško oružje < engl. strategic arms
 tehnološki jaz < engl. technology gap itd.

2) dvočlani izrazi u kojima je prvi element posuđenica, a drugi domaća imenica u genitivu (pri tome nije sačuvan redosljed elemenata iz jezika davaoca):

banka podataka < engl. data bank
 diplomacija topovnjača < engl. gunboat diplomacy
 lista čekanja < engl. waiting list

trust mozgova < engl. brain trust
detektor laži < engl. lie detector itd.

3) dvočlani izrazi u kojima je prvi element domaća riječ a drugi posuđenica:
miroljubiva koegzistencija < engl. peaceful coexistence
pješačka zona < njem. Fußgängerzone
tvrda linija < engl. hard line
visoka tehnologija < engl. high technology
vruća linija < engl. hot line i sl.

4) dvočlani izrazi u kojima je na prvom mjestu domaći element, a na drugom posuđeni element u genitivu:
zakon linča < engl. lynch law

5) višečlani izrazi u kojima se javlja prijedložna konstrukcija:
beba iz epruvete < engl. test-tube baby
element u tragovima < njem. Spurenelement
guma za žvakanje < engl. chewing gum
ljudi za kontakte < engl. contactmen

6) u dva je slučaja umjesto skraćenog oblika stranog elementa (kakav nalazimo u jeziku davaocu) u nas upotrijebljen puni oblik:
pulover-haljina < franc. robe-pull
zračni autobus < engl. airbus

Neki se dvočlani izrazi pojavljuju u više različitih tipova koji se upotrebljavaju paralelno — oni se mogu svrstati i u više podgrupa jer po nekim svojim karakteristikama spadaju u jednu, a po drugima u neku drugu skupinu:

žvakaća guma — guma za žvakanje
sendvič-ljudi — ljudi sendviči
surogat majka — majka surogat
gol-linija — golna linija
kontakt-leća — kontaktna leća itd.

6.7.3. Jasno je da bi se prema drugim kriterijima svi navedeni primjeri mogli smatrati i hibridnim složenicama — oni to i jesu, ako na hibride gledamo kao na kategoriju kojoj pripadaju »riječi tvorene od sastavnica koje pripadaju raznim jezicima« (vidi Babić, 1986:44). Poluprevedenice možemo u tom smislu promatrati ili kao podskupinu hibridnih složenica, ili kao kategoriju koja se s hibridima preklapa. U slijedećim ilustracijama pokazat ćemo u čemu je bit problema:

u primjeru *bebi-lice* radi se o poluprevedenici engl. *baby-face*, dok u nizu drugih dvočlanih izraza s engl. *bebi* (ili *baby*) možemo govoriti o hibridima, npr. ~ *žičara*, ~ *frizura*, i sl.

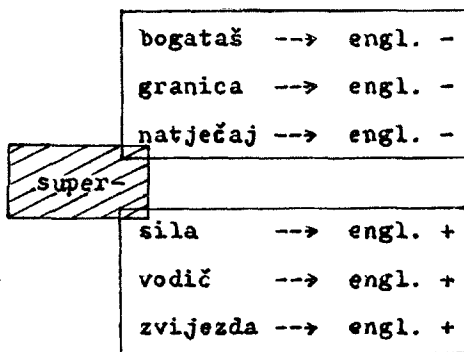
Isto ćemo tako *mini-suknju* smatrati poluprevedenicom engl. *mini skirt*, dok ćemo primjere poput ~ *knjižga*, ~ *val*, ~ *sastanak na vrhu* i sl. svrstati u kategoriju hibrida.

Supersilu ćemo smatrati poluprevedenicom od engl. *superpower*, jednako kao i *superzvijezdu* od engl. *superstar* ili *supervodič* od engl. *superconductor*. Međutim, primjere poput *supernatječaj*, *supergranica*, *superbogataš* i sl. svrstat ćemo u skupinu hibridnih složenica.

Primjer *pin-up djevojka* < engl. *pinup girl* ubrojit ćemo u skupinu poluprevedenica dok će složenice poput *pin-up kalendar* i *pin-up materijal* biti uvrštene u grupu hibridnih riječi.

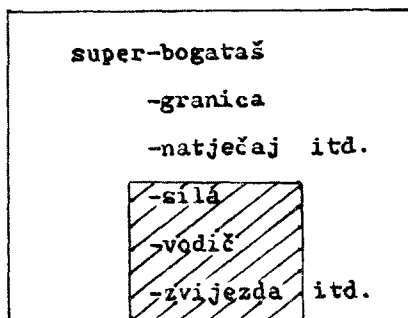
Raglan rukav je prema tom principu poluprevedenica od engl. *raglan sleeve* dok je *raglan kroj* hibridna složenica. Nismo doduše našli u korpusu ali je moguće zamisliti i druge primjere hibridnih riječi s engl. *raglan* (~ *kaput*, ~ *model*, ~ *haljina* i sl.).

Pokušat ćemo na primjerima sa *super-* grafički prikazati odnos između te dvije kategorije:

Dakle, kategorija hibridne složenice i kategorija poluprevedenice preklapaju se u elementu *super-* koji je zajednički za oba skupa.

S druge strane, možemo to prikazati i na drugi način:

Dakle, unutar većeg skupa hibridnih složenica sa stranim elementom *super-*, nalazi se i podskup poluprevedenica s tim istim elementom.

Jasno je da se upravo kod riječi poput *mini*, *super*, *baby* i sl. može i u engleskom očekivati bezbroj novih složenica, jer su te riječi vrlo aktivne u tvorbi i neprestano se pojavljuju novi izrazi upravo s tim sastavnicama. Teoretski bi

se moglo dogoditi da se i u engleskom pojavi npr. *baby-lift* (*bebi-žičara*) — u tom bismo slučaju našu hibridnu složenicu morali »prekvalificirati« u poluprevedenicu. Naravno, još se češće takva pojava može očekivati kod sastavnica sa *super* i *mini*, od kojih se zaista gotovo svakodnevno stvaraju novi složeni izrazi i u engleskom i u mnogim drugim jezicima. Tako se '*super*' kao sastavni dio nebrojenih složenica javlja u španjolskom (usp. Pratt, 1986:364), danskom (usp. Sørensen, 1986:42), ruskom (Ward, 1986:326) — da navedemo samo neke jezike u kojima je taj prefiks (ili pridjev) vrlo aktivan.

Da se radi o poluprevedenici a ne o hibridu, još se lakše može utvrditi u slučajevima u kojima su sastavnice (strana i naša) u takvoj kombinaciji da se, bez dobra poznavanja samog pojma što ga označuju, ne mogu protumačiti. Takav je slučaj poluprevedenica *blind-okvir* < njem. *Blindrahmen*. Sličnih je primjera priličan broj — od *diplomacije topovnjača* i *fleksibilnog odgovora*. dakle uvriježenih političkih termina koji već zbog svoje specifične tematike ne moraju biti poznati prosječnom čitaocu (govorniku), pa do izraza poput *ljudi-sendići*, *dafl-kaput* ili *meki pornić* koji ne pripadaju nekoj specijaliziranoj terminologiji, pa ipak ne moraju biti svima razumljivi bez šireg konteksta.

6.7.4. Zanimljiva je pojava da se neke poluprevedenice javljaju kao međufaza između posuđenice i doslovne prevedenice. Tako dolazi do toga da se istovremeno upotrebljavaju tri oblika za isti pojam:

od njem. *Blindrahmen* > *blindrama* — *blind-okvir* — *slijepi okvir*;

od engl. *duty free shop* > *djuti fri šop* — *djuti fri dućan* — *bescarinska trgovina*;

od engl. *personal computer* > *personalni kompjutor* — *osobni kompjutor* — *osobno računalo*.

6.7.5. Konačno, treba reći da se mnogi autori u svojim radovima osvrću upravo na ovu graničnu kategoriju koja jednim dijelom zadire u posuđenice (ili hibridne složenice), a drugim u prevedenice. Čini se da je prilično teško naći zadovoljavajuće rješenje pri kategorizaciji te skupine.

Duckworth (1979:222 i 243) smatra da se kod složenica u kojima se jedan dio preuzima kao strana riječ a drugi reproducira domaćim elementom radi o miješanoj riječi koja je dijelom posuđenica a dijelom prevedenica. On takvu složenicu zove *Lehnverbindung*³⁵ i želi na neki način istaći njezin položaj između tih dviju kategorija.

I A. Stene (1945:174) navodi primjere iz norveškog te pokazuje kako je kod složenica poput *football*, *filmstjerne* i *bokseklubb* teško na zadovoljavajući način upotrijebiti termin 'hybrid formation' kad je npr. *filmstjerne* ustvari kalk od engl. *filmstar*.³⁶ Iako autorica ne ulazi u dublju analizu te pojave, očito je da primjećuje kako se kategorije hibrida i prevedenice jednim dijelom preklapaju.

³⁵ »Es entsteht ein gemischtes Wort — halb Fremdwort oder Lehnwort, halb Lehnübersetzung. Es wird hier als Lehnverbindung bezeichnet.

Ich finde es wichtig, diesen Entlehnungstyp von den anderen zu unterscheiden und seine Mittelstellung zu betonen.«

³⁶ »Cases like *football*, *filmstjerne*, *bokseklubb* show how difficult it is to use the linguistic term 'hybrid formation' in a satisfactory way.«

Ward (1986:325) za neke riječi koje je ruski posudio iz engleskog kaže kako su zapravo na pola puta između prevedenica (loan translation) i hibrida (loan-blend).³⁷

E. Oksaar (1984:850) pita se kako bi se mogle klasificirati hibridne složene (Hybridkomposita) s obzirom na to da su to složenice kod kojih su određeni elementi preuzeti od modela, dok su drugi reproducirani supstitucijom. Zaključuje kako je to kategorija koja se može ubrojiti i u posuđenice (Lehnwörter) i u formalno-značenjsku tvorbu (Lehnbildung) koja uključuje i prevedenice (Lehnübersetzung).³⁸

Zanimljivo je da i Simeon (1969) 'polukalk' tumači kao »djelomični kalk« a čitaoca upućuje na natuknice 'hibridna riječ', 'hibrid' te 'kalk' što jasno pokazuje kako tu kategoriju smatra dijelom hibridom, dijelom kalkom.

Na kraju želimo još jednom ponoviti da, upravo zbog raznih pristupa ovom problemu, hibridnu složenicu nesumnjivo treba promatrati kao širu kategoriju, a poluprevenicu kao tek jedan od njezinih podskupova; isto je tako očito da se i jedna i druga kategorija javljaju kao međufaza između posuđenice i prevedenice, što posebno dolazi do izražaja upravo u kategoriji poluprevenice.

6.8. Morfološke i tvorbene osobine prevedenica

6.8.1. Kao i u cijeloj ovoj studiji, tako i u ovom poglavlju, termin prevedenica uzimamo u najširem smislu i obuhvaćamo na taj način sve kategorije od doslovne prevedenice do semantičke posuđenice.

Zanimaju nas prije svega tvorbene osobine prevedenica, no one su usko vezane uz morfološke osobine, jer su ta dva aspekta gotovo nedjeljiva. Naime, kao što vidimo kod E. Barić i sur. (1979:227), »razlika je između tvorbene i morfološke analize u tome što se tvorbene mogu analizirati samo tvorenice, dakle izvedenice i složenicice, a morfološki se analiziraju i tvorbene nedjeljive riječi.« Kako naš materijal sadrži i tvorenice i jednostavne riječi, nužno je da i jedne i druge obradimo i klasificiramo.

Osim toga, u našem je korpusu prisutno nekoliko vrsta riječi (iako, daka, ko, najviše imenica), pa i tu činjenicu treba uzeti u obzir.

Moramo svakako naglasiti da smo u analizi prevedenica s tvorbom gledajući uglavnom slijedili teoretski pristup što ga u *Tvorbi riječi u hrvatskom književnom jeziku* iznosi S. Babić; smatrali smo da je, zbog svoje iscrpnosti, upravo ta knjiga dobra podloga za kategoriziranje naših primjera u određene tvorbene obrasce.

6.8.2. Imenice

6.8.2.1. Jednostavne, nedjeljive riječi

Jednostavne, nedjeljive riječi nisu tvorbene (Barić i sur., 1979:225), drukčije rečeno, »ne možemo ih rastaviti u manje dijelove koji bi bili samostalne

³⁷ »Some words which Russian has borrowed from English might be thought of as forming a category midway between loan-translations and loan-blends.«

³⁸ »Wie sind die Hybridkomposita... zu klassifizieren? Es sind Zusammensetzungen, bei denen gewisse Elemente des Vorbildes übernommen, gewisse andere wiedergegeben werden. Man kann sie zu Lehnwörtern oder Lehnbildungen zählen.«

riječi« (Brabec, Hraste, Živković, 1968:168). Neki ih autori (ibid, 168) zovu i prostim (nesložanim) riječima.

Najveći broj imenica — jednostavnih riječi iz našeg korpusa pripada kategoriji semantičkih posuđenica. Radi se o domaćim riječima (ili posuđenicama starijeg datuma koje više i ne osjećamo kao tuđe) što su poprimile neko novo, dodatno značenje a po svojim se morfološkim osobinama nisu promijenile. Tako nalazimo semantičke posuđenice brana, broj, cirkus, kolač, košara, krtica, lanac, leptir, ljuska, miš, otok, paket, papir, petlja, puran, sat, stjenica, veza, zvijezda. Kad bismo ovu skupinu promatrali s tvorbenog stajališta, tada bismo je trebali okarakterizirati kao »semantičku tvorbu« (vidi Babić, 1986:37) jer se zapravo radi samo o proširenju ili prijenosu značenja.

Uz semantičke posuđenice javlja se i, brojčano neusporedivo manja, skupina eliptičnih oblika višesložanih naziva: daska < daska za jedrenje i rep < konjski rep.

6.8.2.2. Izvedenice

Kad govorimo o izvedenicama, mislimo na takav način tvorbe kod kojeg se osnovi jedne riječi dodaje tvorbeni formant (usp. Babić, 1986:24).

Izvedenice iz našeg korpusa zastupljene su u nekoliko kategorija: u semantičkim posuđenicama, eliptičnim oblicima višesložanih naziva te djelomičnim prevedenicama i formalno nezavisnim neologizmima. Navest ćemo ih redom, prema kategorijama kojima pripadaju — jedina su iznimka semantičke posuđenice koje ne navodimo, jer su to domaće riječi sa, sasvim logično, domaćim formantima.

I. *Eliptični oblici višesložanih naziva*

- aš — daskaš < daska < daska za jedrenje
- ar — daskar < daska < daska za jedrenje
- ić — vrtić < dječji vrtić
- ak — buvljak < buvlja pijaca
- ica — sapunica < sapunska opera
- ovac — samovac < uradisamovac < uradi sam

II. *Djelomične prevedenice i formalno nezavisni neologizmi*

- ac — džeparac, suzavac
- ač — zamrzivač
- aš — krstaš
- ar — gusjeničar
- ak — hladnjak, nabujak, štednjak
- ik — mjesečnik, tjednik
- ica — ledenica, lončanica, ljetnica, trajnica
- nica — posjetnica, slikovnica, zalogajnica
- ika — limunika
- ovka — vjetrovka
- aljka — koturaljka (najčešće u množini: koturaljke)
- ača — cvjetača
- arka — košarka

III. *Doslovne prevedenice*

Od ove kategorije naš korpus sadrži samo jedan primjer izvedenice, i to imenicu muškog roda na -ar: gubičar < nj. Schnauzer.

6.8.2.3. Složeni oblici

Slaganje se razlikuje od izvođenja po tome što pri slaganju novi izrazi nastaju od najmanje dviju (a često i više osnova), a ne samo od jedne, kao pri izvođenju. Novu riječ koju dobivamo slaganjem zovemo složenicom ili kompozitom (usp. Babić, 1986:30). Složenice se javljaju najčešće sa spojnicima -o-, -e- ili -i-, no ima ih i bez spojnika. Razlikujemo nekoliko vrsta složenih oblika: čiste složenice, složeno-sufiksalsnu tvorbu, sraččivanje, polusloženice, prefiksalsnu tvorbu, prefiksalsno-sufiksalsnu tvorbu i prefiksalsno-složenu tvorbu (usp. Babić, 1986:30). Ovakvom smo se podjelom poslužili u svrstavanju naših primjera:

I. Čiste složenice

Čiste su složenice ona vrst složenica u kojima se kao prvi dio pojavljuju imenica, pridjev, zamjenica, broj, glagol ili prilog, a drugi je dio uvijek imenica u nominativu (usp. Babić, 1986:320).

Čiste složenice relativno su rijetke u hrvatskom jeziku, vrlo često su to prevedenice i nisu uvijek besprijekorne za jezični osjećaj (vidi Babić, ibid, 320).

Naše ćemo primjere podijeliti u nekoliko podskupina prema osnovi prvog dijela složenice.

a) *imenička osnova*: parobrod, svjetonazor, nosorog; osim ovih pojavljuju se i dvije poluprevedenice: raketoplan i vrcoteka (o *-teka* vidi i Babić, 1986: 323—324).

b) *pridjevna osnova*: maloprodaja; od poluprevedenica minisuknja, super-sila i superzvijezda.

c) *zamjenička osnova*: samoposluga

d) *priložna osnova*: poluvrijeme, polusvijet, velesila.

Nismo naišli na primjere s brojevnom ili glagolskom osnovom u prvom dijelu složenice.

II. Složeno-sufiksalsna tvorba

U ovom tipu tvorbe postoji nekoliko načina na koje se oblikuju složenice, ovisno prije svega o osnovi. Tako u prvom dijelu mogu doći imeničke, zamjeničke, brojevne i priložne osnove, a u drugom glagolske, dok je sufiks 0. Od primjera iz ove skupine navest ćemo kišobran, neboder, rukomet, nogomet, vjetrobran i zrakoplov (sve su ove složenice iz kategorije djelomičnih prevedenica ili formalno nezavisnih neologizama, osim kišobrana, koji pripada grupi semantičkih posuđenica).

Drugu skupinu čine složenice u kojima se u prvom dijelu javljaju imeničke, pridjevne, zamjeničke, brojevne i priložne osnove, u drugom samo imeničke, a kao sufiks dolazi neki od uobičajenih poput -ac, -aš, -ar i sl. Na taj su način oblikovane slijedeće prevedenice: crvenokožac, čvrstorukaš, jagoglavac, novo-valac, podmornica, radoholičar, radoholizam, samograditelj, stolnotenisač, teškometalac, tjelograditelj, tjelograditeljka, tjelohranitelj.

III. Polusloženice

Polusloženice se obično smatraju jezičnom pojavom koja je na granici između sintakse i tvorbe, a radi se ustvari o dvjema riječima združenim u jednu, pri čemu svaka zadržava svoj naglasak (vidi Babić, 1986:32). Polusloženice su vrlo česte među prevedenicama, i to u tri kategorije: doslovnim i djelomič-

nim prevedenicama, a najčešće poluprevedenicama. Izdvojit ćemo primjere upravo prema tim kategorijama:

a) doslovne prevedenice: čovjek-žaba, kit-ubojica, žarulja-štediša, haljina-kaput, haljina-košulja i niz drugih.

b) djelomične prevedenice: grad-pobratim, grad-prijatelj, T-majica (u vezi s potonjim primjerom autorice Barić i Malić /1976/77/:101/ kažu kako su »uzorci sa slovom abecede ili alfabeta kao prvim dijelom sveze npr. G-žica, A-dvorana, X-pogon, X-član i sl. tuđi hrvatskom ili srpskom jeziku« i preporučuju da se takve sveze prilagode našem sustavu u kojem je bolje reći žica G, dvorana A i sl. U skladu je s time primjer iz našeg korpusa dan D prema engl. D-day koji nijednom nismo našli u obliku D-dan.

c) poluprevedenice: banana-republika, beat-književnik, čarter-let, gol-linija, harmonika vrata, kikiriki maslac, kontakt-leća, majka surogat, mas-kultura, meč-lopta, paket-aranžman, paket-bomba, raketa-nosač, raketa-presreatak, sendvič-ljudi, staklo-plastika, šoužena, video-gadost itd.

Iako bi se polusloženice trebale redovito pisati s crticom (-) koja je i »grafijski znak za prepoznavanje polusloženica« (Barić i Malić, 1976:90), iz naših se primjera vidi, a to je i u skladu s konstatacijom ovih autorica, da nije uvijek tako i da se često polusloženice pišu ili zajedno, ili rastavljeno bez crtice. S druge strane, u slučajevima u kojima se kao prvi dio javlja nesklonjiv tuđi pridjev ne bi, prema mišljenju E. Barić i D. Malić, trebalo pisati crticu jer se oni ponašaju kao i svi drugi pridjevi. Kao primjere navode maksī, midi i mini suknje, veltēr skupina, pop pjevač itd. (vidi naveden članak str. 100). Takvi su primjeri i naši: blind okvir, dafl-kaput, gogo-djevojka i ski-dizalo, iako bi se ustvari mnoge od ranije citiranih polusloženica mogle interpretirati na isti način (npr. beat-književnik ili mas-kultura).

IV. Prefiksalna tvorba

Kod ove vrste tvorbe u prvom se dijelu složenice javlja prijedlog ili niječnica *ne* (vidi Babić, 1986:33). U našem je korpusu vrlo malen broj takvih složenica — dvije od njih s *ne*: neknjiga i nepriča, a samo jedna s prijedlogom: međusklop. Ovamo bi se eventualno mogli svrstati i primjeri supersila i superzvijezda, ako super uzmemo kao prefiksalni morfem (što je moguće), a ne kao pridjev kao što smo učinili (usp. 6.8.2.3.).

V. Prefiksarno-sufiksalna tvorba

Pored prefiksa, kod ove se vrste složenica dodaje i sufiks, pa tako od prevedenica u ovoj skupini imamo primjer vanzemaljac.

VI. Skraćenice

Postoje dvije vrste skraćenica: jedne nastaju tako da se skрати neka duža riječ, a druge da se nova riječ oblikuje od početnih slova ili slogova nekog višečlanog pojma (vidi Babić, 1986:34).

Od prve vrste nalazimo u korpusu prevedenica primjere žvaka < žvakaća guma i samovac < uradisamovac. Od druge vrste tu su NLO < nepoznati/nedificirani letēći objekt i SAD < Sjedinjene Američke Države.

6.8.2.4. Višečlani nazivi

Prema Babiću (1986:37), stvaranje novih pojmova vezom dosadašnjih riječi »ne možemo ubrajati u pravu tvorbu jer se... njime ne povećava broj oznaka,

nego samo broj značenja.« Zato je Babić zove »sintaktičko-semantičkom tvor-
bom«.

Kod prevedenica, međutim, upravo je broj takvih višočlanih naziva znatno najveći. Ta činjenica ne čudi, jer prevedenice konačno i nastaju uvođenjem nekog stranog pojma za koji treba naći odgovarajući naziv. A upravo se takvom vezom dviju (ili više) domaćih riječi mogu prilično lako reproducirati strani modeli.

Višočlani nazivi mogu biti dvočlani, tročlani ili (rjeđe) sastavljeni od više riječi. Različitih su struktura, pa ćemo ih i obraditi prema slijedećim tipovima:

I. pridjev + imenica

Ovaj je tip vrlo čest među prevedenicama, a reproducira isti takav tip u engleskom ili francuskom (osim što je u francuskom obavezan obratan poređak), složenicu u njemačkom ili ponekad prijedložnu konstrukciju (u francuskom: sa *de* ili *d'*).

I.a — reprodukcija engleskog ili francuskog modela:

akciono slikarstvo < e. action painting
brza hrana < e. fast food
crna jama < e. black hole
crna kutija < e. black box
crni film < fr. film noir
čvrsta valuta < e. hard currency
džepna knjiga < e. pocket book
građanska neposlušnost < e. civil disobedience
Izravna akcija < fr. Action directe
meko spuštanje < e. soft landing
mrtva priroda < fr. nature morte itd.

Treba napomenuti da se u ovoj skupini nalaze i dvočlani izrazi koji kao paralelne oblike imaju polusloženice iz 6.8.2.3., kao npr. gol-linija i golna linija, kontakt-leća i kontaktna leća, mas-kultura i masovna kultura.

I.b — reprodukcija njemačkih složenica:

bablje ljeto < nj. Altweibersommer
brusni papir < nj. Schmiergelpapier
građanska inicijativa < nj. Bürgeriniziative
ispušni lonac < nj. Auspufftopf
krunski svjedok < nj. Kronzeuge
munjeviti rat < nj. Blitzkrieg itd.

I.c — reprodukcija francuske prijedložne konstrukcije:

državni udar < fr. coup d'état
morski plodovi < fr. fruits de mer

II. imenica + imenica u genitivu

Ovaj je tip također vrlo čest, a povremeno se izmjenjuje s prethodnim, pa ponekad nalazimo usporedne oblike. Obrazac imenica + imenica u genitivu reproducira različite strane modele: pridjev + imenicu, prijedložnu konstrukciju, složenicu i sl. (bez obzira na to da li iz engleskog, francuskog ili njemačkog). Primjeri su slijedeći:

banka podataka < e. data bank
bijeg/odliv mozgova < e. brain drain

bubanj sreće < nj. Glückstrommel
diplomacija topovnjača < e. gunboat diplomacy
država blagostanja < e. welfare state
krov svijeta < fr. toit du monde
kult ličnosti < nj. Personenkultus
odred smrti < e. death squadron itd.

Od usporednih oblika građenih prema dvama različitim obrascima navest ćemo primjere plodovi mora — morski plodovi < fr. fruits de mer i rat zvijezda — zvjezdani rat < e. star war(s).

III. *prijedložne konstrukcije*

Ova vrsta višechlanih naziva reproducira bilo slične takve konstrukcije (dakle prijedložne), bilo složene, ili konstrukciju pridjev + imenica. Od prijedloga se najčešće javljaju iz, s, na, od, za, iako nije isključena upotreba nekih drugih.

beba iz epruvete < e. test-tube baby
čudo od djeteta < nj. Wunderkind
djevojka za sve < nj. Mädchen für alles
hrana s nogu < e. fast food
kaput sa dva lica < e. double-faced coat
kula od slonovače < fr. tour d'ivoire
lov na vještice < e. witch hunt
ljudi iz čamaca < e. boat people
salon za ljepotu < fr. salon de beauté
stroj za pranje rublja < nj. Waschmaschine
u zajedničkom čamcu < e. in the same boat
zemlja u razvoju < e. developing country itd.

Među prevedenicama ovog tvorbenog tipa stanovit je broj frazeoloških kalkova, a u sljedećoj skupini svi primjeri pripadaju toj kategoriji.

IV. *glagol + imenica u akuzativu*

baciti rukavicu < fr. jéter le gant
okrenuti/promijeniti ploču < nj. eine neue Platte auflegen
stegnuti kaiš/remen < e. to tighten one's belt
dati/dobiti zeleno svjetlo < e. to give/get the green light

V. *particip prezenta + imenica*

Veći dio primjera iz ove grupe participom prezenta reproducira engleski *-ing* oblik, iako ne svi:

krstareća raketa < e. cruise missile
leteći tanjur < e. flying saucer
njišuća vrata < e. swing(ing) door
plivajući tečaj < e. floating rate
puzajuća slova < e. crawl (sb)
sjedeci protest < e. sit-in
spavaća kola < nj. Schlafwagen
živući teatar < e. living theatre
žvakaća guma < e. chewing gum

Samo dva od ovih primjera imaju alternativni prijedložni oblik: guma za žvakanje i kola za spavanje (usp. s primjerima u Barić, 1981/82:78).

VI. imperativna konstrukcija

U ovoj skupini pojavila su se samo dva primjera:

- slijedi me < e. follow me
uradi sam < e. do-it-yourself

VII. redni broj + imenica

- prva dama < e. first lady
prvi čovjek < nj. der erste Mann
treći svijet < fr. tièrs monde
sedma umjetnost < fr. septième art

VIII. tročlani nazivi

Ovamo nismo ubrojili tročlane nazive prijedložnog tipa (kao npr. beba iz epruvete, palica za igru i sl.) koje smo obradili zasebno, nego one koji sadrže samo pridjeve, imenice, brojeve itd., a ne prijedloge. Konstrukcije su ili pridjevene, ili genitivne:

- gnjevni mladi ljudi < e. angry young men
gornjih pet tisuća < e. upper five thousand
kazalište/šou jednog čovjeka < e. one-man show
klizno radno vrijeme < nj. gleitende Arbeitszeit
nepoznati leteći objekt < e. unidentified flying object
raketa srednjeg dometa < nj. Mittelstreckenrakete
slobodna carinska prodavaonica < e. duty-free shop

IX. zamjeničke konstrukcije

Konstrukcije sa zamjenicama dosta su rijetke, u našem ih je korpusu bilo svega tri:

- Jimmy-tko < e. Jimmy-who
sam(-)svoj(-)majstor < e. do-it-yourselfer
tko je tko < e. who is who

X. konstrukcija s dva prijedloga

I ovakvih je primjera vrlo malo — svega dva — oba rađena prema engleskom modelu:

- prijevoz od vrata do vrata < e. door-to-door transport
tepih od zida do zida < e. wall-to-wall carpet

XI. različite konstrukcije

- s glagolom u frazeološkim kalkovima: biti ili ne biti < e. to be or not to be i vrijeme je novac < e. time is money;
- s glagolom i odnosnom zamjenicom u frazeološkom kalku pištolj koji se dimi < e. smoking gun (pistol);
- s imenicom i prilogom kao u: pomoć uživo < e. live aid;
- s veznikom: jastrebovi i golubovi < e. hawks and doves.

6.8.3. Pridjevi

Pridjeva je u korpusu prevedenica, dakako, mnogo manje nego imenica i različitog su postanka. Neki su direktne prevedenice stranih modela (pridjeva), dok su drugi izvedeni od imenica-prevedenica, dakle sekundarnim procesom.

Ovi prvi, naravno, nemaju odgovarajuću imenicu, kod drugih je to nužan preduvjet.

6.8.3.1. Jednostavne, nedjeljive riječi

Ovoj skupini pripadaju isključivo pridjevi iz kategorije semantičkih posuđenica i vrlo ih je malo. To su *suh*, *vruć*, *zelen* i *živ*. Radi se, kao i kod imenica, o tzv. semantičkoj tvorbi.

6.8.3.2. Izvedenice

Od izvedenih pridjeva u našem se korpusu javlja vrlo malen broj, a kako pripadaju raznim kategorijama, opisat ćemo svaki zasebno:

- pridjev *daskaški* izveden je od imenice *daskaš* < *daska* < *daska* za jedrenje;
- pridjev *jajolik* pripada toj vrsti riječi samo po obliku, a u našem je primjeru upotrijebljen kao imenica za e. egghead ('... ili pak da sretno domorodačke jajolike ...', V, 21. 5. 88) /vidi i Babić, 1986:36 o preobrazbi/;
- pridjev *otočki* izveden je od semantičke posuđenice *otok/Otok*;
- isti je slučaj *pirat-ski*, izveden od semantičke posuđenice *pirat*;
- od semantičke posuđenice *zvijezda* nije, međutim, načinjen oblik *zvjezd-an* što je uobičajeno, već *zvjezd-ast* (dakle 'nalik zvijezdi', a ne 'koji pripada zvijezdi' što je češće).

6.8.3.3. Složeni oblici

Složeni pridjevni oblici imaju kao drugi dio redovito pridjev, dok kao prvi može doći imenica, pridjev, prilog, broj ili glagol (usp. Babić, 1986:42).

I. Složeno-sufiksalna tvorba

U ovoj su grupi dva tipa pridjeva: jedni su direktne prevedenice stranih pridjeva (a) dok su drugi izvedenice mahom višestanih naziva odnosno (samo u jednom slučaju) polusloženice (b).

- (a) *vatrostalan* — s imeničkom osnovom + -o-
- žrtvoslovan* — s imeničkom osnovom + -o-
- tvrdokuhan* — s priložnom osnovom
- duboko smrznut/zamrznut* — s prilogom
- vazdazelen* — s prilogom (iako se može smatrati i sraslicom poput npr. tamnozelen, vidi Babić, 1986:420)
- visokovjeran* — s prilogom (ovaj se pridjev može usporediti sa sličnim tzv. pojačajnim pridjevima s *vele-* i *visoko-*, npr. veleučin, velepoštovan i sl., odnosno visokokaloričan, visokoosjetljiv itd. /usp. Babić, 1986:446/)
- (b) *hladnoratovski* < hladni rat
- novovalni* < novi val
- teškometalni* < teški metal
- stolnoteniski* < stolni tenis
- stakloplastični* < staklo-plastika
- znanstveno/naučno-fantastični* < znanstvena/naučna fantastika

II. Prefiksarno-sufiksalna tvorba

Korpus sadrži svega dva pridjeva koja pripadaju ovoj skupini: *međuzvjezdani* i *izvanperceptualni*, dakle oba na -ni, iako je teoretski moguće da pridjevi ovog tipa budu i na -ski.

III. Nepridjevni izrazi u pridjevnoj funkciji

Iako ovi primjeri ne spadaju u tvorbu, uključili smo ih da bismo pokazali kako se, bez obzira na tvorbene obrasce za pridjeve, u pridjevnoj funkciji mogu pojaviti i drugi oblici.

Tako imamo dva slučaja participa prezenta u primjerima:

»Na ovom vašem *dugosvirajućem* 'Bezdanu' jednu pjesmu posvetili ste...« (D, 21. 10. 86)

»... da njihova divna hrana bude pretvorena u neku vrstu 'brzojeućih sendviča'.« (V, 24. 4. 88)

Ti su primjeri, sasvim jasno, plod individualne tvorbe, iako ne možemo a priori isključiti mogućnost da se jednoga dana neće početi upotrebljavati i šire.

U pridjevnoj funkciji upotrijebljena su i dva višeečlana naziva:

»... mnogi 'uradi sam majstori' morali su...« (VL, 18. 3. 87)

dakle, čak i po svojem položaju u rečenici na mjestu pridjeva, ili »... pogodne za majstore 'uradi sam'...« (VL, 26. 11. 86) u postnominalnom položaju u kojem se, u primjeru što slijedi, javlja i izraz 'sam svoj majstor':

»... sve vrste boja od kojih su za umjetnike 'sam svoj majstor', svakako najzanimljivije nizozemske...« (VL, 25. 11. 85)

Nismo smatrali potrebnim da ovdje govorimo o oblicima pridjeva koji se teoretski mogu izvesti od bilo koje složenice (prevedenice) poput nogomet-ni, rukomet-ni, parobrod-ski, maloprodaj-ni, zrakoplov-ni itd. jer su oni normalna pojava i ne izdvajaju se od uobičajenih obrazaca.

6.8.4. Glagoli

Glagolske prevedenice vrlo su rijetke, i u našem korpusu sve osim jedne pripadaju kategoriji semantičkih posuđenica.

6.8.4.1. Jednostavne nedjeljive riječi

U ovoj su skupini samo dva glagola, oba semantičke posuđenice: *pokrivati* i *razbijati*.

6.8.4.2. Izvedeni oblici

(a) *tvorba od imenica*: od imenice je izveden samo glagol *daskariti* < daska < daska za jedrenje;

(b) *prefiksalna tvorba*: kod svih triju glagola ove grupe radi se o kategoriji semantičkih posuđenica: *nahraniti*, *zaleđiti* i *zamrznuti*.

6.8.5. Prilozi

Priloga je među prevedenicama također vrlo malo, i svi redom pripadaju skupini prijedložno-pridjevnih sraslica (vidi Babić, 1986:504): *na crno* < nj. *schwarz* (arbeiten), *na malo* < fr. *en détail*, *na veliko* < fr. *en gros*, *naživo* < e. *live*, *uživo/u živo* < e. *live*. Svi bi se ti prilozi trebali pisati kao jedna riječ, ali to se pravilo očito uvijek ne poštuje. U Pravopisnom priručniku potvrdili smo *nacrno*, *namalo*, *naveliko*, *naživo*, dok *uživo* nije uključen.

6.9. Produktivni elementi prevedenica i aktivna tvorba

6.9.1. Kad govorimo o produktivnim elementima prevedenica, odnosno o aktivnoj tvorbi, mislimo na dvije pojave. Prva je semantičke prirode, a odnosi

se na činjenicu da ponekad jedan od elemenata prevedenice postaje aktivan i stvara nove složenice. Druga je pojava tvorbenog karaktera, a odnosi se na izvedenice (obično imeničkog ili pridjevskog tipa) koje nastaju sekundarno, od osnovnog oblika prevedenice. Ni za jednu od tih dviju pojava ne može se reći da je vrlo učestala, pa ipak njihova je prisutnost još jedan prilog tvrdnji da mnoge prevedenice bivaju široko prihvaćene u jeziku. Razmotrit ćemo po bliže jednu i drugu pojavu i dati za svaku primjere iz korpusa.

6.9.2. Kod prve se pojave radi o sljedećem procesu: preuzeta je stanovita prevedenica (najčešće se tu radi o dvočlanim izrazima tipa pridjev + imenica), i pošto se upotrebljavala određeno vrijeme, jedan njezin element (obično prvi, iako ne nužno) počinje se koristiti u drugim kombinacijama, stvarajući tako nove dvočlane izraze koji ne postoje u jeziku-izvoru (iako su, teoretski, mogućí). Zapravo taj produktivni element možemo, izdvojeno, smatrati semantičkom posuđenicom, jer se radi o domaćoj riječi (najčešće pridjevu) koja je poprimala novo značenje pod utjecajem značenja što ga ima kao jedna od komponenta prevedenice.

Tako smo prema engl. *acid rain* dobili prevedenicu *kisela kiša*, međutim, pridjev *kiseo* je (u svojem novom značenju 'koji sadrži zagađene, kisele čestice') stvorio nekoliko novih dvočlanih izraza istoga tipa: *kiseli oblak*, *kisela smrt*, *kisele šume*.

Na isti je način i pridjev *krunski* iz prevedenice *krunski svjedok* < njem. *Kronzeuge* postao produktivan u značenju 'glavni', pa tako imamo *krunski dokaz*, *krunski dokument*, *krunsku optužbu* i *krunsku tajnu*.

Još je jedna ilustracija i često upotrebljavana *sapunska opera* < engl. *soap opera*, koja je u poplavi televizijskih serija postala prilično udomaćen izraz. Da je pridjev *sapunski* u posljednje vrijeme moguće upotrijebiti u sasvim drugom značenju, nego što smo navikli, dokaz su dva nova izraza: *sapunska serija* i *sapunski dramolet*. Zanimljivo je da se sličnim pravcem očito krenulo i u SAD, gdje se prema *soap opera* pojavio izraz (registriran u DC) *soapcom* ili *soap-com* (što stoji za *soap comedy*). U kojoj je mjeri pridjev *sapunski* proširio svoje značenje, dokazuje nam i sve češća upotreba imenice *sapunica*, koja se javlja kao zamjena za *sapunsku operu* i, po našem mišljenju, ima sve uvjete da višočlani izraz koji joj je prethodio istisne iz upotrebe.

Treba svakako reći da se, gotovo u pravilu, radi o izrazima koji su bilo potrebni u jeziku, bilo aktualni iz nekog razloga. Razumljivo je da se upravo iz potrebe za označavanjem nekog novog pojma posize za novim riječima ili se starima pridaje novo značenje; kad, međutim, neki od novih izraza postanu svojina šireg kruga korisnika, često se elementima tih novih izraza generiraju njihove izvedenice ili slične takve složenice.

6.9.3. Pojava produktivnih elemenata neke prevedenice prisutna je i u drugim jezicima. Sørensen (1982:127—128) bilježi primjere danskih prevedenica u kojima je produktivan prvi ili ponekad drugi element složenice:³⁹ npr. *gruppe* (engl. *group*) iz prevedenice *gruppedyamik* dao je *gruppepraksis*, *gruppensex* i *gruppeteater*, a *kloft* (engl. *gap*) iz *generationskloft* bio je osnova za oblikovanje izraza *indkomstkloft*, *teknologikloft* i *trovaerdighetskloft*.

³⁹ »In some of the translation loans one element may be productive.«

Lehnert (1986:148) daje nekoliko zanimljivih primjera za njemački (u DDR-u) koji pokazuju kako neki elementi prevedenica postaju produktivni.⁴⁰ Tako *mehrzweck* prema engl. *multi-purpose* iz raznih angloameričkih složenica daje čitav niz novih (po tipu identičnih ili sličnih) njemačkih složenica: *Mehrzweckgerät*, *Mehrzweckhall*, *Mehrzweckkino*, *Mehrzweckmöbel*, *Mehrzweckgebäude* itd. Drugi vrlo čest i produktivan element jest prilog *sofort* (npr. *Sofort-Wirkung* < engl. *immediate effect*), koji je generirao nekoliko novih složenica istog tipa: *Sofortaktion*, *Soforteinsatz*, *Soforthilfe*, *Sofortmaßnahme*, *Sofortprogramm*, *Sofortverbrauch*.

Carstensen (1982:14) navodi primjer čestih njemačkih složenica sa *-bank* (prema engl. *bank*): *Samenbank*, *Herzbank*, *Transplantationsbank*, *Medikamentenbank*, *Nierenbank*. Naravno, ovdje se možemo pitati nije li njem. *-bank* preuzeto kao semantička posuđenica prema engl. *bank*, pa se onda to novo značenje počelo upotrebljavati u svim mogućim kombinacijama. Isto je tako moguće da je njemački prema engleskom uzoru stvorio prevedenice *Blutbank* < engl. *blood-bank*, *Datenbank* < engl. *data-bank* ili *Samenbank* < engl. *sperm-bank*, a tek nakon toga počeo stvarati nove složenice.

Pored već navedenih primjera, iz našeg ćemo korpusa navesti još nekoliko, iako su to ilustracije koje ne pokazuju toliki stupanj produktivnosti elemenata prevedenice. Spomenut ćemo prevedenicu *radni ručak* < engl. *working lunch* i analogni izraz *radni doručak*. Analogno olimpijskom selu < engl. *olympic village* stvoren je (za vrijeme Univerzijade) izraz *sportsko selo*; uz *paket-bombu* < engl. *parcel bomb* imamo i *knjigu-bombu*. U posljednja dva slučaja produktivan je drugi element prevedenice. Formalno nezavisan neologizam *sam svoj majstor* < e. *do-it-yourself* pojavio se u dvije varijante: *sam svoj radio* i *sam svoj prodavač*.

6.9.4. Druga pojava koja svjedoči o udjelu prevedenica u aktivnoj tvorbi jest stvaranje izvedenih oblika neke prevedenice. Kao što smo već kazali, radi se o tvorbi sekundarnog tipa, jer se od osnovnog oblika neke prevedenice izvođe pridjev ili nova imenica. Ova je pojava, čini se, češća od prve, što pokazuje nešto veći broj primjera.

Poći ćemo od onih slučajeva u kojima je od prevedenice kao osnovnog oblika stvoren pridjev. Treba odmah reći da svi ti pridjevi pripadaju složeno-sufiksionalnoj tvorbi i tvore se prema različitim obrascima. Neki su tvoreni po obrascu *Ai* > *A + o + i + -ski* (vidi Babić, 1986:366) kao npr.

hladnoratovski < *hladni rat* < e. *cold war*
stolnoteniski < *stolni tenis* < e. *table tennis*

a neki po obrascu *A + o + i + -ni* (ili *-an*) (vidi Babić, 1986:384) kao npr.

naučno-fantastični < *naučna fantastika* < e. *science fiction*
znanstveno-fantastični < *znanstvena fantastika* < e. *science fiction*
novovalni < *novi val* < e. *new wave*
teškometalni < *teški metal* < e. *heavy metal*

⁴⁰ »Completely German-looking compounds can also originate from loan-translations or loan-renditions of one element of the compound which is not a noun. The German loan-translation *Mehrzweck-* of the first component *multi-purpose-* of Anglo-American compounds has led to the formation of numerous identical or similar German compounds such as...«

Treći se primjer ne uklapa ni u jednu od ovih shema i glasi *bijeloknjigaški* < *bijela knjiga* < *e. white book*.

Naime, uobičajeni bi oblik bio *bjeloknjižni*, s obzirom na činjenicu da su od imenice *knjiga* moguća dva pridjeva: *knjižni* i *knjiški*, koji se razlikuju po značenju a 'koji se odnosi na knjigu' jest upravo oblik *knjižni* (Babić, 1986:381).

Od stanovitog broja prevedenica oblikovane su izvedenice što označuju osobe koje se nećim bave ili su pristaše nekog (umjetničkog) pravca, odnosno politike. Tako imamo

čvrstorukaš < *čvrsta ruka* < *engl. iron hand*
novovalac < *novi val* < *engl. new wave*
stolnotenisač < *stolni tenis* < *engl. table tennis*
teškometalac < *teški metal* < *engl. heavy metal*
tjelograditelj < *tjelesna izgradnja* < *engl. body building*
uradisamovac < *uradi sam* < *engl. do-it-yourself*

Među primjerima samo su dva oblika ženskog roda, vrlo frekventan izraz *stolnotenisačica* i vrlo rijedak *tjelograditeljka*, iako se, naravno, takvi oblici mogu izvesti iz svih navedenih imenica muškog roda.

Od ilustracija izdvojiti ćemo slučaj kod kojeg je produktivnost vrlo velika, ali to i ne čudi s obzirom na činjenicu da se radi o eliptičnom obliku formalno nezavisnog neologizma *daska s jedrima* < *e. windsurf board*, tj. o imenici *daska*. Od te su imenice stvoreni oblici *daskaš*, *daskar*, *daskaški*, *daskarski*, *daskariti*, *daskarenje* i *daskanje*.

Kad već govorimo o eliptičnim oblicima, treba reći da se oni kod prevedenica ne javljaju suviše često, a kad se pojave, obično su znak vrlo široke prihvaćenosti određene prevedenice. Tako se od *dječji vrtić* < *nj. Kindergarten* upotrebljava elipsa *vrtić*; vrsta frizure zvane *konjski rep* < *e. pony tail* kraće se označava kao *rep*, a *žvakaća guma* < *e. chewing gum* skraćena je u *žvaka*; ne tako čest je i eliptičan oblik *samovac* < *uradisamovac* < *e. do-it-yourself(er)*. Među ovim primjerima izdvajaju se, naravno, dvije skupine: u jednoj su eliptični oblici preuzeti bez promjene (nije im dodan nikakav nastavak) kao kod *vrtić*, *rep* ili *samovac*; u drugoj je skupini jedan od dijelova višeečlanog naziva još skraćen, i dodan mu je nastavak pa tako imamo npr. oblik *žvak-a*.

Ovdje valja spomenuti i zanimljiv slučaj prevedenice *duboko zamrznut* < *engl. deep freezer* koja nema odgovarajući (puni) imenički oblik za *engl. deep freezer*, koji bi glasio **duboki zamrzivač*, nego isključivo eliptičan oblik *zamrzivač*.

6.10. Stilistička vrijednost prevedenica

6.10.1. Jednako kao što posuđenice imaju određene stilističke funkcije u jeziku primaocu /Filipović, 1986:188—189/⁴¹ tako i prevedenice mogu imati stanovitu ulogu u stilu nekog autora. Stilističku vrijednost prevedenica mogli bismo podijeliti na nekoliko razina:

⁴¹ Od stilističkih funkcija posuđenica ili stranih riječi Filipović navodi slijedeće: stvaranje strane atmosfere, autentičnost opisa i preciznost, kratkoću i ekonomičnost, igru riječi i komični efekt.

1. Skupina prevedenica (procentualno najveća) koje su stilistički neutralne. Mahom su to prevedenice koje su se već posve udomaćile u jeziku i ne ističu se ni svojim oblikom, ni nekom neuobičajenom metaforikom.

2. Prevedenice koje su same po sebi stilski neutralne, ali se u nekom kontekstu pojavljuju kao alternativa posuđenici-modelu, pa zbog toga imaju određenu stilističku funkciju.

3. Prevedenice koje su stilski neutralne, ali su u određenom kontekstu upotrijebljene u prenesenom značenju i tako dobivaju stilističku vrijednost.

4. Prevedenice koje su modificirane na takav način da autoru služe kao stilsko sredstvo za postizanje određenog efekta (npr. komičnog).

5. Prevedenice koje su upotrijebljene ili čak stvorene upravo zato da bi se u nekom tekstu postigao kakav stilistički efekt koji će mu dati određen ton što će ga razlikovati od sličnih tekstova nekog drugog autora. Takve su prevedenice ponekad (iako ne u pravilu) prolaznog karaktera i obično sadrže neobičnu metaforiku.

6.10.2. Pokušat ćemo primjerima pokazati sve navedene mogućnosti, iako nije uvijek jednostavno pojedinačne slučajeve svrstati u određenu kategoriju jer nema objektivnih kriterija koji bi nam u tome mogli pomoći.

Ad.1. U ovu skupinu ulaze prevedenice kao što su bubanj sreće < nj. Glückstrommel, crno tržište < e. black market, čarape s gaćicama < nj. Strumpfhose, hladni rat < e. cold war, element u tragovima < nj. Spurenelement, kiselja kiša < e. acid rain, lista čekanja < e. waiting list, državni udar < fr. coup d'état, mrtva priroda < fr. nature morte i velik broj drugih.

Ad.2. Za ovu skupinu nećemo navoditi primjere, jer se teoretski gotovo svaka prevedenica (tj. svaka uz koju se upotrebljava i posuđenica-model) može upotrijebiti kao alternativa za odgovarajuću posuđenicu. Ovdje je stilistička vrijednost funkcionalna — dakle, ona ne donosi određen stilistički efekt zbog oblika prevedenice, nego zato što se ona, radi variranja, pojavljuje umjesto već upotrijebljene posuđenice. Kao primjer možemo navesti tekst u kojem se paralelno pojavljuju *samit* i *konferencija na vrhu*, kako bi se izbjeglo neprestano ponavljanje istoga izraza.

Ad.3. U slijedećim ilustracijama prevedenice su upotrijebljene u prenesenom značenju, čime se postiže stanovita afektivna vrijednost. Primjeri su vrlo različiti, a dat ćemo ih u kontekstu, što je neophodno ako se želi pokazati kakav je stilistički efekt postignut.

... dati toplinu i živost očekivanom »dnevnom boravku« grada, kako ga radije krste drugi? (riječ je o glavnom zagrebačkom trgu) VL/10. 8.86.

(dnevni boravak < fr. *salles de / sejour* u svom je osnovnom značenju 'prostorija u stanu')

... ali i pojedinačnih *kratkih spojeva* koji uvijek iznova negdje gase žaruljice nečijeg razuma. V/17. 10. 83.

(*kratki spoj* < nj. *Kurzschluß* u osnovnom značenju znači 'prijekid električne struje zbog lošeg kontakta')

... unatoč uvjerenanjima da neće biti »lova na vještice« — dio ostvaren promjenama direktora bio bi dovoljan razlog za ... V/21. 2. 88.

(*lov na vještice* < e. *witch hunt* u prvotnom je značenju 'progon napredno orijentiranih ljudi u McCarthyjevo doba')

... a prvi je bio prisiljen da gotovo zaigra svojevrsni »ruski rulet« u skupštinskim klupama ... D/21. 10. 86.

(ruski rulet < e. *Russian roulette* u osnovnom je značenju 'igra na sreću u kojoj svaki igrač drži revolver pripremljen da puca sebi u glavu ako kocka tako odredi')

Kampućija je stalno upaljeno svjetsko *slijepo crijevo* koje nitko neće da operira. D/2. 6. 87.

(*slijepo crijevo* < nj. *Blinddarm* je u osnovnom značenju medicinski /anatomski/ termin)

Treba svakako reći da su neke od ovih prevedenica već i u svojem prvotnom, osnovnom značenju metaforičkog karaktera. Tako npr. 'lov na vještice', odnosno 'witch hunt', ne znači 'progon vještica' nego, kao što smo rekli, 'progon napredno orijentiranih ljudi u McCarthyjevo doba'. Međutim, u našem je primjeru to značenje još prošireno.

Ad. 4. Ovu skupinu čine modificirani oblici prevedenica kojima je cilj da bilo igrom riječi, ili nekim drugim stilskim sredstvom postignu stanovit učinak.

Ali ona je odbacila bajronovsko »bolovanje svijeta«, prihvatila je bol bez morfija bajronovske literature. V/14. 3. 86.

Uobičajena prevedenica je inače *svjetska bol* < nj. *Weltschmerz*;

... zbog kojih su egipatsko-izraelski odnosi dospjeli u fazu »hladnog mira«. V/12. 11. 83.

Naravno, osnovni je izraz ovdje *hladni rat* < e. *cold war*;

»Dugo toplo ljeto« ... bila je jedna od prvih televizijskih »trakavica« i »sapunica«, ali smo kao TV-gledaoci bili još isuviše nevini ... VL/6. 5. 88.

Prevedenica koja je u ovom slučaju poslužila kao osnovna jest *sapunska opera* < e. *soap opera* (o sapunici vidi i odjeljak 6.9.2.);

... pod američkim pritiskom koji će izazvati i uzmak »željezne gospe«. V/28. 7. 86.

Standardna prevedenica *željezna leđi* < e. *iron lady* ne izaziva u čitatelju pomalo komičan efekat kao što to čini prevedenica iz ilustracije.

... jednim primjerom koji upravo zaokuplja našu žutu i svjetlosmeđu štampu: veza između Bobe i Lepe Brene. V/24. 4. 88.

U ovom je primjeru prevedenica *žuta štampa* < e. *yellow journalism* na neki način »pojačana« pridjevom svjetlosmed.

Zanimljiv je slučaj dvaju prevedenica nastalih prema engl. *male chauvinist* i *male chauvinist pig*. Prva glasi *muški šovinist* i nema afekativni karakter poput druge, koja je modificirana (radi se o djelomičnoj prevedenici u kojoj je jedan element ispušten) i glasi *muška svinja*. Kolika je razlika u njihovoj upotrebi, najbolje će pokazati sljedeći primjeri u kojima se pojavljuju ove prevedenice:

Teško da bi joj bilo koji »muški šovinist« u politici mogao prigovoriti... V/srpanj 87.

... da bi ... većina uspješnih muškaraca bila trapave, mutave i neuspješne muške svinje? V/20. 2. 88.

... moraju diviti klopi koju je spravila tamo neka muška svinja, koja je zbog toga stekla još i svjetsku slavu. V/8. 5. 88.

Očito je da je prva rečenica posve neutralna, dok su druge dvije stilski obojene upravo zbog afektivne vrijednosti prevedenice 'muška svinja'.

Ad. 5. U ovu skupinu možemo ubrojiti prije svega neke semantičke posuđenice i frazeološke kalkove koji su prilično slikoviti i autorima stoga mogu ponekad poslužiti za oživljavanje stila. Neki od tih primjera vrlo su česti, iako ne postižu u svim kontekstima jednaku stilističku vrijednost, dok su drugi vrlo rijetki, upotrijebljeni s vrlo jasnom namjerom da, u konkretnom tekstu, pridonese egzotičnosti. Izdvojit ćemo nekoliko primjera:

... sportska Jugoslavija bila je svjedokom sada već čuvenog »obračuna kod O. K. Trsata«... V/13. 2. 88.

Glumac se — ja mislim — uzima u *paketu*, s dobrim i lošim stranama. St/2. 4. 88.

North nije iz džepa izvadio »*pištolj koji se dimi*«, pružio je tu mogućnost Johnu Poindexteru... St/25. 7. 87.

... štetni su (di)oksidi, koji polako ali sigurno postaju karcinom *pluća svijeta*. D/5. 8. 86.

... ipak se moramo vratiti u novokomponirane *spavaonice* ili u zapuštene donjogradske veže... D/30. 6. 87.

... i to tko će biti izabran od dvojice posljednjih »*trkača*« u iscrpljujućoj utrci za veoma moćni položaj... D/19. 4. 88.

... i začudnu bajkovitost, i modele »*tvrdokuhane proze*«, i hemingvejsku jednostavnost... VL/24. 3. 88.

Mnogi projekti koji su u svoje vrijeme izgledali jako *vrući* u međuvremenu su se ohladili, ili propali. V/21. 2. 88.

Osjećajući da je materija politički vrlo osjetljiva, da je nabijena emocijama... zakonodavci su... skloni da taj *vrući krumpir* prepuste drugima. V/5. 4. 87.

... da nije imao odgovarajućeg takta... Ponašao se *kao slon u prodavaonici porculana*. D/19. 4. 88.

Cinična metafora o pokretu nesvrstanih kao *papirnatom tigru* govorila je svojedobno više o suštinskom neshvaćanju... D/19. 4. 88.

Bush je zarana stekao »*image*« čovjeka »*rođenog sa srebrnom žlicom u ustima*«. VL/10. 11. 88.

Smatramo da ilustracije koje smo iznijeli u ovom odjeljku dovoljno jasno pokazuju kako prevedenice (u najširem smislu termina) mogu u određenim situacijama poslužiti kao vrlo prihvatljivo, pa čak i vrlo efektno, stilističko sredstvo. Na osnovi našega materijala možemo reći da prevedenice — jednako kao i posuđenice — imaju svoju neospornu ulogu na stilskoj razini. One su vrlo često već same po sebi slikovite u toj mjeri da ponekad autori radije posizu za njima nego za kakvim neutralnim domaćim izrazom, koji će, doduše, jednako tako izreći osnovnu misao, ali neće nimalo pridonijeti živosti teksta.

6.11. Razumljivost prevedenica

6.11.1. Razumljivost prevedenica jedno je od pitanja koje se neminovno javlja pri analizi primjera svih kategorija. Kako se radi o neologizmima, taj je problem sasvim očekivan, jer uvođenjem novih riječi (bez obzira na to da li

se radi o stručnim terminima ili leksiku koji je namijenjen širem krugu korisnika — čitalaca i govornika) treba pretpostaviti da će mogućnost nerazumijevanja biti vrlo velika.

Naravno, neologizmi koji pripadaju stručnim terminologijama a priori su teže razumljivi široj publici, dok ih stručnjaci brzo savladavaju jer su im, obično, neophodni. Međutim, i unutar neologizama šire namjene postoje velike razlike u stupnju razumljivosti.

Već su rađene ankete kojima se željelo ustanoviti u kojoj su mjeri razumljive posudnice, konkretno anglicizmi, u njemačkom (usp. Viereck, 1980:237—321) i donekle u švedskom (Ljung, 1984:72—87), iako je za švedski tržište usmjeren na recepciju engleskog elementa, pa razumljivost tu dolazi tek marginalno. Nismo naišli na slične analize za druge jezike, a pogotovo ne za prevedenice (doduše, Viereck spominje i nekoliko prevedenica unutar većeg korpusa posudnica). Mnogi možda pretpostavljaju da prevedenice i ne bi smjele biti nerazumljive, s obzirom na to da se tvore od (uglavnom) domaćih elemenata. To, naravno, nije tako, jer se kod prevedenica vrlo često radi o takvoj vezi domaćih riječi koja sama po sebi ne mora svima biti jasna.

Svjesni smo činjenice da bi za preciznije rezultate također trebalo provesti anketu, međutim, ciljevi ove studije druge su prirode, pa je razumljivost tek jedan od marginalnih problema, koji, doduše, ne treba posve zanemariti, ali mu na ovom mjestu nećemo posvetiti veću pažnju.

6.11.2. Pozabavit ćemo se, prije svega, onim prevedenicama koje u prvih nekoliko ne predstavljaju problem što se tiče razumljivosti, jer ih se može interpretirati kao već poznate, konkretne pojmove. Naravno, mnogo toga ovisi o kontekstu, jer stanoviti izrazi koji su već ranije postojali u jeziku mogu se kao prevedenica pojaviti u nekom neadekvatnom kontekstu, pa se odmah vidi da je riječ o novom pojmu. Ovdje prije svega mislimo na semantičke posudnice, koje su gotovo u pravilu stare, već poznate riječi, upotrijebljene kao metafore. Ponekad je ta metaforička upotreba takva da svakom prosječnom čitaocu (ili govorniku) već na prvi pogled može biti jasno o čemu je riječ — asocijacija je dovoljno jaka da se shvati pravi smisao; ima, naprotiv, slučajeva gdje je nova upotreba neprozirna, kontekst tako neobičan, da prosječan (to još jednom treba naglasiti) čitalac ne može dokučiti novo značenje njemu inače dobro poznate riječi. Tako će npr. već često spominjani *kolač* u svojoj novoj upotrebi svima biti jasan i vjerojatno će malo tko pomisliti da se radi o stvarnom kolaču. Isto je tako jasno da se u *paketu* mjera ne radi o nekoj poštanskoj pošiljci, a da *košara* sedam valuta nije pletena od šiblja. Sasvim je drukčije sa semantičkim posudnicama kao što je npr. *krtica* — tu je već mnogo teže dokučiti pravi smisao, pa će se mnogi pitati o čemu je riječ. Jednako će tako neupućeni u kompjutore pod terminom *miš* teško moći zamisliti što bi to moglo biti. A *miš* je jedna od onih riječi koja i jest i nije stručna terminologija: mnogo je onih koji nešto malo znaju o računalima, pa im je *miš* kao dio kompjutorske opreme poznat. S druge strane, ostaje još velik broj onih koji o tome ne znaju ništa i za njih će *miš*, iako poznata riječ u svom konkretnom značenju, ovdje ostati nepoznanica.

Naravno, velika je razlika u stupnju razumljivosti ako se semantička posudnica pojavi u nekoj rečenici s kakvom odrednicom koja će objasniti značenje ili u rečenici gdje toga nema. Usporedimo slijedeće dvije rečenice: »To je jedan od razloga što na pitanje o 'svilenim bubama' Wu nije isključio mo-

gućnost da one posrednim kanalima stižu do Irana.' (V, 8. 4. 88); »U dnu Zaljeva Iranci su ispalili raketu 'svilac' na jednu kuvajtsku naftnu platformu...« (VI, 8. 12. 87). Nema sumnje da će 'svilenu bubu' iz prve rečenice mnogi shvatiti doslovno i misliti kako Wu možda govori o proizvodnji svile — 'svilac' u drugoj rečenici ima odrednicu 'raketa' i svima će biti jasno da se radi o nazivu za tip rakete.

Ponešto drukčija situacija javlja se kod ostalih kategorija — dakle, doslovnih, djelomičnih prevedenica itd. Višečlani izrazi koji pripadaju doslovnim prevedenicama, naročito oni dvočlani, po svojem se stupnju razumljivosti dosta razlikuju. Neki su od njih takve veze riječi koje ranije u jeziku nisu postojale i vrlo su apstraktne. Takve su npr. doslovne prevedenice *tvornica snova, sapunska opera, odliv mozгова, krov svijeta, dugini ratnici, kvaka 22, umjetnost tijela, vruće hlaćice, vruća linija, zelena linija, žuta štampa, žute stranice*. One mogu izazvati razne asocijacije, tu svoju ulogu može eventualno odigrati i pučka etimologija, ali koliko će čitalaca/govornika zaista razumjeti te izraze a da im pritom ne pomogne ili vrlo jasan kontekst ili poznavanje izraza u stranom jeziku koji je poslužio kao model — teško je reći. Uzmimo primjer *sapunske opere*: kad prosječan čitalac pročita u novinama da će se *sapunska opera* »Dinastija« i dalje prikazivati na malim ekranima, neće mu prije svega biti jasno zašto se govori o operi (jer o operi kakvu on poznaje tu nema ni govora), a onda, kakve veze ima *opera* sa *sapunom*!

Stupanj razumljivosti nije, međutim, ništa viši kod, naizgled, vrlo konkretnih pojmova kao što su *okrugli stol, nova kuhinja, plave čarape, velika jabuka, zdrava hrana, bijeli ovratnici, plavi ovratnici, bijela knjiga, crna kutija* itd. Svi su ovi izrazi u svom konkretnom značenju dobro poznati i razumljivi; pojave li se u nekom novom, neobičnom kontekstu, razumljivost im naglo pada, pa svakom prosječnom čitaocu postaje jasno da su upotrijebljeni u nekom apstraktnom smislu. Koji je taj smisao, ne mora uvijek biti očito, naprotiv, on može biti itekako skriven. Kod nekih od tih izraza, doduše, značenje i nije apstraktno, ali svakako vrlo suženo: *zdrava hrana*, primjerice, izraz je za specijalnu vrst prehrane koja se sastoji pretežno od žitarica, povrća uzgajanog bez upotrebe pesticida itd. Kad se kod nas počelo govoriti o otvaranju prodavaonica zdrave hrane, taj je izraz izazvao i stanovito negodovanje, a zašto, pokazat će ova rečenica iz Večernjeg lista od 21. 4. 88: »Zasmetao je, međutim, članove Izvršnog vijeća termin 'zdrava hrana', jer to znači da je u drugim prodavaonicama hrana nezdrava.« Zaista se može pretpostaviti da će netko i pomisliti da je tako, jer ne mora baš svatko biti upućen u raznorazne pomodne trendove, pa makar se radilo i o prehrani.

Kod poluprevedenica nema neke bitne razlike u pogledu razumljivosti: neke su od njih po smislu jasnije, druge manje; također mnogo toga ovisi o kontekstu i o tome da li paralelno postoji isti izraz konkretnog značenja. Tako će npr. *ljetni teatar* mnogi shvatiti doslovno, kao kazališnu predstavu na otvorenom — radi se, međutim, o poluprevedenici prema njemačkom *Sommertheater* /usp. Carstensen, 1982:3/42, što je metaforički upotrijebljeno za stanovite polemike njemačkih stranaka u ljetno doba kad su političari inače obično na godišnjem odmoru. Kad se govori o nekoj *banana-republici*, pa kad se još kaže

⁴² »Der Sommer brachte das Sommertheater, als SPD und FDP während der Sommerpause des Bundestages Differenzen bezüglich des Spar-Etats deutlicher als sonst entdeckten...«

da je Honduras jedna od takvih republika, većina će ljudi pomisliti kako je riječ o zemljama izvoznicama banana, što je djelomično i točno. Manje je onih koji će potpuno razumjeti taj izraz preveden s engleskog *banana republic* i znati da se on odnosi na male, najčešće srednjoameričke, zemlje, koje su politički nestabilne, u kojima dominira strani interes — izvoz banana tek je jedna od komponenata sadržaja ovog izraza. *Staklenički efekt* je možda u početku pripadao isključivo stručno-znanstvenoj terminologiji, ali danas se taj izraz, stvoren prema engl. *greenhouse effect*, upotrebljava mnogo šire; postavlja se pitanje u kojoj je mjeri on i razumljiv prosječnom čitaocu dnevnog tiska.

Što se djelomičnih prevedenica tiče, već smo prilikom definiranja te kategorije — a i u samoj analizi primjera koji joj pripadaju — primijetili kako upravo činjenica da se kod djelomičnih prevedenica jedan od elemenata prevodi neprecizno ustvari pridonosi lakšem razumijevanju. Naime, upravo zbog nepreciznog (ili netočnog) prijevoda mnogi izrazi bivaju prilagođeni našem jeziku — šire gledano, našoj sredini. Ponekad su oni, iako neprecizna reprodukcija modela, zapravo precizniji od tog modela (kao što smo pokazali na primjeru 'sjenilo za kapke' < e. 'eye shadow').

O frazeološkim smo kalkovima također djelomično već govorili i s aspekta razumljivosti (usp. str. 153) te zaključili kako su se mnogi od njih već sasvim udomačili u našem jeziku, što nesumnjivo proizlazi iz činjenice da im je sadržaj (uglavnom) jasan. Ima, međutim, i takvih (a njih smo isto spominjali na str. 153) koji su po svojoj metaforici vrlo strani i neobični, pa je veliko pitanje hoće li ih prosječan čitalac znati interpretirati i hoće li ih eventualno češće upotrebljavati. Ovdje ponovno moramo navesti primjer frazeološkog kalka *pištolj koji se dimi* < e. *smoking gun (pistol)*, koji se u značenju 'svjež dokaz' pojavio nekoliko puta u kontekstima koji baš i nisu davali dovoljno podataka da neki od čitalaca ne shvate frazu doslovno. Frazeološki kalk (*biti*) *vrući krumpir* < e. (*to be*) *a hot potato* također nije uobičajen, iako se sve češće pojavljuje i u tisku a i na televiziji. Zanimljivo je da se ta fraza pod utjecajem engleskog pojavljuje u češkom (*horký brambor*), danskom (*varm kartoffel*), švedskom (*het potatis*) i norveškom (*varm potet*). S jedne strane slažemo se sa Sørensenom (1982:148) kad kaže da su mnogi frazeološki kalkovi atraktivniji od, po značenju odgovarajućih, domaćih fraza⁴³; s druge strane, nismo sigurni da su ti frazeološki kalkovi uvijek prihvatljiviji s gledišta razumljivosti. Kad se u TV-dnevniku čuje rečenica »I sad pravi vrući krumpir — devizni zakon...«, ili kad se u Vjesniku pročita »... zakonodavci su skloni da taj vrući krumpir prepuste drugima«, vjerojatno će većini biti jasno da je riječ o nečem čega se nitko neće prihvatiti, o nečem što svi izbjegavaju: ustvari to i jest otprilike bit te fraze, koja u engleskom znači 'težak problem'. Možda će kod nas ona biti lakše razumljiva jer će je mnogi povezati s domaćom frazom 'vaditi vruće kestene iz vatre', što baš nije isto ali svakako ima nešto zajedničko.

Smatramo da su po stupnju razumljivosti najmanji problem sintaktički kalkovi, jer se njihovo neuklapanje u sustav svodi u prvom redu na odstupanje u sintaktičkoj normi, dok je veza riječi obično takva da je značenje očito. Tako neće biti teškoća u razumijevanju izraza kao što su 'tepih od zida do

⁴³ »Most of them would appear to have called attention to themselves because they were felt to be racy metaphors; by comparison several of the Danish expressions that they compete with tend to be pale and abstract.«

zida', 'prijevoz od vrata do vrata', 'ključ u ruke' itd. Još je manja opasnost da će teškoća u razumijevanju biti pri upotrebi prijedloga 'u' za programske jezike. Jedini problem mogle bi predstavljati neke jukstapozicije, ali one se — bar što se tiče razumljivosti — nimalo ne razlikuju od kategorija doslovne ili djelomične prevedenice ili poluprevedenice. Zbog toga im ovdje nećemo posvetiti više prostora.

7. ZAKLJUČAK

7.1. Analiza korpusa prevedenica tekla je u osnovi u dva smjera: jednome je cilj bio da se utvrdi pripadnost pojedinih primjera različitim kategorijama prevedenica u širem smislu, a drugome da se ustanovi njihova morfološko-tvorbena struktura.

Osim tih primarnih zadataka, cilj je analize bio da se o svakoj pojedinoj kategoriji da prikaz bitnih obilježja (potkrijepljen primjerima). Upravo se kod tog zadatka pokazalo kako je zapravo vrlo teško govoriti o posve »čistim«
kategorijama kojima bi se decidirano mogle odrediti granice.

7.2. Analizom je utvrđeno kako nijedna kategorija nije do te mjere čvrsto definirana da bi se o primjerima koji joj pripadaju moglo sasvim pouzdano govoriti kako ne mogu biti ništa drugo do, recimo, frazeološki kalk ili doslovna prevedenica. Ispostavilo se, naime, da mnogi primjeri koji po nekim svojim osobinama pripadaju stanovitoj kategoriji, mogu, zbog drugih nekih svojstava, jednako tako pripadati i kakvoj drugoj kategoriji. Gledano s ovog stanovišta, nije ni čudno što se mnogi autori razilaze u svojim stavovima prema kategorizaciji prevedenica, što zbog toga i definicije pojedinih kategorija nisu uvijek identične, pa kao posljedicu toga jedan te isti primjer neki svrstavaju u jednu, drugi u drugu, a treći u treću kategoriju.

Ustanovili smo, dakle, da se neke kategorije međusobno preklapaju, tj. neki od primjera mogli bi se prema jednim kriterijima uvrstiti u kategoriju *x*, a prema drugima u kategoriju *y*.

7.3. Tako se, utvrdili smo, preklapaju kategorija posuđenice i hibridne složenice, jer i hibridne složenice možemo ubrojiti u posuđenice u širem smislu, s obzirom na činjenicu da hibridi nužno sadrže strani element, da su zapravo građeni od posuđenice i domaće riječi (usp. Rječnik anglicizama u hrvatskom ili srpskom jeziku /Filipović, 1990/ koji donosi velik broj hibridnih složenica kao sastavni dio cjelokupnog posuđenog materijala).

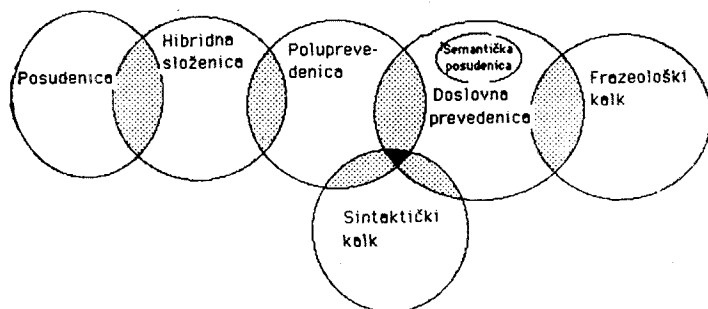
Jednako se tako jednim svojim dijelom preklapaju hibridi i poluprevedenice, preciznije rečeno: poluprevedenice su podskupina hibridnih složenica. S druge strane, poluprevedenice se djelomično mogu smatrati i sintaktičkim kalkovima, pod pretpostavkom da smo u sintaktičke kalkove ubrojili i jukstapoziciju kao inovaciju u našem sistemu (a poluprevedenice se vrlo često javljaju upravo kao jukstapozicije).

Doslovne prevedenice preklapaju se jednim svojim dijelom s frazeološkim kalkovima, ovisno o tome što se razumijeva pod terminom frazeologizma, ali i s kategorijom sintaktičkog kalka, jer se kod nekih doslovnih prevedenica primjećuju određene sintaktičke osobine koje nisu posve u skladu s našim sustavom.

Semantičke posuđenice, opet, možemo smatrati podskupinom doslovnih prevedenica, jer su kod semantičkih posuđenica istovremeno prisutna dva procesa: jedan je prevođenje nekog stranog pojma domaćim ekvivalentom, a drugi davanje novog dodatnog značenja tom ekvivalentu.

(U vezi s preklapanjem kategorija vidi grafički prikaz I)

I. PREKLAPANJE KATEGORIJA

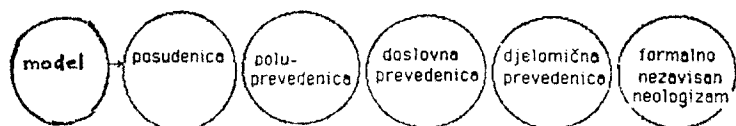
7.4. S druge strane, čini se da — bar što se nekih kategorija tiče — možemo pratiti određen razvoj, odnosno prijelaz iz jedne kategorije u drugu. Radi se gotovo u pravilu o složenicama ili višeečlanim izrazima, a u principu to izgleda ovako: prvo se javlja posuđenica; u sljedećoj se fazi jedan dio složenog izraza prevodi, dok drugi ostaje u svom prvotnom obliku — to je onda poluprevedenica; konačno se prevodi i taj drugi strani element, pa dolazimo u fazu doslovne (ponekad možda djelomične) prevedenice. Treba, međutim, reći da se to ne događa uvijek, čak ne osobito često, da osim toga jedna od kategorija može biti preskočena. Ima slučajeva u kojima se lijepo vidi taj proces, jer su se u upotrebi paralelno zadržale sve tri kategorije (npr. posuđenica: *blindrama* → poluprevedenica: *blind okvir* → doslovna prevedenica: *sljepi okvir*; posuđenica: *personalni kompjutor* → poluprevedenica: *personalno računalo* → doslovna prevedenica: *osobno računalo*; posuđenica: *bebi-fejs* → poluprevedenica: *bebi-lice* → djelomična prevedenica: *dječje lice*).

Kod nekih su slučajeva određene faze preskočene: ponekad se neki strani pojam niti ne javi kao posuđenica, nego se odmah stvara prevedenica: nije nam npr. poznato da se ikad upotrebljavao anglicizam 'health food' (ne navodi ga ni Rječnik anglicizama u hrvatskom ili srpskom jeziku, Filipović /1990/), dok je doslovna prevedenica 'zdrava hrana' vrlo česta; za razliku od 'zdrave hrane', 'brza hrana' javlja se usporedno s anglicizmom 'fast food'. U prvom slučaju nedostaje, dakle, i faza posuđenice, i faza poluprevedenice, dok u drugom nema faze poluprevedenice. S druge strane, ponekad se i ne dolazi do treće faze (doslovne prevedenice), nego se ostaje na razini poluprevedenice: npr. uz posuđenicu *sendvičmen* javlja se još samo poluprevedenica *sendvič-ljudi* (ili *ljudi-sendviči*); uz *superstar* imamo paralelno *superzvijezdu*; uz *T-šert* — *T-majicu*; pored posuđenice *dafel kout* postoji poluprevedenica *dafl kaput*; pored posuđenice *go-go gerl(a)* imamo i *go-go djevojku*; uz *najtklab*

javlja se paralelno i *noćni klub*; uz *pinap gerl(u)* imamo istovremeno *pin-ap djevojku*; posuđenica *soft porn* pojavljuje se i kao *meki pornić* itd. Razlog za nepostojanje treće faze, doslovne prevedenice, leži najvjerojatnije u tome što je strani element iz navedenih poluprevedenica gotovo neprevediv jer u hrvatskom nema odgovarajuće riječi, pa bi se moralo posegnuti za opisivanjem. Naravno, ne možemo a da ne spomenemo i one slučajeve (a tih je mnogo) koji i ne idu dalje od faze posuđenice; kod takvih, međutim, mogućnost daljnjeg razvoja teoretski ostaje otvorena.

7.5. Ako pojedine kategorije promatramo sa stanovišta bliskosti s modelom, ustanovit ćemo da je modelu najbliža kategorija posuđenice, slijedi poluprevedenica, zatim doslovna prevedenica, djelomična prevedenica, a na kraju, najudaljeniji, formalno nezavisan neologizam (vidi grafički prikaz II).

II. Kategorije promatrane sa stanovišta bliskosti s modelom

Takav je slijed logičan s obzirom na ove činjenice: posuđenica je po svom obliku vrlo slična modelu, ponekad gotovo identična; poluprevedenica sadrži jedan od elemenata u originalnom obliku, dakle nepreveden; doslovna prevedenica sastavljena je, doduše, od isključivo domaćih elemenata, ali, kao što joj i naziv kaže, oni su doslovno prevedeni; djelomična se prevedenica već prilično udaljuje od modela jer je samo jedan od elemenata preveden točno, a drugi neprecizno; dakako, formalno nezavisan neologizam najviše se udaljuje od modela, pa ponekad nema baš nikakvu formalnu korespondenciju s njime i jedino zajedničko im je zapravo sadržaj.

7.6. Prevedenice su u našem istraživanju promatrane s nekoliko aspekata: jedan je, i to možda najvažniji, kulturološko-sociolingvistički, jer smatramo da je on nezaobilazan element u procesu jezičnog posuđivanja bilo koje vrsti; drugi je morfološko-tvorbene naravi, jer se, s jedne strane, određen broj prevedenica uklapa u postojeće tvorbene obrasce, ali isto tako stanovit broj odskake od norme, što je jedan od indikatora stranog utjecaja; treći je aspekt semantičke prirode, što znači da se zbog strane, često neuobičajene, metaforike i novih, još donedavna nepoznatih, upotreba nekih izraza neminovno može utvrditi da je riječ prevedenica, dakle nastala pod utjecajem nekog stranog izraza ili značenja.

7.6.1. Sva ta tri aspekta imala su značajnu ulogu već pri samoj identifikaciji prevedenica, što je ustvari prvi korak u istraživanju ove vrste.

Pri identifikaciji poslužili su nam stanoviti kriteriji za koje smo utvrdili da nam mogu biti korisni u procjeni je li nešto prevedenica ili nije. Navest ćemo ih redom:

I. Morfološke komponente kao indikatori pojave prevedenice: ovdje treba prije svega spomenuti pojavu čistih složenica, zatim polysloženica, ali i višedičnih naziva (naročito prijedložnih konstrukcija) koji se ne uklapaju osobito dobro u naš sustav;

II. Semantičke komponente: slučajevi kod kojih se iz prisutnih leksema bez dodatnog znanja ne može dokučiti značenje nekog izraza (kao što smo rekli, vrlo je često riječ o neuobičajenoj metaforici koja nije a priori razumljiva, ili o neprimjerenom kontekstu koji se inače ne javlja uz stanovit izraz);

III. Kulturološko-sociološke komponente: a) neke sfere ljudskog interesa koje su karakteristične za određene sredine; b) pojava istih prevedenica u više jezika, što smatramo značajnim elementom za identifikaciju; c) paralelna upotreba prevedenice i odgovarajuće posuđenice koja je poslužila kao model za stvaranje prevedenice;

IV. Sintaktičke komponente: ovdje se radi o odstupanjima od sintaktičke norme, što se, naravno, odnosi na kategoriju sintaktičkih kalkova;

V. Razne druge komponente (npr. grafičke i sl.): a) uvođenje nekog izraza sa 'takozvani' ili 'tzv.'; b) navodnici kao signal da se, eventualno, radi o prevedenici; c) uvođenje nekih višedičnih izraza sa 'po principu' ili 'po sistemu'; d) pojava izvornog izraza uz prevedenicu (obično u zagradi).

Kao opći zaključak u vezi s identifikacijom prevedenica možemo reći da je težina identifikacije prevedenice (bez obzira na kategoriju) obrnuto proporcionalna s razumljivostii prevedenice — drugim riječima, što je prevedenica teže razumljiva, to je lakša za identifikaciju.

7.6.2. U uskoj je vezi s identifikacijom prevedenica i utvrđivanje njihova porijekla. U rješavanju toga zadatka pomogli su nam neki principi koji su omogućili da se s prilično sigurnosti odredi porijeklo pojedinih prevedenica. To je bilo moguće u većini slučajeva koje smo istraživali. Međutim, kod nekih se izvorni jezik nije mogao sasvim pouzdano odrediti, jer naprosto postoji više potencijalnih izvora.

Najmanje problema u određivanju porijekla predstavljaju nesumnjivo poluprevenice: to je i normalno kad se zna da tu kategoriju karakterizira strani element — upravo nam je taj strani element (u biti je to posuđenica) dostatan da, u zaista većini slučajeva, porijeklo ustanovimo vrlo lako i točno (postoje, doduše, neke iznimke o kojima smo govorili na str. 130, no njih nema mnogo).

Preostalim kategorijama porijeklo se može odrediti s većom ili manjom sigurnosti uz pomoć stanovitih kriterija koje smo utvrdili tokom analize:

I. Ako se paralelno s prevedenicom u jeziku upotrebljava i odgovarajuća posuđenica koja je poslužila kao model za stvaranje prevedenice, onda je očito da je prevedenica istog porijekla kao i posuđenica-model;

II. Kod prevedenica koje se odnose na imena organizacija, institucija, umjetničkih pravaca, političkih pokreta, povijesnih događaja, na nadimke poznatih ličnosti itd. nema gotovo nikakvih dilema u određivanju porijekla;

III. Stanovit broj prevedenica nastao je po uzoru na neke izraze za koje se pouzdano zna tko ih je (često i kada) prvi put upotrijebio — takvima, naravno, neće biti teško utvrditi porijeklo;

IV. Neke prevedenice odudaraju svojom konstrukcijom od domaćih tvorbeno-sintaktičkih normi — za takve se porijeklo može ustanoviti ako se u jednom od potencijalnih jezika-izvora potvrdi identična konstrukcija, a istodobno isključujući postojanje takve konstrukcije u ostalim jezicima-izvorima;

V. Kod frazeoloških kalkova nije uvijek lako odrediti porijeklo jer se mnogi javljaju u više jezika istovremeno. S druge strane, neke su fraze toliko specifične za određeni jezik da njihova pojava u drugom jeziku u obliku frazeološkog kalka uopće ne dovodi u pitanje porijeklo;

VI. Kod nekih prevedenica porijeklo možemo lako i gotovo sigurno odrediti uz pomoć izvornog oblika koji se navodi u zagradi — naravno, uz provjeru i potvrdu da se taj originalan oblik zaista i upotrebljava u jeziku-izvoru;

VII. Koristan indikator može biti i pridjev koji označuje pripadnost nekoj naciji, iako to, naravno, nije uvijek sasvim pouzdano i zahtijeva daljnje dokazivanje;

VIII. Pojava identičnih (ili vrlo sličnih) prevedenica u više jezika može pomoći pri utvrđivanju porijekla, ali isto tako može biti i otežavajući faktor. Navedena nam pojava može biti korisna ako je za druge jezike već dokazano da je stanovita prevedenica porijeklom iz određenog jezika-izvora — tada možemo biti gotovo sasvim sigurni da je ona i kod nas istoga porijekla. S druge strane, ima slučajeva kod kojih su putovi preuzimanja tako komplicirani da je teško izvući pouzdaniji zaključak;

IX. Konačno, treba reći kako pri utvrđivanju porijekla neke prevedenice ne smijemo nipošto zanemariti ulogu jezika posrednika, koji je ovdje, jednako kao i u posuđenica (usp. Filipović, 1986:190—192 i 1990:21—22, 58), neobično značajan faktor. Radi se, naime, o tome da nas često formalna identičnost vodi na krivi put, pa tako jeziku-posredniku pripisujemo ulogu jezika-izvora. Stoga u tome treba biti vrlo oprezan, pa osim formalnih obilježja svakako uzeti u obzir i sociolingvistička, odnosno kulturološka. Ukratko, pri utvrđivanju porijekla (iako i u nekim drugim dijelovima ove analize) treba se pozabaviti istraživanjem 'riječi i stvari' (ili 'Wörter und Sachen').

7.7. Govoriti u zaključku o korpusu nema previše smisla jer je korpus ipak prije svega sredstvo za analizu, osnovni materijal iz kojeg se crpe informacije najrazličitije vrste. Smatramo da nekoliko riječi ipak i na ovom mjestu ima svoje opravdanje. Radi se, naime, o koncepciji korpusa korištenog u ovoj studiji koja je takva da među primjere uvrštava i one koji se javljaju vrlo rijetko ili čak samo jednom. Takvom bi se postupku s pravom moglo prigovoriti i reći kako pojedinačne pojave nekog izraza još ne znače da se zaista radi o prevedenici; oni mogu biti plod trenutačne autorove inspiracije ili, naprotiv, inercije, jer se nije potrudio da nađe kakav domaći ekvivalent. U neku ruku takvo je gledište ispravno jer bi se prevedenicama trebali smatrati već šire prihvaćeni izrazi koji u jeziku imaju svoj (relativno) čvrst status. Međutim, smatramo da velik broj izraza, iako s malom učestalošću, ne možemo odbaciti, jer oni jednog dana mogu postati posve prihvaćeni jezični elementi. Dokaz su tome i neki primjeri za koje smo se u početku kolebali treba li ih uzeti u obzir ili ne. Pokazalo se da je njihovo uključivanje u korpus bilo opravdano, jer smo već za mjesec ili dva, godinu ili dvije, mogli taj izraz ponovno potvrditi. Čini nam se da je to dovoljan razlog da takve nove izraze ili nove upotrebe domaćih riječi, bez obzira na to koliko se rijetko one pojavljivale, smatramo prevedenicama, semantičkim posuđenicama, frazeološkim kalkovima i sl. te da ih

obradujemo i analiziramo. Potpuno prihvaćanje nekog izraza ne dolazi brzo, to je vrlo često dug proces koji može potrajati i godinama. Konačno, dokaz su tome i zamjene koje se predlažu umjesto nekih posuđenica — one se ponekad prihvate vrlo brzo (npr. 'doigravanje'), a ponekad treba mnogo vremena da se pronađe makar i jedna potvrda (npr. 'limunika').

Što reći za slijedeće slučajeve: frazeološki kalk '(biti) vrući krumpir' i semantičku posuđenicu 'krtica' nalazili smo u početku intenzivnog skupljanja građe (godine 1986.) vrlo rijetko i činilo se da su ti izrazi upotrijebljeni zbog specifičnog konteksta te da se vjerojatno neće ponoviti u napisima ili na televiziji. Međutim, i '(biti) vrući krumpir' jednako kao i 'krtica' prema našim se podacima javljaju sve češće i sve šire.

Primjera takve vrste moglo bi se navesti priličan broj ali smatramo da i ovi o kojima smo govorili dovoljno jasno upućuju na bit problema. Zbog svega što smo naveli mislimo da nismo pogriješili ako smo u korpus uvrstili primjere poput 'dugini ratnici', 'pomoć uživo', 'hromi patak', 'lančani pušač', 'papirnati tigar' i niz drugih koji se pojavljuju rijetko — smatramo da je posve nepredvidivo neće li i oni jednom postati integralni dio našeg rječnika.

7.8. Pored zapažanja u vezi s preklapanjem pojedinih kategorija te njihovim razvojnim slijedom o kojima smo govorili na početku ovog zaključnog dijela, analiza je pružila čitav niz zanimljivih podataka o najrazličitijim svojstvima prevedenica svih kategorija.

Kako smo već u prvim poglavljima, prije svega u poglavlju o terminologiji i definicijama, jednim dijelom o porijeklu a napose u samoj analizi konkretnih primjera, sve kategorije obradili dosta iscrpno, spomenut ćemo u zaključku samo neke značajnije aspekte uočene prilikom istraživanja.

7.8.1. Morfološko-tvorbena struktura prevedenica

Od vrsta riječi najbrojnije su među prevedenicama svakako imenice, odnosno imenički skupovi; mnogo je manje pridjeva, a najmanje glagola i priloga.

Ustanovili smo da se najčešće javljaju višočlani izrazi (prije svega dvočlani izrazi, a često i prijedložne konstrukcije), zatim izvedenice, a najrjeđe jednostavne riječi (gotovo u pravilu u kategoriji semantičkih posuđenica). Prilično je velik broj polusloženica i čistih složenica, što ne iznenađuje s obzirom na poznatu činjenicu da se ni polusloženice, a niti čiste složenice, ne uklapaju naročito dobro u naš tvorbeni sustav i vrlo su često plod stranog utjecaja (usp. Babić, Barić-Malić, Rammelmeyer).

Što se tiče tvorbenih normi, problem su zapravo samo ove dvije posljednje skupine — dakle, polusloženice i čiste složenice. Jednostavne riječi mahom su semantičke posuđenice koje s tvorbenog gledišta nisu ni zanimljive, jer se, konačno, radi o domaćim riječima (ili već davno udomaćenim posuđenicama) koje samo poprimaju neko novo, dodatno značenje. Izvedenice se vrlo dobro uklapaju u naš sustav s obzirom na to da se radi o domaćim nastavcima, dok višočlani nazivi u biti i nisu prava tvorba, jer se radi samo o povećanju broja značenja, a ne o novim tvorbenim obrascima.

Iz svega što je navedeno proizlazi da se dio prevedenica sasvim dobro uklapa u postojeće tvorbene tipove, dok ih stanovit broj unosi promjene. Tu najistaknutije mjesto svakako zauzimaju upravo polusloženice i čiste složenice, koje su po svojoj strukturi strane našem sustavu, iako su već odavno u jeziku.

Što se polusloženica tiče, već smo kazali kako ih neki autori (usp. Rammelmeier, Barić-Malić) zovu 'tursko-njemačkim' tipom tvorbe — međutim, i engleski je u novije vrijeme u velikoj mjeri aktivirao ovaj tvorbeni obrazac, i golem broj najrecentnijih primjera prevedenica-polusloženica engleskog je porijekla. Kod čistih složenica čini se da je udio svih triju jezika-izvora podjednak, iako treba svakako naglasiti da su prevedenice-čiste složenice iz njemačkog starijeg datuma (što je u skladu s općom tendencijom da se u posljednje vrijeme kao jezik-izvor najčešće javlja engleski).

7.8.2. Produktivni elementi prevedenica i aktivna tvorba

Kad smo u 7.8.1. govorili o morfološko-tvorbenoj strukturi prevedenica, mislili smo na uklapanje prevedenica u postojeće tvorbene obrasce ili na eventualno odstupanje od ustaljenih tipova tvorbe. Ovdje tvorbu promatramo kao sekundarni proces. Naime, zapazili smo da neke prevedenice, iako po postojećim principima, dalje sudjeluju u tvorbi. Ustanovili smo da je to moguće na tri načina: prvi je taj da jedan od elemenata prevedenice (najčešće je riječ o dvočlanim nazivima) postane produktivan, pa tako stvara druge slične dvočlane nazive (usp. 'sapunski' iz 'sapunske opere' koji je postao aktivan i proizveo 'sapunsku seriju' i 'sapunski dramolet'). Tu se, doduše, radi o značenjskoj tvorbi, ali generiranje novih izraza ne može se osporiti.

Drugi je način da se od prevedenica-imenica stvaraju pridjevi ili izvedene imenice koje obično označuju osobu (usp. 'hladnoratovski' < 'hladni rat', 'novovalni' < 'novi val'; 'čvrstorukaš' < 'čvrsta ruka', 'uradisamovac' < 'uradi sam').

Treći je način stvaranje eliptičnih oblika, pa tako nalazimo npr. 'samovac' < 'uradisamovac' < 'uradi sam', 'vrtić' < 'dječji vrtić', 'žvaka' < 'žvakaća guma' i sl.

Zanimljivo je da pojava tih sekundarnih tvorbi nema mnogo, iako bi se, teoretski, gotovo od svih prevedenica mogao izvesti i pridjev i izvedena imenica. Isto je tako značajno da se čak ni od semantičkih posudenica — koje su mahom jednostavne riječi, domaće ili udomaćene, od kojih se, kad se radi o njihovu osnovnom značenju, sasvim normalno stvaraju pridjevi — to, bar koliko naš korpus pokazuje, načelno ne radi. Tako od 'miša' u njegovu osnovnom, konkretnom značenju imamo 'mišji', ali od 'miša', kompjutorskog pomagala, pridjev se ne upotrebljava; od 'krtice' u osnovnom značenju imamo 'krtičji', ali od 'krtice' u značenju 'špijun' ne (a 'špijunski' se itekako upotrebljava!). Jednako tako ponašaju se 'paket', 'košara', 'generacija', 'papir' itd. Jedine su iznimke u našem korpusu pridjevi 'otočki' < 'Otok' i 'piratski' < 'pirat'.

I od dvočlanih se naziva ustvari dosta rijetko oblikuju pridjevi, iako to, što se tvorbe tiče, ne predstavlja nikakav problem. Tako, iako od 'čvrste ruke' imamo 'čvrstorukaš', pridjev *čvrstoručni nismo potvrdili (uostalom, kaže se 'politika čvrste ruke', dakle genitivnom konstrukcijom) /našli smo, međutim, na pridjev 'čvrstorukaški'/; nismo potvrdili ni oblik *kiselokišni < 'kiselka kiša', a ni *okruglostolni < 'okrugli stol', iako su, teoretski gledano, i ti i mnogi drugi takvi pridjevi mogući.

7.8.3. Stvaranje novih izraza i pojava paralelnih oblika

Stvaranje novih izraza — neologizama u najširem smislu — prisutno je zaista u svim jezicima. pa tako i u našem. Razlozi za to najrazličitije su pri-

rode — od purističkih težnji i nastojanja da se jezik sačuva od suvišnih stranih utjecaja, do posve praktičnih potreba za pronalaženjem naziva nekih novih pojmova i pojava. Budući da je stvaranje neologizama obično stvar vrlo širokog kruga autora — od lingvista, književnika i prevodilaca do novinara i TV-izvjestitelja — pojava paralelnih oblika nužna je posljedica toga procesa. Zaista se vrlo rijetko dešava da se neki novi izraz, nova upotreba stare domaće riječi i sl. probije u širu javnost neposredno nakon prve pojave; obično to traje duže, treba proći određeno vrijeme da se čitaoci (govornici) priviknu na novi oblik, da ga počnu aktivno upotrebljavati (ili u najmanju ruku pasivno razumijevati) kao i ostali vokabular. Zbog toga se u toj najranijoj fazi, a vrlo često i mnogo kasnije, pojavljuju razni paralelni oblici:

a) Prevedenica i posuđenica koja je poslužila kao model za stvaranje prevedenice (usp. 'sastanak na vrhu' — 'samit', 'zvijezda' — 'star', 'blickrig' — 'munjeviti rat', 'nabujak' — 'sufle' itd.);

b) Razne kategorije prevedenica. Kako ima mnogo autora, koji — često istodobno — sudjeluju u stvaranju nekog novog izraza, vrlo je česta pojava da se neki 'uvezeni' sadržaj prenosi u naš jezik na razne, posve individualne, načine. Jasno je da to dovodi do velikog broja različitih tipova prevedenica, pa ponekad za isti sadržaj ima i po tri, četiri oblika (usp. željezna leđi, željezna gospa, željezna dama, čelična leđi; brza hrana, hrana s nogu, jedenje s nogu i niz sličnih primjera). U nekim je slučajevima u upotrebi još i posuđenica (npr. 'fast food' pored navedenih prevedenica) pa se tako broj paralelnih oblika još povećava.

c) Pored paralelnih oblika različitih kategorija prevedenica, javljaju se često i paralelni oblici unutar iste kategorije. Tu je zapravo riječ o zamjeni jednog od elemenata složenog izraza sinonimskim parom (npr. 'crna jama' — 'crna rupa') ili o različitoj konstrukciji (npr. alternacija obrasca pridjev + imenica s obrascem imenica + imenica u genitivu (npr. 'morski plodovi' — 'plodovi mora').

7.8.4. Purizam i stvaranje neologizama

Kad kažemo da je purizam nužan preduvjet za stvaranje neologizama u najširem smislu, a onda i prevedenica, ponovit ćemo ovdje još jednom da mislimo na pozitivnu konotaciju termina 'purizam', dakle na onaj njegov poticajni element koji ne prihvaća bezrezervno svaki strani izraz, nego pokušava naći prikladne zamjene. Vidjeli smo kako većina autora smatra da jezično čistunstvo ne treba ići u krajnost, pa konačan cilj nipošto nije nastojanje da se svaki strani izraz, svaka posuđenica definitivno izbaci iz upotrebe. Treba težiti umjerenom stavu, prema kojemu je i posuđenica, koja se po svojim fonološkim i morfološkim osobinama dobro uklapa u domaći sustav, jednako vrijedna kao i neka sretno oblikovana zamjena. Isto tako ne treba ni svaku zamjenu a priori smatrati boljom od posuđenice-modela, jer mnoge zamjene nisu uvijek najbolja rješenja, često su glomazne, nespretne, ponekad i slabije razumljive od posuđenice. Zato je, kao što smo već kazali, jedan vid purizma usmjeren prema zamjeni stranih riječi i posuđenica, dok se u drugom odbacuje i stanoviti broj prevedenica koje nisu 'u duhu jezika'.

I nastojanja naših suvremenih lingvista kreću se u tim okvirima, pa se tako traže moguće zamjene za nepotrebne posuđenice, ali jednako tako i — prije svega zbog neprimjerene tvorbene strukture — bolja rješenja za već dobro ustaljene domaće izraze. U oba slučaja uspjesi su veći ili manji, ovi-

sno o tome koliko je neka posuđenica (ili njezina vremenski starija zamjena) učvrstila svoj položaj u jeziku i, naravno, u kojoj je mjeri prihvatljiva sa stanovišta tvorbe, ali i razumljivosti.

Smatramo da mnogi pokušaji ove vrste nisu urodili plodom zato što se javljaju prekasno — kad je neka posuđenica uhvatila korijenje u jeziku, vrlo ju je teško izbaciti iz upotrebe, bez obzira na to je li ona dobra ili nije. Isto se tako mnoge zamjene u tolikoj mjeri rašire u upotrebi da svaki novi izraz gubi bitku već na samom početku.

Konačno, prijedlozi da se neke posuđenice (a i neprikladni domaći nazivi) zamijene boljim rješenjima javljaju se uglavnom u časopisu *Jezik*, koji ipak ima ograničenu čitalačku publiku, pa je već time broj onih koji su skloni prihvatiti kakav novi naziv znatno smanjen. Neusporedivo je manji broj napisa te vrsti u dnevnim novinama, a da novinari možda i nisu neskloni upotrebi novih, predloženih izraza, dokazuje nam, između ostalog, i slučaj 'doigravanja' kao zamjene za anglicizam 'plej-of'.

7.8.5. Stilistička vrijednost prevedenica

Prevedenice, jednako kao i posuđenice, imaju stanovitu stilističku vrijednost u jeziku. Ta je vrijednost dvojaka: s jedne strane, postoji velik broj prevedenica koje su same po sebi afektivno posve neutralne, pa im je stilistička vrijednost samo funkcionalna. Preciznije rečeno, one se ponekad javljaju kao alternativa odgovarajućoj posuđenici kako bi se izbjeglo neprestano ponavljanje. S druge strane, mnogo je prevedenica koje su afektivno obojene, pa već samom svojom metaforikom pridonose osebnosti stila: u ovu skupinu možemo ubrojiti mnoge frazeološke kalkove, semantičke posuđenice, a i doslovne prevedenice, koje upravo zbog slikovitosti mogu autoru poslužiti da na življi, često i duhovit, način razbije neki suhoparan tekst (usp. 'tvrdokuhanu prozu', 'Obračun kod O.K. Trsata', 'vrući krumpir', 'željezna gospa' itd.); ova- mo spadaju i modificirani oblici nekih već sasvim udomaćenih prevedenica, odnosno njihove parafraze (usp. npr. 'hladni mir').

7.8.6. Razumljivost prevedenica

Možda razumljivosti prevedenica i ne bi trebalo posvetiti posebnu pažnju ako na problem razumljivosti gledamo kao na pojavu širih razmjera. Moglo bi se, naime, poći od pretpostavke da prevedenice — jednako kao i posuđenice (u velikoj mjeri) a i domaće riječi (u mnogo manjoj mjeri) — mogu različitim slojevima čitalaca, ovisno o kontekstima i raznim drugim faktorima, biti jasne ili nejasne.

Smatrali smo, međutim, da o tome ipak treba napisati nekoliko riječi s obzirom na prvotnu svrhu svake prevedenice. Ne smijemo, naime, zaboraviti da su prevedenice u biti plod svjesnih napora da se neka strana riječ, neka posuđenica koja upravo sa stanovišta razumljivosti nije bliska prosječnom čitaocu/govorniku, zamijeni domaćim ekvivalentom, koji će, očekuje se, biti i razumljiviji. To se, međutim, u brojnim prevedenicama ne postiže, pa su one za prosječna čovjeka jednako tako nerazumljive kao i posuđenice. Mnogo je prevedenica koje, zbog svoje neobične metaforike, zbog nejasnih veza dvaju (ili više) inače poznatih pojmova, zbog upotrebe u sasvim neprimjerenom kontekstu, velikom broju ljudi predstavljaju problem. Jasno je da ovdje ne smijemo zanemariti dva vrlo važna faktora: jedan je, dakako, vremenski, jer što je duže neka prevedenica prisutna u jeziku, to ima više šansi da postane i

razumljiva; drugi je faktor učestalost upotrebe — što je upotreba češća, to raste i stupanj razumljivosti. Ne treba posebno naglašavati kako isti odnosi vrijede i za stupanj prihvaćenosti prevedenice u jeziku.

7.9. Zadatak ove studije ispunjen je time, što je istražio pojavu prevedenica — u najširem smislu toga termina — s različitim aspektata i smjestio ih u širi okvir procesa jezičnog posuđivanja. Cilj nam je također bio da prevedenice u hrvatskom književnom jeziku usporedimo s onima u drugim evropskim jezicima i tako dokažemo kako postoje stanovite opće tendencije u genezi, oblicima i upotrebi toga tipa neologizama.

POPIS SKRAĆENICA

BDNE	= The Barnhart Dictionary of New English 1963—1972
COLL	= Collins Dictionary of the English Language
D	= Danas
DA	= Dictionnaire des anglicismes
DB	= Dictionary of Britain
DC	= The Barnhart Dictionary Companion
DF	= Duden Fremdwörterbuch
DMC	= Dictionnaire des mots contemporaines
La	= Petit Larousse illustré
NOS	= Nyord i svenskan från 40-tal till 80-tal
SBDNE	= The Second Barnhart Dictionary of New English
SL	= Studentski list
St	= Start
Sv	= Svijet
Ša	= Šamšalović, Njemačko-hrvatski rječnik
V	= Vjesnik
VL	= Večernji list
Wa	= Wahrig; Fremdwörter Lexikon
WBD	= The World Book Dictionary
WNWD	= Webster's New World Dictionary of the American Language

LITERATURA

1. E. Alanne (1964), »Das Eindringen von Fremdwörtern in den deutschen Wortschatz der deutschen Handelssprache des 20. Jahrhunderts«, *Neuphilologische Mitteilungen*, 3, LXV, Helsinki. 332—360.
2. D. Alerić (1971/72), »Samoposluživaonica«, *Jezik*, god. XIX, 4—5, Zagreb, 153—154.
3. V. Anić (1972), »Naša najstarija pravila i terminologija Association football«, *Zadarska revija*, 3—4, str. 249—253.
4. V. Anić, (1973/74), »Televizijska riječ šous«, *Jezik*, god. XXI, 5, Zagreb, 157—158.
5. V. Anić, J. Silić (1986), *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Sveučilišna naklada »Libar« — Školska knjiga, Zagreb, 707 str.
6. S. Babić (1961/62), »Životnost novih riječi« *Jezik*, god. VIII, 4, Zagreb, 113—118.
7. S. Babić (1969/70), »Koji naziv da odaberemo za computer?«, *Jezik*, god. XVII, 3, Zagreb, 89—91.

8. S. Babić (1971/72), »Izbor u raznolikosti zamjena za štaubzauger«, *Jezik*, god. XIX, 4—5, Zagreb, 154—156.
9. S. Babić (1972/73), »Klima-uređaj, klima-postrojenje«, *Jezik*, god. XX, 2, Zagreb, 63.
10. S. Babić (1973/74), »O riječi šou«, *Jezik*, god. XXI, 5, Zagreb, 158—160.
11. S. Babić (1975/76a), »Tražimo zamjene za neprihvatljive tuđice«, *Jezik*, god. XXIII, 3—4, Zagreb, 119—120.
12. S. Babić (1975/76b), »Grape-fruit«, *Jezik*, god. XXIII, 3—4, Zagreb, 120—122.
13. S. Babić (1977/78a), »Opet o kambeku«, *Jezik*, god. XXV, 4, Zagreb, 118.
14. S. Babić (1977/78b), »Mješovite tvorenice«, *Jezik*, god. XXV, 5, Zagreb, 129—138.
15. S. Babić (1977/78c), »Hoverkraft — nepotrebna tuđica«, *Jezik*, god. XXV, 5, Zagreb, 158—159.
16. S. Babić (1980), »Njemačke prevedenice — izazov našim lingvistima«, *Dometi*, XIII, br. 9, Rijeka, 91—96.
17. S. Babić (1981/82), »Nadena zamjena za body scanner«, *Jezik*, god. 29, 1, Zagreb, 29—30.
18. S. Babić (1982/83a), »Što plovi svemirom: čunak ili taksi?«, *Jezik*, god. 30, 2, Zagreb, 63—64.
19. S. Babić (1982/83b), »Tzv. play off gubi bitku«, *Jezik*, 5, Zagreb, 154—156.
20. S. Babić (1983/84), »Ljudi moji, postao sam nepismen: ne razumijem više hrvatski«, *Jezik*, god. 31, 2, Zagreb, 55—59.
21. S. Babić (1984), »Njemačke prevedenice u hrvatskom ili srpskom jeziku«, *Leksikografija i leksikologija*, Zbornik radova, Matica srpska, Novi Sad — Beograd, 9—14.
22. S. Babić (1986), *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, JAZU-Globus, Zagreb, 551 str.
23. S. Babić (1987), »O značenju i upotrebi riječi bjelokost i slonovača«, *Jezik*, god. 35, 2, Zagreb, 59—61.
24. S. Babić (1988), »Standardizacija — stabilizacija književnog jezika«, *Jezik*, god. 35, 3, Zagreb, 65—77.
25. S. Babić (1990), »Rubljoper«, *Jezik*, god. 38, 2, Zagreb, 64.
26. E. Barić, D. Malić (1976/77), »O problemu posluženica«, *Jezik*, god. XXIV, 3—4, Zagreb, 90—104.
27. E. Barić (1981/82), »Mogućnost zamjene višječlanog naziva stroj za pranje«, *Jezik*, god. 29, 3, Zagreb, 77—80.
28. E. Barić i sur. (1979), *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 527 str.
29. O. Baškan (1982), »Lexical Transfers from English to Turkish« *The English Element in European Languages*, Reports and Studies, Vol. 2, ed. R. Filipović, Institute of linguistics, Zagreb, 487—501.
30. I. Bauer (1982), *Odstupanja od sintaktičke norme u novinskom tisku na hrvatskom jeziku u SAD pod utjecajem američkog engleskog*, doktorska disertacija u rukopisu, Zagreb.
31. I. Bauer (1986), »Neke sintaktičke osobitosti u američkom novinskom tisku na hrvatskom jeziku. Interferencija na planu rekcije«, *Filologija*, 14, JAZU, Zagreb, 41—52.
32. L. Bloomfield (1970), *Language*, George Allen and Unwin Ltd, London, 566 str.
33. I. Brabec, M. Hraste, S. Živković (1968), *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, Školska knjiga, 280 str.
34. R. A. Bugadov (1967a), »Posuđivanje u leksiku« (prikaz M. Popović), *Suvremena lingvistika*, 4, Zagreb, 229—231.
35. R. A. Bugadov (1967b), »Neologizmi i arhaizmi — pokušaj njihove klasifikacije« (prikaz M. Popović), *Suvremena lingvistika*, 4, Zagreb, 233—237.

36. Ž. Bujas (1957/58), »Uljecaj engleskih atributa«, *Jezik*, god. VI, 2, Zagreb, 62—63.
37. A. Burger (1979), »Die Konkurrenz englischer und französischer Fremdwörter in der modernen deutschen Pressesprache«, *Fremdwort-Diskussion*, Peter Braun, Hrsg., Wilhelm Fink Verlag, München, 246—272.
38. H. Bus (1980), »Amerikanisches Englisch und deutsche Regionalpresse: Probleme lexikalischer Interferenzforschung am Beispiel einer Zeitung des Rhein-Main-Gebietes«, *Studien zum Einfluß der englischen Sprache auf das Deutsche*, W. Viereck, Hrsg., Gunter Narr Verlag, Tübingen, 25—36.
39. Carstensen (1979a), »Evidente und latente Einflüsse des Englischen auf das Deutsche«, *Fremdwort-Diskussion*, Hrsg. P. Braun, W. Fink Verlag, München, 90—94.
40. B. Carstensen (1979b), »Zur Intensität und Rezeption des englischen Einflusses«, *Fremdwort-Diskussion*, Hrsg. P. Braun, W. Fink Verlag, München, 321—326.
41. B. Carstensen (1980), »Semantische Scheinentlehnungen des Deutschen aus dem Englischen«, *Studien zum Einfluß der englischen Sprache auf das Deutsche*, W. Viereck, Hrsg., Gunter Narr Verlag, Tübingen, 77—100.
42. B. Carstensen (1982), »Wörter des Jahres 1981«, *Der Sprachdienst*, Jg. XXVI, H. 1/2, Gesellschaft für deutsche Sprache, Wiesbaden, 1—16.
43. B. Carstensen (1988), »Loan-translation: Theoretical and practical issues«, *Folia linguistica*, XXII/1—2, Mouton-de Gruyter, Berlin, 85—92.
44. D. Chişoran (1986), »English element in Romanian«, *English in Contact With Other Languages*, eds. W. Viereck-W. D. Bald, Akadémiai Kiadó, Budapest, 287—306.
45. Cindrić (1961/62), »Pokušaji uvođenja domaćeg kazališnog nazivlja«, *Jezik*, god. VIII, 4, 111—113.
46. *Collins Dictionary of the English Language* (1979), Second Edition, Collins, London and Glasgow.
47. J. Csapo (1971), »English Sporting Terminology in Hungarian«, *Hungarian Studies in English*, V, Debrecen, 5—50.
48. V. Dabac (1970), *Tehnički rječnik*, 2. dio, Hrvatskosrpsko-njemački, Tehnička knjiga, Zagreb.
49. Dahlstedt-Bergman-Stähle (1969), *Främmande ord i nusvenskan*, Svenska Bokförlaget, Stockholm.
50. M. Dardano (1986), »English influence on Italian«, *English in Contact With Other Languages*, eds. W. Viereck-W.D.Bald, Akadémiai Kiadó, Budapest, 231—252.
51. L. Deroy (1956), *L'emprunt linguistique*, Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Liège, Fascicule CXLI, Edition »Les Belles Lettres«, Paris, 466 str.
52. *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française* (1970), par Paul Robert, Dictionnaire Le Robert, Paris.
53. *Dictionnaire des anglicismes* (1984), par J. Rey-Debove et G. Gagnon, Robert, Paris.
54. *Dictionnaire des mots contemporains* (1985), par Pierre Gilbert, Robert, Paris, 739 str.
55. M. Dietrich (1979), »Das Fremdwort in der Arbeit der 'Gesellschaft für deutsche Sprache'«, *Fremdwort-Diskussion*, Hrsg. P. Braun, W. Fink Verlag, München, 182—185.
56. D. Duckworth (1977), »Zur terminologischen und systematischen Grundlage der Forschung auf dem Gebiet der englisch-deutschen Interferenz«, *Sprachliche Interferenz*, Hrsg. H. Kolb und H. Lauffer, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 36—56.

57. D. Duckworth (1979), »Der Einfluß des Englischen auf den deutschen Wortschatz seit 1945«, *Fremdwort-Diskussion*, Hrsg. P. Braun, W. Fink Verlag, München, 212—245.
58. *Duden Fremdwörterbuch* (1982), (neu bearbeitete und erweiterte Auflage), Bibliographisches Institut, Mannheim/Wien/Zürich.
59. A.-M. Dürrigl (1988), »Hungarizmi u hrvatskom književnom jeziku«, *Jezik*, god. 35, br. 4, Zagreb, 97—100.
60. A. Ellegård (1986), »Några utgångspunkter«, *Språkvård*, 1, Stockholm, 3—5.
61. R. Etienne (1964), *Parlez-vous français?*, Gallimard, Paris, 376 str.
62. E. Eiriksson (1982) »English Loanwords in Icelandic — Aspects of Morphology«, *The English Element in European Languages*, Reports and Studies, Vol. 2, ed. R. Filipović, Institute of linguistics, Zagreb, 266—300.
63. P. Eringa (1977a), »Lexical semantic loans and their re-interpretations«, *Folia linguistica*, XI, 1/2, Mouton Publishers, The Hague, 57—84.
64. P. Eringa (1977b), »Interlingual equivalence of lexical semantic correlations«, *Folia linguistica*, XI, 1/2, Mouton Publishers, The Hague, 85—91.
65. E. Erametsä (1963), »Adam Smith als Mittler englisch-niederländischer Sprach-einflüsse«, *Neuphilologische Mitteilungen*, 2, LXIV, Helsinki, 143—170.
66. M. Faust (1985), »Meaning Borrowings from English in Contemporary Swedish«, *Arkiv för nordisk filologi*, VII.
67. R. Filipović (1966), »The English Element in the Main European Languages«, *SRAZ*, 21—22, Zagreb, 103—112.
68. R. Filipović (1967a), »Principi lingvističkog posuđivanja III«, *Filološki pregled*, I—IV, Beograd, 83—94.
69. R. Filipović (1967b), »Jezici u kontaktu i jezično posuđivanje«, *Suvremena lingvistika*, 4, Zagreb, 27—89.
70. R. Filipović (1968), »Semantic Extension Changes in Adaptation of English Loan-Words in Serbo-Croatian«, *Studia Romanica et Anglica Zagrabienisa*, 25—26, Zagreb, 109—119.
71. R. Filipović (1971), *Kontakti jezika u teoriji i praksi*, Školska knjiga, Zagreb, XVI + 142 str.
72. R. Filipović (1973a), »Some Problems in Studying the English Element in European Languages«, *English Studies Today*, 5, 25—52.
73. R. Filipović (1973b), »Prilog metodi proučavanja anglicizama u evropskim jezicima«, *Suvremena lingvistika*, 7—8, Zagreb, 3—10.
74. R. Filipović (1974), »A Contribution to the Method of Studying Anglicisms in European Languages«, *SRAZ*, 37, Zagreb, 135—148.
75. R. Filipović (1977a), »Nekoliko metodoloških pitanja proučavanja stranog elementa u hrvatsko-srpskom jeziku«, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 1, 13—20.
76. R. Filipović (1977b), »Some Basic Principles of Languages in Contact Reinterpreted«, *SRAZ*, 43—44, Zagreb, 157—166.
77. R. Filipović (1977c), »Primary and Secondary Adaptation of Loan-Words«, *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, XIII, Wien, 116—125.
78. R. Filipović (1977d), »English Words in European Mouths and Minds«, *Folia Linguistica*, X, 3—4, 195—206.
79. R. Filipović (1977/78), »Tuđice i jezična kultura«, *Jezik*, god. XXV, 5, Zagreb, 138—142.
80. R. Filipović (1984/85), »Odnos posrednog i neposrednog posuđivanja u teoriji kontaktne lingvistike«, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XXVII—XXVIII, Novi Sad, 861—867.
81. R. Filipović (1986), *Teorija jezika u kontaktu*, Uvod u lingvistiku jezičnih do-dira, JAZU — Školska knjiga, Zagreb, 322 str.

82. R. Filipović (1990), *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku: porijeklo — razvoj — značenje*, JAZU — Školska knjiga, Zagreb, 336 str.
83. H. Fink (1980), »Superhit oder Spitzenschlager: Ein Versuch zur Häufigkeit und Funktion von Anglizismen und 'Werbeanglizismen' in deutschen Jugendzeitschriften«, *Studien zum Einfluß der englischen Sprache auf das Deutsche*, W. Viereck, Hrsg., Gunter Narr Verlag, Tübingen, 185—212.
84. Ž. Fink (1986), »Neke odrednice kolokvijalnog frazeologizma«, *Strani jezici*, god. XV, 2, Zagreb, 98—102.
85. B. Finka (1972/73), »O upotrebi tuđica u hrvatskom književnom jeziku«, *Jezik*, god. XX, 4, Zagreb, 97—106.
86. B. Fiaka (1979/80), »Načelna riječ o riječima i posebno o riječima okolina, okolica i okoliš«, *Jezik*, god. 27, 1, Zagreb, 16—21.
87. A. Frölich (1962), »Zu den verborgenen englischen Einflüssen«, *Muttersprache*, 72. Jg., Heft 1, Lüneburg, str. 19—22.
88. Ch. E. Funk (1972), *A Hog on Ice And Other Curious Expressions*, Warner Paperback Library, New York.
89. H. Galinsky (1977), »Amerikanisch-englische und gesamtenglische Interferenzen mit dem Deutschen und anderen Sprachen der Gegenwart«, *Sprachliche Interferenz*, Hrsg. H. Kolb und H. Lauffer, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 463—517.
90. H. Galinsky (1980), »American English Post-1960 Neologisms in Contemporary German: Reception-Lag Variables as a Neglected Aspect of Linguistic Interference«, *Studien zum Einfluß der englischen Sprache auf das Deutsche*, W. Viereck, Hrsg., Gunter Narr Verlag, Tübingen, 213—235.
91. H. Galinsky (1991), »Americanisms, Briticisms, Canadianisms, New Zealandisms and Anglicisms in contemporary German«, *Languages in Contact and Contrast*, Essays in Contact Linguistics, ed. V. Ivir and D. Kalogjera, Trends in Linguistics, Mouton de Gruyter, Berlin, New York, 195—223.
92. Gao yu Xu (1985), »Neka zapažanja o neologizmima nastalim od 1977. do 1979. godine«, *Strani jezici*, god. XIV, 1—2, Zagreb, 20—26.
93. J. Gerritsen (1982), »English Influence on Dutch«, *The English Element in European Languages*, Reports and Studies, Vol. 2, ed. R. Filipović, Institute of linguistics, Zagreb, 154—179.
94. J. Gerritsen (1986), »Dutch in contact with English«, *English in Contact With Other Languages*, eds. W. Viereck-W. D. Bald, Akadémiai Kiadó, Budapest, 51—64.
95. J. Giraud, P. Pamart, J. Riverain (1974), *Les nouveaux mots »dans le vent«*, Larousse, Paris.
96. A. Govys-Tonković (1973), »Le Franglais«, *Strani jezici*, god. II, 3, Zagreb, 204—207.
97. C. Grünbaum (1986), »Hür vill vi ha det... i det allmänna språkbruket«, *Språk-vård*, 1, Stockholm, 24—27.
98. R. R. K. Hartmann-F. C. Stork (1972), *Dictionary of Language and Linguistics*, Applied Science Publishers Ltd., London.
99. E. Haugen (1950/1972), »The Analysis of Linguistic Borrowing«, *The Ecology of Language*, Essays by Einar Haugen, Stanford University Press, Stanford, 79—109.
100. E. Haugen, Th. L. Markey (1972), *The Scandinavian Languages*, Mouton, The Hague — Paris, 183 str.
101. E. Haugen (1973), »Bilingualism, Language Contact and Immigrant Languages in the U. S.«, *Current Trends in Linguistics*, ed. T. A. Sebeok, Vol. 10, Linguistics in North America, Mouton, The Hague-Paris, 505—591.

102. F. J. Hausmann (1986), »The Influence of the English Language on French«, *English in Contact With Other Languages*, eds. W. Viereck-W. D. Bald, Akadémiai Kiadó, Budapest, 79—105.
103. B. Havranek (1964), »Problematika miješanja jezika«, *Zadarska revija*, god. XIII, 3, Zadar, 177—185.
104. J. Hedberg (1983), »Svengelska, eller engelskan i Sverige 1983«, *Moderna Språk*, LXXVII, 3, Stockholm, 219—222.
105. M. Höfler (1982), *Dictionnaire des anglicismes*, Larousse, Paris, 308 str.
106. M. Hraste (1959/60), »Kolodvor«, *Jezik*, god. VIII, 1, Zagreb, 30.
107. W. Huber (1977), »Interferenz und Syntax«, *Sprachliche Interferenz*, Hrsg. H. Kolb und H. Lauffer, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 57—76.
108. P. Ivić (1978), »Matthias Rammelmeyer: Die deutschen Lehnübersetzungen im Serbokroatischen. Beiträge zur Lexikologie und Wortbildung«, *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, XXI/1, Novi Sad, 236—250.
109. I. Jakobsz-Németh (1982), »Phonological Adaptation of English Loanwords in Hungarian«, *The English Element in European Languages*, Reports and Studies, Vol. 2, ed. R. Filipović, Institute of linguistics, Zagreb, 244—265.
110. M. Jauk-Pinhak (1986), »Engleski element u hidskom jeziku«, *Filologija*, 14, JAZU, Zagreb, 145—152.
111. J. Jernej (1978), »Fraseologia in chiave contrastiva«, *SRAZ*, XXIII, 1—2, Zagreb, 349—362.
112. Lj. Jonke (1953), »O upotrebi tudih riječi«, *Jezik*, god. II, 1, Zagreb, 1—4.
113. A. Jonsson (1986), »Hür vill vi ha det... i etermediernas språk?«, *Språkvård*, 1, Svenska språknämnden, Stockholm, 27—29.
114. J. Juhasz (1970), *Probleme der Interferenz*, Max Hueber Verlag, München, 174 str.
115. J. Juhasz (1977), »Überlegungen zum Stellenwert der Interferenz«, *Sprachliche Interferenz*, Hrsg. H. Kolb und H. Lauffer, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1—12.
116. D. Jutronic-Tihomirović (1975/76), »Prilog proučavanju sintaktičke interferencije kod jezika u kontaktu«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, god. 14—15, sv. 14—15, Zadar, 149—258.
117. R. Kalmeta (1978/79), »Imenice okolina, okolica, okoliš u zemljopisnom znanstvenom jeziku«, *Jezik*, god. XXVI, 2, Zagreb, 48—53.
118. R. Katičić (1973/74), »O purizmu«, *Jezik*, god. XXI, 3—4, Zagreb, 84—90.
119. R. Katičić (1986), *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, JAZU — Globus, Zagreb, 529 str.
120. B. Klaić (1953), »O zamjenjivanju tuđica našim riječima«, *Jezik*, god. I, 4, Zagreb, 107—113.
121. B. Klaić (1978), *Rječnik stranih riječi*, priredio Ž. Klaić, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb.
122. I. Klajn (1971), *Utjecaji engleskog jezika u italijanskom*, Filološki fakultet, Beograd, 306 str.
123. I. Klajn (1978), *Razgovori o jeziku*, Vuk Karadžić, Beograd, 159 str.
124. G. Korlén (1986), »Sprachkontakt in der Hanse«, *Moderna Språk*, LXXX, 4, Stockholm, 312—314.
125. H. Kuhn (1971), »Ergänzende Beobachtungen zu Lehnsyntax, Lehnwendung und Lehnbedeutung«, *Fragen zur strukturellen Syntax und der kontrastiven Grammatik*, Schriften des Instituts für deutsche Sprache, 17, Düsseldorf, 183—201.
126. M. Lehnert (1986), »English Loans in GDR German«, *English in Contact With Other Languages*, eds. W. Viereck-W. D. Bald, Akadémiai Kiadó, Budapest, 129—157.

127. W. F. Leopold (1939—49), *Speech Development of a Bilingual Child*, Northwestern University Press, 188 + 299 + 200 + 176 str.
128. M. Ljung (1984), »The Reception of English Loans in Swedish«, *Scandinavian Working Papers on Bilingualism*, 2, Stockholm, 72—88.
129. M. Ljung (1986a), »Undersökningen Engelskan i Sverige«, *Språkvård*, 1, Stockholm, 5—11.
130. M. Ljung (1986b), »Role of English in Sweden«, *English in Contact With Other Languages*, eds. W. Vierck-W. D. Bald, Akadémiai Kiadó, Budapest, 369—386.
131. L. I. Lupačova (1988), »Frazeološki vezano značenje kao činilac širenja semantičkog opsega riječi«, *Jezik*, god. 35, br. 5, Zagreb, 137—142.
132. D. Maček-Riffer (1978), »O slikovitom izražavanju«, *Strani jezici*, 3—4, Zagreb, str. 175—182.
133. T. Maretić (1924), *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik*, Znanstvena djela za opću naobrazbu, JAZU, knj. VII, Zagreb, 205 str.
134. A. Martinet (1982), *Osnove opće lingvistike*, (prijevod i predgovor A. Kovačec), Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 188 str.
135. J. Matešić (1982), *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 808 str.
136. A. Menac (1970—1971), »O strukturi frazeologizma«, *Jezik*, br. 1, 1—4.
137. A. Menac (1972), »Svoje i posuđeno u frazeologiji«, *Strani jezici*, 1, Zagreb, 9—18.
138. A. Menac (1976), »Frazeologizmi oko riječi kraj/konac u različitim jezicima«, *Strani jezici*, god. V, 1—2, Zagreb, 35—38.
139. M. Mihajević (1991), *Računalna terminologija*, doktorska disertacija u rukopisu.
140. M. Moguš (1977/78), »Ni Flašapromet ni Bocapromet«, *Jezik*, god. XXV, 3, Zagreb, 93.
141. G. Mounin (1979), *Dictionnaire de la linguistique*, Presse Universitaire Française, Paris, 340 str.
142. V. Muhvić-Dimanovski (1990), »Some Recent Semantic Loans of English Origin in Serbo-Croatian«, *Languages in Contact*, Proceedings of the Symposium 16. 1. Languages in Contact of the 12th ICEAS, Zagreb, July 25—27, 1988, eds. R. Filipović-M. Bratanić, 151—156.
143. Ž. Muljačić (1968), »Tipologija jezičnog kalka«, *Radovi*, Sv. 7, Filozofski fakultet, Zadar, 5—19.
144. S. Nilsson (1986), »Engelskan i tidningssvenskan«, *Språkvård*, 1, Svenska språknämnden, Stockholm, 23.
145. O. Nüssler (1979), »Das Sprachreinigungsgesetz«, *Fremdwort-Diskussion*, Hrsg. P. Braun, W. Fink Verlag, München, 186—189.
146. I. Nyomarkay (1981/82), »Igrokaz od Schauspiel?«, *Jezik*, god. 29, 3, Zagreb, 89—91.
147. *Ny ord i dansk 1968—69* (1972), Dansk Sprognaevn, Copenhagen, 79 str.
148. *Ny ord i dansk 1970—71* (1978), Dansk Sprognaevn, Copenhagen, 115 str.
149. *Nyord i svenskan från 40-tal till 80-tal* (1986), Svenska språknämnden och Esselte Studium AB, Stockholm.
150. E. Oksaar (1984), »Das Deutsche im Sprachkontakt«, *Sprachgeschichte*, Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung, Walter de Gruyter, Berlin—New York, 845—854.
151. B. Orešnik (1982), »On the Adaptation of English Loanwords into Finnish«, *The English Element in European Languages*, Reports and Studies, Vol. 2, ed. R. Filipović, Institute of linguistics, Zagreb, 180—212.
152. S. Öhman (1977), »Einflüsse des Deutschen auf das Schwedische in neuerer Zeit, wie sie sich in der Zeitungssprache wiederpiegeln«, *Sprachliche Interferenz*, Hrsg. H. Kolb und H. Lauffer, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 532—550.
153. A. Paunov (1971/72), »Frazeologizame«, *Jezik*, god. XIX, 2—3, Zagreb, 92—95.

154. A. Peco (1986), »Germanizmi u Vukovu Srpskom rječniku iz 1852.«, *Filologija*, 14, JAZU, Zagreb, 271—282.
155. *Petit Larousse illustré* (1982), Librairie Larousse, Paris.
156. J. A. Pfeffer (1977), »Deutsches Lehnwort im Wortschatz der Amerikaner von 1976«, *Sprachliche Interferenz*, Hrsg. H. Kolb und H. Lauffer, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 518—525.
157. P. v. Polenz (1979), »Fremdwort und Lehnwort sprachwissenschaftlich betrachtet«, *Fremdwort-Diskussion*, Hrsg. P. Braun, W. Fink Verlag, München, 9—31.
158. Ch. Prati (1986), »Anglicisms in European Spanish«, *English in Contact With Other Languages*, eds. W. Viereck-W. D. Bald, Akadémiai Kiadó, Budapest, 345—367.
159. A. Ptičar, B. Tafra (1979/80), »Još o okolini, okolici i okolišu«, *Jezik*, god. 27, 1, Zagreb, 14—16.
160. V. Putanec (1980/81), »Porijeklo značenja glagola plijeniti 'osvajati, oćaravati'«, *Jezik*, god. 28, 3, Zagreb, 76—78.
161. R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik (1972), *A Grammar of Contemporary English*, Longman, London.
162. M. Rammelmeyer (1975), *Die deutschen Lehnübersetzungen im Serbokroatischen*, Frankfurter Abhandlungen zur Slavistik, Band 23, Wiesbaden, XIII + 359 str.
163. A. J. Raude (1985), »Le français menacé par le 'look'«, *Science et Vie*, No. 817, Paris, 78—83 (nast. 182—183).
164. S. Rittgasser (1975/76), »O problemu određivanja frazeologizma«, *Jezik*, god. XXIII, 2, Zagreb, 36—41.
165. P. Rogić (1961/62), »Prinos mrtvih klasičnih jezika tvorbi kompozita u suvremenim živim jezicima«, *Jezik*, god. IX, 5, Zagreb, 129—132.
166. A. Room (1986), *Dictionary of Britain*, Oxford University Press.
167. G. Sadoul (1972), *Dictionary of Films*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 432 str.
168. K. Sajavaara (1986), »English Influence on Finnish«, *English in Contact With Other Languages*, eds. W. Viereck and W. D. Bald, Akadémiai Kiadó, Budapest, 65—77.
169. Z. Salzmänn (1991), »Anglicisms in Modern Literary Czech«, *The English Element in European Languages*, Vol. 3, ed. R. Filipović, Institute of Linguistics, Zagreb, 122—164.
170. M. Samardžija (1985/86), »Reljkovičev jezični purizam«, *Jezik*, god. 33, 5, Zagreb, 137—143.
171. J. Schmidt-Radefeldt (1986), »Anglicisms in Portuguese«, *English in Contact With Other Languages*, eds. W. Viereck and W. D. Bald, Akadémiai Kiadó, 265—285.
172. H. Schottmann (1977), »Die Beschreibung der Interferenz«, *Sprachliche Interferenz*, Hrsg. H. Kolb und H. Lauffer, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 13—35.
173. E. Schneeweis (1960), *Die deutschen Lehnwörter im Serbokroatischen in kulturgeschichtlicher Sicht*, Walter de Gruyter-Co., Berlin, 206.
174. K. H. Schönfelder (1957), *Deutsches Lehnwort im amerikanischen Englisch*, Max Niemeyer Verlag, Halle, 288 str.
175. K. Schumann (1965), »Zur Typologie und Gliederung der Lehnprägung«, *Zeitschrift für slavische Philologie*, Band XXXII, Heft I, Heidelberg, 61—90.
176. R. Simeon (1969), *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva, I i II dio*, Matica hrvatska, Zagreb.
177. K. Sørensen (1973), *Engelske lån i dansk*, Dansk Sprognaevns skrifter 8, København, 147 str.
178. K. Sørensen (1982), »English Influence on Contemporary Danish«, *The English Element in European Languages*, Vol. 2, ed. R. Filipović, Institute of Linguistics, Zagreb, 71—153.

179. K. Sørensen (1986), »Anglicisms in Danish«, *English in Contact With Other Languages*, eds. W. Viereck-W. D. Bald, Akadémiai Kiadó, Budapest, 31—49.
180. K. Sørensen (1990), »Sociolinguistic Relations between English and Danish since 1945«, *Languages in Contact*, Proceedings of the Symposium 16. 1. of the 12th ICAES, Zagreb, July 25—27, 1988, eds. R. Filipović-M. Bratanić, 30—32.
181. A. Stančić (1982/83), »Strane reči — smetnja sporazumevanju«, *Jezik*, god. 30, 4, Zagreb, 97—100.
182. A. Stene (1945), *English Loan-Words in Modern Norwegian*, Oxford University Press-Tanum förlag, London — Oslo, 222 str.
183. H. Striedter-Temps (1958), *Deutsche Lehnwörter im Serbokroatischen*, Slavistische Veröffentlichungen, Band 18, Berlin, 225 str.
184. M. Surdučki (1978), *Srpskohrvatski i engleski u kontaktu*, Matica srpska, Novi Sad, 368 str.
185. M. Simundić (1970/71), »Auto-cesta ili autoput«, *Jezik*, god. XVIII, 4, Zagreb, 122—125.
186. M. Simundić (1972/73), »Još o nazivu trgovine gdje se kupac sam služi«, *Jezik*, god. XX, 1, Zagreb, 26—27.
187. M. Simundić (1973/74), »Marketing i leasing«, *Jezik*, god. XXI, 3—4, Zagreb, 122—124.
188. M. Simundić (1973/74), »Predstava ili šou«, *Jezik*, god. XXI, 5, Zagreb, 156—157.
189. P. Šimunović (1966/67), »Lož-ulje«, *Jezik*, god. XIV, 3, Zagreb, 89—90.
190. M. Šipka (1964/65), »Dvogled, dogled, dalekozor«, *Jezik*, god. XII, 2, Zagreb, 51—56.
191. D. Škara (1987), »Neki aspekti adaptacije skraćenica engleskog porijekla u hrvatskom ili srpskom jeziku«, *Strani jezici*, god. XVI, 3—4, 143—149.
192. D. Škara (1987), »Prilog proučavanju anglicizama u hrvatskom ili srpskom jeziku«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, god. 26, sv. 26, Zadar, 113—122.
193. I. Škarić (1983), »Hardware je zapravo željezarija«, *Jezik*, god. 30, 4, Zagreb, 101—103.
194. D. Škiljan (1980), *Pogled u lingvistiku*, Školska knjiga, Zagreb.
195. A. Štambuk (1984), »O tvorbi nazivlja elektroničkih računala«, *Jezik*, god. 31, 4, Zagreb, 119—124.
196. B. Šulek, (1990), *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja, I i II svezak reprint izdanja*, Globus, Zagreb.
197. B. Tafra (1986), »Razgraničavanje homonimije i polisemije«, *Filologija*, 14, JAZU, Zagreb, 381—393.
198. S. Težak (1975/76), »O upotrebi glagolskih imenica«, *Jezik*, 5, Zagreb, str. 129—130.
199. *The Barnhart Dictionary of New English 1963—1972* (1973), C. L. Barnhart, S. Steinmetz, R. K. Barnhart, Longman, London.
200. *The Second Barnhart Dictionary of New English* (1980), C. L. Barnhart, S. Steinmetz, R. K. Barnhart, Barnhart Books, Bronxville, New York.
201. A. Vašek (1983), »On Language Shift and Language Switch in Isolated Languages«, *Sbornik praci Filozoficke fakulty Brnenske University*, XXII, A 31, Brno, 15—25.
202. K. Viereck (1936), »English Loans in Austrian German«, *English in Contact With Other Languages*, eds. W. Viereck and W. D. Bald, Akadémiai Kiadó, Budapest, 159—177.
203. K. Viereck, W. Viereck, I. Winter (1975), »Wie English ist unsere Pressesprache?«, *Grazer Linguistische Studien*, Festschrift für N. Denison, 2, Graz, 205—226.

204. W. Viereck (1980a), »Zur Thematik und Problematik von Anglizismen im Deutschen«, *Studien zum Einfluß der englischen Sprache auf das Deutsche*, Hrsg. W. Viereck, Gunter Narr Verlag, Tübingen, 9—25.
205. W. Viereck (1980b), »Empirische Untersuchungen insbesondere zum Verstand und Gebrauch von Anglizismen im Deutschen«, *ibid.*, 238—321.
206. W. Viereck (1982), »The Influence of the English Language on German«, *Amerikastudien — American Studies*, Jahrgang 27, Vol. 27, Wilhelm Fink Verlag, München, 203—214.
207. W. Viereck (1983), »English in prewar and FRG German«, *English in Contact With Other Languages*, eds. W. Viereck-W. D. Bald, Akadémiai Kiadó, Budapest, 107—128.
208. W. Viereck (1988), »The political and technological impact of the United States of America in the 1950s and early 1960s as reflected in several European languages«, *Folia linguistica*, XXII 1—2, Mouton-de Gruyter, Berlin, 141—152.
209. Z. Vince (1963), »Puristička zaoštrnost suradnika 'Zore dalmatinske'«, *Ivšičev zbornik*, Zagreb, 397—406.
210. Z. Vince (1972), »Briga za hrvatsku terminologiju u dalmatinskoj Hrvatskoj XIX st.«, *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, sv. 19, Zadar, 253—293.
211. Z. Vince (1980), »I jezična čistoća i funkcionalnost«, *Jezik*, god. 27, 2—3, Zagreb, 65—79.
212. Z. Vince (1984/85), »Stjepan Ivšić i hrvatski književni jezik«, *Jezik*, god. 32, 4, Zagreb, 99—113.
213. V. Vinja (1951), »Calque linguistique u hrvatskom jeziku Marka Marulića«, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta*, Zagreb, 547—566.
214. V. Vinja (1954), »O nekim oblicima romansko-slavenskog jezičnog miješanja«, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta*, Zagreb, 199—208.
215. V. Vinja (1986), »Hibridni rezultati jezičnih dodira«, *Filologija*, 14. JAZU, Zagreb, 419—432.
216. M. Vujanić-Lednicki (1987), »Neologizmi kao stilistička značajka poetskog jezika Borisa Viana«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, god. 26, sv. 26, Zadar, 123—136.
217. Z. Vuković (1978/79), »Stop za non stop«, *Jezik*, god. XXVI 5, Zagreb, 150—151.
218. G. Wahrig (1983), *Fremdwörter Lexikon*, (Neuausgabe), Mosaik Verlag, München.
219. E. Wallberg (1962), »Verborgene Einflüsse des Englischen auf die deutsche Sprache«, *Muttersprache*, 72. Jg., Heft 1, Lüneburg, 17—19.
220. M. Wandruszka (1977), »Interferenz und Übersetzung«, *Sprachliche Interferenz*, Hrsg. H. Kolb und H. Laufer, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 101—118.
221. D. Ward (1986), »English contribution to Russian«, *English in Contact With Other Languages*, eds. W. Viereck-W. D. Bald, Akadémiai Kiadó, Budapest, 307—331.
222. *Webster's New World Dictionary of the American Language* (1970), The World Publishing Company, New York and Cleveland.
223. U. Weinreich (1954), »Linguistic Convergence in Immigrant America«, *Report of the Fifth Annual Round Table Meeting on Linguistics and Language Teaching*, Monograph Series on Language and Linguistics. No. 7, Georgetown University Press, Washington, 40—56.
224. U. Weinreich (1953/1963), *Languages in Contact*, Mouton Co., The Hague, 148 str.
225. C. J. Wells (1985), *German: A linguistic history to 1945*, Clarendon Press, Oxford.
226. P. Wendelken (1967), »Der Einfluß des Englischen auf das heutige Werbe-deutsch«, *Muttersprache*, 77. Jg., Heft 10, Mannheim, 289—308.

227. W. Wills (1977), *Übersetzungswissenschaft: Probleme und Methoden*, Klett, Stuttgart.
228. R. Zett (1968/69), »O problematici složenica tipa 'nogomet'«, *Jezik*, god. XVI, 4, Zagreb, 103—110.
229. S. Žepić (1976), *Wortbildung des Substantivs im Deutschen und Serbokroatischen*, Institut za lingvistiku, Zagreb, 51 str.

Summary

LOAN TRANSLATIONS — A FORM OF NEOLOGISMS

The analysis of loan translations — a rather frequent form of neologisms — was basically carried out in two directions: the aim of the first one was to define different categories of loan translations (in the widest sense of the term); the other one was to determine their structure from the point of view of morphology and word formation. It was found out that it is quite difficult to speak about »clean« categories with firm borders: many of the categories show overlapping and it is frequently impossible to determine whether a given example belongs to a loan phrase, a semantic loan or a loan translation proper. As a consequence there is a vast number of different approaches to basically identical categories seen, of course, from different aspects. One of the prerequisites for the analysis of loan translations was the establishment of a number of criteria for their identification; closely related to identification is the determination of their origin. The morphological characteristics of loan translations were primarily investigated from the aspect of their fitting into the native (Croatian) structure or being innovations to the system. One of the inevitable conditions which help generating neologisms — and in the first place loan translations — is a certain degree of linguistic purism: this is why one of the chapters was dedicated to this phenomenon. The study aimed at placing the category of loan translations within the wide frame of linguistic borrowing. It also endeavoured to compare loan translations in Croatian with those in other European languages in order to prove the existence of certain universal tendencies in the genesis, forms and usage of this type of neologisms.

ŠVEDSKI U ŠVENGLJESKOM — STILL GOING STRONG

Prilog proučavanju jezičnih dodira na primjeru anglicizama u švedskom

I. UVOD

... engleski ne samo da je postao nosilac novog znanja već se razvio i u unutar kulturni medij (...). Tko danas nije u stanju razumjeti i izražavati se na engleskom — ili ostavljati takav utisak — definitivno je izvan igre. A tko si može priuštiti da bude vani?¹

I.1. Ova sažeta konstatacija prisutnosti engleskog jezika u Švedskoj i švedskom te njezinog osnovnog uzroka jasno ukazuje na intenzitet englesko-švedskog kontakta i, indirektno, na njegovu relevantnost kao teme općelin-gvističkih, socio- i psiholingvističkih te socioloških istraživanja. Mnogi drugi, manje odmjereni, komentari i vrijednosni sudovi oba predznaka mogli bi poslužiti kao ilustracija interesa i zabrinutosti što ga ova tema izaziva i među stručnjacima i u švedskoj javnosti. Česti su naslovi poput »engleska bolest švedskog jezika«², »prijetnja sa zapada«³ ili, suprotno tome, »švengleski i nije tako bedasta stvar«⁴. Još bi živopisniji bili primjeri upotrebe engleskih posuđenica, koja je tolika da se »danas ne može prošetati ulicama većeg skandinavskog grada ili otvoriti neke novine a da se ne vide više ili manje prerušene engleske riječi.«⁵ Refren pjesme popularne prije nekoliko godina na svoj način govori o prisutnosti engleskog jezika i američke kulture u švedskoj svakodnevnicu: »Fyra *bugg* och en *Coca Cola* -- spela *freestyle* med fräck musik«⁶.

¹ »... engelskan inte bara blivit bärare av ny kunskap utan har också utvecklats till innekulturens medium (...). Den som idag inte kann förstå och uttrycka sig på engelska — eller se sken av det — är definitivt ute. Och vem har råd att vara ute?« (Ljung 1988:23)

² *Svenska språkets engelska sjuka*, V. de Geer 1962, Stockholm; časopis *Land* 24/1987; novine *Dagens Nyheter*, 29. 11. 1988., itd.

³ »Hotet från väster«, *Språkvård* 2/1986 (Chrystal /1986/).

⁴ »Svengelska är inte så dumt«, *Språkvård* 3/87 (Melin /1987/).

⁵ »Today one cannot walk the streets of a sizable Scandinavian town or open a newspaper without seeing more or less disguised English words.« (Haugen 1987: 84).

⁶ »Četiri *bugga* (guma za žvakanje) i *Coca-Cola*, slušaj *freestyle* (walkman) s bezobraznom muzikom.«

Ipak, brojčane analize prisutnosti engleskog u švedskom — svaka sa svojim ograničenjima, ali ipak relevantne barem u pogledu osnovnog dojma — pokazuju da ona nije alarmantna: 1% anglicizama među 6000 najfrekventnijih leksičkih jedinica u jeziku švedskih novina⁷; 0,18—1,9% pojavnica, ovisno o žanru, odnosno 0,43% pojava posuđenica iz engleskog u korpusu od 466 167 riječi⁸; 2,5 posuđenice iz engleskog na 1000 pojavnica u novinskom tekstu⁹. Ti se podaci suprotstavljaju dramatičnim pozivima na zaštitu švedskog i pokazuju da je bila pretjerana i tvrdnja istaknutog lingvisti K.H. Dahlstedta iz 1962. godine da će »jedan svjetski jezik — američki i evropski engleski — ubrzo raznijeti brane na starom toku švedskog«¹⁰. Ako, međutim, i nije vjerojatno da će rijeka švedskog biti skrenuta, ovi rezultati istovremeno pokazuju da se engleske struje osjećaju na mnogim dionicama njezinog toka. Još je ilustrativniji u tom pogledu rječnik neologizama u švedskom *Nyord i svenskan* (*NyO*): među nešto manje od 1800 riječi stranog porijekla (od ukupno oko 7500 natuknica) gotovo 90% ih je engleskog porijekla.¹¹

I.2. Iako prisutnost engleskog elementa u švedskom nije promakla pažnji lingvisti, opći je dojam u skladu s procjenom Einara Haugena da su »se pisali članci i neobjavljene teze, ali oni su tek načeli problem.«¹²

Tradicionalno se prisutnost engleskog prikazivala kroz primjerima ilustriran popis leksičkih grupa posuđenica s obzirom na značenje, odnosno popis područja upotrebe posuđenih riječi (u radovima posvećenim isključivo posuđenicama, npr. Hellquist 1930, Holmkvist 1951, kao i u sintetičkim prikazima švedskog, npr. Molde 1983:50—51, Bergman 1984:213—216). Ponekad se taj aspekt kombinira s kraćom raspravom o tvorbi riječi i formalnoj adaptaciji posuđenica (Söderbergh 1973, Chrystal 1980). Adaptacijom anglicizama su se u više svojih radova bavili G. Bergman (1970, 1971) te G. Tingbjörn (1968). Semantičke i stilističke teme dominiraju u Danell 1962 i Tingbjörn 1976.

Opsežniju studiju engleskog elementa u jeziku švedske štampe provela je J. Chrystal (1988). Ta studija sadrži mnoštvo informativnih brojčanih podataka o raznim aspektima englesko-švedskog kontakta, uključujući i »više« jezične razine, baš kao i izvještaji suradnika na štokholmskom, sociolingvistički usmjerenom, projektu *Engelskan i Sverige / English in Swedish* (Ljung, Bonnier, Sjögren, Jones, Thorstrand, Lyckow) te završni izvještaj M. Ljunga (1985). Sinkronijski prikaz veoma različitih aspekata englesko-švedskog kontakta dat je u Ljung 1988.

Bo Seltén, autor nekoliko kraćih članaka o engleskom elementu u švedskom (1983, 1986), izdao je 1987. god. rječnik »svengleskog«, *Svengelsk ordbok*, koji na stotinjak stranica objašnjava značenje i engleski model »posuđenica iz engleskog i drugih riječi s engleskim elementima pronađenih u švedskim novinama i časopisima«¹³.

⁷ Gellerstam 1973.

⁸ Ljung 1985:159.

⁹ Chrystal 1988:59.

¹⁰ »Ett världsspråk — den amerikanska och europeiska engelskan — är nära att spränga fördämningarna till svenskans gamla strömfara.« (K. H. Dahlstedt 1971/1962:74).

¹¹ Nyord i svenskan (1986):13—26.

¹² »Articles and unpublished theses have been written, but have only nibbled at the problem.« (Haugen 1987:85).

¹³ Seltén 1987:3.

I.3. Iako je fenomen engleskog utjecaja na švedski uistinu impresivan, neposredan povod za izbor predmeta mog istraživanja bio je druge prirode. Ispitivanje englesko-švedskog kontakta u Švedskoj je, naime, predviđeno u okviru projekta *Engleski element u evropskim jezicima (EEEL)*, na kojem se već niz godina radi u Zavodu za lingvistiku Filozofskog fakulteta i u Zavodu za lingvistička istraživanja JAZU u Zagrebu, pod vodstvom prof. dr. Rudolfa Filipovića.

U okviru projekta sinkronijskim se pristupom ispituje posredni kontakt engleskog s dvadesetak evropskih jezika u odgovarajućim evropskim državama. Cilj je projekta opis kontakta svakog od jezika s engleskim (prvenstveno kroz opis adaptacije anglicizama na fonološkoj, morfološkoj i semantičkoj razini, u skladu s teorijom R. Filipovića¹⁴), usporedba opisa te izrada rječnika za pojedine jezike odnosno sintetskog Etimološkog rječnika anglicizama u evropskim jezicima.

U ovom se radu opisuje adaptacija anglicizama u švedskom, u skladu s teorijom i metodologijom korištenom u radu na projektu¹⁵, a na osnovu analize 1461 anglicizma. Ti su anglicizmi uvršteni u *Rječnik anglicizama u švedskom*, priložen magistarskom radu¹⁶ na kojem se temelji ova studija. *Rječnik* sadrži oko dvije trećine ukupnog broja anglicizama sakupljenih za projekt *EEEL*.

II. ANGLICIZMI, PSEUDOANGLICIZMI

II.1. Korpus na kojem se temelje zaključci opisani u ovom radu sadrži 1461 anglicizam — osnovne posuđenice, varijante i izvedenice, u upotrebi u suvremenom švedskom. Termin anglicizam koristim u značenju posuđenice »preuzete iz engleskog jezika kao strana riječ koja se, da bi se mogla integrirati u sustav jezika primaoca i tako postati posuđenica, u toku transfera mora adaptirati prema sustavu jezika primaoca«¹⁷. Njime su obuhvaćene i posuđenice kod kojih je engleski funkcionirao kao jezik posrednik (npr. *cafeteria*, *denim*, *kopra*, *parkas*, *reggae*, *safari*, *sepoi*, itd.), kao i posuđenice čiji modeli sadrže (isključivo) morfeme ne-engleskog porijekla, ukoliko su stvoreni (modeli) u okviru engleskog sustava. Takve su riječi naročito zastupljene u znanstvenoj i tehničkoj terminologiji: *aerosol*, *egotripp*, *metadon*, *permafrost*, *scientologi*, *telefaksimit* itd.).

Anglicizmima se u ovom radu nazivaju one posuđenice iz engleskog kod kojih je došlo do transfera i forme i sadržaja, što znači da su uključene i hibridne posuđenice, budući da je i kod njih došlo do transfera i forme i sadržaja (barem) jednog leksičkog elementa, npr. *arrow-* u *arrowrot*, *donkey-* u *donkeypanna*, *grape-* u *grapefrukt*, *teddy-* u *teddybjörn*, *tuffa* u *tuffa till* itd.

¹⁴ Teorija je opisana u nizu članaka na hrvatskom i engleskom jeziku, a najcjelovitije u knjigama Filipović (1986) i (1990).

¹⁵ Na izvjesna odstupanja od teorije (npr. u definiciji pseudoanglicizama, utvrđivanju stupnja semantičke adaptacije u nekim, relativno rijetkim slučajevima) ukazuje se u tekstu.

¹⁶ Antunović (1990).

¹⁷ Filipović 1990:16.

Pod *anglicizmom* se, međutim, ne podrazumijevaju, i u korpus nisu uključene, prevedenice i semantičke posuđenice, budući da su one nastale kao rezultat transfera sadržaja, ali ne i forme.

II.2. Posebno su pitanje tzv. pseudoanglicizmi, tj. riječi ili izrazi sastavljeni od elemenata engleskog porijekla koji, međutim, kao cjelina ne postoje u engleskom¹⁸. Pseudoanglicizmi u švedskom su npr. *babylift* (= vrst nosiljke za bebe), *dipmix* (»mješavina začina — dodatak sosu u koji se umaču krekeri i sl.«), *freestyle* (»walkman«), *hockey-bockey* (»igra slična hokeju koja se igra štapovima za bandy«), *wintersurfing* (»jedrenje na ledu, na dasci sličnoj onoj za vindsurfing«).¹⁹ Takve su riječi osobito česte među nazivima proizvoda, što rječito govori o prestižu engleskog na međunarodnoj komercijalnoj sceni, a sa čime je usko povezan i veoma nizak stupanj adaptacije karakterističan za saštavne elemente pseudoanglicizama.

Ovakvi pseudoanglicizmi, pri čijoj su tvorbi korišteni *leksički* elementi engleskog porijekla, nisu uvršteni u korpus korišten u ovom radu. Termin se, međutim, ovdje koristi u suženom značenju u odnosu na njegovu upotrebu u Filipović 1986 i 1990. Tamo se, naime, pseudoanglicizmima nazivaju i riječi nastale u jeziku primaoca (hrvatskom) koje sadrže jedan leksički i jedan gramatički morfem engleskog u kombinaciji koja ne postoji u engleskom. Za njih se kaže da su dobivene od anglicizama derivacijom pomoću morfema *-er* i *-ist*²⁰.

Budući da je *-ist* morfem i švedskog sustava, derivacije pomoću njega nisu, niti prema široj definiciji, kandidati za pseudoanglicizme u švedskom. Što se tiče morfema *-er*, sakupljajući korpus nisam naišla niti na jednu švedsku riječ dobivenu pomoću tog morfema a da nije postojao i potencijalni engleski model na *-er*, osim na pseudoanglicizme ranije spomenutog tipa (npr. *snowracer*) u kojima je *-er* vezan s leksičkim morfemom u cjelinu koja postoji i u engleskom, a u švedskom funkcionira kao jedan element složenice. Kod riječi poput hrvatskog *džezzer* ili *skifist* nameće se pitanje da li su one doista pseudoanglicizmi, ili je njihova pojava nagovještaj, ili znak, importacije određenog gramatičkog morfema. Jer, iako je importacija gramatičkih morfema rijetka pojava, ona nije nemoguća, o čemu svjedoči i švedsko *-s*, u značenju »množina«. Weinreich, naprimjer, kaže da je »transfer pojedinačnih morfema svih vrsta sasvim sigurno moguć pod određenim povoljnim strukturalnim uvjetima, poput otprije postojećih sličnosti obrazaca ili relativno nezvanog i stalnog oblika morfema«²¹. Velik broj anglicizama u kojima se javljaju *-er* i *-ist*, upoznatost govornika jezika-primaoca s tim morfemima iz (ranijih) kontakata s drugim jezicima, te klasično porijeklo navedenih morfema nisu nevažni u pogledu stvaranja povoljnih uvjeta za importaciju, a u slučaju englesko-švedskog kontakta od posebnog bi značaja bila i bliskost dvaju jezičnih sustava, i naročito sličnost tvorbenih principa.

¹⁸ prema Filipović 1986:195.

¹⁹ usp. Seltén 1987:16.

²⁰ usp. Filipović 1986:195, 1990:19/20.

²¹ »... the transfer of individual morphemes of all types is definitively possible under certain favorable structural conditions, such as a preexisting similarity in patterns or the relatively unbound and invariant form of the morpheme.« (Weinreich 1963 /1953/44).

S obzirom na različita iskustva vezana uz ispitivanje anglicizama u hrvatskom i u švedskom, čini se da je upravo status ovakvih riječi (tipa hrv. *džezer*, *skifist*) jednu od pitanja čijem će rješavanju pomoći usporedba anglicizama u većem broju jezika.

U ovom radu kao pseudoanglicizmi nisu tretirane niti posuđenice dobivene elipsom (o elipsi v. III.4), što je također različito od principa opisanog u npr. Filipović 1990:19/20. Za te je riječi moguće sa sigurnošću utvrditi jedan engleski model, a njihovo je značenje — kao kod anglicizama — usko vezano uz značenje tog modela. Elipsa je zbog toga ovdje shvaćena kao oblik morfološke adaptacije anglicizama suprotan postupku potpune transmorfemizacije (v. VI.1.1.1.) kod jednostavnih riječi odnosno tautološkoj tvorbi kod složenica (v. VI.1.2.3.).

II.3. Određenu nesigurnost pri sakupljanju korpusa za ispitivanje kontakta dvaju jezika unosi postojanje internacionalizama, riječi koje se javljaju u većem broju jezika — dakako oblikom prilagodene svakom pojedinom sustavu. One su posebno karakteristične za leksik znanosti i tehnike, i najčešće sadrže morfeme naslijeđene iz klasičnih jezika. S obzirom na današnji status engleskog kao najmoćnijeg jezika-davaoca, često se javlja sklonost da ga se proglasi izvorom takvih riječi i onda kada su one preuzete iz nekog drugog jezika ili čak kad su nastale samostalno, unutar samog promatranog sustava. U mnogim je slučajevima, uostalom, izuzetno teško utvrditi u kojem se jeziku takva riječ prvi put pojavila, a one uzrokuju i nedoumicu kod razgraničavanja posuđenica od prevedenica, budući da su često sastavljene od leksičkih morfema koji već otprije funkcioniraju u mnogim jezicima, samo u drugačijim kombinacijama. S druge strane, nastojanje da se ne bude pretjerano sklon utvrđivanju engleskog kao jezika davaoca može dovesti do suprotne pogreške — da se i neki istinski anglicizmi ne uvrste u korpus.

Budući da internacionalizmi ne pokazuju nikakvu specifičnosti u prilagođavanju švedskom sustavu, pri utvrđivanju anglicizama sam primijenila nešto strože kriterije. U korpus su tako uključene samo one posuđenice-internationalizmi za koje se u više konzultiranih rječnika navodi da su u švedski preuzete upravo iz engleskog, tj. one za koje se u rječnicima anglicizama u njemačkom i francuskom navodi da su posuđene iz engleskog (npr. *allokera*, *desegregation*, *meritokrati*, *prefabricera*, *telefax* itd.).

II.4. Čest problem u analizi posuđenica predstavlja i razgraničenje posuđenica i stranih riječi. Obje kategorije podrazumijevaju preuzimanje i forme i sadržaja, a osnovna je razlika u stupnju etabliranosti u jeziku-primaocu: kod posuđenica je adaptacija izraženija, a veća je i raširenost s obzirom na grupe govornika. J. Chrystal, naprimjer, kaže da strane riječi »zadržavaju nešto od svoje stranosti. Podjela na posuđenice i strane riječi provodi se uglavnom na osnovu različitih formalnih kriterija (odstupanje u izgovoru, pisanju, sklanjanju), ali i jezičnopsihološki, socijalni i semantički odnosi mogu biti od značaja za procjenu«²². Jasno je da ovakvi kriteriji ostavljaju prostor za nedoumice,

²² »(främmande ord) ... behållit en del av sin främmande prägel. Indelningen i lånord och främmande ord görs huvudsakligen med utgångspunkt i olika formella kriterier såsom avvikande uttal, stavning och böjning, men även språkpsykologiska, sociala och semantiska avväganden kan ha betydelse för bedömningen (...).« (Chrystal 1988:16).

pogotovo u slučaju englesko-švedskog kontakta, u kojem se ne ispunjavaju uobičajena očekivanja u pogledu većeg stupnja adaptacije posuđenica u odnosu na strane riječi. U švedskom naime velik, i sve veći, broj posuđenica zadržava engleski način pisanja (npr. *action, briefing, jeans, knock-out, offside, toast*), a izgovor im nije uvijek »manje engleski« nego što je to kod stranih riječi (npr. kod anglicizama *art director, ghostwriter, one-step, slow motion, wafer*).

Pri sastavljanju korpusa anglicizama neophodno je, dakle, pronaći neki čvršći kriterij za utvrđivanje stupnja integracije pojedinih riječi u švedski sistem. U svom sam se radu u tu svrhu poslužila rječnikom *Svenska ordbok*²³, najnovijim (1986), visoko ocijenjenim, jednojezičnim rječnikom švedskog. Rječnik sam birala ne samo prema recentnosti, već i, prvenstveno, prema stupnju otvorenosti prema govornom jeziku, prema posuđenicama i prema varijantnosti. *SvO* se, u tom smislu, čini veoma pogodnim, budući da nije opterećen preskriptivizmom (za razliku od npr. *SAOB*, kojem mnogi nameću normativnu ulogu), pogotovo ne puritanizmom, ali ga se nipošto ne može optužiti za neselektivnost i otvorenost za prolazne jezične avanture, tj. Weinreichovim terminima rečeno, za nedosljedno razlikovanje »interferencije u govoru i interferencije u jeziku«²⁴ (što bi mogao biti slučaj sa Selfénovim *Svenskelska ordbok*).

U svoj sam korpus, dakle, izabrala samo one anglicizme koji su uvršteni i u *SvO*, smatrajući da činjenica da se neka riječ nalazi među 60 000 natuknica tog, već standardnog, rječnika suvremenog švedskog garantira relativno visok stupanj etabliranosti. Nema sumnje da pritom nisu izostavljene samo strane riječi engleskog porijekla već i neke riječi koje zaslužuju status anglicizma, kao i neke varijante koje bi mnogi Švedani procijenili kao sasvim prihvatljive, a možda su i uvrštene u neki drugi rječnik. U daljnjem radu na projektu EEEL pokušao će se dodatnim kriterijima utvrditi koje su to riječi, te će ih se nanovo uključiti u korpus za izradu *Rječnika anglicizama u švedskom*. To se za ovaj rad, međutim, nije činilo neophodnim, budući da za te riječi vrijede isti principi adaptacije kao i za anglicizme u smanjenom korpusu.

III. TEORETSKI OKVIR

III.1. U uvodnom je poglavlju već spomenuto da teoretski okvir za ovaj rad pruža teorija jezika u kontaktu R. Filipovića. Ta se teorija zasniva na principima iznesenima u klasičnim djelima kontaktne lingvistike, prvenstveno U. Weinreicha (*Languages in Contact — Findings and Problems*, 1953) i E. Haugena (*The Norwegian Language in America. A Study in Bilingual Behavior*, 1953). Ti su principi provjeravani, prilagođavani i nadopunjavani na osnovi analize višejezičnog korpusa. Među najznačajnijim inovacijama, relevantnima i za ovaj rad, su uvođenje pojmova *transfonemizacija*²⁵ i *transmorfemizacija*²⁶ za supstituciju na fonološkoj odnosno morfološkoj razini, i razrada tih procesa (v. poglavlje V. tj. VI.); definiranje četiri načina formiranja ortografskog oblika anglicizama²⁷ (v. poglavlje IV.); razlikovanje primarne i sekundarne adaptacije.

²³ Standardne jednojezične rječnike koristi kao izvor informacija o stupnju etabliranosti posuđenica i J. Chrystal (usp. Chrystal 1988:50, 51).

²⁴ Weinreich 1963/1953:11.

²⁵ Filipović 1986:69—76, 1990:30.

²⁶ Filipović 1986:119—126, 1990:32.

²⁷ Filipović 1990:28/29.

III.2. Proces jezičnog posuđivanja počinje prenošenjem elementa jezika-davaoca (modela) u jezik-primalac. Budući da se dva jezična sustava u kontaktu međusobno razlikuju, prenešeni se element mijenja, prilagođava se novom sustavu.²⁸ Taj se proces obično promatra kao razvoj kompromisne replike u repliku, koja je u potpunosti integrirana u sustav jezika primaoca. Za njegovu karakterističnu dvije operacije: mnogo češća *supstitucija* (zamjena elementa jezika-davaoca elementima jezika-primaoca) te *importacija* (uvodenje elementa jezika-davaoca u jezik-primalac).²⁹ R. Filipović, međutim, ukazuje da se razvoj posuđenice nastavlja i nakon dosizanja faze replike, tj. potpune adaptacije, te uvodi pojam *primarnosti* i *sekundarnosti* u razvoju posuđenice. Primarna adaptacija, odnosno primarne promjene, karakteristična je za razvoj posuđenog elementa u repliku. Odvija se u uvjetima bilingvalnosti i često rezultira višekratnim promjenama i nestalnim rješenjima, varijantnim kompromisnim replikama, na putu do formiranja replike. Nakon integracije replike u novi sustav razvoj se nastavlja prema pravilima koja vrijede i za sve ostale elemente jezika-primaoca, u uvjetima monolingvalnosti, neovisno o jezičnom kontaktu.³⁰ Neke od tipično sekundarnih pojava u razvoju anglicizama u švedskom su uvođenje karakterističnog naglaska u složenice (*sammansättningsaccent*), izvođenje glagolske imenice pomoću sufiksa *-ning*, proširenje značenjskog polja, i dr.

III.3. Semantički aspekti teorije R. Filipovića, u značajnoj mjeri primijenjeni i u ovom radu, temelje se na teoriji semantičkih promjena T. E. Hopea. U Hopeovoj se teoriji razlikuje pet tipova promjena. Najznačajnije mjesto u jezičnom posuđivanju zauzima prva od njih: promjene u semantičkoj ekstenziji. S njima se u vezi, međutim, pokazala i najizrazitija potreba za dopunjavanjem Hopeove teorije, te je taj tip promjene kod Filipovića razraden na nultu semantičku ekstenziju, suženje značenja i proširenje značenja. Posljednje su dvije kategorije dodatno razradene, ovisno o tome da li je došlo do suženja/proširenja polja upotrebe ili do smanjenja/povećanja broja značenja³¹ (v. poglavlje VII.).

III.4. *Elipsa*. Drugi tip semantičke promjene kod Hopea — elipsa — također je uključen u teoriju R. Filipovića.³² U toj se teoriji razlikuju dvije vrste elipsa: elipsa unutar jezika-davaoca, dakle u modelu, te elipsa provedena u toku trans-

²⁸ Upravo englesko-švedski kontakt, međutim, nudi neke interesantne primjere obrnutog procesa: neki anglicizmi se u kasnijoj fazi svoje uključenosti u švedski sustav ponovo približuju engleskom modelu, napuštajući »švedskiji« oblik što su ga imali u ranijoj fazi razvoja unutar švedskog sistema. B. Molde, naprimjer, kaže da »tokom posljednjih decenija, u brojnim slučajevima, starije engleske posuđenice dobivaju sve »engleskiji« izgovor umjesto onog korištenog ranije«, i kao primjer navodi posuđenicu *baby*, ranije izgovaranu /'bebi/ ili /'bebi/, a sada sve češće diftongizirano, /bejbi/. (Molde 1983:50). Sličnu tvrdnju u vezi s pisanim oblicima iznosi M. Ljung (1985:75), i spominje širenje i aktualnu dominantnost oblika *drive* i *juice* u odnosu na ranije rasprostranjenje *draju* i *jos*. R. Söderbergh (1973:139) citira tvrdnju B. Söderberga u vezi morfološke adaptacije, naime da se posljednjih godina zapaža trend »ne samo da se zadržati engleski plural u novim posuđenicama nego i da ga se ponovo uvodi u riječi koje su se već ranije počele deklinirati na švedski način«.

²⁹ v. Filipović 1986:53.

³⁰ usp. Filipović, 1986:56—57, 1990:28.

³¹ Filipović 1986:161—178, 1990:37—41.

³² Filipović 1986:159, 179, 1990:69/70.

fera, dakle u anglicizmu. Elipsa u modelu nije relevantna u analizi anglicizama, budući da se oni izvode od odgovarajućih, već skraćenih modela: švedsko *nappa* se, naprimjer, ne izvodi iz engleskog *nappa leather*, već iz engleskog *napa*, tako da u transferu i adaptaciji nema znakova elipse. Elipsa u anglicizmu je, dakako, relevantna u analizi jezičnog posuđivanja. Takav je primjer anglicizam *pussel*, nastao prema eng. modelu *jigsaw puzzle*. R Filipović posuđenice nastale elipsom u anglicizmu uvrstava u pseudoanglicizme, nastale kao rezultat sekundarne adaptacije na morfološkom nivou.³³

Kao što je već naznačeno (v. II.2.), u ovom se radu elipsu tretira na nešto drugačiji način. Kao i kod R. Filipovića promatra se samo elipsa u anglicizmu³⁴, ali isključivo kao morfološka pojava, odnosno kao minus-postupak u morfološkoj adaptaciji anglicizma. Odbacivanje morfema — vezanog (eng. *breeder reactor* > šv. *bridreaktor*) ili slobodnog (eng. *hot jazz* > šv. *hot*) — smatra se postupkom iste razine ali suprotnog smjera u odnosu na dodavanje švedskog morfema, kao oblika potpune transmorfemizacije (npr. eng. *camp*, vb. > šv. *campa*), odnosno na dodavanje švedske riječi kao elementa tautološke složenice (npr. eng. *bingo* > šv. *bingospel*). Taj postupak može biti rezultat ili primarne adaptacije — ukoliko je eliptični oblik jedini zabilježen u švedskom pa se može pretpostaviti da je do elipse došlo u uvjetima bilingvizma, ili sekundarne adaptacije — u slučajevima kada su u švedskom sustavu zabilježeni i puni oblik i skraćeni. Takav je slučaj npr. eng. *basketball* > šv. I *basketboll* > šv. II *basket*, ili eng. *gallup poll* > šv. I *gallupundersökning* > šv. II *gallup*.³⁵ Kriterij zabilježenosti, naravno, ne garantira ispravnost analize u svakom pojedinom slučaju, zbog vječne ograničenosti korpusa, no mislim da je značajno napraviti načelnu razliku između elipse u samom transferu i elipse provedene nakon integracije prvotnog anglicizma u sustav jezika-primaoca.

Mogućnost da do elipse dođe već prilikom preuzimanja riječi iz jezika-davaoca vezana je uz okolnost da u jeziku-primaocu ne postoji etablirana jedinica (riječ) koja bi bila identična novom eliptičnom obliku, što bi moglo ometati razumijevanje. Naprimjer, s obzirom da u švedskom ne postoji riječ **puzel*, **pussel* ili sl. koja bi značila »zagonetka, problem«, posuđenice *puzzle* i *pussel* mogu funkcionirati u švedskom u značenju »igra slagalica«. To znači da je prva riječ, specifikator, u eng. *jigsaw puzzle* u švedskom sustavu suvišna. U engleskom je, međutim, nemoguće ime igre skratiti na samo *puzzle*, budući da postoji riječ takva oblika s nizom drugih značenja, od kojih je jedno zapravo nadređeno samoj igri. Elipsa bi u engleskom dovela do polisemije, gubitka preciznosti, i otežana razumijevanja. Isti je slučaj s anglicizmom *hot*, koji u švedskom ne označava ništa drugo osim određene vrste džeza. U engleskom, gdje pridjev *hot* može stajati uz gotovo bilo što, potrebno je specificirati da li se misli na džez (model *hot jazz*) ili možda na peč, problem, umak, riječi, karakter, zrak, ili nešto drugo.³⁶ Dakako da je elipsa moguća i u situaciji kada jezik već otprije ima riječ s kojom će novi, eliptični oblik biti

³³ usp. Filipović 1990:20, 70.

³⁴ S obzirom na popularnost elipse (i) u engleskom sustavu, kao i na ovisnost istraživača koji nije izvorni govornik o rječničkim informacijama, može se pretpostaviti da su kao elipse u anglicizmu analizirani i neki primjeri elipse u modelu. To, međutim, ne utječe bitno na shvaćanje same pojave.

³⁵ R. Filipović izvještava o ovakvim primjerima u hrvatskom (v. Filipović 1990:70).

³⁶ usp. Solén 1987:14.

homoniman: npr. eng. *country music* > eng. *country*, bez obzira na otprije postojeću, značenjima bogatu imenicu *country*. Jezična redundancija odnosno kontekst omogućavaju takav postupak, a olakšava ga i paralelno postojanje i punog i eliptičnog oblika. Ipak, u jeziku-primaocu je, upravo zbog nepostojanja »opasnosti« od homonimije odnosno polisemije, provođenje elipse još mnogo slobodnije.

IV. FORMIRANJE PISANOG OBLIKA ANGLICIZAMA

IV.1. Upravo je pisani oblik posuđenica onaj koji u najvećoj mjeri čini anglicizme u švedskom tako upadljivima, istaknutima³⁷ i prepoznatljivima³⁸. Očita je, naime, tendencija u suvremenom švedskom da se problem »posuđivanja od jezika čiji ortografski sistem znatno odstupa od našeg vlastitog.«³⁹ rješava favoriziranjem engleske ortografije, bez obzira na procjene poput one C. G. af Leopolda, autora prvog normativnog pravopisa švedske akademije iz 1801. da je zadržavanje stranog pisanog oblika »od svih jezičnih principa najmanje pametan (...), najštetniji što ga se ikad moglo izmisliti. (...) Neka se samo zadrži strano pisanje, i riječ nikad neće postati švedskom.«⁴⁰

Za suvremeno je stanje karakteristično da se »radije zadržava engleski način pisanja«⁴¹, u mnogo većoj mjeri negoli je to slučaj, naprimjer, s anglicizmima u hrvatskom. G. Bergman vidi u promjenama u programu švedskih škola, odnosno u činjenici da je engleski za sve obavezni, prvi strani jezik od 4. razreda osnovne škole nadalje, razlog zbog kojeg »prilagodba posuđenica švedskom pravopisu nije jednako snažno motivirana kao ranije.«⁴². U tom su pogledu značajni i drugi činioци, prvenstveno opća visoka razina znanja engleskog u Švedskoj, te internacionalizacija života Švedana i uloga engleskog u međunarodnom životu.

Moj korpus uistinu rječitо govori o vladajućem trendu u pogledu ortografije anglicizama: u više od 1000 slučajeva (od 1461 anglicizma) preuzet je pisani oblik modela, pri čemu u 65 slučajeva postoji još i alternativni način pisanja. Jednak pisani oblik modela i posuđenice ne garantira, međutim, i jednak izgovor. Čak štoviše, on je gotovo uvijek fonetski, a najčešće i fonološki, različit.

³⁷ Haugen, naprimjer, kaže: »... manje me iznenadio broj engleskih riječi /u vodećim skandinavskim novinama/ nego njihova upadljivost.« (»... I was struck less by the number of English words /in leading Scandinavian newspapers/ than by their conspicuousness.« (Haugen 1987:34).

³⁸ »One /engleske posuđenice/ su često lako prepoznatljive kao upravo engleske.« (»De /engelska lånord/ är ofta lätt igenkännbara just som engelska lån.«, Molde 1983:51).

³⁹ »... inlån från språk med från vårt eget starkt avvikande ortografiskt system« (Wessén 1955:13).

⁴⁰ »... af alla språk-principer den minst kloka, (...), den mest skadliga, som någonsin kunnat upptäckas. (...) Behåll biott den utländska stafningen, och ordet skall aldrig bli va svenskt.« (u Wessén 1955:14).

⁴¹ »... man föredrar att behålla en englesk stavning« (Söderbergh 1973:138).

⁴² »... blir en anpassning till svensk stavning av lånorden inte lika starkt motiverad som tidigare.« (Bergman 1984:210).

IV.2.1. Analizu pisanog oblika anglicizama provela sam u skladu sa zaključcima R. Filipovića o formiranju ortografije.⁴³ On navodi četiri načina formiranja pisanog oblika posuđenice: a) prema izgovoru modela; b) prema pisanom obliku modela; c) pod kombiniranim utjecajem izgovora i pisanog oblika modela; d) pod utjecajem jezika posrednika.

IV.2.2. Kao što je već ranije spomenuto, slučaj b) daleko je najprisutniji u analiziranom korpusu: pisani oblik više od 1000 anglicizama sastoji se od istih grafema kao i pisani oblik engleskog modela. To je moguće s obzirom da švedski grafemski sustav sadrži sve grafeme koji postoje u engleskom sustavu, uz još tri dodatna (*å, ä, ö*). Jedina razlika između modela i anglicizma za koju sam smatrala da se može zanemariti, to jest da se usprkos njoj anglicizam može svrstati u grupu b), odnosi se na neke složenice. U skladu sa švedskim sustavom dio imenica koje se u engleskom pišu s crticom (npr. *cross-checking, globe-trotter, old-timer*)⁴⁴ ili kao dvije riječi (npr. *boarding card, old boy, pit props*), te neki engleski dvočlani glagoli (*lock out*), pišu se u švedskom kao jedna riječ (*crosschecking, globetrotter, oldtimer, boardingcard, oldboy, pitprops, lockout*). U mnogo slučajeva, međutim, i švedski zadržava odvojeno pisanje (detaljnije o tome, v. IV.4.). Treba ipak spomenuti da i kod mnogih engleskih modela, i kod mnogih anglicizama, postoje ortografske varijante. U engleskom vlada naročito velika kolebljivost oko pisanja dvočlanih imenskih izraza sa i bez crtice, odnosno s crticom ili kao jedna riječ, dok se u švedskom javljaju varijante poput *onestep : one-step, striptease : strip tease*.

Kao posebno interesantne, budući da se odnose na grafeme tj. kombinacije grafema koje se nikad, ili veoma rijetko, javljaju u izvornim švedskim riječima, mogu se u grupi b) istaknuti sljedeće pojave:

— zadržavanje grafema c. Iako je promjena eng. c > šv. k, pogotovo unutar riječi, među najčešće spominjanim promjenama tokom ortografske adaptacije posuđenice⁴⁵, velik je i broj riječi u kojima do nje ne dolazi: s inicijalnim c (*campus, catering, cent, clips, crosschecking, cup, itd.*), sve riječi s inicijalnim ch- te skupinom ch- za fonem /tʃ/ u ostalim pozicijama (*charleston, charter, cheviot, choka; approach, coach, touch, itd.*; iznimke su *vinsch, vinscha* (< eng. *winch*), *punsch* (< *punch*) te varijanta *hurts* (< *hutch*)); svi (mnogobrojni) anglicizmi sa skupinom ck osim u varijanti *riksha* (< eng. *ricksha*);

— zadržavanje slijeda dva vokala (npr. *bodybuilding, fair play, floatglas, pool, reggae, scouting, walkie-talkie, itd.*);

— grafem z, inače rijetko korišten u švedskoj ortografiji, uglavnom u riječima stranog porijekla (*bazooka, blazer, jazza, muzak, showbiz, zoom, zooma in*). Ponekad se, međutim, zamjenjuje grafemom s (*kapsejsa, pussel* — uz varijantu *puzzle, pussla ihop*).

— apostrof, zadržan u *no man's land* (engleski genitiv) i *rock'n'roll* (u engleskom uobičajena oznaka ispuštenog grafema).

⁴³ Filipović 1990:III. 2. 1.

⁴⁴ Ortografija navedenih modela uglavnom je preuzeta iz rječnika *Webster's New World Dictionary*. U slučajevima kada taj rječnik ne sadrži odgovarajući model, konzultiran je neki drugi standardni jednojezični rječnik engleskog (v. Literaturu).

⁴⁵ usp. Bergman 1956:82, 1970:58, Chrystal 1980:29, 1988:94.

IV.2.3. U korpusu postoji nešto manje od sto anglicizama kojima se pisani oblik mogao formirati bilo prema izgovoru bilo prema pisanom obliku modela (npr. *bit, denim, dress, film, grilla, mink, props, pudding, sampling, spiritist* itd.)

IV.2.4. Slučaj a) — formiranje ortografije prema izgovoru modela — tek je beznačajno zastupljeniji od slučaja c) — kombiniranog utjecaja izgovora i ortografije modela.

Najčešći rezultat utjecaja izgovora modela je udvostručenje suglasnika.¹⁶ U švedskom je naime u znatnoj mjeri proveden princip pisanja dvostrukog konsonanta kao oznake kratkoće prethodnog naglašenog vokala. Ortografskom adaptacijom posuđenica dobiveno je tako šv. *biff, brigg, digga, egotripp, flopp, gigg, moppa, plotta, rigg, skippa, tipp* itd. od eng. *beef, brig, dig, egotrip, flop, gig, mop, plot, rig, skip, tip*, itd. Lako je uočljivo da su svi ovi anglicizmi izvedeni iz jednosložnih engleskih modela.

Među čestim promjenama pod utjecajem izgovora je i zamjenjivanje grafema koji označavaju diftonge, kao npr. u šv. *ess, äss* (< eng. *ace*), *bäbis, bebis* (< *babies*), *bål* (< *bowl*), *fejka* (< *fake*), *hajk* (< *hike*), *nojs* (< *noise*), *paj* (< *pie*), *råd* — uz *raid* (< *raid*), *sprej* (< *spray*), *tejp* (< *tape*), *träna* (< *train*) itd.

Cest je slučaj i da se neki drugi vokalski grafem zamijeni pod utjecajem izgovora modela, npr. u *keps* (< *caps*), *fläns* (< *flange*), *flörta* — uz *flirta* (< *flirt*), *lopjng* — uz *looping* (< *looping*), *mäss* (< *mess*), *mansun* (< *monsoon*), *trål* (< *trawl*) itd. Interesantan je utjecaj američkog izgovora vidljiv u starijoj posuđenici *sjapp, schapp* (< eng. *shop*, »običnije svratište, jednostavna krčma ili hotel-«) u usporedbi s nepomijenjenim vokalom u novijem anglicizmu *shop* i *shoppa* (< *shop*, »dućan«, »kupovati«).

Karakteristična je promjena pod utjecajem izgovora i ispuštanje finalnog grafema *e*¹⁷, npr. u *klon* (< *clone*), *dopa* (< *dope*), *grill* (< *grille*), *nojs* (< *noise*), *nonsens* (< *nonsense*), *tejp* (< *tape*) itd. Ta je promjena dosljedno provedena u svim glagolima ispred sufiksa *-a*. Do ispuštanja finalnog »muklog« *e* naizgled dolazi i u slučajevima poput *cyklamät* (< *cyclamate*), *detektiv* (< *detective*), *dirigism* (< *dirigisme*), *diskett* (< *diskette*). U njima, međutim, nepostojanje finalnog *e* nije rezultat ortografske adaptacije već zamjene engleskih sufiksa švedskim morfemima *-at, -iv, -ism, -ett*.

Kada dolazi do zamjene grafema *c* u inicijalnoj poziciji, to se dešava upravo pod utjecajem izgovora, tako da ga se zamjenjuje grafemom *k*, npr. u *klira* (< *clear*), *kloning* (< *cloning*), *kobbel* (< *cobbler*), *koks, kox* (< *cokes*), *krocket* (< *croquet*), itd. U grupi *ch* koja označava */k/*, kao i ponekad unutar riječi, *c* se zamjenjuje grafemom *k* (npr. *mokasin* (< *moccasin*), *psykedelisk* (< *psychedelic*), *rekord* (< *record*), *skonert* (< *schooner*), *teknikalitet* (< *technicality*).

Do promjena dolazi i u nekim posuđenicama čiji modeli sadrže grupu grafema *sh*, koja se u švedskom osim kao *sh*, realizira i kao *sj* ili *sch*¹⁸ (npr.

¹⁶ usp. Bergman 1956:82, 1970:58, Chrystal 1988:95 itd.

¹⁷ usp. G. Bergman 1956:83, Chrystal 1980:29, 30.

¹⁸ To je odraz »problematičnosti«¹⁸ po kojoj je i inače poznato zapisivanje fonema */ʃ/* u švedskom. Kao jedna od rijetkih iznimaka od načela 1 fonem = 1 grafem, */ʃ/* se u švedskom bilježi na više od 15 načina: *sk, sj, skj, stj, sh, sch, ch, g*, j itd.

sjapp, schapp (< *shop*), kao i u primjerima iz grupe c): *kaschmir* (< *kashmir*), *rusch* — uz *rush* (< *rush*), *schoddy* — uz *shoddy* (< *shoddy*), *schackel* (< *shackle*), *schagg, sjagg* (< *shag*), *schampo* (< *shampoo*), *shal, schal* (< *shawl*) itd.).

Među relativno čestim oblicima ortografske adaptacije anglicizama pod utjecajem izgovora nalaze se i promjene: *ks, kes* → *x, ph* → *f, qu* → *kw, th* → *t, w* → *v, y* → *j, j* → *dj*, pojednostavljivanje grupa *gh, kh*. Neki od primjera su eng. *cakes, cokes* > šv. *kez, kät, kox*; eng. *pheromone, sophisticated, typhoon* > šv. *feromoner, sofistikerad, tyfon*; eng. *quaker, quasar, quilt* > šv. *kväkare, kvasar, kvilta* — uz *quilta*; eng. *ethene, thermos, thinner, thyristor* > šv. *eten, termos, tinner* — uz *thinner, tyristor*; eng. *kiwi, wigwam, winch* > šv. *kivi, vigvam* — uz *wigwam, vinsch*; eng. *ploy, yankee, royal, soya* > šv. *ploj, jänkare* — uz *yankee, röjel, soja*; eng. *junk, jungle* > šv. *djonk, djungel*; eng. *dinghy, khaki, rough* > šv. *dinge, kaki, ruff, ruffa*.

IV.2.5. Dosad opisane pojave zapažaju se i u anglicizmima čiji se pisani oblik formira pod utjecajem i izgovora i ortografije modela. Osim njih, u većem je broju anglicizama iz grupe c) došlo do zamjene grupe grafema *-le* grupom *-el*, »u skladu s engleskim izgovorom i švedskom tvorбом«⁴⁹, kao npr. u *bubbelgum, djungel, paddel, paddla, pussel, rippel, sampel, singel* < eng. *bub-blegum, jungle, paddle, jigsaw puzzle, ripple, sample, single*.

IV.2.6. U korpusu se nalazi i nekolicina anglicizama čiji je pisani oblik formiran pod utjecajem jezika-posrednika (*strejk* i *strejka* pod utjecajem nje-mačkog, *kommitté* uz posredništvo francuskog (eng. *committee*, franc. *comité*).

IV.3. Ortografske varijante — supostojanje više pisanih oblika istog anglicizma — prilično su česta pojava u englesko-švedskom kontaktu. Takvi su primjeri dobra ilustracija adaptacije posuđenica, odnosno postupnosti integracije u sustav jezika-primaoca. Istovremeno, oni su i ilustracija različitih mogućnosti pri formiranju pisanog oblika: u većini je primjera jedna varijanta jednaka pisanom obliku modela, dok je druga usklađenija s ortografskim principima švedskog, odnosno njome se, u skladu s grafonomatskim principima švedskog, osigurava izgovor anglicizma što bliži izgovoru modela, ili se osigurava što vjerniji prikaz fonološkog sastava anglicizma.

Najčešće je alternativno pisanje prvog grafema u riječima čiji modeli počinju grafemom *c* i fonemom /k/: *cafeteria* : *kafeteria*, *camp(a)re* : *kampa(re)*, *catgut* : *katgut*, *cricket* : *cricket*, *curry* : *kurry*, *cybernetisk* : *kybernetisk* itd.

Rjede se javljaju varijante s alternativnim *c/k* unutar riječi, poput *disco* : *disko*, *scarf* : *skarv*, *scooter* : *skooter*.

Česte su i varijante s jednostrukim odnosno udvostručenim konsonantom nakon kratkog vokala: *bob* : *bobh*, *foxtrot* : *foxtrott*, *jab* : *jabb*, *pop* : *popp*, *spin* : *spinn*, *step* : *stepp* itd. Isto su tako česte varijante s alternativnim vokalskim grafemima, kako u posuđenicama čiji modeli sadrže diftonge (*bäbis* : *bebis* — uz ortografsko-morfološku varijantu *baby*, *dago* : *dego*, *essay(ist)* : *essü(ist)*, *mohair* : *mohär*, *spray(a)* : *sprej(a)*, *tima* : *tajma* itd.), tako i u onima čiji modeli sadrže jednostavne vokale (npr. *flirta* : *flörta*, *juice* : *jös*, *looping* : *loping*). Va-

⁴⁹ »... utbyte av *-le* mot *-el* i enlighet med både eng. uttal och svensk ord-bildning...« (Bergman 1956:83); ova se promjena spominje i u Bergman 1970:58, Chrystal 1980:30 itd.

rijante se javljaju i u pisanju složenica: *one-step* : *onestep*, *strip-tease* : *striptease*.

Javljaju se i varijante s alternativnim pisanjem *w/v*, *sch/sh*, *sch/sj*, *x/ks*, *th/t*, *qu/kv*, *-e/-Ø*, i *dr*.

O rasprostranjenosti varijanata te o nepostojanju jednog principa pri formiranju pisanog oblika koji bi bio dominantan ili bi se smatrao jedinim ispravnim, govori sljedeća tabela, preuzeta iz Ljung 1985:75. U njoj je u postocima izraženo koliki je dio od ukupno 1862 informanta izabrao određenu varijantu u rečenici ponudenoj u upitniku projekta EIS (razlika do 100% odnosi se na informante koji nisu odgovorili na postavljeno pitanje).

POSUDENICA	VARIJANTE	ENGLESKA VARIJANTA	ŠVEDSKA VARIJANTA
drive	drive / drajv	94 %	5 %
speed	speed / spid	92 %	7 %
juice	juice / jos	91 %	8 %
breed	breed / brid	30 %	63 %
single	single / singel	16 %	83 %
fake, vb.	faka / fejka	10 %	79 %
tight	tight / tajt	8 %	90 %
mop	mop / mopp	4 %	95 %

IV.4. U vezi s ortografskom adaptacijom anglicizama u švedskom zanimljivo je i pitanje pisanja složenica. Švedski je jezik s izrazitom sklonosti prema spajanju jednostavnih riječi u složenice, sa ili bez veznog morfema. Anglicizmi se u švedskom također slobodno spajaju s drugim riječima u nove cjeline koje se, u skladu s načelima švedskog sustava, pišu kao jedna riječ (npr. *essäsamling*, *eurovisionsschlagerfestival*, *knockoutslag*, *leasingbolag*, *sherriffstjärna* itd.).

Drugačija je, međutim, situacija s posudenicama koje se preuzimaju kao složenice. One se pišu na sva tri moguća načina, dakle kao jedna riječ, s crtićem, ili kao dvije riječi, bez direktne ovisnosti o engleskom modelu⁵⁶. U švedskom tako nalazimo *boardingcard*, *kickstart*, *knockouta*, *shelterdäck*, *taxfree* (< eng. *boarding card*, *kick-start*, *knock out*, *shelter deck*, *tax-free*), što je sasvim u skladu sa švedskim sustavom, ali i *eye-liner*, *high-tech*, *king-size*, *ready-made*, *teach-in*, *up-to-date* (< eng. *eye liner*, *high-tech*, *king-size*, *ready-made*, *teach-in*, *up-to-date*), kao i *best man*, *fair play*, *gin rummy*, *hat trick*, *joint venture*, *pep talk*, *sales promotion*, *sex appeal*, *sudden death*, *tonic water*, s identičnim engleskim modelima.

One hibridne složenice koje su nastale posuđivanjem jednog a prevodenjem drugog elementa pišu se u pravilu kao jedna riječ, bez obzira na način pisanja engleskog modela: *arrowrot*, *ishockey*, *lumberjacka*, *teddybjörn*, *tur-*

⁵⁶ Uočljiva je jedino pravilnost kod posudjenica čiji se modeli pišu kao jedna riječ. U posuđivanju ne dolazi do razbijanja ortografske cjeline pa se i anglicizmi pišu sastavljeno. Zanimljiv, ali rijedak, izuzetak predstavljaju niže opisani slučajevi hiperkorekcije.

bojetmotor itd. (< eng. *arrowroot, ice hockey, lumber jacket, teddy bear, turbojet engine*).

Posebno su interesantni slučajevi u kojima dolazi do oblika hiperkorekcije: kao dvije riječi ili s crticom pišu se anglicizmi čiji se modeli u engleskom pišu kao jedna riječ. Kod imenica čiji su modeli nastali konverzijom iz dvočlanih engleskih glagola taj se oblik hiperkorekcije vjerojatno događa pod utjecajem glagola, koji se u engleskom, a i u švedskom ukoliko čestica slijedi glagol, pišu kao dvije riječi⁵¹. Primjeri hiperkorekcije su *pop corn, shuffleboard, tie-break* (< eng. *popcorn, shuffleboard, tiebreak*), odnosno iz spomenute grupe imenica *blow out, make-up, kick-off, walk over* (< eng. *blowout, makeup, kickoff, walkover*).

Čini se da je kod posuđenica-složenica način pisanja ovisan o stupnju etabriranosti posuđenice. Starije posuđenice, te one novije ali rasprostranjene i često korištene, uglavnom se pišu kao jedna riječ, u skladu sa švedskim sustavom⁵²: šv. *boyscout, comeback, foxterrier, foxtrot, knockout, rostbiff* (< eng. *boy scout, comeback, fox terrier, fox trot, knockout, roast beef*). Relevantna je i zanrovska pripadnost teksta: rastavljeno pisanje složenica izuzetno je rasprostranjeno u reklamama i oglasima.

O ortografiji posuđenica-složenica u svjetlu odnosa grafičkog oblika i proizvodje pisao je M. Ljung (1988:139—141). Upravo zato što se sve složenice, bez obzira da li su pisane kao jedna ili kao dvije riječi, izgovaraju s istim akcentom (gravom tj. karakterističnim naglaskom i intonacijom švedskih složenica), on zaključuje da odvojeno pisanje elemenata složenica treba promatrati isključivo kao utjecaj engleskog na ortografskoj razini, a ne i na sintaktičkoj. Koliko je taj utjecaj snažan na polju ortografije ukazuje i J. Chrystal (1988: 96—97), koja spominje pojavu odvojenog pisanja i kod složenica sastavljenih isključivo od elemenata švedskog porijekla.

V. FONOLOŠKA ADAPTACIJA ANGLICIZAMA

V.1. U novije je vrijeme fonološki aspekt englesko-švedskog kontakta posebno zanimljiv budući da su na djelu dvije suprotne tendencije. S jedne strane, kao i u svakom kontaktu jezika različitih fonoloških sustava, snažna je sklonost, i potreba, da se posuđenice integriraju u fonološki sustav jezika-primaoca. Stoga u veoma velikom stupnju dolazi do zamjene fonema jezika-davaoca fonemima jezika-primaoca odnosno na djelu je, Weinreichovim riječima rečeno, »a sweeping substitution of phonemes«. S druge strane, u Švedskoj se »sve više nastoji aproksimirati engleski izgovor«⁵³, što se u velikoj mjeri i uspijeva ostvariti, prvenstveno zbog upoznatosti velikog broja Švedana s engleskim sustavom. Kao rezultat ovakvog sukoba u švedskom se javljaju riječi, široko rasprostranjene i veoma frekventne, koje odstupaju od onog što bi unutar švedskog sustava bilo očekivano, odnosno javljaju se izvornove varijante od kojih je redovito jedna bliža izgovoru engleskog modela, dok je u drugoj

⁵¹ Zanimljiv izuzetak u švedskom predstavljaju glagolske posuđenice *knock-out, lockout, makeupa*, od kojih je međutim samo *lockouta* uvrštena i u SvO.

⁵² usp. Chrystal 1988:96—97.

⁵³ »Man söker allmer att approximera det engelska uttalet...« (Söderbergh 1973:138).

dosljednije provedena supstitucija ili se u većoj mjeri uzima u obzir pisani oblik posuđenice i poštuje tipične odnose između švedskih grafema i fonema.

Na mnoge se anglicizme u švedskom mogu primijeniti Weinreichove riječi da realizirani glasovi »kao da leže u strukturalnoj ničijoj zemlji između dva fonemska sustava«, odnosno njihov izgovor podsjeća na »tipično švedski« izgovor engleskog, s »tipičnim greškama« uslijed interferencije. Ovakvu tendenciju potvrđuju i upute za izgovor uz anglicizme u švedskim rječnicima: *NyO*⁵⁴ koristi oznaku »engleski izgovor« (»eng. uttal«) za oko 20,5% uvrštenih anglicizama, dok *SvO* često ispred transkripcije anglicizama stavlja kraticu »ung.« (= ungefär, »otprilike«).

Iako je sklonost k približavanju engleskom izgovoru tako izražena u švedskom, zasad se ne može govoriti o nekim trajnim posljedicama za cjelokupni švedski sustav — o importaciji fonema, o fonologizaciji nekog alofona, ili o aktiviranju nekog latentnog fonema⁵⁵, iako kandidati za takve pojave postoje (npr. /dʒ/, /z/). Zbog toga se analiza adaptacije anglicizama u mom korpusu sastojala zapravo u analizi supstitucije na fonološkom nivou tj. transfonemizacije (v. niže).

V.2. Oblik supstitucije u englesko-švedskom kontaktu utvrđivala sam prema načelima opisanim u Filipović 1986:69—76 i 1990:30—31. Zamjenu fonoloških elemenata jezika-davaoca elementima jezika-primaoca, dakle supstituciju na fonološkoj razini, autor naziva *transfonemizacija*. S obzirom na stupanj različitosti zamijenjenog elementa i onog kojim ga se zamijenilo, razlikuju se tri tipa transfonemizacije:

- a) nulta transfonemizacija — opis elemenata se ne razlikuje;
- b) djelomična ili kompromisna transfonemizacija — opis elemenata je djelomično jednak;
- c) slobodna transfonemizacija — bitno različiti opisi elemenata.

Uz ovakvu definiciju pojedinih tipova postavlja se pitanje razgraničavanja. Granice što ih je R. Filipović utvrdio za englesko-hrvatski kontakt treba za englesko-švedski kontakt prilagoditi odnosno kriterije nadopuniti još jednom relevantnom karakteristikom — zaokruženošću usana kod vokala. Tipovi transfonemizacije u englesko-švedskom kontaktu definirani su tako na sljedeći način:

- a) nulta transfonemizacija — kod vokala: bez razlike u otvoru, mjestu artikulacije, zaokruženiosti usana i dužini;
kod konsonanata — bez razlike u mjestu i načinu artikulacije; npr. eng. /i:/ > šv. /i:/, eng. /ʌ/ > šv. /a/; /k/ > /k/, /p/ > /p/;
- b) djelomična transfonemizacija — kod vokala: bez razlike u mjestu artikulacije (u smislu podjele prednje:srednje:stražnje), manje razlike u otvoru (do jednog stupnja u podjeli na zatvorene:poluzatvorene:poluotvorene:otvorene), uz moguću razliku u zaokruženiosti usana i razliku u dužini;
kod konsonanata: bez razlike u načinu artikulacije, različito ali relativno blisko mjesto artikulacije (jedan stupanj u tabeli na str. 226),
npr. eng. /æ/ > šv. /ɛ/, /æ/ > /e:/, /u:/ > /ʊ/, /ʌ/ > /y/ itd.;
eng. /t/ > šv. /t/, /t/ > /tʰ/, /n/ > /nʲ/;

⁵⁴ popis kratica na kraju članka.

⁵⁵ usp. Filipović 1986:81—85.

c) slobodna transfonemizacija — u nekoj od navedene četiri karakteristike vokala odnosno dvije karakteristike konsonanata veće razlike od onih opisanih pod b);

razlika u kategoriji elemenata — npr. diftonga s jedne i slijeda monoftonga s druge strane;

npr. eng. /æ/ > /a:/, /ɑ/ > /e/, /ɑ/ > /o/, /aɪ/ > /aj/, /eɪ/ > /e:/, /əʊ/ > /ov/; /k/ > /ç/, /θ/ > /t/, /w/ > /v/, /z/ > /s/, itd.

Prije same analize fonološkog oblika odnosno fonološke adaptacije posuđenica usporedimo ukratko dva fonološka sustava. Tim ćemo postupkom utvrditi moguća područja interferencije⁵⁶, odnosno elemente koji nužno podliježu adaptaciji, a moći ćemo utvrditi i tip transfonemizacije.

V. 3.1. Fonološki sustav standardnog engleskog sadrži 20 vokalskih fonema (12 monoftonga i 8 diftonga) i 24 konsonantska, uključujući tzv. prijelazne glasove («poluvokale») /w/, /r/, /j/. Engleski su vokali /i:/, ɪ, e, æ, ʌ, a:/, ɔ, o:/, ʊ, u:/, ɜ:/, ɔ/, pri čemu se posljednji od njih (/ɔ/), realizira samo u nenaglašenim slogovima.⁵⁷ Njihov približni položaj u Jonesovom trapezu prikazan je na str. 225 (sl. 1).

Pri izgovoru engleskih vokala usnice mogu biti nezaobljene, kao kod i:/, ɪ, e

æ, ʌ a:/, ɜ:/, ɔ

ili zaobljene, kao kod ɔ, o: (manje zaobljene),

ʊ, u: (jače zaobljene).

Engleski fonološki sustav, za razliku od standardnog švedskog, sadrži diftonge, «klizne vokale». Smjer »klizanja« kod engleskih diftonga prikazan je na sl. 1 na str. 225.

V.3.2. Engleski konsonantski sustav sastoji se od 24 fonema. Za analizu supstitucije konsonanata u englesko-švedskom kontaktu značajni su mjesto i način artikulacije konsonanata te distinktivna obilježja nazalnosti i zvučnosti odnosno napetosti. Zbog kasnije usporedbe sa švedskim potrebno je spomenuti da se u pogledu dužine svi engleski konsonanti realiziraju unutar granica kratkih konsonanata.⁵⁸

U tabeli na str. 226 (sl. 3) raspoređeni su engleski konsonanti prema načinu i mjestu artikulacije.

V.3.3. Engleski koristi više načina isticanja naglašenog sloga (intenzitet, promjenu melodije odnosno tona, kvalitetu glasova, trajanje), no nije neophodno da se svi iskoriste u svakoj riječi. Osim toga, pojedine karakteristike značajno variraju kod istog govornika s obzirom na brzinu govora: npr. ton (melodija) se može potpuno izgubiti u vezanom govoru.⁵⁹ Intenzitet je ono prozodijsko svojstvo riječi koje se veže s mentalnom slikom pojedine riječi.⁶⁰ Upravo je zato moguće u podjeli jezika na one s dinamičkim (udarnim) i one s melodijskim akcentom svrstati engleski u prvu grupu.

⁵⁶ usp. Weinreich 1963 (1953):3, Filipović 1986:39.

⁵⁷ usp. A. C. Gimson 1970 (1976).

⁵⁸ usp. Lindh 1979:65.

⁵⁹ v. Gimson 1970 (1976):224.

⁶⁰ v. Gimson 1970 (1976):227.

V.4.1. Fonološki sustav standardnog švedskog sadrži 36 fonema — 18 vokalskih i 18 konsonantskih.⁶¹ Ove se brojke navode u klasičnim fonetskim priručnicima, no u literaturi — naročito onoj izrazitije fonološki usmjerenoj — daju se i drugačije interpretacije, pogotovo vokalskog podsistema: naprimjer, dugi i kratki »isti« vokali često se opisuju kao alofoni, bez obzira na razliku u kvaliteti pa se tako broj švedskih vokala smanjuje na devet.⁶² Budući da su razlike u kvaliteti kakve postoje između švedskih dugih i kratkih vokalskih parnjaka značajne za analizu transfonemizacije, a isto je tako relevantna i kvantiteta vokala, u mom je radu bilo neophodno slijediti tradicionalni pristup. Osim toga, time se postiže i paralelizam u odnosu na opis engleskog sistema.

U švedskom postoje i značajne dijalekatske razlike u pogledu vokalskog sustava, s pojavama poput nerazgraničenosti fonema /e/ i /el/, diftongiziranja finalnog /i:/, /y:/, /u:/, /ω:/. U ovom se radu te razlike nisu mogle uzeti u obzir, baš kao ni u standardu dosljedno provedena otvorenija realizacija fonema /ø:/, /ø/, /e:/, /el/ ispred /r/ u odnosu na realizacije u drugim pozicijama.

U ovom se radu za opis švedskog fonološkog sustava koriste znakovi IPA, uz dodatak znaka /ω(:)/. Njime se označava prednjojezični poluzatvoreni zaobljeni fonal, koji se javlja npr. u švedskim riječima *hus*, *hund*, a »međunarodna fonetska abeceda nema znak koji bi odgovarao tom švedskom dugom glasu«⁶³.

Švedski sustav sadrži sljedeće vokale: i:, i, y:, y, e:, e, ε:, ε, ø:, ø, ω:, ω, a, a:, o, o:, u, u:. U naglašenom slogu može se javiti i srednjojezično poluzatvoreno kratko [ə], kao realizacija prednjojezičnog /el/, ali ono u švedskom nema status fonema. Približan položaj švedskih vokala u Jonesovom trapezu prikazan je na sl. 2, str. 225.

U švedskom je vrlo značajna karakteristika vokala položaj odnosno zaobljenost usana, budući da se unutar obilježja »zaobljeno« razlikuju dvije podgrupe. Pri izgovoru švedskih vokala usne tako mogu biti

nezaobljene, kao kod i:, i, e:, e, ε:, ε, a, a:

zaobljene i izbačene

prema naprijed, kao kod y:, y, ø:, ø, o, o:

zaobljene i privučene

jedna prema drugoj, kod ø, u, u:, ω, ω:

V.4.2. Konsonantski sustav švedskog sadrži 18 fonema. Često diskutirana tema u vezi s ovim sustavom je grupa supradentalnih (postalveolarnih, retrofleksnih) glasova [t̪, d̪, ɲ, ʃ, ʃ̺]. Njih se tradicionalno opisuje kao alofone fonema /t, d, n, s, l/ koji se ostvaruju u poziciji nakon /r/, i to redovno unutar riječi a najčešće i preko granice riječi.⁶⁴ Ponekad se, međutim, pokušava dokazati njihov fonematski status navođenjem minimalnih parova poput *bod* : *bord* /bu:d/ : /bu:rd/ i *åtal* : *ärtal* /o:tal/ : /o:al/ i dr., dok je u novijim fonološkim

⁶¹ Opis švedskog fonološkog sustava oslanja se na dva standardna priručnika — Malmberg 1968 i Elert 1966 (1970).

⁶² usp. Garlén 1984:60, 61; Hellberg 1974:18.

⁶³ »Internationella fonetiska alfabetet har icke något tecken lämpat för det svenska långa u-ljudet.« (Elert 1970 /1966/:37).

⁶⁴ Tako i kod Elerta (1970 /1967/:47) i Malmberga (1968:V. pogl.).

radovima često bifonematsko tumačenje supradentala⁶⁵. Iako mi se ovo posljednje (bifonematsko) shvaćanje statusa supradentala čini najprihvatljivijim, u fonološkoj sam analizi anglicizama vodila računa u supradentalima, kao da su zasebni fonemi. Razlog za takvu odluku leži u činjenici da postoje posuđenice u kojima nije proveden princip alveolarizacije već se aproksimira izgovor modela, dakle bez supradentala. Istovremeno, postoji mnoštvo anglicizama s provedenim principom alveolarizacije, kao i posuđenice koje se javljaju u varijantama, bez i sa supradentalima (npr. *airedale*, *art director*, *calgirl*, *koncern*, *scriptgirl*, *tornado* i dr.). Neuvažavanjem supradentala u analizi propustila bi se mogućnost ukazivanja na izgovorne varijante, odnosno na postupnost fonološke adaptacije posuđenica kod kojih se one javljaju.

Švedski konsonantski sustav prikazan je u tabeli na str. 226, s obzirom na mjesto i način artikulacije.

V.4.3. Akcent je ona fonološka kategorija koja najizrazitije razlikuje švedski i engleski sustav. S obzirom na akcent ta su dva jezika tipološki različita: nasuprot dominantno dinamičkom akcentu engleskog, švedski je akcent melodijski. Naime, švedski jezik koristi različita sredstva za isticanje jednog sloga, ali je upravo razlikovanje dvije melodije, odnosno promjene visine tona, ono što je za njegov najkarakterističnije i što švedskom akcentu daje distinktivnu funkciju.

Švedski melodijski akcent realizira se kroz dvije »melodije«, tzv. akcent 1, akut (´) i akcent 2, grav (`). Karakteristično je za akcent 1 da ima samo jedan vrh (ton se na naglašenom slogu diže i nakon toga spušta), dok akcent 2 ima dva uspona. Melodijski akcent može imati razlikovnu funkciju u parovima poput *'biten* »(taj) komadić« : *'buren* »ugrižen«, *'buren* »(taj) kavez« : *'buren* »nošen«, itd. Osnovna je funkcija akcenta 2 da označi povezanost dva ili više slogova odnosno njihovu pripadnost istoj riječi. Distribucija akuta i grava razmjerno je precizno opisana u literaturi, i to prvenstveno s obzirom na morfološki sastav riječi.

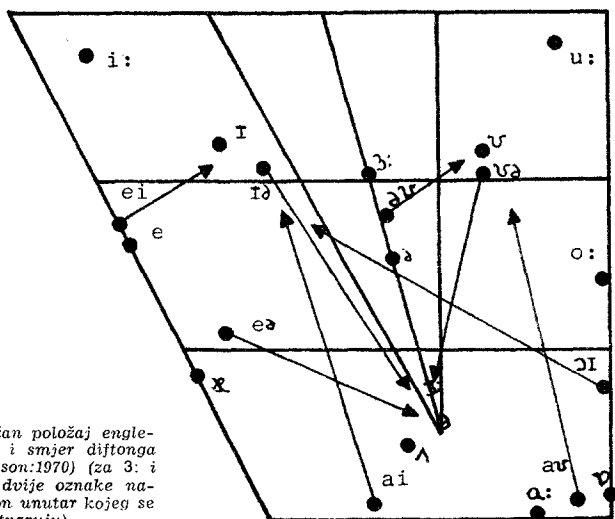
Integrirane posuđenice uklapaju se u takav sustav, no postoji i značajan broj onih čija adaptacija još nije uključila i muzički akcent. Moguće je procijeniti da među posuđenicama ima relativno veći broj riječi s melodijski nemarkiranim akcentom 1 nego u ostalom dijelu švedskog leksika.

V.5. Usporedbom opisa pojedinih segmenata engleskog i švedskog fonološkog sustava uočavaju se različite nepodudarnosti za koje se može pretpostaviti da će rezultirati izrazitijim promjenama tokom procesa adaptacije posuđenice.

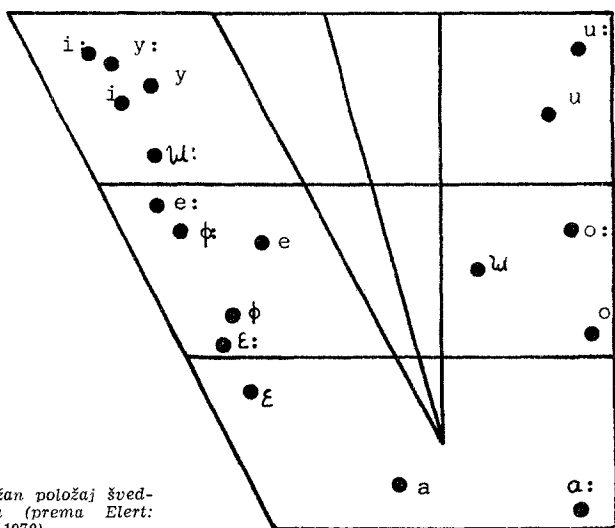
Što se tiče vokala, očito je da svi engleski vokali nemaju jednako bliske potencijalne zamjene u švedskom sustavu. S obzirom na to koliko im je sličan, prema gorepomenutim kriterijima, najbliži švedski vokal, engleske je vokale moguće podijeliti na

- I — one čiji se opis gotovo u potpunosti podudara s opisom najbližeg švedskog vokala (*/i/*; *u/*; *ʌ/*),
- II — one koji se artikuliraju na mjestu veoma bliskom mjestu artikulacije najbližeg švedskog vokala uz umjerenu razliku u otvoru (ne više od

⁶⁵ usp. Garlén 1984:17, 18.

Sl. 1. Približan položaj engleskih vokala i smjer diftonga (prema Gimson:1970) (za ɜ: i ə je sa po dvije oznake naznačen raspon unutar kojeg se ostvaruju)

Sl. 2. Približan položaj švedskih vokala (prema Elert: 1970)

jednog stupnja u podjeli zatvoreno : poluzatvoreno : poluotvoreno : otvoreno). Takvi su vokali /i, u, e, æ, o, o, a:/;

III — one koji nemaju bliskog vokala u švedskom sustavu te se u posuđenica-ma zamjenjuju vokalima sasvim različitim opisa. Takvi su /3:/, ə/ i svi diftonzi⁶⁶.

Nepodudaranja konsonantskih sustava engleskog i švedskog lako se uočavaju na sl. 3 na str. 226. Identične ili približne švedske zamjene nemaju engleski konsonanti /tʃ, dʒ, θ, ð, z, ʒ, w/.

Fonološki se sastav anglicizama temelji ili na izgovoru modela ili na ortografiji modela tj. grafonematskim pravilima jezika-primaoca. U prvom slučaju dolazi do sva tri oblika transfonemizacije, ovisno o inventaru fonema kojima raspolaže jezik-primalac, dok u drugom slučaju — zbog različitosti principa ortografije i izgovora u dva jezika u kontaktu — dominira slobodna transfonemizacija.

U englesko-švedskom kontaktu nije moguće utvrditi za svaki pojedini fonem jezika-davaoca po jedan princip prema kojem ga se prenosi u jezik-primalac, niti po jedan oblik transfonemizacije tipičan za njegovu adaptaciju. Naročito je karakteristično za vokale, koji su u engleskom sustavu najudaljeniji od principa jedan fonem = jedan grafem, dakle principa dominantnog u švedskom sustavu, da se u različitim riječima prenose na različite načine, te da dolazi do raznih oblika transfonemizacije.

V.6. U svom sam korpusu detaljnije analizirala transfonemizaciju vokala te onih konsonanata za koje sam očekivala da će biti »problematični« ili na neki drugi način zanimljivi. U sljedećem se prikazu navode utvrđene mogućnosti supstitucije pojedinih fonema, poredane prema tipu transfonemizacije — od nulte (F0) preko djelomične (F1) do slobodne (F2):

eng. /i:/

- F0 → šv. /i:/, najčešći oblik transfonemizacije
beatnik, evergreen, feature, jeans, jeep, leasing, martini, receiver, seedad, T-shirt, teach-in, velveteen
- F1 → šv. /i/ : biff (< eng. beef), *elitism, frisbee, graffiti (var.), mikrofiche*
- F2 → šv. /e:/ supstitucija prema ortografiji: *pekin(g)es, placebo, PR; le/ pekin(g)es, refill, sepy*

eng. /ɪ/

- F1 → šv. /i/, najčešći oblik supstitucije, brojniji primjerima nego li transfonemizacija bilo kojeg drugog fonema
bikini, city (var), college, dandy (var), denim, fiction, gimmick, groupie, hipp, image, kicka, manager, missil, quilta, slapstick, twist, timing, whig, yankeejib,
/i:/ chilisås, denim (var), kabin, mockasin; /y/ akryl, baby (var), copyright (var), dystopi, medley (var)

⁶⁶ prema O. Lindhu (1970: 51—53) /au/ i /əʊ/ imaju u švedskim anglicizmima autentičan, »engleski« izgovor. Sudeći, međutim, po izgovoru mojih informanata, kao i po opisu u konzultiranim rječnicima, ispravnije je i kod ovih diftonga govoriti o slobodnoj, odnosno eventualno kod /au/ o djelomičnoj transfonemizaciji.

- F2 → šv. /e/ *budget, decal, designer, hamerless, sedan*; /e:/ *kommitte*; /ej/ *jockey* (var)

eng. /e/

- F1 → šv. /e/ najčešći oblik supstitucije: *cent, devon, essayist, jet set, kelp, LP, rekord, shelf, teddy*; /e:/ *diskotek, modem, psychedelisk, stereo*

- F2 → šv. /ɛ/ : *mess, sherry* (var), *terrier* (var)

eng. /æ/

- F1 → šv. /e/ često u varijantama uz /a/ : *action, arrowrot* (var), *backhand, cash, jackpot, ragtime, shanty, yänkare*; /ɛ:/ *dävert, dixieland* (var), *pläd*; /e/ *keps*

- F2 → šv. /a/ najčešći oblik: *additiv, band, campus, daggert, jan(s)* (var), *gagg, hands* (var), *jazza, relaxa, vampig*; /a:/ *klan, kryostat, dekal, sedan, tradjazz* (var)

Zanimljiv je detalj različita supstitucija eng. /æ/ u pridjevskoj posudbenici *camp* /kɛmp/, »smiješan, staromodan i stoga čudan« i u grupi posudenica vezanih uz kampiranje: *camp, campa, camping, campare* /kamp, kampa, kampinj, kampare/.

eng. /ʌ/

- FO → šv. /a/ : *comeback, funk* (var), *onestep, touch-*

- F2 → šv. /ω/ najčešći oblik, prema ortografiji: *bluff, blunder, culvert, curry, duffel, klubb, jumpa, muffins, rough, ruffa, slum, tuff*; /o/ *comfort, robbert, rom, ton*

Interesantna je različita adaptacija engleskih homonima *punch* »udarac šakom« i *punch* »punč«, alkoholno piće«, uslijed koje u švedskom funkcioniraju fonološki i ortografski različite riječi: *punch* /pantʃ/ i *punsch* /pʊntʃ/.

eng. /ɑ:/

- F1 → šv. /ɑ:/, najčešći oblik: *bar, cardigan, chartra, dart, farm, kaki, kvasar, master, party, pulsar, safari*;

šv. /ɑ/, neznatno rjeđe nego /ɑ:/ *brass, commando, kvark, parkas, sampla, scarf, smart, starter, toastmaster*

- F2 → šv. /ɛ/ *derby*; /e/ PR

eng. /o/

- F1 → šv. /o/, najčešći oblik; osim supstitucije /i/ > /i/ primjerima apsolutno najbogatiji oblik transfonemizacije: *bob, cockney, collie, docka, epoxy, foxtrot, goggles, knocka, mahogany, odds, offshore, plotter, poplin, rock, snobberi*

šv. /o:/ naglašeno: *kopra, nylon, sonisk*

- F2 → šv. /u/ *amok* (var), *boxa(s)*; /u:/ *cloth, hovra* (var), *monitor* (var); /a/ prema ortografiji: *jaht, sjapp, svabb, watt*, prema izgovoru: *kalops* (< eng. *collops*)

eng. /o:/

- F1 → šv. /o:/ najčešći oblik: *crawla, folklore, kord, loran, lord, pep talk, reporter, squaw, story, tråla, yawl*; /o/ *cornflakes, forehand, fortran, korderoj, mormon* (var), *morse-, rickshaw, sport*

- F2 → šv. /a:/ *schal, waterloo*; /a/ *overall (var), riksha (var), stall, walk-over*; /au/ *astronaut, automation*; /u/ *mormon(ism) (var)*

eng. /ʊ/

- F1 → šv. /ʊ/ najčešći oblik: *bulldogg, bush (var), pudding, pulla, regular, sprayhood*;
/u/ *bush (var), goodwill, input, look, plywood, up-to-date*
- F2 → šv. /u:/ : *bookmaker (var), worcestersås (var)*

eng. /u:/

- F0 → šv. /u:/ najčešći oblik: *bazooka, blues, boom, cool, groupie, juice, looping, pool, saloon, scoop, zoom*

eng. /ju:/

- F0 → šv. /ju:/ : *deuce, intervju(a), musical (var), newton, tuner*
- F1 → šv. /u/ *joule (var), newfoundlandshund, voodoo*
- F2 → šv. /o:/ *monsun, muzak (var), supertanker, tabu, unisex*; /o/ *musical (var), utopi*; /eu/ *neutralism*; /o:/ *tyson*; /ol/ *schampo, waterloo (var)*

eng. /ɜ:/

- F2 → šv. /ø:/ *callgirl, curling, jersey, research, serve, T-shirt, törn*;
/ø/ *flirt(a), serva*; /o/ *burgare, spurta, surfa (var)*; /er/ *ergonomi, permafrost, terminal*; /ɛ:/ *koncern*; /ɛ/ *konverter (var)*

eng. /ɔ/

- F0 → /ɔ/ obično uz varijantu prema ortografiji *approach, sexappeal; jamboree, loafers, open, wafer (var)*
- F2 → šv. /er/ prema ortografiji; najčešći oblik, prvenstveno zbog mnoštva riječi sa sufixom *-er*
bartender, blinker, broiler, centern, defroster, folder, gangster, hacker, interferon, laser, poker, roller, timer
- F2 → šv. /a/, /ol/ česti oblici: *akryl, amok, cardigan, empati, makadam; bacon, deodorant, hammock, masonit*
- F2 → šv. /o/ *campus, gallup*; /or/ *feature, jodhpurs*; /ø:r/ *bourbon*;
/el/ *catepillar, item, nonsens, open (var)*; /ɛ/ *catch-as-catch-can, newfoundlandshund*; /ar/ *dollar, forward*; /a:/ *ivorian, puritan, regular*; /or/ *detektor, komfortabel*; /u/ *kryostat (var), receptionist*; /u:/ *dominion, mormon*; /ur/ *joint venture (var)*; /u:r/ *glamour*; /o:/ *mogul*; /il/ *reliabilitet*; /ij/ *pyjamas, terylen*

eng. /ej/

- F0 → /ei/ uz varijantu s /ej/: *airedale, brainstorming, display, dragracing, understatement, up-to-date, wafer*
- F2 → šv. /ej/ najčešći oblik: *aids, bacon, baseball, break, crazy, sejka, gay, jade, layout, OK, shake, tejsa*
- F2 → šv. /e:/ *dego, game*; /el/ *ess, ker, elitism*; /ɛ:/ *baby (var), bäbis, quaker*; /ɛ/ *essayist, plätera*; /aj/ *rayon, spraya*; /a:/ *dago, laser, napalm (var), plana, trad*; /a/ *eskapism, graham, kambrik, masonit*; /il/ : *reggae (var)*

O. Lindh navodi i varijantni izgovor /ej/ za anglicizme *baseball, blazer, fading, jade, racer*. (1979:45).

eng. /aɪ/

- F1 → /ai/ : all right (var), dry martini
- F2 → šv. /aj/ najčešći oblik: all right (var), eye-liner, fight, guide, hajk, icing, paj, slice, tajt, viscount; /ej/ gejd, kapsejsa, strejk; /i:/ hi-fi, missil, pesticid; /i/ mikrofilm, televisera, VIP; /y:/ logotyp; /y/ kryogen, nylon, styren, tyristor, tyfon

eng. /ɔɪ/

- F2 → šv. /oj/ najčešći oblik: bojkott, broiler, cowboy, joint, nojsa, ploj, pointer, royalty, sepoy, spoiler; /øj/ röjel; /o+i:/ tabloid (var); /u+i:/ tabloid (var)

eng. /əʊ/

- F2 → šv. /o/ najčešći oblik, prema ortografiji: bingo, calypso, folder, koks, logotyp, overall, poster, ponny; /ou/ approach, coach, go, oldtimer, show (var), slowfox; /ov/ arrowrot, bowling, show(a) (var); /oll/ folklor, folklorist; /o:/ bäl, choka, devon, joker, slogan (var); /u:/ buldozer, coach (var), doping, open (var); /u/ dago, disco, dosimeter, mouhair, motel, placebo, utopist (var)

O. Lindh navodi i varijantu sa /o:v/ za posuđenice bowling i show. (1979: 52)

eng. /aʊ/

- F1 → šv. /au/ najčešći oblik; prema izgovoru modela: clown, down, foul, greyhound, lockouta, sound, voucher;
- F2 → šv. /ov/ rijetko: browningspistol (var)

eng. /ɪə/

- F2 → šv. /i:r/ najčešći oblik: hearing, kaschmir, klira, peer (var), spearing; /e:/ caffeteria, stereo; /i(j)er/ foxterrier, terrier; /e:r/ peer (var); /io/ sociogram (var); /iu/ sociogram (var)

eng. /eə/

- F0 → /eə/ : software (var)
- F2 → šv. /e:r/ airedale, bäring, mohär; /er/ software; /el/ aerobisk (var), aerosol; /el/ aerobisk (var); /ael/ aerobisk (var), aerosol; /a:/ rastafari; /a/ vegetarian, vegetarianism, vegetarism

eng. /uə/

- F2 → šv. /u/ jury, turism; /u/ extramural, puritan; /ua/ visualisera; /uar/ steward, steward; /ue/ negro spiritual; /el/ Eurovision

KONSONANTI

eng. /tʃ/

- F2 → šv. /tʃ/ slijed koji ipak nije afrikata: approach (var), coach (var), matcha, punch, research, sketch, touch
- F2 → šv. /tʃ/ često alternativno s /tʃ/: approach (var), franchising (var), joint venture, sandwich (var), stretch (var); /ʃ/ brunch, cheddarost (var), lunch, punsch, ranch, trench, vinsch; /ʃ/ charleston, chartra, checku, cheddarost (var), chips, choka, manchester; /t/ naturism, naturist

eng. /dʒ/

- F0 → /dʒ/ samo kao varijanta: management, pidgin

- F2 → šv. /dʃ/ slijed fonema blizak ali ipak različit od afrikate; samo kao varijanta: *bridge, pidgin* /tʃ/ slijed, ne afrikata: *bridge* (var), *image, pidgin* (var) /dʒ/ *djonk, joint* (var), *manager, midget, pidgin* (var); /j/ najčešći oblik: *djungel, gentleman, gin, gym, jack, jade, jamboree* . . . u pravilu, kada model počinje fonemom /dʒ/ i grafemom j osim *djonk* (< eng. *junk*), *pyjamas, turbojet*; /g/ *dirigism, geriatri* (var), *suffragett* (var), *vegetarian*; /ʃ/ *jockey* (var), *suffragett* (var); /s/ *fläns(a)* (< *flange*)

eng. /θ/

- F0 → /θ/: *sudden death, thriller* (var)
- F2 → šv. /t/: *eten, klot, metadon, naftalen, naftalin, synthesizer, termit, termos, thinner, thriller, tyristor*

eng. /w/

- F0 → /w/: *off-white, onestep, speedway, swimmingpool, wafer, walkie-talkie, walk over*; kao varijanta u *plywood, squash, sweater, tweed, weekend, whig, whist, wigwam*;
- F2 → šv. /v/: *darwinism, forwarad, kivi, kiwi, kvark, kvasar, kvilta, squaw* (var), *svabb, tvills, twist, WC, waterloo* (var), *watt, weltervikt, western, whiskey* (var)

eng. /z/

- F2 → šv. /s/: *aids, bazooka, business, crazy, designa, jazz, jersey, masher, nojs, pussel, räls, speak-easy, zooma*; /ʒ/: *crackers, jodhpurs, knickebockers*

eng. /ʒ/

- F2 → šv. /s/: *visualisera*

eng. /k/

- F0 → šv. /k/: *clinch, kennel, kex* (var), *kivi* . . . u svim posudenicama u korpusu, bez obzira na sljedeći vokal, osim
- F2 → šv. /ç/: *kex* (var)

eng. /g/

- F0 → šv. /g/: *game, gay, gejd, geriatri* (var), *gerontologi* (var), *gigg, gimmick, glamour, golf, grahams-, grogg, guida*
- F2 → šv. /j/: *gentleman, geriatri* (var), *gin, gin rummy*

eng. [ŋ] slogotvorno /n/

- F0 → [ŋ]: *action, fiction, inside information* (var), *science fiction* (var), *slow motion* (var), *sudden death*
- F2 → šv. /u:n/: *predation, segregation, stagflation*; /un/ *fashionabel, isolationism*; /en/ *science fiction* (var), *slow motion*; /on/ *nelson, newton*

eng. [j] slogotvorno /l/

- F0 → [j] kao var. u: *musical, practical joke, steeplechase*
- F2 → šv. /el/ najčešći oblik: *beagle, djungel, duffel, goggels, kennel, pickles* (var), *pussel, sampel, tunnel*; /le/ *gentleman, pickles* (var); /i:l/ *stencil*; /o:l/ *mogul*

Švedski supradentali

U dijelovima Švedske gdje se provodi alveolarizacija dentalnih /d, s, t, l, n/ iza /r/ u domaćim riječima isti se princip najčešće primjenjuje i kod posudnica. U vezi s ovom pojavom javljaju se, osim regionalnih, i individualne razlike, koje bi kod posudnica mogle biti još izraženije. U mom

korpusu postoje varijante posuđenica *airedale*, *art director*, *callgirl*, *hurts*, *koncern*, *script-girl*, *tornado*.

U posuđenicama se provodi i princip dvostruke alveolarizacije, prema formuli

/r/ + dental + dental → supradental + supradental, npr. u *hurts*, *partner*, *shorts*, *sportslig*, *sportsman*.

V.7. Kao što je vidljivo iz navedenih primjera, razvojem anglicizama unutar švedskog sustava često nastaju fonološke varijante.

V.7.1. Većina je varijanata posljedica različitosti dvaju sustava bilo u fonološkom inventaru bilo u grafonematskim odnosima. U prvom se slučaju javljaju već tokom primarne adaptacije, tj. već u uvjetima bilingvizma. Najčešće jedna varijanta čuva engleske foneme, koje bilingvi više ili manje »uspješno«¹ izgovaraju, dok druga (druge) nastoji u švedskom inventaru pronaći što bolju (bližu) zamjenu. Varijante ove vrste javljaju se kod posuđenica koje sadrže diftonge, afrikate, dentalne frikative itd.

Razlike u grafonematskim odnosima tj. u »pravilima čitanja«² uzrokuju pojavu varijanata karakterističnih za uvjete monolingvizma. Te su varijante rezultat sekundarne adaptacije anglicizama, budući da je već prvi fonološki oblik u potpunosti ostvariv fonološkim inventarom jezika-primaoca. Ono što, međutim, zbunjuje monolingvnog govornika jest neusklađenost pisanog oblika i »izgovora«, pa on prilagođava fonološki oblik pisanom. Tako nastaju varijante s fonemom /ɛ/ ili /a/ za grafem *a*, /i/ ili /y/ za *y*, /a/ ili /o/ za *u*, /aj/ ili /i/ za *i* itd.

V.7.2. Postoje i slučajevi druge vrste, u kojima su varijante rezultat višeznačnosti švedske ortografije, dakle mogućnosti da unutar švedskog sustava istom pisanom obliku odgovaraju različite govorne realizacije. Najviše je takvih slučajeva vezano uz dvoznačnost grafema *o*, koji može označavati i /o(:)/ i /u(:)/. Tako su nastale npr. varijante /'boksɛr/ : /'bukser/, /kry'o'sta:t/ : /kryu'sta:t/, /mo'de:m/ : /mu'de:m/, /mor'mu:n/ : /mur'mu:n/, /'slo:gan/ : /'stu:gan/, /'to:tem/ : /tu:tem/, /'vi:deol/ : /'vi:deul/ itd.

V.8. Razvojem anglicizama unutar jezika-primaoca dolazi i do promjena vezanih uz akcent, što znači do supostojanja varijanata koje se razlikuju po mjestu ili po tipu akcenta. Kao i kod ostalih varijanata, i u ovom je slučaju jedna bliža izgovoru modela (čuva se mjesto akcenta, posuđenica ima akut, tonom neobilježeni akcent, koji je bliži engleskom tipu akcenta), dok je druga rezultat spontanog čitanja pisanog oblika posuđenice to jest primjene grafonematskih pravila švedskog.

Mjesto akcenta uglavnom se pomiče unatrag, kao u slučajevima eng. /'æditi:v/ > šv. /'aditiv/ > šv. /adi'ti:v/, eng. /'bɔjko:t/ > šv. /'bojko:t/ > šv. /boj'ko:t/, eng. /'denim/ > šv. /'denim/ > šv. /de'nim/, eng. /'neipa:m/ > šv. /'na:pal'm/ > šv. /na'pal'm/ itd. Jedini primjer u mom korpusu u kojem se mjesto akcenta pomiče prema naprijed je eng. /'aut'stændiŋ/ > šv. /aut'stændiŋ/ > šv. /'autstændiŋ/. To je rezultat prepoznavanja strukture ove riječi odnosno analogije sa švedskim izvedenicama iz dvočlanih glagola.

Promjena tipa akcenta ima uvijek isti smjer — od akuta prema gravu, i u jednostavnim riječima i u složenicama, npr. eng. /'bʊldəʊzə/ > šv. /'bɔldu:ser/ > šv. /'bɔldu:ser/, eng. /dɪzain/ > šv. /di'sajna/ > šv. /di'sajna/, eng. /'kætəpɪlə/ > šv. /'katepɪler/ > šv. /'katepɪler/, u posuđenicama *gentleman*, *pinuppa*, *stuntman*, itd. U adaptaciji složenica javlja se još jedan korak, koji zapravo prethodi promjeni akuta u grav. Radi se o spajanju složenice u jednu fonetsku cjelinu, što znači izgovor složenice s jednim umjesto dva glavna akcenta. Tu fazu adaptacije oslikavaju varijante /'drɛg'reisɪŋ/ : /'dragrejsɪŋ/, /'hɑj'faj/ : /'hajfi:/, /'sekənd'hænd/ : /sekend'hænd/, /'wɔ:ki'to:ki/ : /wɔki'to:ki/ itd.

VI. MORFOLOŠKA ADAPTACIJA ANGLICIZAMA

Opis jezičnog kontakta na morfološkoj razini uključuje dvije grupe pojava. Jedna se odnosi na leksičko-tvorbeni aspekt i bavi se osnovnim oblikom leksem, dok druga obuhvaća gramatičke kategorije relevantne za pojedini leksem i promjene njegova osnovnog oblika.

VI.1. Leksičko-tvorbeni aspekt bavi se strukturom osnovnog oblika posuđenice, odnosno njezinim morfološkim sastavom. Zbog bitno različite strukture pogodno je u analizi razdvojiti jednostavne riječi (s jednim leksičkim morfemom) od složenica (s dva ili više leksičkih morfema)⁶⁷.

S obzirom da anglicizmi, kako su definirani u ovom radu, podrazumijevaju preuzimanje forme, svaki od njih sadrži barem jedan leksički morfem jezika-davaoca, dakako fonološki i ortografski prilagođen sustavu jezika-primaoca. Nasuprot toj izvjesnosti u pogledu leksičkog morfema, u vezi s gramatičkim morfemima postoji više mogućnosti. Kod složenica je osim porijekla gramatičkih morfema neizvjesno i porijeklo drugog (drugih) leksičkog elementa.

VI.1.1.1. Gramatički morfem modela se prilikom transfera iz jednog jezika u drugi, odnosno tokom razvoja u jeziku-primaocu, prilagođava novom sustavu. Postoje, zapravo, dvije mogućnosti: ili se gramatički morfem jezika-davaoca zamjenjuje odgovarajućim morfemom jezika-primaoca, ili se zadržava morfem modela. Ovaj drugi postupak često predstavlja tek prvu fazu adaptacije i rezultira kompromisnom replikom, te u daljnjem razvoju unutar jezika-primaoca dolazi do supstitucije stranog elementa domaćim. Ukoliko se strani morfem duže zadrž i u većem broju posuđenica i ako postane produktivan u jeziku-primaocu, govorimo o importaciji gramatičkog morfema. U usporedbi s importacijom, supstitucija gramatičkih morfema mnogo je češća pojava u jezičnom posuđivanju. Tu vrstu supstitucije R. Filipović naziva *transmorfemizacija* i razlikuje tri tipa: nultu, kompromisnu i potpunu transmorfemizaciju.⁶⁸

Nulta transmorfemizacija odnosi se na posuđenice koje se, kao i njihovi modeli, sastoje od leksičkog morfema i nultog gramatičkog morfema. Njihova morfološka adaptacija, dakle, rezultira zadržavanjem nultog morfema, kao npr. u eng. *puck-Ø* > šv. *puck-Ø*, eng. *scout-Ø* > šv. *scout-Ø* itd.

⁶⁷ usp. Weinreich 1963 (1953):47, 53.

⁶⁸ v. Filipović 1986:119—126, 1990:31—33. R. Filipović uvodi i oznake M_0 za nultu, M_1 za kompromisnu te M_2 za potpunu transmorfemizaciju.

Kompromisna transmorfemizacija podrazumijeva zadržavanje gramatičkog morfema (osim Ø-morfema) jezika-davaoca, kao npr. u eng. *cornflake-s* > šv. *cornflake-s*, eng. *design-er* > šv. *design-er*, eng. *cast-ing* > šv. *cast-ing*, itd. Ovaj tip transmorfemizacije rezultira kompromisnom replikom. U slučaju da se adaptacija nastavi, može doći do nastajanja morfoloških varijanata poput šv. *jogging* (posuđeno *-ing*) : šv. *joggnig* (švedski sufiks *-ning*).

Potpuna transmorfemizacija odnosi se na zamjenu gramatičkog morfema jezika-davaoca gramatičkim morfemom iste funkcije tj. istog značenja iz inventara jezika-primaoca, npr. engleskog *-er* švedskim *-are* (*jogger* > *joggare*), eng. *-ize* švedskim *-isera* (*televize* > *televisera*), eng. *-y* švedskim *-ig* (*trendy* > *trendig*) itd. Ovaj tip supstitucije omogućen je »međujezičnom identifikacijom«⁶⁹ morfema odnosno sposobnošću bilingvni govornika da u jeziku primaoca prepoznaju morfem odgovarajuće funkcije i značenja i da »prevedu« gramatički morfem modela. Potpuna transmorfemizacija odnosi se i na slučajeve kada se nulti morfem jezika-davaoca zamjenjuje nekim drugim morfemom jezika-primaoca. U englesko-švedskom kontaktu tipični primjer takve vrste je adaptacija glagola, u kojoj se englesko Ø zamjenjuje švedskim sufiksom, najčešće *-a*, npr. eng. *jogg* > šv. *jogg-a*, eng. *swab* > šv. *svabba*, itd.

Analizom korpusa lako se, uz ova tri načina formiranja osnovnog morfološkog oblika posuđenice, uočava još jedan: ispuštanje gramatičkog morfema modela. To je jedan od oblika ispoljavanja elipse, o čemu je bilo riječi u točki III.4. Taj je postupak kod jednosložnih riječi suprotan postupku potpune transmorfemizacije, kojom se nulti morfem jezika-davaoca zamjenjuje nekim morfemom (ne-nultim) jezika-primaoca. U slučaju elipse jezik-primalac koristi nulti morfem umjesto nekog drugog (ne-nultog) morfema jezika-davaoca. Takav postupak ilustriraju švedske posuđenice *plast* (< eng. *plastic*), *scientolog* (< eng. *scientologist*), *singel* (< eng. *singleton*), *vegetarism* (< eng. *vegetarianism*) itd.

VI.1.1.2. U korpusu veličine i raznolikosti onog na kojem se temelji ovaj rad lako se uočavaju pravilnosti s obzirom na transmorfemizaciju pojedinih gramatičkih morfema engleskih modela u englesko-švedskom kontaktu. Utvrdila sam tako sljedeće mogućnosti:

imenski sufiksi

eng. *-er*

- M1 → *-er*: *blinker*, *boxer*, *charter*, *designer*, *fender* (var), *juniper*, *mixer*, *pointer*, *reporter*, *setter*, *vobbler*
- M2 → šv. *-are*
kao zamjena za eng. *-er*: *drinkare*, *farmare*, *goljare*, *intervjuare*, *jog-gare*, *kväkare* (eng. *quaker*), *skonare* (var)
u švedskim izvedenicama, sekundarnom adaptacijom: *diggare* (< šv. *digga*, vb. < eng. *dig*), *jobbare* (šv. *jobba*, vb. < eng. *job*), *puckare* (šv. *puck*, sb. < eng. *puck*), *punkare* (šv. *punk* < eng. *punk*), *jänkare* (šv. *yankee* < eng. *yankee*).
- M2 → šv. *-ert*: *buffert*, *daggert*, *fendert* (var), *kulvert*, *robbert* (eng. *rubber*), *skonert* (var)

⁶⁹ v. Weinreich 1963 (1953):30.

Ovo je veoma neobična grupa budući da u švedskom zapravo ne postoji sufiks *-ert*, niti s nekim od značenja engleskog *-er* niti u kojem drugom značenju. J. Chrystal pretpostavlja da posuđenice na *-ert* nastaju u analogiji s riječi *håvert* («sifon») i to prvenstveno u jeziku pomoraca. Osim spomenutih primjera ona navodi i starije oblike *klippert* i *gajert* za današnje šv. *klipper*, *gaj*⁷⁰. Treba, međutim, spomenuti da samo u manjem broju navedenih primjera engleski model sadrži sufiks *-er* (eng. *buffer*, *fender*, ev. *clipper* i *schooner*), dok u ostalima finalna grupa *-er* nije morfem (eng. *dager*, *rubber*) odnosno modeli i ne završavaju na *-er* (eng. *culvert*, *davit*, *guy*). S obzirom da na temelju navedenih primjera vjerojatno ne bi bilo moguće unutar švedskog sustava odrediti značenje eventualnog sufiksa *-er*, čini se opravdanim postaviti pitanje da li ova grupa posuđenica uopće ilustrira adaptaciju na morfološkoj razini ili se radi o fonološkoj prilagodbi.

Ponekad se različite mogućnosti transmorfemizacije sufiksa *-er* koriste za razlikovanje posuđenica nastalih od homonimnih ili polisemnih engleskih modela, npr. eng. *boxer* (vrsta psa) > šv. *boxer*, eng. *boxer* («bokslač») > šv. *boxare*; eng. *camper* > šv. *camper* («autobomil s kućicom za kampiranje»); eng. *camper* > šv. *campare*, *kampare* («kamber, čovjek koji kampira»).

eng. *-or*

— M1 → *-or* /ə/: *art director*

— M2 → šv. *-or* /or/: *detektor, sensor, simulator, sponsor, tyristor, traktor, transistor*

eng. *-ist*

— M2 → šv. *-ist*: *behaviorist, darwinist, eskapist, essäist, kolumnist, receptionist, spiritist, turist, utopist*

eng. *-an*

— M2 → šv. *-an*: *ivorian, puritan, vegetarian*.

eng. *-ism*

— M2 → šv. *-ism*: *behaviorism, gangsterism, jingoism, mormonism, naturism, sexism, totemism, turism, vegetarianism*

eng. *-tion* /ʃn/

— M1 → *-tion* /ʃn/: *action, fiction, inside information, public relations, sales promotion, slow motion*

— M2 → šv. *tion* /ʃu:n/: *automation, desegregation, eskalation, flotation, predation, stagflation*

eng. *-ery*

— M2 → šv. *-eri*: *clowneri, jobberi, snobberi*

eng. *-ene*

— M2 → šv. *-en*: *eten, naftalen, styren, terylen*

eng. *-ing*

— M1 → *-ing*: *bodybuilding, briefing, casting, curling, factoring, marketing, racing, shipping, timing*

— M2 → šv. *-ing*: *bunkring, dibbling, klonering, sanforisering, segregering*

— M2 → šv. *-ning*: *bantning, boxning, dockning, dubbning, guidning, mobbning, rigging, seedning, vindsurfing*

⁷⁰ J. Chrystal 1980:28, 29.

Kod ove posljednje grupe najčešće postoji mogućnost dvostruke interpretacije porijekla anglicizama. Budući da se radi o glagolskim imenicama, može ih se smatrati rezultatom transfera odgovarajućih engleskih glagolskih imenica u švedski i njihove primarne adaptacije na morfološkoj razini, ili izvedenicama nastalim unutar švedskog sustava, kao rezultat sekundarne adaptacije odgovarajućih posuđenih glagola (npr.

eng. *dumping* > I šv. *dumpning* ili
eng. *dump* > I šv. *dumpa* > II šv. *dumpning*.

Česte su i morfološke varijante, jedna koja čuva englesko *-ing* i druga sa švedskim *-ning*, npr.

šv. *jogging*: šv. *joggnning*, šv. *doping*: šv. *dopning* itd.

Ostali slučajevi supstitucije morfema zastupljeni su u korpusu s premalim brojem primjera da bi se moglo govoriti o principu transmorfemizacije. Spomenut ću samo da se, kao rezultat kompromisne transmorfemizacije u primarnoj adaptaciji, javljaju i sufiksi *-ment* (*management*, *settlement*, *understatement*) i *-ship* (*sportsmanship*). U izvedenicama se, kao rezultat sekundarne adaptacije nekog anglicizma javljaju i švedski sufiksi *-skap* (*pärskap*), *-het* (*snobbighet*) i dr.

glagolski sufiksi

eng. -Ø

— M2 → šv. *-a*, daleko najmnogobrojnija skupina, što odgovara situaciji među domaćim švedskim glagolima: npr. *banta*, *bluffa*, *bowla*, *campa*, *cleara*, *designa*, *dippa*, *fejka*, *fightas*, *grilla*, *intervjua*, *knocka*, *krocka* (var), *luncha*, *plotta*, *relaxa*, *rigga*, *sampla*, *serva*, *shoppa*, *smasha*, *sniffa*, *sponsra*, *tanka*, *tejsa*, *testa*, *zooma* itd.

— M2 → šv. *-era*: *budgetera*, *detektera*, *krockera* (var), *programmera*, *skalpera*, *servera* itd.

eng. *-ize*

— M2 → šv. *-isera*, npr. *glamourisera*, *kommersialisera*, *robotisera*, *sanforisera*, *televysera*, *visualisera*.

Ovaj se sufiks javlja i u izvedenicama *datorisera* (< šv. *dator* (>kompjuter<)) < šv. *data* < eng. *data*) i *filmatisera* (< šv. *film* < eng. *film*).

— M2 → šv. *-era*: *optimera*, *pelletera*.

Ove bi se oblike moglo dovesti u vezu s trendom skraćivanja glagolskog sufiksa, budući da bi očekivani rezultat transfera engleskih glagola *optimize* i *pelletize* bile posuđenice *optimisera* i *pelletisera*.

eng. *-ate*

— M2 → šv. *-era*: *allokera*, *eskalera*, *frustrera*, *prefabricera*, *segregera*. Pridjev *sofistikerad* (particip prošli) sugerira da bi se u švedskom mogao javiti i glagol *sofistikera*. Zanimljivi su glagoli *krockera* i *plåtera*, čiji modeli (*croquet*, *plate*) zapravo ne sadrže sufiks *-ate* ali je njegova fonološka odnosno ortografska sličnost s finalnom grupom fonema u modelu vjerojatno utjecala na izbor morfema u posuđenici.

eng. *-fy*

— M2 → *-fiera*: *diversifiera*,
kao i u izvedenici *jazzifiera* (< šv. *jazz* < eng. *jazz*).

U vezi s transmorfemizacijom glagola zanimljivo je spomenuti i pojavu morfoloških varijanata, i to ne samo onih dosad spominjanih, različitih samo po

morfemskom sastavu, već i onih što se razlikuju u pogledu sintakse i semantike. Takve su varijante *filma* : *filmatysera*, *jazza* : *jazzifiera*, *serva* : *servera*.

pridjevski sufiksi

eng. -Ø

- M0 → šv. -Ø: *all right, allround, camp, cool, crazy, down, gay, hipp, king-size, kompakt, live, offshore, O.K., open, second hand, singel, smart, taxfree, tajt, tuff* itd.

Nulta transmorfemizacija pridjeva je u englesko-švedskom kontaktu zastupljena u neobično velikoj mjeri — u mom korpusu oko 30% pridjevskih posuđenica. Izvještaji o nizu drugih jezika⁷¹ govore da pridjevske posuđenice uglavnom već u transferu dobivaju sufikse jezika-primaoca, odnosno da oni malobrojni koji prolaze nultu transmorfemizaciju ostaju markirani te se uglavnom ne uklapaju u sustav-primalac ni u pogledu drugih gramatičkih kategorija (ne mijenjaju oblik pri promjeni roda, broja, stupnja komparacije). Broj ovakvih pridjeva u korpusu anglicizama u švedskom bio bi i veći kad bi se pribrojili pridjevi koji funkcioniraju u posuđenim imenskim frazama poput *fair play, grand old man, soft music, sudden death* itd. Budući da SvO ne navodi te pridjeve kao zasebne natuknice, oni nisu analizirani kao pridjevske posuđenice, iako se neki od njih samostalno upotrebljavaju u govornom švedskom (*fair, soft*). Treba međutim primijetiti da i u švedskom pridjevske posuđenice s nultim morfemom često nisu u potpunosti adaptirane (v. V.2.4.1.).

eng. -y

- M1 → -y: *groggy*
— M2 → šv. -ig: *fluffig, jazzig, sexig, sportig, trendig*.

Isti se sufiks javlja i u izvedenicama, npr. *flörtig, jobbig, ruffig, ruschig, (o)sportslig, stressig, vampig*. Pridjevi *poppig* i *snobbig* mogu se smatrati izvedenicama, ali i rezultatom transmorfemizacije eng. *poppish, snobbish*.

eng. -able

- M2 → šv. *abel*: *fashionabel, komfortabel, reliabel*.

U rijetkim se slučajevima javljaju i drugi pridjevski sufiksi, npr. -ar (*regular*), -iv (*detektiv, emotiv*), šv. -ös (< eng. -ous; *glamorös*), šv. -al (< eng. -al; *extramural*).

Kao pridjevi funkcioniraju i participni oblici, nastali kao rezultat bilo kompromisne transmorfemizacije (*selfmade, outstanding*, te unutar imenskih fraza *coming man, fighting spirit*), bilo potpune transmorfemizacije u primarnoj ili derivacije u sekundarnoj adaptaciji (*avstressad, egotrippad, frustrerad, guidad, handikappad, seedad, sofistikerad, stressad, tuftad; avstressande, frustrerande*).

priloški sufiks

eng. -Ø

- M0 → šv. -e: *all right, amok, back, cash, deuce, nonstop, offside*.

Izvedeni se prilozi u švedskom tvore od pridjeva pomoću sufiksa -t, što vriedi i za posuđenice (npr. u rečenicama

⁷¹ v. Dančev 1986:18 za bugarski, Eiriksson 1982:289, 290 za islandski, Orešnik 1982:122 za finski, Filipović 1986:145—148 za hrvatski ili srpski, Muhvič-Dimanovski 1982:237, 238 za njemački.

Han klär sig sexigt / snobbigt / sportligt / trendigt.

»Oblači se seksi / snobovski / sportski / kako je u trendu.«

Hon uppträder inte als vampigt.

»Uopće se ne ponaša poput vampa.«

Takvi, pravilno izvedeni, prilozi najčešće se ne navode u rječnicima kao zasebne natuknice.

VI.1.2.1. Adaptacija složenica razlikuje se od adaptacije jednostavnih riječi utoliko što omogućuje uključivanje i leksičkih morfema jezika-primaoca u strukturu posuđenice. To međutim nije obavezan postupak, tako da se među složenim posuđenicama mogu razlikovati dvije osnovne grupe: »čiste« posuđenice, sastavljene samo od posuđenih leksičkih morfema, i hibridne posuđenice⁷², čiji su leksički morfemi različitog porijekla. U prvoj bi se grupi našli npr. *airedaleterrier*, *goodwill*, *he-man*, *jet set*, *kickstart*, *offside*, *pressrelease*, *ready-made*, *script-girl*, *selfmade*, *snackbar*, *trenchcoat*, *yankeejib* itd., dok bi među hibridnim posuđenicama bili *arrowrot*, *dumdumkula*, *go-go-flicka*, *grapefrukt*, *holdingbolag*, *logotyp*, *newfoundlandshund*, *overheadprojektor*, *polokrage*, *popkonst*, *soulmusik*, *starbåt*, *surfbråda* *trändsättare*, *weltrevikt* itd., nastali prema engleskim modelima *arrowroot*, *dumdum (bullet)*, *go-go girl*, *grapefruit*, *holding company*, *logotype*, *newfoundland dog*, *overhead projector*, *polo neck*, *pop art*, *soul music*, *star boat*, *surfboard*, *trendsetter*, *welterweight*. Posuđenice sa sastavnicom *man* posebno su interesantne: prvo, i kod modela i kod posuđenice postavlja se pitanje da li se radi o jednostavnim riječima sa sufiksom *-man* ili o složenicama s leksičkim elementom *man*; drugo, među švedskim posuđenicama zapravo postoje dva homografska elementa *man*: više »englesko- /men/ u *best man*, *coming man*, *grand old man*, *he-man*, *no man's land*, *sandwichman* (var), *sportsman*, i originalno švedsko /man/, kao u *gentleman*, *sandwichman* (var), *stuntman*.

VI.1.2.2. Hibridne složenice često nastaju prevođenjem jedne od sastavnica. Karakteristično je za englesko-švedski kontakt da se mnogo češće prevodi modificirani element (svi gornji primjeri) nego modifikator. Među primjerima ove druge vrste su *hjärntrust*, *ishockey*, *mikrofiche*, *sidsteppa*, *skidlift*, *spagetti-western*, *vattenpolo*, *windsurfa*, itd. (< eng. *brainstrust*, *ice-hockey*, *mikrofiche*, *sidestep*, *ski-lift*, *spaghetti western*, *water polo*, *windsurf*). J. Chrystal smatra da je moguće da hibridne složenice s domaćim modifikatorom ukazuju na veći stupanj integriranosti posuđenog elementa, budući da se na posljednju sastavnicu složenice postavljaju veći zahtjevi u pogledu deklinacije.⁷³

VI.1.2.3. Za razliku od svih dosad navedenih hibridnih složenica, u tautološkim složenicama⁷⁴ ne dolazi do prevođenja jedne od sastavnica modela, već

⁷² Hibridima se obično nazivaju sve jedinice koje sadrže morfeme — bilo leksičke, bilo gramatičke — različitog porijekla. Termin se dakle odnosi i na jednostavne i na složene riječi u kojima je došlo do »transfere jednih i reprodukcije drugih elemenata« (Weinreich 1963 (1953):51—52), odnosno na »derivaciju i kompoziciju u kojoj su vidljive sastavnice dvojakog podrijetla, domaćeg i stranog« (Vinja 1986:420). Budući da se prema teoriji R. Filipovića posuđenice sastavljene od stranog leksičkog i domaćeg gramatičkog morfema opisuju kao primjeri potpune transmorfemizacije, termin *hibridi* se i u ovom radu koristi samo za složenice čiji su i leksički elementi različitog porijekla.

⁷³ Chrystal 1988:91.

⁷⁴ J. Chrystal (1988:86) ovu vrstu složenica naziva *parafraza* (»omskrivning«).

je domaći leksički element originalni dodatak jezika-davaoca. Kod takvih je složenica »posudeni (aloglotski) lik sačuvan u jednoj od sastavnica složenice, dok je u drugoj »protumačen« ili čak preveden istoznačnom domaćom (idiotlotskom) riječi.«⁷⁵ Domaći element tautoloških složenica je, dakle, redundantan s gledišta bilingvnog govornika, ali ne i s gledišta monolingva, kojima je potreban kao objašnjenje o čemu se zapravo radi. Tautološke posudnice u mom korpusu su *bingospel*, *devonperiod*, *dixielandmusik*, *funkmusik*, *(gong-gong)*, *manchesterliberalism*, *portvin*, *pullmanvagn*, *tradjazz*, *turbojetplan* (< eng. *bingo*, *devon*, *dixieland*, *funk*, *gong*, *manchesterism*, *port*, *pullman* (*car*), *trad*, *turbojet*). Varijanta engleskog modela *pullman car* pokazuje da se potreba za »objašnjenjem«, za eksplicitnim navođenjem modificiranog elementa, ponekad javlja i unutar jezika-primaoca (u engleskom bi se tako moglo javiti i *dixieland music*, *trad jazz*, a možda i neke druge »parafraze«).

VI.1.2.4. Zanimljivu grupu složenih posudnica predstavljaju dvočlani glagoli. Onih kojima su oba člana preuzeta iz jezika-davaoca izrazito je malo — u mom korpusu svega dva: *knockouta*, *lockouta*. Ni ta dva glagola nisu zapravo u skladu s uobičajenom strukturom švedskih dvočlanih glagola (glagolski element s glagolskim sufiksom + samostalna čestica npr. *hälsa på*, *lägga ut*), već su dva elementa spojena u jedan, a glagolski je sufiks u finalnoj poziciji, nakon čestice odnosno sastavnice koja u engleskom modelu funkcioniра kao čestica.

Kod hibridnih dvočlanih glagola glagolski je element engleskog, a čestica švedskog porijekla. Oni nastaju na dva načina: prevodenjem engleske čestice ili kao originalne kreacije unutar švedskog sustava, u skladu s njegovom logikom i principima. Prevodenjem, to jest zamjenom engleske čestice odgovarajućom švedskom, nastali su glagoli *backa upp* (< eng. *back up*), *backa ur* (< *backa out*), *checka in/ut* (< *check in/out*), *jazza upp* (< *jazz (up)*), *logga in/ut* (< *log in/out*), *peppa upp* (< *pep up*), *zooma in* (< *zoom in*) i dr. Dodavanjem čestice unutar švedskog sustava, dakle sekundarnom adaptacijom, nastali su *poppa upp* (< šv. *pop*, sb. < eng. *pop*), *pussla ihop* (< šv. *pussla* < šv. *pussel* < eng. *jigsaw puzzle*), *stessa av* (< šv. *stessa* < eng. *stress*), *tackla av* (< šv. *tackla* < eng. *tackle*), *tuffa till* (< šv. *tuff*, adj. < eng. *tough*), i dr. Među glagolima ove grupe nalaze se dva neodvojena⁷⁶ složena glagola: *avstessa* i *inkoda* (eng. *stress* > šv. *stessa* > šv. *stessa av* > šv. *avstessa*; eng. *encode* > šv. *inkoda*, i dalje: > šv. *koda in*).

VI.2.1. Drugi skup pojava što ga obuhvaća analiza anglicizama na morfološkoj razini odnosi se na promjene osnovnog oblika posudnice uslijed njezina uključivanja u morfo-sintaktički sustav jezika-primaoca. Drugim riječima opisuju se ostali oblici anglicizma, osim osnovnog, točnije njegova usklađenost s deklinacijskim, konjugacijskim i komparacijskim modelima novog sustava.

S obzirom da su relevantne gramatičke kategorije ovisne o vrsti riječi, u ovom se dijelu svaka vrsta opisuje zasebno. U korpusu od 1461 anglicizma nalazi se

⁷⁵ Vinja 1986:419.

⁷⁶ »Čvrsto« složeni glagoli (*fast sammansatta verb*), kod kojih čestica, u obliku prefiksa, prethodi glagolu, npr. *avgå*, *upphöra*, *uttala* itd.

1150 imenica	8 priloga
188 glagola	2 uzvika
90 pridjeva	1 posljednji element složenice
21 prvi element složenice	1 prijedložna fraza

Izrazita dominacija imenica karakteristična je pojava u korpusima posuđenica u evropskim jezicima⁷⁷, a brojka od 79% veoma je bliska Haugenovoj procjeni da imenice sačinjavaju oko 75% posuđenog materijala.⁷⁸ Zastupljenost glagola i pridjeva Haugen procjenjuje na oko 18 odnosno nešto preko 3% posuđenog materijala⁷⁹. U literaturi se, međutim, za korpuse anglicizama u švedskom navode nešto drugačiji postoci⁸⁰, ponekad čak s većim brojem pridjeva nego glagola. U mom su korpusu glagoli zastupljeniji, ali ipak ne šest puta: omjer je 12% : 6%.

VI.2.2.1. Adaptacija imenskih posuđenica u švedskom uključuje utvrđivanje roda imenice, a time i određenog oblika, te uključivanje u deklinacijski sustav, čime se utvrđuje i oblik množine.

VI.2.2.2. Rod imenice.

Švedski je jezik s gramatičkim rodом, bitno različitim od engleskog trovrsnog prirodnog roda (muški, ženski, srednji). Razlikuje dva roda — zajednički (utrurn) i srednji (neutrum), koje se često naziva i *en-* i *ett-*rod, prema neodređenom članu koji stoji ispred imenica u jednini. Kako nije moguće precizno odrediti ovisnost roda imenice o njezinim fonološkim, morfološkim ili semantičkim karakteristikama, nije moguće ni predvidjeti za sve posuđene imenice, pogotovo ne za jednosložne, kojeg će roda biti nakon uključivanja u švedski sustav.

Postoje ipak određene pravilnosti unutar švedskog sustava koje utječu i na rod posuđenica. Prva je izrazita tendencija da imenice koje označavaju živa bića budu zajedničkog roda. Taj je princip u vrlo visokom stupnju zastupljen među anglicizmima. Malobrojne iznimke su *fans*, *mods*, *skinhead*.

Druga pravilnost odnosi se na zastupljenost pojedinog roda, i među domaćim imenicama. G. Tingbjörn navodi procjenu omjera zajedničkog i srednjeg roda 80 : 20%⁸¹, i sugerira da bi taj omjer mogao utjecati na određivanje roda novih i posuđenih imenica. Uistinu se čini vjerojatnim da neke imenice postaju zajedničkog roda samo zato što je to češći, ionako dominantan rod u švedskom sustavu.⁸² Tendenciju prema zajedničkom rodu kod višesložnih riječi i složenica zamijetio je i H. Kuhn⁸³. U literaturi se, prema Tingbjörnovom navodu, udio posuđenica srednjeg roda među imenskim posuđenicama procjenjuje na 10—17%⁸⁴. U mom ih je korpusu 10%, naprema 90% imenica zajedničkog roda.

⁷⁷ usp. Chrystal 1988:62, 67; Filipović 1986:127; Ljung 1988:95.

⁷⁸ Haugen 1969:406, citirano u Filipović 1986:127.

⁷⁹ Haugen, ibidem.

⁸⁰ Kod J. Chrystal 6% : 6%, 0,5% : 2%; kod M. Ljunga 3,3% : 8,7%.

⁸¹ Tingbjörn 1981/1979:44.

⁸² O značaju zastupljenosti pojedinog roda u jeziku primaocu, odnosno »veće produktivnosti jednog od rodova«, za određivanje roda posuđenice govori i Weinreich (1963/1953:45).

⁸³ Kuhn 1985:300.

⁸⁴ Tingbjörn 1988.

Osim ove dvije pravilnosti karakteristične za švedski sustav, na rod posuđenice mogu utjecati i neki oblici analogije. Najčešće se spominju dva osnovna oblika — morfološka i semantička analogija, karakteristične ne samo za englesko-švedski kontakt već i za kontakte drugih jezika.⁸⁵

Morfološka analogija podrazumijeva da imenice koje završavaju jednakim sufiksom imaju i jednak rod. Takav način određivanja roda posebno je karakterističan za izvedenice. Tipičan su primjer švedske glagolske imenice, dobivene izvođenjem pomoću sufiksa *-ning/-ing*, koje su zajedničkog roda. Isti rod dobivaju i posuđenice na *-ning/-ing* preuzete uz potpunu transmorfemizaciju (*allokering, grillning, seedning, programmering* itd.), a u analogiji s njima i one dobivene kompromisnom transmorfemizacijom, koje čuvaju engleski sufiks *-ing* (*bäring, catering, marketing* itd.). Dosljedno je provedena i veza između roda (zajedničkog) i sufiksa *-er, -are, -ism, -ist*. Engleski sufiks *-er* zadržava se u velikom broju posuđenica⁸⁶. Bez obzira da li se odnosi na ljude (nomina agentis poput *controller, ghost-writer*) ili na predmete (*crackers, racer*), veže se sa zajedničkim rodom. Isto vrijedi i za njegov švedski ekvivalent *-are*: *burgare, filmare, golfare, tippare*. Budući da sufiksi *-ism, -ist* pripadaju švedskom sustavu, logično je da se oni u posuđenicama vežu uz isti rod kao i u domaćim riječima, i to s utrumom. U slučaju *-ist* analogiju dakako pojačava i povezanost karakteristika »živo« i »zajednički rod«. U toj se grupi imenica nalaze npr. *darwinism, darwinist, folklorist, manchesterliberalism, naturism, naturist* itd.

Imenice sa sufiksom *-tion* potvrđuju međuzavisnost oblika transmorfemizacije i stupnja usklađenosti s principima jezika-primaoca. Imenice s potpunom transmorfemizacijom, dakle švedskim /ʃu.n/, sve su zajedničkog roda (*flotation, pollution, predation*). One, međutim, koje imaju englesko /ʃn/, mahom nemaju utvrđen rod. U mom je korpusu rod, i to zajednički, označen samo za dvije takve posuđenice: *public relations, science fiction*.

Snažno je izražena i morfofonološka analogija za imenice na *-el* supstituirano za englesko *-le*. To su najčešće imenice zajedničkog roda: *djungel, duffel, gospel, pussel, singel, tunnel* itd., uz samo dvije iznimke u korpusu — *sampel i trubbel*.

Sufiks koji se dosljedno veže sa srednjim rodom je *-eri*, kako među domaćim imenicama, tako i među malobrojnim posuđenicama s tim sufiksom (*clowneri, jobberi, snobberi*).

Semantička je analogija⁸⁷ na djelu u slučajevima kada nova imenica dobiva rod neke druge, domaće imenice, s kojom je bliska po značenju. Semantički odnos između domaće i posuđene (nove) imenice najčešće je sinonimija ili hiponimija. Tako je, naprimjer, složena *boardingcard* srednjeg roda, kao i prijevodni ekvivalent druge sastavnice *kort* («karta«, eng. *card*); imenica *sampel* je srednjeg roda, bez obzira na tendenciju vezanu uz finalnu grupu *-el*, a to je i rod njoj sinonimne domaće imenice *stickprov*; isti je slučaj s posuđenicom *trubbel*, čiji srednji rod odgovara rodu njezinih domaćih ekviva-

⁸⁵ usp. Rūke-Dravina 1969:55,56; Neki lingvisti (npr. Kuhn 1985:292) nude razrađene prikaze analogije, no i oni se u suštini svode na ova dva oblika.

⁸⁶ G. Tingbjörn uspoređuje *-er* s pluralnim sufiksom *-s* upravo zbog velikog otpora supstituciji nekim domaćim morfemom. (Tingbjörn 1968).

⁸⁷ U radovima R. Filipovića semantička se analogija naziva *kontaminacijom* (npr. Filipović 1986:132).

lenata *besvär* (»poteškoća«) i *problem*; anglicizam *T-shirt* istog je roda (zajedničkog) kao i prevedenica *T-tröja*. Semantička analogija prema sinonimiji na djelu je i kod složenice *pokerface*, koja je istog roda (srednjeg) kao i hibridna složenica *pokeransikte*; analogiju prema hiponimiji ilustrira npr. imenica *keps* (vrst kape), koja je zajedničkog roda, kao i njezin hiperonim *mössa* (»kapa«).

Semantička se analogija očituje i u postojanju grupa riječi, kohiponima, koje su sve istog roda, a često i istog roda kao i zajednički hiperonim. Među anglicizmima u švedskom tako je zamjetna grupa imenica koje označavaju rasu psa: *basset*, *beagle*, *boxer*, *bulldogg*, (*cocker*)*spaniel*, *collie*, (*fox*)*terrier*, *greyhound*, *labrador*, *newfoundlandshund*, *pekin(g)es*, *pointer*, *retriever*, *setter*, *whippet* — sve su te posuđenice zajedničkog roda, kao i njihov domaći hiperonim *hund* (»pas«). Isti je slučaj s imenima plesova (*breakdance*, *calypso*, *charleston*, *foxtrot*, (*jitter*)*bugg*, *onestep*, *shake*, *slowfox*, *step*, *twist*), koja su zajedničkog roda, kao i hiperonim *dans* (»ples«), ili s nazivima alkoholnih pića (*bourbon*, *bål*, (*cherry*)*brandý*, *cocktail*, *grogg*, *kobbel*, *punsch*, *rom*, *toddy*, *whiskey*), koji su svi zajedničkog roda, kao i posuđeni hiperonim *drink* (»alkoholno piće«) i domaći hiperonim *dryck* (»piće«). Iznimka u odnosu na ovu grupu je anglicizam *gin*, čiji rod još nije definitivno utvrđen, pa se koristi s oznakama i zajedničkog i srednjeg roda. Rod imenice *dryck* je možda utjecao i na zajednički rod imenica *cocacola*, *milkshake*, *tonic*.

Iako su potencijalni primjeri semantičke analogije mnogobrojni, mnogi lingvisti dovode u pitanje značaj tog principa, pogotovo njegov odlučni utjecaj u konkretnim primjerima⁸⁸. Ponekad se doista lakše složiti s kritičarima objašnjavanja roda pomoću ovog principa, nego s onima koji takvo objašnjenje bezrezervno daju. Osim toga, nije teško pronaći primjere u kojima bi se mogao očekivati utjecaj semantičke analogije, a do njega nije došlo: npr. posuđenica *tejp* nije srednjeg roda kao njezin očiti prijevodni ekvivalent *band*, čak ni kad se javljaju u paralelnoj upotrebi s istim značenjem, kao u složenicama *videotejp* i *videoband*; ni anglicizam *weekend* nije preuzeo srednji rod imenice *slut* (»kraj«) odnosno prevedenice *veckoslut* (»vikend, kraj tjedna«), itd. Usprkos tome, mislim da primjeri u mom korpusu, kao i primjeri iz drugih jezika⁸⁹, potvrđuju da semantička analogija jest jedan od relevantnih principa pri utvrđivanju roda posuđenice ili bilo koje nove imenice.⁹⁰

Za dio imenskih posuđenica proces adaptacije u pogledu utvrđivanja roda još nije završen. Neke se od njih koriste bez ikakvih oznaka roda, dok se druge javljaju s oznakama bilo jednog bilo drugog roda.

Bez oznaka roda obično se koriste imenice složene strukture (*catch-as-catch-can*, *high-tech*, *inside information*), imenice ne-imenske forme (*KO*, *mixed*), te imenice koje se uvijek koriste u obliku množine (*bermudas*, *boots*, *cornflakes*, *jodhpurs*, *pickles*, *shorts*, *snacks*; za imenice *goggles* i *loafers* utvrđen je, međutim, zajednički rod).

⁸⁸ v. Rand Schmidt 1982:363.

⁸⁹ v. Eiriksson 1982:282 za islandski, Filipović 1986:132 za hrvatski ili srpski, Pažūsis 1982:332 za američki litvanski.

⁹⁰ Ovisno o karakteristikama jezika-primaoca, pri utvrđivanju roda imenskih posuđenica mogu se, osim ovdje spomenutog, pokazati relevantnima i neka druga morfofonološka svojstva, kao i spol referenta i utjecaj jezika-posrednika. (usp. Filipović 1986:129—132).

Među imenicama čiji rod varira uočava se grupa naziva za vlakna ili tkanine (*jute, kas(c)hmir, nylon, poplin, terylen, velvetin*) te grupa petroke-mijskih proizvoda (*eten, naftalen, naftalin, polyeten, polystyren, styren*).

Za utvrđivanje roda imenskih fraza vrijede isti principi kao i za jedno-stavne imenice, osim što je među njima relativno veći broj onih koje se kori-ste bez oznaka roda.

VI.2.2.3. Broj imenice.

Kategorija broja posebno je zanimljiv aspekt adaptacije posuđenica, pr-venstveno zato što je otvorenija utjecaju drugih jezika nego ostale gramatičke kategorije.⁹¹ Švedski sustav to izuzetno dobro ilustrira: brojem domaćih sufik-sa sa značenjem »množina«, ranije posuđenim i danas neproizvodnim plural-nim sufiksima, te u više navrata i kroz više stoljeća posuđivanim⁹², a danas veoma prisutnim i aktivnim, sufiksom *-s*. U svojoj studiji o *s*-pluralu u šved-skom B. Söderberg kaže »... švedski rijetko posuđuje flektivne elemente, ali kada do posuđivanja dođe, posuđuju se upravo nastavci za množinu⁹³«.

S obzirom na kategoriju broja švedske imenice, kao i engleske, imaju dva oblika — jedninu i množinu. Oba jezika označavaju množinu dodavanjem plu-ralnog sufiksa na osnovu. Švedski, međutim, raspolaze s većim brojem sufiksa od engleskog. Pet najčešćih, prema kojima se obično razlikuje pet švedskih deklinacija, su *-or, -ar, -er/r, -n, -Ø*. Iako izbor sufiksa nije apsolutno predvi-div za svaku pojedinu imenicu, postoji visok stupanj međuzavisnosti pluralnog nastavka i morfološke strukture imenice. Osim ovih pet domaćih sufiksa, švedski koristi i više posuđenih morfema, ali s veoma ograničenom upotrebom. Iznimku među posuđenim sufiksima predstavlja *-s*, koji ne samo da se preuzi-ma u velikom broju posuđenica, već je i produktivan u švedskom sustavu, tako da neki lingvisti čak govore o šestoj, *s*-deklinjaciji u švedskom⁹⁴. Njegova se produktivnost očituje u činjenici da neki švedski neologizmi tvore množinu pomoću *-s* (*golder-s*, vrst hlača; *teener-s*, vrst cipela), kao i niz posuđenica iz jezika u kojima ne postoji pluralni sufiks *-s* (npr. *avokado-s chaika-s, tatra-s, ustad-s* i dr.).⁹⁵ B. Söderberg pronalazi razlog za čvrstu poziciju *s*-plurala u švedskom u činjenici da je on ulazio u jezik i obnavljao se u više navrata to-kom pet stoljeća.⁹⁶ G. Tingbjörn navodi još jedan razlog za čuvanje *s*-plurala u posuđenicama: »eskapizam u pogledu roda⁹⁷, to jest činjenicu da zadržava-nje pluralnog sufiksa jezika-davaoca odgađa odluku o rodu posuđenice, odluku koja bi morala biti donesena prije opredjeljivanja za neki od švedskih sufiksa množine.

⁹¹ »... u gramatici se vidi najveći strani utjecaj u kategoriji plurala imenica.« (Windisch, prema Filipović 1986:21).

⁹² *-s* je u švedski prvi put ušao u 16. st. s posuđenicama iz donjonjemačkog, a zatim se obnavljao u valovima posuđivanja riječi iz gornjonjemačkog, holandskog, francuskog, španjolskog i napokon engleskog.

⁹³ »... flection elements are rarely borrowed in Swedish, but when borrowing occurs, it is precisely plural endings which are borrowed.« (Söderberg 1983:163).

⁹⁴ v. Söderberg 1983:73.

⁹⁵ primjeri iz Söderberg 1983:68; B. Liljestränd (1975:69) ukazuje na *-s* u šved-skaj prevedenciji *korts*, nastaloj prema anglicizmu *shorts*. M. Ljung je u svom ispi-tivanju odnosa Švedana prema jezičnom materijalu posuđenom iz engleskog utvrdio veoma pozitivan stav prema *s*-pluralu (1985:179—181).

⁹⁶ Söderberg 1983:71.

⁹⁷ Tingbjörn 1968.

Moj materijal potvrđuje ovu Tingbjörnovu pretpostavku, a isto tako i sklonost B. Söderberg da govori o s-deklinaciji u švedskom. Naime, sufiks *-s* javlja se u više od 15% imenica koje se mogu upotrijebiti u množini, bilo kao jedini mogući oblik bilo alternativno s nekim drugim švedskim sufiksom. Među imenicama koje se koriste gotovo isključivo sa sufiksom *-s* u množini su *backhand, caddie, commando, evergreen, martini, pipeline, story, sweatshirt* itd. Među njima je i nekoliko imenica na *-er* (*camper, golddigger, hacker, old-timer*), no za takve je imenice mnogo karakterističnije bogatstvo varijantnih oblika u množini. Pluralno *-s* se i inače često javlja u alternativi s *-ar* ili *-er*, nešto rjeđe s *-Ø*, npr.

-s/-Ø: bikini, designer, dumper, eye-liner, fighter, gag, gallon, partner, scone, understatement, voucher, western, yard

-s/-ar: blinker, bulldozer, bunker, cocktail, container, gangster, go-cart, play-boy, thriller itd. (uz ispuštanje *-e* iz *-er*)

-s/-ar/-Ø: best-seller, mixer, racer, roller, shaker, tanker itd.

-s/(e)r: bungalow, cockpit, cowboy, disc-jockey, hippie, yankee,

-s/-ar/-er: budget

-s/-er/-Ø: test

Uz niz dokaza udomaćenosti pluralnog morfema *-s* u švedskom treba ipak napomenuti da činjenica da je on produktivan kod neologizama i posuđenica iz drugih jezika sugerira da ga Šveđani još uvijek povezuju s onim što je strano i ne sasvim uobičajeno.

Zasebna tema u vezi s morfemom *-s* su imenice koje su u jezik-primalac prenijele njegovu formu, ali ne i sadržaj. Drugim riječima, radi se o posuđenicama koje su zadržale *-s* u svom obliku jednine, dok za oznaku množine koriste neki drugi morfem. Ta je pojava poznata i iz drugih jezika⁸⁸, a u švedskom se takve imenice obično nazivaju *kepsord* («keps-riječi»), prema jednoj od njih — anglicizmu *keps*, sg. — *kepsar*, pl. (vrst kape), nastalom prema obliku množine engleske imenice *cap* («kapa»). Među posuđenicama tog tipa su npr. *bäbis* (p. *-ar*), *chips* (pl. *-Ø*), *kalops, koks, mods* (pl. *-Ø*), *muffins* (pl. *-Ø*), *odds* (pl. *-Ø*), *parkas* (pl. *-Ø*), *pitprops, räls* (pl. *-ar*), *tips* (pl. *-Ø*), prema engleskim imenicama u množini *babies, chips, collops, cokes, mods, muffins, odds, parkas, pit props, rails, tips*.

Protivnici *s*-plurala u švedskom uvjeravaju da je dvostruka množina, karakteristična za »keps-riječi«, nespretna i uznemirujuća, te jedan od glavnih dokaza nepoželjnosti uvezenog sufiksa. Takav mi se stav čini simplifikacijom, u velikoj mjeri neutemeljenom, o čemu govori i prisutnost ovog tipa riječi u drugim jezicima, kao i dojam mnogih da govornici — čak i bilingvni — uglavnom nisu svjesni ili ne obraćaju pažnju na postojanje dvostrukog plurala (npr. u hrvatskom *keksi*), te napokon veća prisutnost dvostruke množine u govornom nego u pisanom jeziku⁸⁹.

Među imenskim posuđenicama u proučavanom korpusu zastupljeno je svih pet tradicionalnih švedskih deklinacija, i to u omjeru koji uglavnom odgovara i njihovoj distribuciji u domaćem jezičnom materijalu. Najzastupljeniji su, s

⁸⁸ usp. Eiriksson 1982:279, 298 za islandski; Filipović 1986:133 za hrvatski ili srpski; Orešnik 1982:198 za finski, Pažušis 1982:325 za američki litvanski, Schmidt 1982:366 za norveški.

⁸⁹ O dvostrukoj množini kao fenomenu govornog jezika govori M. Ljung (1985:74, 75).

podjednakim brojem primjera, sufiksi *-er* i *-ar* (3. i 2. deklinacija), a za njima slijedi, u nešto manjem broju, nulni sufix. Karakteristični morfem 1. deklinacije (*-or*) koristi se u bitno manjem broju posuđenica¹⁰⁰, a u najmanjem se broju primjera pojavljuje *-n*. Morfem *-a* javlja se samo kao alternativni oblik množine za dvije imenice — *shoppingcentrum* i *shoppingcenter*.

Sufiksi *-ar/-er/-Ø* se ponekad javljaju kao varijante, npr.
-ar/-er: *check, dress, farm, gong, jackpot, maskot, mix, paddock, picknick, ploy, lift, sprej, steward, vamp*, itd. (uglavnom jednosložne riječi),
-ar/-Ø: *jack, pyjamas, timer, trick, TV*.

Te su varijante ipak malobrojnije nego one koje uključuju sufix *-s*, što također govori o prelaznom statusu *s*-plurala kod dijela imenica koje ga koriste. U vezi s varijantama zanimljivo je spomenuti da različiti oblik plurala ponekad razlikuje riječi s homonimnom jedinicom (npr. *miss-ar* (»promajašaj«) i *miss-er* (»gospođica«); *centr-ar* (»centar, igrač u sredini polja«; »politička stranka centra«) i *centr-er* (»središte određene aktivnosti«, kao npr. u *rehabiliteringscenter, shoppingcenter* i dr.).

Neke se posuđenice nisu uključile u švedski deklinacijski sustav te nemaju utvrđeni oblik za množinu. Razlozi za takvo stanje su različiti kod različitih imenica, a često se i kombiniraju. Kod nekih se posuđenica radi o semantičkim razlozima, koji ne dopuštaju upotrebu u množini (npr. *blues, fortran, jogging, management, scientologi, teamwork* itd.); kod drugih je razlog složena struktura, često očita i u ortografiji, uz usporeno utvrđivanje roda (*best man, high-tech, inside information, no man's land, play-off, stand-in, sudden death, tonic water* itd.); često se u deklinacije ne uključuju skraćnice i druge imenice ne-imenskog izgleda (npr. *aids, DNA, hi-fi, KO, ph; mixed, open*); napokon, ima posuđenica za koje bi se zapravo očekivalo da se upotrebljavaju u množini, te se može pretpostaviti da je neuključenost u deklinacijski sustav švedskog tek privremeno stanje (npr. *campus, charter, item, pidgin*, itd.).

VI.2.3. Švedske glagole karakteriziraju sljedeće gramatičke kategorije: vrijeme, način, lice, broj, tranzitivnost. Sve su te kategorije poznate i engleskom, pa pri posuđivanju glagola nema poteškoća oko usklađivanja kategorija, već je potrebno samo utvrditi koje će se formalne oznake pojedinih kategorija koristiti s određenim glagolom.

Švedski se glagoli svrstavaju u četiri konjugacije — tri slabe i jednu jaku. Glagolske posuđenice u mom korpusu potvrđuju u literaturi već opisanu pravilnost u adaptaciji glagolskih anglicizama u švedskom¹⁰¹: svi se glagoli, bez obzira da li koriste sufix *-a*, *-era*, *-isera* ili *-ifiera*, uključuju u 1. konjugaciju. Ta je konjugacija i inače brojčano dominantna u švedskom budući da joj »pripada dobra polovica svih glagola«, a isto tako i svi glagolski neologizmi i posuđenice¹⁰².

¹⁰⁰ Svega dvadesetak u analiziranom korpusu, prvenstveno zato što je za 1. deklinaciju karakterističan morfem *-a* u jedini, a takav je finalni fonem veoma rijedak u engleskom. Ne čudi stoga da su anglicizmi ove deklinacije u velikoj mjeri hibridnog sastava, tj. složenice sa švedskom posljednjom sastavnicom (npr. *dum-dumkula, lumbejacka, polotröja*, itd.).

¹⁰¹ usp. Chrystal 1988:89, 90.

¹⁰² »Till första konjugationen hör drygt hälften av all verb bland annat alla nybildningar av typen *jobba*« (Holm — Nylund /ur/ 1979:91).

Budući da se engleski i švedski jezični sustav podudaraju u pogledu kategorije tranzitivnosti, ni ona ne dovodi do poteškoća u adaptaciji glagola. Korpus sadrži i tranzitivne i, u nešto manjem broju, intransitivne glagole, kao i niz glagola i tranzitivne i intransitivne upotrebe. Korpus sadrži i dva recipročna glagola, s karakterističnim švedskim sufiksom *-s*: *boxas, fightas* (< eng. *box, fight*). Oba su se u ovoj kategoriji vjerojatno našla po analogiji s domaćim glagolom *släss* (»tući se«).

VI.2.4. Švedski pridjevi mijenjaju svoj osnovni oblik uz pomoć različitih sufiksa kako bi označili srednji rod, određeni oblik i zajedničkog i srednjeg roda, množinu te komparativ i superlativ. Posuđeni se pridjevi također uključuju u ove švedske paradigme, no u različitom stupnju.

VI.2.4.1. Pridjevske posuđenice formirane nultom i kompromisnom transmorfemizacijom često, u mnogim jezicima, ne poštuju principe slaganja s imenicom na koju se odnose, a mnogi se od njih koriste samo predikativno. U englesko-švedskom kontaktu, međutim, to nipošto nije pravilo, što je još jedna ilustracija bolje usklađenosti takvih anglicizama s principima švedskog nego nekih drugih evropskih jezika. Tako, naprimjer, sljedeći anglicizmi iz korpusa imaju poseban oblik za srednji rod i/ili množinu: *hipp, kompakt, smart, strong, tajt, tuff*, a ponekad i *camp* i *cool*.¹⁰³

Što se tiče pridjeva formiranih potpunom transmorfemizacijom, oni u potpunosti slijede švedsku paradigmu, koriste odgovarajuće sufikse kako bi se slagali s imenicom u rodu, broju i određenosti, a slobodno se upotrebljavaju i u atributivnoj i u predikativnoj funkciji.

VI.2.4.2. Principi komparacije pridjeva u engleskom i švedskom u velikoj su mjeri podudarni. Oba jezika razlikuju tri stupnja a komparativ i superlativ su markirani u odnosu na pozitiv. Za markirane oblike postoji i analitička i sufiksna tvorba.

Prema opisima u literaturi, one pridjevske posuđenice čija semantika dopušta komparaciju najčešće koriste analitičke oblike (*mer(a) / mest* + pozitiv), a tek je mali broj njih koji se često javljaju u obliku izvedenom pomoću sufiksa za komparativ i superlativ (*-(a)re, (a)st*), kao na primjer u *tuff — tuffare — tuffast*. Sklonost prema analitičkoj komparaciji pridjevskih anglicizama u švedskom u skladu je sa zapažanjima Weinreicha o općenito većoj privlačnosti analitičkih konstrukcija u jezičnim kontaktima.¹⁰⁴ U novije je vrijeme, međutim, takva sklonost uočena i među švedskim pridjevima domaćeg porijekla.¹⁰⁵ Ponekad se sama ta promjena pripisuje utjecaju engleskog jezika na švedski. Kao što ukazuje B. Nordberg, to možda i jest točno u izvjesnoj mjeri, ali postoje i drugi razlozi za takav razvoj.¹⁰⁶

VII. SEMANTIČKA ADAPTACIJA ANGLICIZAMA

VII.1. Analiza korpusa na semantičkoj razini sastojala se u usporedbi značenja modela i značenja anglicizma, odnosno cilj joj je bio da utvrdi eventu-

¹⁰³ usp. Chrystal 1988:90.

¹⁰⁴ v. Weinreich 1953/1963:41.

¹⁰⁵ Tingbjörn 1979 /1981/:66.

¹⁰⁶ Nordberg 1985:88—103.

alnu promjenu značenja prilikom transfera ili nakon što se posuđenica već integrirala u sustav jezika—primaoca¹⁰⁷, ¹⁰⁸.

Upravo s obzirom na to kada je, i u kakvim uvjetima, došlo do promjene značenja, teorija R. Filipovića razlikuje, kao i na fonološkoj i na morfološkoj razini, primarne i sekundarne promjene¹⁰⁹. Najčešće primarne pojave u pogledu semantičke ekstenzije su suženje značenja te izostanak promjene tj. nulta semantička ekstenzija. Tipična sekundarna promjena na semantičkoj razini jest proširenje značenja. Kod posuđenica do njega dolazi na isti način kao i kod domaćih riječi — u uvjetima monolingvalnosti i prema općim načelima semantičkih promjena.

VII.2.1. U ispitivanju semantičke adaptacije posuđenica posebno ograničenje predstavlja upotreba rječnika kao osnovnog izvora informacija o *svim* značenjima modela i posuđenice. Naime, čak ni konzultiranje većeg broja rječnika ne može garantirati da će se potvrditi uistinu sva značenja riječi, tim više što se u englesko-švedskom kontaktu često posuđuju riječi koje su i u jeziku-davaocu relativno nove. Pogotovo je problematično pitanje područja upotrebe, budući da rječnici nisu u mogućnosti nabrojiti sva specifična značenja pojedinih natuknica, a njihov izbor i razgraničavanje u rječniku uglavnom je rezultat leksikografske metode i autorove procjene. Zbog razlika u segmentiranju značenja u različitim rječnicima može se prilikom usporedbe modela i replike desiti da se razlike u značenju, naročito u područjima upotrebe, ponekad precijenjene ili potcijene. To se, međutim, ne dešava u mjeri koja bi dovela do iskrivljene slike o karakterističnim semantičkim promjenama i njihovoj prisutnosti u englesko-švedskom kontaktu.

VII.2.2. R. Filipović je Hopeov tip »promjene u semantičkoj ekstenziji« razradio na tri oblika: a) nulta semantička ekstenzija, b) suženje značenja, c) proširenje značenja.¹¹⁰

Oblik a) označava izostanak promjene značenja, dakle slučajeve kada replika ima sva značenja, i samo ona značenja, koja ima model. Do nulte ekstenzije dolazi uvijek u primarnoj adaptaciji posuđenica, uz mogućnost da u sekundarnoj adaptaciji dođe i do neke druge promjene. Izostanak promjene je veoma česta pojava — u analiziranom se korpusu javlja u gotovo 40% slučajeva, i to najčešće bez naknadnih promjena (oko 36% slučajeva). U nešto manje od 40% slučajeva dolazi do sekundarnog proširenja značenja.

¹⁰⁷ Na stotinjak anglicizama kod kojih je došlo do proširenja značenja provela sam i analizu odnosa između pojedinih značenja. Utvrdila sam da se u svim slučajevima promjena temelji ili na principu metafore ili na principu metonimije. Metafora je vidljiva kod npr. posuđenice *broiler*, čije je prvo značenje, preuzeto iz engleskog, »tovljeno pile, uzgajano na farmi specijalnom tehnologijom«, a novo joj je značenje »osoba, najčešće sportaš, čiji se razvoj kontrolira i potiče na umjetni način, radi postizanja što boljih (sportskih) rezultata«. Na principu metonimije temelji se proširenje značenja npr. anglicizma *lunch*. Iz preuzetog značenja »ručak«, razvilo se novo — »pauza za ručak«.

¹⁰⁸ Drugačijim sklopom semantičkih tema u englesko-švedskom kontaktu bavi se J. Chrystal (1988). Ona analizira anglicizme s obzirom na referent (»domaći« ili »strani«) i na funkciju (prema Jakobsonovom sustavu jezičnih funkcija), te na područje upotrebe.

¹⁰⁹ usp. Filipović 1986:65—67.

¹¹⁰ Filipović 1986:161, 1990:37—41.

Kao karakteristične riječi koje prolaze kroz nultu semantičku ekstenziju R. Filipović navodi izraze za pića i hranu, sportske izraze, nazive plesova, vrste pasa, odjevne predmete itd.¹¹¹ Korpus anglicizama u švedskom uglavnom potvrđuje taj zaključak. Nulta se ekstenzija tako javlja kod anglicizama *bacon, biffstek, bourbôn, chilissås, cornflakes, gin, punsch, soja, whisky, worcestersås* itd.; *badminton, basketball, curling, KO, nelson, offside, play-off, surfa, tie-break* itd.; *band, bebop, blues, countrymusik, jam, reggae, riff, tradjazz* itd. (muzički izrazi); *basset, beagle, cockerspaniel, labrador, newfoundlandshund, terrier* itd.; *bermudas, blazer, cardigan, duffel, jodhpurs, kilt, parkas, T-shirt, trenchcoat, ulster* itd.; (nazivi materijala za odjeću i obuću) *boxkalv, kambrik, poplin, terylen, twill* itd. Ovom bi se popisu svakako morala dodati još i grupa znanstvenih termina iz najrazličitijih znanstvenih disciplina, koji već po samoj svojoj prirodi moraju imati mali broj značenja — najčešće jedno, koje se ne bi smjelo zamagljivati ni prilikom ili nakon međujezičnog transfera. Među takvim su anglicizmima npr. *behaviorism, behaviorist, DNA, dystopi, ergonomi, eskapistisk, eten, fortran, geriatrik, jingoism, joule, klon, kryogen, kryostat, naprapat(i), pulsar, salmonella, stagflation, watt* itd.

VII.2.3. Oblici b) i c), suženje i proširenje značenja, logične su mogućnosti promjene opsega značenja, o kojima se tradicionalno govorilo u opisima semantičkih promjena.¹¹² Budući da se razlikovanje tih dvaju oblika pokazalo nedovoljno istančanim, R. Filipović je u svoju teoriju unio dodatni kriterij — da li se semantička promjena odnosi na broj značenja ili na veličinu značenjskog polja.¹¹³ Na taj su način dobivena četiri oblika promjena u značenju (A—D) koja sam, uz nultu semantičku ekstenziju, koristila u analizi promjene značenja:

A) Suženje u broju.

To je najčešća semantička promjena u jezičnom posuđivanju¹¹⁴, karakteristična za primarnu adaptaciju. Odnosi se na preuzimanje modela s više značenja u jeziku-davaocu, od kojih se samo neka preuzimaju u jezik-primalac. Dakako, broj značenja modela, pa time i broj nepreuzetih značenja, može biti različito utvrđen u različitim rječnicima, no u svakom slučaju ostaje činjenica da u transferu nisu zadržana sva značenja, da je jezik-primalac smanjio njihov broj. Među uistinu mnogobrojnim (oko 650) primjerima ove promjene u mom korpusu nalaze se i

eng. *converter* (4¹¹⁵) > šv. *konverter* (1): »visoka peč za pretvaranje lijevanog željeza u čelik«,

eng. *freak* (7) > šv. *freak* (1): »veliki poklonik, osoba koja je izuzetno zainteresirana za nešto«,

¹¹¹ Filipović 1986:162—163.

¹¹² usp. Ullmann 1972 (1962):227—231. Zanimljivo je spomenuti da je u jezicima općenito, unutar jednog jezičnog sustava, proširenje rjeđa pojava od suženja (ibid.:229). U jezičnom posuđivanju ta je tendencija izuzetno snažno izražena već zbog same prirode odnosno motivacije posuđivanja, a ova je opća karakteristika samo još osnažuje.

¹¹³ v. Filipović 1986:161—178, 1990:38—41.

¹¹⁴ usp. Filipović 1986:164.

¹¹⁵ Broj u zagradi označava broj značenja prema *Webster's New World Dictionary*, 1986, za engleski model tj. broj značenja utvrđenih analizom, za švedsku posuđenicu.

eng. *star* (8) > šv. *star* (2): »veoma uspješna i popularna osoba, naročito iz svijeta sporta ili show businessa«; »filmska zvijezda«.

B) Suženje u polju.

Ovo je znatno rjeđa pojava od suženja u broju (šezdesetak primjera u korpusu), također karakteristična za primarnu adaptaciju posuđenica. Sastoji se u smanjivanju područja primjene pojedine riječi, što znači da je zadržano općenito značenje modela, ali da se posuđenica odnosi samo na dio onih pojava na koje se odnosi model. Ona se, dakle, ne može javiti u svim kontekstima u kojima se javlja model, smanjena joj je ekstenzija. Suženje u polju se ponekad kombinira sa suženjem u broju. Kao ilustracija ove promjene mogu se navesti sljedeći primjeri:

eng. *container* (1) > šv. *container* (1): »kontejner, velika kutija ili sanduk, obično standardiziranih dimenzija, za čuvanje i transport robe« (Engleska riječ označava mnogo raznolikije predmete u kojima se nešto pohranjuje, različitih oblika i veličina.),

eng. *foul* (4) > šv. *foul* (1 : 1.b): »faul, nepropisno ometanje igrača, uz nedozvoljeni fizički kontakt, u sportskim igrama« (1.b značenje modela uključuje i druge oblike kršenja pravila u sportskim igrama, a odnosi se i na veći broj sportova nego švedska riječ.),

eng. *pullover* (1) > šv. *pullover* (1): »pulover, vesta koja se oblači preko glave, bez dugmadi ili dr. načina otkopčavanja« (U engleskom se tako mogu nazvati i drugi odjevni predmeti koji se oblače preko glave.).

C) Proširenje u polju

ostvaruje se u slučajevima kada se posuđenica može odnositi na više pojava nego model, dakle kada ima veću ekstenziju. Proširenje u polju, kao i u broju, karakteristično je za sekundarnu adaptaciju posuđenica, no ima primjera u kojima se ono dešava već prilikom transfera, u uvjetima bilingvalnosti. U takvim slučajevima, kad posuđenica ima samo ono značenje koje predstavlja proširenje u odnosu na značenje modela, mislim da bi se ovu promjenu moglo smatrati aspektom primarne adaptacije anglicizama.¹¹⁶ Takvi bi slučajevi bili, u primarnoj adaptaciji, npr.

eng. *croquet* (1) > šv. *krockera* (1): »u krocketu, udariti svojom kuglom protivnikovu« (Engleski glagol znači »udariti i pomaknuti protivnikovu kuglu udarcem o vlastitu kuglu koja dotiče protivnikovu.«), odnosno u sekundarnoj adaptaciji:

eng. *cornflakes* (1) > šv. *cornflakes* (1+1): »kukuruzne pahuljice koje se obično jedu za doručak, u mlijeku, jogurtu ili sl.«; »pahuljice od bilo koje žitarice koje se jedu za doručak« (engleska riječ nema ovo drugo, prošireno značenje.),

eng. *show* (19) > šv. *showa* (1+1): »nastupati u show programu«; »glumiti, predstavljati u društvu, zabavljati prisutne pričom, šalama, pjesmom i sl.« (engleski je glagol izuzetno bogat značenjima, no niti jedno od njih ne odgovara novom značenju švedske posuđenice).

¹¹⁶ Mogućnost kvalifikacije proširenja u polju, a tako i proširenja u broju, kao primarne promjene na semantičkoj razini odstupa od teorije R. Filipovića (usp. Filipović 1986:169, 174).

D) Proširenje u broju.

Do razvijanja potpuno novog značenja također najčešće dolazi tokom sekundarne adaptacije, a tek iznimno već prilikom transfera iz jednog jezika u drugi. Pitanje razgraničenja »potpuno novog značenja« od »proširenja u polju« nije uvijek lako razrješivo, što se može relativno jednostavno utvrditi usporedbom opisa značenja jedne riječi u više rječnika: u ponekom će se kao zasebna značenja navesti ono što će u drugom biti tek specifične ilustracije istog značenja. Taj sam problem pokušala razriješiti razlikujući slučajeve u kojima »staro« i »novo« značenje imaju isti najbliži rodni pojam (proširenje u polju) od onih u kojima im je najbliži rodni pojam različit (proširenje u broju).

U sljedećim primjerima proširenja u broju značenja novo je značenje švedskih anglicizama navedeno kao posljednje:

- eng. *bulldog* (3) > šv. *bulldogg* (1+1): »vrst psa, snažnog, nabijenog tijela, četvrtaste vilice, navodno tvrdoglavog«; »osoba koja podsjeća na buldoga, bilo izgledom, bilo tvrdoglavošću«;
- eng. *film* (16) > šv. *filma* (2+1): »ekranizirati, snimiti film prema (romanu, drami itd.)«; »snimati film«; »u sportskim igrama, glumiti bol ili ozljedu zbog faulta, pretvarati se kako bi se utjecalo na odluku suca«;
- eng. *mustang* (2) > šv. *mustang* (2+1): »mustang, poludivlji američki konj«; vrst ratnog aviona dvosjeda; vrst modernog tramvaja,
- eng. *ricksha* (1) > šv. *riksha* (1+1): »rikša, laka kola na dva kotača što ih vuče čovjek, u upotrebi u istočnoj Aziji«; vrst tricikla,
- eng. *typhoon* (1) > šv. *tyfon* (1+1): »tajfun, orkanski vjetar u istočnoj Aziji«; vrst sirene koja proizvodi zvučni signal pomoću komprimiranog zraka.

VII.3. Osim promjena u semantičkoj ekstenziji i elipse, teorija R. Filipovića predviđa na semantičkoj razini i analizu pejorizacije. »Pogoršanje« značenja, odnosno dodavanje negativnih konotacija značenju riječi, razmatra se kao rezultat sekundarne adaptacije anglicizama.¹¹⁷

U svom sam korpusu utvrdila svega četiri primjera pejorizacije (*dago*, *data*, *smart*, *sofistikerad*). Za sve osim prvog je procjena koliko je, i da li je uopće, to što oni označavaju loše u priličnoj mjeri subjektivna. S druge strane, kod imenice *dago* su negativne konotacije prisutne već i u engleskom modelu te, zapravo, i nisu rezultat promjene značenja prilikom transfera ili unutar švedskog sustava.

VIII. ZAKLJUČAK

VIII.1. Cilj je ovog rada opisati adaptaciju engleskih posuđenica u švedskom na ortografskoj, fonološkoj, morfološkoj i semantičkoj razini. Korpus na kojem se temelji opis sadrži anglicizme u suvremenom švedskom, i to samo one — njih 1461 — koji su uvršteni u jednojezični rječnik švedskog *Svensk ordbok*. Metodologija primijenjena u analizi izvedena je iz teorije jezika, u kontaktu R. Filipovića, kako je opisana u Filipović: 1986 i 1990. Kod pojedinih se tema, međutim, nudi i obrazlaže nešto drugačiji pristup (definicija pseudo-

¹¹⁷ usp. Filipović 1986:178—179.

anglicizma, elipse, utvrđivanje primarnosti odnosno sekundarnosti semantičkog proširenja). Što se tiče ostalih aspekata teorije R. Filipovića, pokazalo se da su sve osnovne postavke primjenjive na anglicizme u švedskom, tek uz manje prilagodbe u skladu s osobitostima švedskog sustava. Može se, stoga, zaključiti da je adaptacija anglicizama u švedskom specifična u svojim manifestacijama, no uglavnom predvidljiva u svom osnovnom toku i osnovnim načelima¹¹⁸.

VIII.2. Jezgru ovog rada čine poglavlja IV—VII, u kojima se opisuju rezultati analize korpusa na ortografskoj (IV), fonološkoj (V), morfološkoj (VI) i semantičkoj (VII) razini.

VIII.2.1. Na ortografskoj razini više je nego očita tendencija da se zadržava engleska ortografija: oko 70% posuđenica ima isti pisani oblik kao i njihovi modeli, bez obzira na suštinske razlike između engleske i švedske ortografije. Formiranje pisanog oblika posuđenice prema izgovoru modela te pod kombiniranim utjecajem izgovora i pisanog oblika modela podjednako su zastupljeni u korpusu, uz nešto veću prisutnost prvog od ta dva načina. Najčešća ortografska promjena pod utjecajem izgovora je udvostručenje konsonanta, kojim se signalizira kratkoća prethodnog vokala. Česte su i ortografske varijante, pri čemu je tipičan slučaj da je jedna identična s pisanim oblikom engleskog modela, dok je druga nastala prenošenjem približnog engleskog izgovora u pismo prema švedskim grafofonematskim pravilima. U pisanju složenica postoji šarenilo, budući da se — baš pod utjecajem engleskog — sve češće krši švedsko pravilo o pisanju složenice kao jedne riječi. Ipak, to je pravilo još uvijek dominantno, što se vidi ne samo iz brojčanih odnosa, već i iz činjenice da je ono to relevantnije što je stupanj etabliranosti posuđenice veći, te da se hibridne složenice gotovo nikada ne pišu odvojeno. Na ortografskoj je razini posebno zanimljiv slučaj hiperkorekcije koji se javlja kod imenskih posuđenica čiji su engleski modeli nastali konverzijom dvočlanih glagola.

VIII.2.2. Fonološkom adaptacijom anglicizama u švedskom upravljaju dvije suprotne tendencije, što dovodi do velikog bogatstva fonoloških varijanti. S jedne je strane logična sklonost govornika švedskog da, svjesno ili nesvjesno, zamijene engleske foneme švedskima i da poštuju švedska grafofonematska pravila. Nasuprot tome, intenzivna prisutnost, prestižnost i dobro poznavanje engleskog u Švedskoj potiče nastojanje da se u što većoj mjeri zadrži izgovor modela. U fonološkoj adaptaciji anglicizama u švedskom javljaju se sva tri oblika transfonemizacije — nulta, kompromisna i slobodna. Uprkos tendenciji da se aproksimira engleski izgovor, u švedskom nije došlo do importacije fonema. Većina engleskih vokala i konsonanata koji nemaju ekvivalente u švedskom može se, doduše, javiti pri izgovoru posuđenica (npr. /ɔ, eɪ, eɔ, dʒ, Ø, w/, [l], [ʁ]), no ta je pojava ograničena na mali broj govornika i na pojedine riječi, te gotovo uvijek postoji i alternativni fonološki oblik.

Budući da se engleski i švedski akcent bitno razlikuju, utvrđivanje akcenta posuđenice značajan je aspekt fonološke adaptacije. Kada dolazi do promjene mjesta akcenta, u odnosu na engleski model ili u odnosu na kompromisnu re-

¹¹⁸ Taj se zaključak ne odnosi na ortografiju.

pliku, on se uglavnom pomiče unatrag. Promjena tipa akcenta uvijek se odnosi na zamjenu akuta gravom.

VIII.2.3. Među anglicizmima u švedskom dominiraju, u skladu s očekivanjima, imenice (79% korpusa), a slijede glagoli (12%) i pridjevi (6%) itd. Morfološki sastav tj. tvorbu anglicizama moguće je iscrpno opisati pomoću tri oblika transmorfemizacije (supstitucije na morfološkoj razini) što ih je utvrdio R. Filipović, uz uključivanje elipse kao minus-postupka u odnosu na potpunu transmorfemizaciju. U analizi su utvrđene pravilnosti u potpunoj transmorfemizaciji većine češćih gramatičkih morfema, pri čemu obično postoji i dodajana, ponekad veoma izražena, mogućnost kompromisne transmorfemizacije. Pri tvorbi složenica relevantna su ista načela kao i kod jednostavnih riječi, a postoji još i dodatna mogućnost uključivanja leksičkih morfema jezika-primaoca u sastav posuđenice. Ta se mogućnost obilno i koristi, tako da je broj hibridnih složenica velik, no brojne su i složenice u kojima su svi leksički morfemi preuzeti iz engleskog. Kada dolazi do prevodenja leksičkog morfema, mnogo će češće prevodi modificirani, dakle posljednji, element složenice, dok je broj posuđenica s prevedenim modifikatorom relativno malen. Tautološke složenice nisu rijetkost među anglicizmima u švedskom, a u pažnje vrijednom broju se javljaju i dvočlani glagoli.

Anglicizmi se u velikom stupnju uključuju u švedski morfosintaktički sustav, a veći broj iznimaka javlja se jedino među pridjevima nastalim nultom ili kompromisnom transmorfemizacijom (ipak, njihova »iznimnost« je u švedskom manja nego u većini drugih evropskih jezika) te u sintaktički složenijim, višečlanim posuđenicama.

Pri utvrđivanju roda imenskih anglicizama jasno se uočava djelovanje morfološke analogije, a nije zanemariva ni semantička analogija. Dominaciji zajedničkog roda (truma) među posuđenicama svakako doprinosi i bitno veća zastupljenost tog roda među domaćim švedskim imenicama. U vezi s gramatičkim brojem imenica, zanimljiva je rasprostranjenost pluralnog sufiksa -s, koja sugerira da razmišljanja o novoj s-deklinaciji u švedskom nisu bez osnove. Što se tiče pet tradicionalnih švedskih deklinacija, najveći se broj posuđenica uključuje u treću (pl. -er) i drugu (pl. -ar) te nešto manji u petu (pl. -Ø). Svi glagolski anglicizmi u švedskom uključuju se u prvu konjugaciju. Adaptirani pridjevi tvore oblike za srednji rod i za množinu na isti način kao i domaći pridjevi.

VIII.2.4. Promjene u semantičkoj ekstenziji najprisutniji su oblik semantičkih promjena kod anglicizama. Sasvim ih se adekvatno može opisati pomoću pet podtipova što ih je utvrdio R. Filipović. Najzastupljeniji od njih je smanjenje broja značenja, a za njim slijedi nulta ekstenzija. Te dvije pojave, kao i suženje značenjskog polja, karakteristične su za primarnu adaptaciju na semantičkoj razini. Proširenje značenjskog polja i povećanje broja značenja tipično se javljaju tokom sekundarne adaptacije, no u rijetkim slučajevima do njih dolazi već prilikom međujezičnog transfera, tokom primarne adaptacije.

VIII.3. U ovom se radu nisam bavila nekim temama koje se često obrađuju u radovima o jezičnom posuđivanju, kako u englesko-švedskom kontaktu tako i u kontaktima drugih jezika. Moj je izbor tema u velikoj mjeri bio odre-

den okvirima projekta EEEL. Osim toga, neke sam teme izostavila upravo i zato što su već detaljno obrađene u nizu drugih radova (npr. područje upotrebe pojedinih anglicizama s obzirom na značenje). Što se tiče »vrućeg« pitanja o eventualnoj ugroženosti švedskog i gubljenju jezičnog identiteta Švedana, o potrebi proskribiranja većine postojećih anglicizama i opiranja uvođenju novih i sl., ta su pitanja u suprotnosti s deskriptivnom prirodom ovog rada.

U mjeri u kojoj mi se odgovori na ovakva pitanja spontano nameću, dijelelim optimizam onih lingvisti koji smatraju da je govor o »ugroženosti švedskog« pretjeran.¹¹⁹ Tim više, što takve zebnje podrazumijevaju postojanje nekog »pravog«, »čistog« švedskog, zauvijek zadatog i kao takvog poznatog. Sva-ko dijakronijsko razmatranje jezika čini, međutim, takve interpretacije teško prihvatljivima.

POPIS KRATICA I SKRAĆENICA

- EEEL — projekt »Engleski element u evropskim jezicima« (*The English Element in European Languages*)
 eng. — engleski, englesko
 NyO — rječnik neologizama *Nyord i svenskan från 40-tal till 80-tal*
 PFO — rječnik stranih riječi *Prismas främmande ord*
 SAOB — jednojezični švedski rječnik Švedske akademije
Svenska Akademiens ordbok över svenska språket
 Sveng — rječnik anglicizama Bo Selténa *Svensk ordbok*
 SvO — jednojezični rječnik švedskog *Svensk ordbok*
 šv. — švedski, švedsko

POPIS ENGLLESKIH RJEČNIKA

korištenih za potvrdu engleskih modela

- *Webster's New World Dictionary of the American Language, Second College Edition* (1986), Prentice Hall Press.
- *A Barnhart Dictionary of New English (1963—1972)*, C. L. Barnhart, Sol Steinmetz, R. K. Barnhart; Bronxville, N. Y. — Berlin, 1973.
- *The Second Barnhart Dictionary of New English*, C. L. Barnhart, Sol Steinmetz, R. K. Barnhart; Barnhart Books, Bronxville, N. Y., 1980.
- *Collins English Dictionary*, 2nd ed., Collins, London — Glasgow, 1986.
- *Longman Dictionary of Contemporary English*, P. Proctor (ed.); London, 1978.
- *International Maritime Dictionary*, Rene de Kezchove; D. van Nostrand Company Inc., Princetown, 1961.
- *The Oxford Dictionary of Modern English*, 2nd ed., J. M. Hawkins; 1983.
- *The Oxford-Duden Pictorial English Dictionary — Business and Technical*, 1986.
- *The Random House College Dictionary*, Revised edition, Random House Inc., 1984.
- *Webster's Third New International Dictionary*, G. & C. Merriam Co., Springfield, Mass., 1969.

¹¹⁹ usp., na primjer, Allén — Gellerstam — Malmgren 1989:106.

L I T E R A T U R A

- Allén — Gellerstam — Malmgren (1988), *Orden speglar samhället*, Stockholm.
- Antunović, Goranka (1990, rukopis), *Engleski element u švedskom*, magistrarski rad na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.
- Antunović, Goranka (1991), *Morphological Adaptation of Anglicisms in Swedish*, EEEL vol. 3, Zavod za lingvistiku filozofskog fakulteta, Zagreb, 11—29.
- Bergman, Gösta (1956), *Det lämpliga uttrycket*, Nysvenska studier 35/1955, Uppsala, 60—83.
- Bergman, Gösta (1970), *Främmande ord och deras anpassning*, Om teknikens språk, Tekniska Nomenklaturcentralen TNC 44, Stockholm.
- Bergman, Gösta (1971 /1962/), *Om främmande ord och deras anpassning*, u Dahlstedt — Bergman — Stahle *Främmande ord i nusvenskan*, Läromedelsförlagen, Stockholm, 32—47.
- Bergman, Gösta (1984), *Kortfattad svensk språkhistoria*, Stockholm.
- Carstensen, Broder (1979), *Evidente und latente Einflüsse des Englischen auf das Deutsche*, u P. Braun (ur.), *Fremdwort — Diskussion*, W. Fink Verlag, München, 90—94.
- Chrystal, Judith-Ann (1980, rukopis), *Äldre engelska lånord i svenskan*, Stockholms universitet.
- Chrystal, Judith-Ann (1986), *Hotet från väster*, Språkvard 2/1986, 7—11.
- Chrystal, Judith-Ann (1988), *Engelskan i svensk dagspress*, Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 74, Esselte Studium, Stockholm.
- Dahlstedt, Karl-Hampus (1971/1962), *Vad är främmande ord? / Slutord*, u: Dahlstedt-Bergman-Stahle, *Främmande ord i nusvenskan*, Stockholm, 1—31, 74—83.
- Danell, Jan (1962), *Sport och politik. Sekundärt bruk av idrottens språk i politiska tidningsartiklar*, Nysvenska studier 42, 88—118.
- Duden Fremdvörterbuch* (1982), Bibliographisches Institut. Mannheim/Wien/Zürich.
- Eiriksson, Eyvindur (1982), *English Loanwords in Icelandic — Aspects of Morphology*, u: Filipović /ur./, *The English Element in European Languages*, vol. 2, Zagreb 266—300.
- EIS Report 2, M. Ljung, *Social determinants of the use of English in Sweden*, University of Stockholm.
- EIS Report 3, M. Bonnier, *English in Stockholm*, Univ. of Stockholm.
- EIS Report 4, V. Sjögren, *English-inspired Swedish and age differentiation in the EIS project*, Univ. of Stockholm.
- EIS Report 5, D. Jones, *The purposes for which English is used in Sweden*, University of Stockholm.
- EIS Report 6, K. Thorstrand, *Geographic differences in the use of English-inspired Swedish*, University of Stockholm.
- EIS Report 7, G. Lyckow, *The correlation between social variables and knowledge of English grammar*, University of Stockholm.
- Elert, Claes-Christian (1970 /1966/), *Allmän och svensk fonetik*, Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Filipović, Rudolf (1983), *An Etymological Dictionary of Anglicisms in European Languages*, u: Nelde, P. H. /ur./, *Theories, Methods and Models of Contact Linguistics*, Dümmler, Bonn, 59—68.
- Filipović, Rudolf (1986), *Teorija jezika u kontaktu — Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*, JAZU — Školska knjiga, Zagreb.
- Filipović, Rudolf (1988), *Fonološke varijante u »Rječniku anglicizama u hrvatskom ili srpskom jeziku«*, Filologija 16, JAZU, Zagreb, 73—85.
- Filipović, Rudolf (1990), *Morfološke varijante u »Rječniku anglicizama u hrvatskom ili srpskom jeziku«*, Wiener Slavistisches Jahrbuch, Wien, 35—42.

- Filipović, Rudolf (1990), *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku: porijeklo-razvoj-značenje*, JAZU — Školska knjiga, Zagreb.
- Filipović, Rudolf /ur./ (1982), *The English Element in European Languages*, vol. 2, *Reports and Studies*, Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta, Zagreb.
- Filipović, Rudolf /ur./ (1991), *The English Element in European Languages*, vol. 3, *Reports and Studies*, Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta, Zagreb.
- Garlén, Claes (1984), *Svenskans fonologi i kontrastiv och typologisk belysning*, MINS nr 15, Stockholm.
- de Geer, Vilhelm (1962), *Svenska språkets engelska sjuka*, Seelig, Stockholm.
- Gellerstam, Martin (1973), *Etymologiska frekvenser i det centrala ordförrådet*, *Folkmålsstudier*, Åbo, 70—79.
- Gimson, A. C. (1970 /1961/), *An Introduction to the Pronunciation of English*, Edward Arnold, London.
- Haugen, Einar (1953), *The Norwegian Language in America: A Study in Bilingual Behavior*, Univ. of Pennsylvania, Philadelphia, (1969), Indiana University Press.
- Haugen, Einar (1987), *Blessings of Babel: Bilingualism and Language Planning*, Mouton de Gruyter, Berlin.
- Hellberg, Staffan (1974), *Generativ fonologi för blocksvenskar*, kompendium nr. 6, Institutionen för nordiska språk, Göteborgs universitet.
- Hellquist, Elof (1930), *Det svenska ordförrådets ålder och ursprung, Del II: Lånord*, kap. 8: *Engelska och engelsk-amerikanska*, 808—828.
- Holm, Britta — Nylund, Elizabeth /ur./ (1979), *Deskriptiv svensk grammatik*, Språkförlaget Skriptor AB, Trelleborg.
- Holmkvist, Erik (1951), *Mera om engelska lånord i svenska yrkesspråk*, *Arkiv för nordisk filologi* 66, Lund, 225—233.
- Hope, T. E. (1960), *The Analysis of Semantic Borrowing*, Essays presented to C. M. Girdlestone, University of Durham, Newcastle upon Tyne, 125—141.
- Jakobson, Roman (1956), *Two Aspects of Language and Two Types of Aphasic Disturbances*, u Jakobson R.-Halle M., *Fundamentals of Language*, Mouton, 53—82.
- Kuhn, Hans (1985), *Genustilldelning hos främmande ord*, *Svenskans beskrivning* 15, Göteborg, 291—302.
- Liljestränd, Birger (1975), *Så bildas orden*, Lund.
- Lindh, Ove (1979, rukopis doktorata), *Engelska på svenska. En studie i engelska lånords anpassning till det svenska ljudsystemet*, Stockholms universitet.
- Ljung, Magnus (1985), *Lam anka — ett måste. En undersökning av engelskan i svenskan, dess mottagande och spridning*, EIS Report No. 8, Stockholm.
- Ljung, Magnus (1988), *Skinheads, hackers & lama ancor — Engelskan i 80-talets svenska*, Bokförlaget Trevi, Stockholm.
- Ljung, Magnus — Ohlander, Sölve (1985 /1971/), *Allmän grammatik*, Liber Förlag, Stockholm.
- Malmberg, Bertil (1968), *Svensk fonetik*, Lund.
- Melin, Lars (1987), *Svenska är inte så dumt*, *Språkvård* 3/87.
- Molde, Bertil (1983) *Svenska språket*, u: *Sprakene i Norden* (Molde — Karker, ur.). Nordisk spraksekretariat, Arlov, 43—64.
- Muhvić-Dimanovski, Vesna (1982), *The English Element in German — The Phonological and Morphological Adaptation*, u: Filipović /ur./, *The English Element in European Languages*, vol. 2, Zagreb, 213—243.
- Muhvić-Dimanovski, Vesna (1988, rukopis), *Prevedenice iz engleskog, njemačkog i francuskog u hrvatskom književnom jeziku*, doktorska disertacija na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.
- Nordberg, Bengt (1985), *Det mångskiftande språket*, *Ord och Stil. Språkvårdssamfundets skrifter* 14, Stockholm.

- Nyord i svenskan från 40-tal till 80-tal* (1986), Svenska språknämnden — Esselte Studium AB.
- Orešnik, Birgitta (1982), *On the Adaptation of English Loanwords into Finnish*, u: Filipović /ur./, *The English Element in European Languages*, vol. 2, Zagreb 180—212.
- Pažūsis, Lionginas (1982), *The Morphological Integration of English Loan Nouns in American Lithuanian*, u: Filipović /ur./, *The English Element in European Languages*, vol. 2, Zagreb, 316—337.
- Prismas främmande ord* (1984), Prisma-Gyldendalske Boghandel, Stockholm — København.
- Rand Schmidt, Kari Anne (1982), *The Adaptation of English Loanwords in Norwegian*, u: Filipović /1982/, *The English Element in European Languages*, vol. 2, Zagreb, 338—377.
- Rey-Debove, J. — Gagnon, G. (1984), *Dictionnaire des anglicismes*, Robert, Paris.
- Rūke-Dravina, Velta (1969), *Språk i kontakt*, Aldusserien 263, Stockholm.
- Seltén, Bo (1983), *English in the Swedish Press. An Analysis of Types*, Germanistische Linguistik 5—6/82., 105—112.
- Seltén, Bo (1986), *Svensk språk*, Svenska språkforskningsinstitutets årsskrift, 204—211.
- Seltén, Bo (1987), *Svensk ordbok*, Växjö.
- Svensk ordbok* (1986), Språkdata Göteborgs universitet — Esselte studium, Göteborg/Uppsala.
- Söderberg, Barbro (1983), *Från Rytters och Cowboys till Tjuvstrykers — s-pluralen i svenskan, En studie i språklig interferens*, Acta Universitatis Stockholmiensis. New Series 16, Stockholm/Lund.
- Söderbergh, Ragnhild (1973), *Om engelskans inflytande på svenskan*, Svenska studier från runt till nutid, Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 48, Lund, 134—145.
- Sørensen, Knud (1982), *English Influence on Contemporary Danish*, u: Filipović /ur./ *The English Element in European Languages*, Zagreb, 71—153.
- Sørensen, Knud (1986), *Anglicisms in Danish*, u: Viereck-Bald /ur./ *English in Contact with Other Languages*, Budapest, 31—50.
- Tingbjörn, Gunnar (1968, rukopis), *Sport och idrott. Studier över det engelska ordförrådet i svensk idrottsprosa 1910—1960*, doktorska disertacija na Odjelu za nordijske jezike Sveučilišta u Uppsali.
- Tingbjörn, Gunnar (1976), *Sportspråket i spalterna — ett målrelaterat språk*, u: *Språket i spalterna, Ord och Stil*, Språkvårdssamfundets skrifter 8, Lund, 89—112.
- Tingbjörn, Gunnar (1981 /1979/), *Kontrastiv minigrammatik*, u: Hyltenstam /ur./, *Svenska i invandrarperspektiv*, Liber Läromedel, Lund, 41—78.
- Ullmann, Stephen (1972 /1962/), *Semantics — An Introduction to the Science of Meaning*, Basil Blackwell, Oxford.
- Viereck, Wolfgang — Bald, Wolf-Dietrich /ur./ (1986), *English in Contact with Other Languages*, Akademiai Kiado, Budapest.
- Vinja, Vojmir (1986), *Hibridni rezultati jezičnih dodira*, Filologija 14, JAZU, Zagreb, 419—432.
- Wahrig, G. (1983), *Fremdwörter Lexikon (Neuausgabe)*, Mosaik Verlag, München.
- Webster's New World Dictionary of the American Language, Second College Edition* (1986), Prentice Hall Press.
- Weinreich, Uriel (1963 /1953/), *Languages in Contact — Findings and Problems*, Mouton & Co., The Hague.
- Wessén, Elias (1955), *Stavningen av främmande ord i svenskan*, Nordiska språkfrågor, Skrifter utgivna av nämnden för svensk språkvård 16, 12—19.
- Åkermalm, Åke (1967) *Den artikellösa konstruktionen i sportens språk*, Nysvenska studier 47, 63—88.

Summary

SWEDISH IN SWENGLISH — STILL GOING STRONG

This work reports the results of an analysis of 1,461 anglicisms in Swedish, all of which can be said to belong to the corpus of well-established loan words in contemporary Swedish. The analysis has focused on the adaptation of anglicisms at the four levels that are most affected in language contacts occurring in the country of the receiving language, namely the orthographic, phonological, morphological and semantic levels. The methodology has for the most part been in line with that described in Filipović: 1990. The work also includes a brief discussion of pseudoanglicisms, ellipsis, cases of hypercorrection, etc.

The most conspicuous phenomenon at the orthographic level is the large number of loans that keep the English spelling. An original Swedish spelling has been produced for about 30% of the loans in my corpus, always based either on the pronunciation of the English model, on the joint influence of the English pronunciation and spelling, or — only rarely — showing the influence of an intermediary language. Another interesting point is the large number of orthographic variants.

Numerous variants are characteristic of the phonological level as well. The corpus offers examples of all the three forms of transphonemization (zero, compromise and free), which are all plentifully illustrated in this work. Changes of the place and type of accent are also discussed and illustrated.

The chapter on morphology contains a detailed discussion of word formation phenomena by part of speech (suffixes involved, type of transmorphemization). Compounds have been found to follow the same basic principles as simple words, except that they offer the possibility of hybrid formation — amply exploited in Swedish. The second part of this chapter discusses various grammatical categories and their markers (gender, plural, conjugation, etc.).

The semantic analysis focuses on the changes in semantic extension. Restriction in the number of meanings and zero extension are singled out as by far the most common phenomena. Examples of restriction in the field and the two types of the expansion of meaning are also quoted, and it is suggested that all of them can occur during the process of primary adaptation.

Izdavač:
Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

Za izdavača:
Akademik Milan Moguš

Tehnički urednik:
Boris Weber

Korektor:
Lidija Opačić

Tisak:
Grafički zavod Hrvatske, Zagreb